VASILE PAVELCU

DRAMA PSIHOLOGIEI

ESEU ASUPRA CONSTITUIRII PSIHOLOGIEI CA ŞTIINŢĂ

15
P46

VASILE PAVELCU
Prof. univ. dr. doc.

DRAMA PSIHOLOGIEI

ESEU ASUPRA CONSTITUIRII PSIHOLOGIEI CA ŞTIINŢĂ

ediţia a II-a
revăzută
şi adăugită

54433

Editura didactică şi pedagogică
Bucureşti — 1972

Redactor : Alexandru Lovinescu
Tehnoredactor : Ion Teodorescu
Coperta : Simona Scarlat

Soției mele

MOTTO :

„Ce mot, d'âme, a fait dire presque autant de bêtises qu'il y a d'âmes"

(G. FLAUBERT, *Correspondance*)

CUPRINS

În loc de prolog 11

I. Preambul 21

I.1. Nevoia unei informații biografice 21
I.2. Istoria n-are sens unic 22
I.3. Un semnal de alarmă 24
I.4. În fața antinomiilor 28
I.5. În căutarea unui fir al Ariadnei 31
I.5.1. Punctul de plecare 31
I.5.2. Spre o metapsihologie 33
I.5.3. Un trecut sumbru 36
I.5.4. Locul psihologiei 39
I.5.5. Stridențe 41
I.5.6. Colaborare 42
I.5.7. Prudență 43

II. Psihologia nu este știință 47

II.1. „Priam pe ruinele Troiei" 47
II.2. Un trecut plin de amăgiri și de neînțelegeri 49
II.3. Psihologia nu are obiect 52
II.3.1. Problema frontierelor 52
II.3.2. Natura obiectului — subiect de controverse ... 56
II.3.3. Nu poate exista o știință a subiectivului 60

II.3.4. „Turnul Babel" : „o sinistră pluralitate" 65
II.3.5. Caracterul mitologic al psihologiei ; unele forme moderne ale mitologiei 69
II.3.6. Relaţii fără termeni ; precizia în dauna înţelegerii, matematica în locul psihologiei 73

II.4. Psihologia nu are metodă 77

II.4.1. Psihologia introspectivă nu există 77
II.4.2. Psihologia experimentală începe prin a fi psihofizică sau fiziologică şi prea puţin psihologică ... 81
II.4.3. Psihologia experimentală şi matematică demonstrează evidenţa sau nu demonstrează nimic ... 84
II.4.4. Testolatria şi haosul psihologic 89
II.4.5. Funcţiile psihice superioare sînt inabordabile de psihometrie 95
II.4.6. Revenire la metafizică ; în căutarea unui „novum organum" al cunoaşterii psihologice 97
II.4.7. Două metode, două psihologii ? 104
II.4.8. „Metoda, prin ea însăşi, nu naşte nimic" 106

II.5. Nu exsistă legi în psihologie 107

II.5.1. Legile formulate nu sînt decît o condensare a experienţei curente şi nu ajută la prevedere 107
II.5.2. Legile folosite în psihologie nu sînt, în general, psihologice 112
II.5.3. Existenţa unor legi psihologice nici nu este posibilă 114
II.5.4. Existenţa unor legi psihologice nici nu este necesară 116

III. Vînătoarea lui Pan sau în căutarea adevărului 119

III.1. „Idola" — cauze ale erorilor ; critica expusă demonstrează multe, afară de un fapt : inexistenţa psihologiei 119
III.1.1. Ianus al psihologiei 121
III.1.2. Ce înseamnă a exista ? 125
III.1.3. Raţionament „intenţional" 129
III.1.4. Cauze de natură socială 132

III.1.5. O formă modernă de „Idola specus" : snobismul științific 137
III.1.6. Alte forme de rătăcire 140
III.1.7. Complexitatea realității psihice 145

III.2. În căutarea obiectului 148

III.2.1. Ce este știința ? 148
III.2.2. Ce înseamnă a cunoaște obiectul unei științe ? 154
III.2.3. Noțiunea de subiectiv 157
III.2.4. De la monolog spre dialog 161
III.2.5. Psihologia implicită 164
III.2.6. Explicitarea psihologiei ; diferențierea înțelesurilor 168
III.2.6.1. Poporul-psiholog 169
III.2.6.2. Cronicarul-psiholog 171
III.2.6.3. Scriitorul-psiholog 172
III.2.6.4. Mitologie și psihologie 175
III.2.6.5. Contribuția inițială a gîndirii filosofice ... 177
III.2.6.6. Contribuția moralistului 179
III.2.6.7. Psihologia se naște din fizică și fiziologie ... 180
III.2.6.8. Procesul psihanalizei 182
III.2.6.9. Procesul Pavlov-Snarski 189
III.2.7. Unde se situează fenomenele psihice ? 195
III.2.8. Natura fenomenului psihic 201
III.2.9. Cum este posibilă cunoașterea obiectivă a fenomenului subiectiv ? 215
III.2.10. Cum se explică mitologia psihologică ? 220
III.2.11. Mitul lui Anteu 223

III.3. În căutarea drumului 229

III.3.1. Cum este posibilă observația internă ? 229
III.3.2. Conștiința psihologică — premisă a științei despre psihic 236
III.3.3. Treptele cunoașterii de sine 244
III.3.4. Spre precizarea înțelesului de psihologie experimentală 248
III.3.4.1. Clinica — laborator de psihologie 255
III.3.4.2. Școala și experimentul psihologic 256
III.3.4.3. Experimentul în literatură 257
III.3.4.4. Moralistul-psiholog 259

III.3.4.5. Psihologia vieții cotidiene 260
III.3.4.6. De la observație la experiment, de la acțiune la gîndire 261
III.3.5. Metoda statistică — „poliția observației și a experimentului" 265
III.3.6. Metoda clinică și contradicția dintre individual și general 266
III.3.7. Spre desăvîrșirea limbajului psihologic 272

III.4. Urcînd spre legi 274

III.4.1. Noțiunea de lege 274
III.4.2. Moduri și trepte de înțelegere 282
III.4.3. „Piatra de încercare" în filosofia psihologiei : explicația în psihologie 284
III.4.4. Spre o tipologie și o teorie a „ierarhizării" legilor 292

În loc de epilog 299
Resumé 313
Bibliografie 317

ÎN LOC DE PROLOG

Mă simt dator față de cititor cu două lămuriri prealabile: să arăt ce am urmărit prin această lucrare și care au fost motivele din care s-a născut ea.

Nu sînt dramaturg; n-am scris drame și nici nu intenționez să o fac. Lucrarea de față nu este operă literară, ci una științifică. Care este atunci sensul titlului ales?

Spre a evita un conflict cu specialiștii literaturii, țin să precizez că prin dramă, în sens larg, înțeleg desfășurarea unui ciclu de acțiuni izvorît din conflicte: cu sine și cu alții, inter- și intraindividuale, cu deznodămînt care nu este prin definiție și în mod necesar „tragic", catastrofal; ea poate avea chiar un „happyend". Esența ei constă în confruntarea unor forțe, a unor pasiuni. Drama pe care o înfățișăm se află în afara artei literare, a planului de „reprezentare", sau „contemplație" estetică. Doar prin unele elemente *descriptive* am căutat să-i dau un aspect literar, spre a face mai sugestivă viziunea episodului; *explicația* o menține legată de terenul arid și impersonal al științei.

Ne este oare permis, totuși, să amestecăm, chiar și sub această formă, genurile? Oare nici în accepția dată mai sus, titlul nu s-ar potrivi psihologiei, realitate prin excelență abstractă și impersonală, incompatibilă cu rolul de eroină a unei drame? Înseamnă oare că, personificînd psihologia, facem literatură sau urmărim senzaționalul? Nicidecum.

Știința o putem concepe ca un ansamblu închegat de cunoștințe abstracte și generale, legate de un domeniu determinat și dobîndite prin anume metode riguroase și *obiective*. Înțeleasă ca realitate abstractă, generală, obiectivă și impersonală, ea nu poate servi, desi-

gur, de subiect unei drame. Dar aceasta nu-i decît un punct de vedere; mai există şi un altul.

Ştiinţa este un produs al muncii omului, menită să satisfacă trebuinţele lui şi ale societăţii din care face parte; ştiinţa se încorporează, deci, în viaţa umană, cu toate năzuinţele şi pasiunile, bucuriile şi durerile ei, legate de căutarea adevărului. Ştiinţa se naşte în adîncurile personalităţii umane, făcînd parte integrantă din această personalitate, angajată în rezolvarea problemelor vitale ale societăţii; nu lumină rece, nepăsătoare şi străină de idealurile şi visurile omului, ci flacără, aprinsă din ciocnirile şi frămîntările cugetului şi ale inimii; luptă continuă, căutare neîncetată şi neobosită. Dinamica omului de ştiinţă este dinamica ştiinţei însăşi, pentru că nu există alt sens al noţiunii „om de ştiinţă"; omul aparţine ştiinţei, se identifică cu ştiinţa pe care a născut-o şi care l-a născut; asemenea lui Pigmalion, care dă viaţă operei sale de marmură.

Numai că „soarta" acestei opere, o dată născută, depinde nu numai de vitalitatea ce i-a fost transmisă prin pasiunea autorului ei, ci mai ales de ambianţa socială în care continuă să-şi ducă existenţa, de data aceasta, independent, desprinsă de acel ce a creat-o. De fapt societatea i-a dat impulsul vieţii şi tot societatea îi determină longevitatea, asumîndu-şi rolul parcei Atropos prin tăierea firului vieţii, atunci cînd i-a venit „sorocul". Dar nici această fază a vieţii unei opere nu se petrece fără conflicte, fără dispute. În focul acestora, opera îşi conturează personalitatea, îşi oţeleşte caracterul, asigurîndu-şi astfel dreptul la existenţă.

Nu este, deci, o simplă metaforă, cînd vorbim despre viaţa, biografia unei ştiinţe, despre strădania şi zbuciumul ei, despre căderile şi înălţările, durerile şi triumfurile, încordările şi destinderile, conflictele şi împăcările ei, adică despre „drama" pe care o poate trăi şi o trăieşte orice om de ştiinţă. Frămîntările dramatice ale omului de ştiinţă sînt ale ştiinţei însăşi şi invers. Este situaţia psihologiei, o disciplină a cărei origine nu este bine determinată, al cărei obiect — dacă există — apare ca nebulos, ale cărei metode sînt considerate ca nesigure şi ale cărei legi sînt puse la îndoială; disciplină care — după părerea unora — nu merită titlul de ştiinţă.

S-ar putea bănui că noi creăm obstacole şi rezistenţe imaginare cu scopul de a ne procura plăcerea de a le risipi cu uşurinţă. De fapt însă istoria psihologiei, ca şi a oricărei ştiinţe, este o neîncetată luptă de afirmare a adevărului. N-am urmărit aici înfăţişarea *întregii* vieţi de pînă acum a psihologiei, ci numai a unor aspecte, conflicte şi contradicţii din biografia psihologiei, socotite de noi ca

fiind mai importante. Ceea ce am căutat să desprindem a fost mai ales efortul uman de a găsi o concepție unitară și științifică. Avem convingerea că, în rezolvarea principalelor contradicții ivite în dezvoltarea științei psihicului, concepția materialist-dialectică își verifică, în modul cel mai strălucit, vigoarea și totodată suplețea construcției sale. Efortul, însă, al gîndirii materialist-dialectice a fost susținut de flacăra pasiunii. Trebuie să recunoaștem că pasiunile care se ciocnesc în interpretarea problemelor majore ale psihologiei nu au totdeauna puritatea științifică necesară, dar, din confruntarea lor, componentele vicioase se epurează treptat și cad contrazise de legile dezvoltării umane.

Cred că este bine să spunem ceva și despre ceea ce *n-a* constituit obiectul intențiilor noastre. N-am căutat să prescriu „primele" principii și nici să ofer „ultimele" soluții, cu pretenția de a le considera definitive, indiscutabile. A fost efortul onest al unui om, căruia nu i-a fost indiferentă disciplina ce a profesat-o, a trăit-o, devenindu-i „consubstanțială". Punctele de vedere formulate, soluțiile preconizate, sugestiile emise, îndoielile schițate sînt, desigur, expresia unor convingeri, dublate, însă, de rezerva omului de știință. Altfel, aș fi fost pus, de la început, în contradicție cu mine însumi, cu atitudinea pe care o combat, aceea a dogmatismului, a „fixismului" și a „substanțialismului" intelectual, psihologic. Altcineva ar fi dozat, desigur, altfel, și mai bine, îndoielile și convingerile; intenția autorului se va dovedi împlinită dacă ideile exprimate aici vor avea claritatea necesară spre a se face înțelese și forța indispensabilă spre a fi acceptate.

O lămurire asupra motivației interesează, credem, pe orice cercetător care se analizează și reflectează asupra muncii sale creatoare. Persistă încă credința, că o operă științifică se explică numai prin motive de ordin rațional, abstract, științific; din premisele date, omul de știință trage concluziile necesare. Marxism-leninismul ne-a deprins să sesizăm în concepții „științifice", motivații „extraștiințifice", personale și — dincolo de ele — sociale. Autorul unei lucrări relativ recente de psihologie (1964) scria în introducere că „rădăcinile cercetărilor în științele sociale" trebuie căutate și în „viața personală a cercetătorului", fapt care rareori apare în publicații (43,p. 1)*.

---

* Prin prima cifră dintre paranteze indicăm numărul de ordine al lucrării citate, sub care poate fi găsită la Bibliografia de la sfîrșitul cărții, și a doua cifră pagina din lucrarea respectivă.

Aceste motive „personale" pot altera adevărul, dar îl pot și impune; depinde de treapta pe care o ocupă motivul în ierarhia valorilor personalității. O lucrare nu este viabilă fără o viziune adînc ancorată în viața personală a cercetătorului, depășind în același timp limitele individualității sale. Pare paradoxal, dar așa este: cu cît o operă este mai personală, mai adînc trăită, cu atît mai mult ea întrece sfera intereselor *subiective* ale autorului, cu atît mai mult ea se cere dăruită altora. Un mare scriitor recomandă tinerilor să nu se apuce de scris decît numai dacă „nu pot să nu scrie", decît numai dacă opera se cere exteriorizată, *comunicată*.

Sînt obligat să mărturisesc că lucrarea de față s-a conturat și s-a materializat *fără voia mea*. Meditînd, în una din seri, asupra psihologiei ca știință și plimbîndu-mi privirea pe rafturile bibliotecii mele, m-am oprit asupra volumului *Limitations of science*, al lui J. Sullivan, apărut în 1938. Din paginile răsfoite mi s-a încrustat în creier aserțiunea autorului: „psihologia nu este știință". Mi-am urmat, totuși, itinerarul meu dinainte stabilit. Reflecția, însă, îmi revenea mereu asupra pasajului din cartea consultată. Pentru a mă „elibera", mi-am propus să scriu un scurt studiu asupra psihologiei ca știință. Gîndurile, însă, nestăpînite, s-au așternut pe o traiectorie mult mai amplă, dobîndind vibrația și tensiunea unei drame*.

Exemplul nu este dat pentru a servi ca model de cercetare științifică, efort care nu admite „hazard", nici „idei nestăpînite". Știință înseamnă disciplină. Cercetarea întreprinsă, însă, s-a sprijinit pe o credință, pe gîndul că efortul făcut în această nouă direcție va da roade. Ce să fac?... De vină-i Sullivan!

---

* S-ar putea obiecta, totuși, că între anul 1938 și zilele noastre, situația psihologiei s-a consolidat în așa măsură, încît întrebarea, firească pentru trecut, a devenit caducă pentru prezent. Realitatea totuși dezminte această convingere. Un sociolog contemporan (S. Moscovici) preconiza ideea unei discuții largi pe tema: „Ce este o psihologie științifică?" „Ce-ar fi — spune el — dacă s-ar organiza într-o zi un colocviu pentru a ști ce este psihologia științifică?" Chiar dacă asemenea părere n-ar avea, la autorul ei, un substrat cu desăvîrșire serios, ea însoțește darea de seamă asupra unei lucrări privind un domeniu destul de obscur încă al psihologiei: „motivația", temă dezbătută în 1958, la o reuniune organizată la Florența de societatea psihologică de limbă franceză (cf. „L'Année sociologique", P.U.F., 1962, p. 256).

Aceasta, pentru a nu mai vorbi — aci, în „Prolog", căci tema va fi amintită în cuprinsul cărții — despre încercările făcute, nu cu mulți ani în urmă, de a reduce psihologia la fiziologia activității nervoase superioare.

Totuși, nici Sullivan n-ar fi citat în această „prefață-prolog", dacă cu douăzeci de ani în urmă, nu m-ar fi preocupat aceeași problemă și n-aș fi încercat rezolvarea ei în studiul: *Ce este psihologia?*

Unii filosofi ai științei susțin că multe teme, după atingerea apogeului lor, dispar de pe firmamentul științific, pentru a reveni după două, trei decade, reluate fiind la un nou nivel de înțelegere; legea spiralei dialectice, am spune noi. Ceea ce se întîmplă pe planul social are loc, probabil, și pe plan individual: „On revient toujours...", dar altfel.

Ca psihologi, nu ne putem mulțumi, totuși, cu o simplă constatare sau descriere a fenomenului. Reîntoarcerea este, desigur, un act de memorie, act care nu este mecanic: nu revii decît atunci cînd tendința n-a fost cu desăvîrșire și definitiv consumată, prin actul săvîrșit, sau cînd urmele acelui act apar la un moment dat într-o structură nouă și cu o tensiune proaspătă. Ceea ce am făcut cu douăzeci de ani în urmă, nu m-a mulțumit; lucrarea a trebuit să fie reluată, așa după cum, desigur, ea va fi reluată, mai devreme sau mai tîrziu, de *altcineva*, nesatisfăcut de cele gîndite de mine. Această explicație lămurește și faptul de a mă fi citat — poate prea des și abundent — în cursul lucrării. Rog pe cititor să nu-i dea faptului altă interpretare.

Așadar, vina apariției lucrării n-o are nici fizicianul englez citat mai sus, nici autorul acestor rînduri; de vină este... psihologia, complexitatea psihologiei ca știință, ecou al complexității și mai bogate încă a omului, a psihologiei sale.

De aici, însă, nu trebuie să se tragă concluzia că-mi declin răspunderea neajunsurilor lucrării; din nefericire, desigur, ele aparțin în mod exclusiv și integral autorului.

1964

LA A DOUA EDIȚIE

Distanță temporală de mai mulți ani. Prilej de retrospecție, de repliere a conștiinței asupra ei însăși, ocazie de investigare a trăirilor în timp: înainte și înapoi, intenție și realizare, nivel de aspirații și nivel de împlinire; comparații și confruntări; un nou examen.

Personajul angajat într-o „dramă" de natură psiho-socială, obiectivîndu-se în eseul de față, se desparte la un moment dat de conți-

nutul conştiinţei sale, încredinţîndu-l altora. De aci înainte, creîndu-şi un destin propriu, produsul se detaşează de autorul lui: *habent sua fata libelli.* Conştiinţa, însă, din care s-a născut, ideile care l-au germinat, nu şi-au încheiat misiunea. Viaţa internă îşi continuă traiectoria iniţială. Două personaje, două destine: unul al cărţii, altul — al autorului. Unul este social, altul individual.

Ce ne-ar putea aduce examenul traiectoriei acestei „drame"? Nu mă pot abţine de a mărturisi satisfacţia faţă de modul cum a fost primită lucrarea. Ea s-a înscris ca un „act" luminos în „Drama psihologiei" şi-mi exprim aici gratitudinea faţă de autorii recenziilor asupra lucrării (Al. Arbore, Ion Drăgan, Aurel Leon, Traian Herseni, Paul Popescu-Neveanu, Vasile Popescu, Nicolae Radu, V. Săhleanu, M. Schachter, Anton Tabachiu).

Dar aceste aprecieri încă nu justifică reapariţia cărţii. O nouă ediţie revăzută trebuie să răspundă unui interes, încă neconsumat, din partea publicului. O altă editură, de data aceasta, şi-a luat răspunderea în faţa cititorului, iar autorul a avut îndrăzneala de a supune „Drama psihologiei" unui nou examen.

Elementarul simţ al loialităţii mă obligă să fac cunoscut cititorului că aceste reflexii asupra psihologiei nu au întrunit numai adeziuni. Ele au constituit subiectul unui nou „act" dramatic, ilustrînd titlul cărţii şi justificînd în modul cel mai concret dramatismul psihologiei însăşi. Este vorba de memorabila discuţie pornită dintr-o neînţelegere sau voită ignorare a sensului major al acestei cărţi, discuţie pe care cu calm şi luciditate o apreciez încă şi astăzi ca dogmatică şi absolutistă, dar asupra căreia nu cred că merită să ne oprim.

Îmi voi permite „în replică" să amintesc doar că de exemplu conf. dr. V. Săhleanu îşi intitulează recenzia sa „Dramatica *reabilitare* a psihologiei" (s.n.), iar M. Schachter, în „Cahiers de Psychologie" (IX, 1966, No. 3—4), încheie darea de seamă cu cuvintele: „Această monografie constituie o excelentă introducere la cunoaşterea psihologiei."

Îmi exprim aici deosebita satisfacţie că poziţia susţinută în „Dramă" răspunde spiritului directivelor partidului nostru. Nu mă refer decît la întîlnirea conducătorilor de partid cu reprezentanţii oamenilor de artă şi cultură, cînd tovarăşul Nicolae Ceauşescu a declarat în modul cel mai lămurit: „ne pronunţăm hotărît împotriva uniformizării şi şablonismului, a rigidităţii şi dogmatismului" (179).

Ceea ce este valabil pentru creație în artă și cultură nu poate fi străin creației științifice.

Termenul însuși de „dramă" a fost interpretat de către unii confrați ca o bagatelizare a „nobleței" de care trebuie să se bucure psihologia, iar tratarea cvasi-literară a problemelor ei fundamentale ca o coborîre a prestigiului și o profanare a drepturilor „sacre" cuvenite unei discipline „riguroase" și autentic științifice. Modul însuși de a trata problemele „științifice" fără cifre, fără examen de laborator, fără experimente, anchete și tabele impresionante ar fi un semn, dacă nu de „erezie", cel puțin de abdicare de la știință.

Cu toții știm că mai există psihologi dogmatici și rigizi, care taie „sufletul" în bucățele, iar fragmentele le pun la microscop și le consemnează în tabele, curbe, diagrame, scheme și ecuații. Omul viu și concret se volatilizează în perspectiva mitului cifrelor și a mitului „preciziei", de dragul cifrelor și al preciziei. Structurile vechi apar uneori sub forme moderne: casta devine sectă, secta — „școală" științifică, cu limbaj ezoteric, ermetic închisă față de curente și opinii eterodoxe. Viața psihică, prin mobilitatea, fluența și finețea ei, cere din partea psihologului mai multă finețe, subtilitate, mobilitate decît realitatea fizică. În zadar va aborda psihologul problema „flexibilității" în procesul de creație, cînd el însuși este lipsit de asemenea însușire. Așa se deschide un nou act al dramei: psihologul condamnat de psihologie!

54433

Totuși, cum nimic nu se pierde, acest lucru m-a ajutat să revăd mai atent lucrarea, iar în ediția de față să asociez, în sprijinul tezelor formulate în prima ediție, pe lîngă personalitățile deja citate, și alte nume de prestigiu.

Așadar, avînd speranța că noua ediție va răspunde unui interes al cititorului, am întîmpinat cu satisfacție propunerea Editurii didactice și pedagogice de tipărire a ei într-o ediție revăzută. Întrebarea se pune, însă, dacă lucrarea adresată cititorului de azi n-ar trebui să inițieze un dialog cu totul nou. Cartea se cerea **înnoită, revăzută și** reexaminată, pusă în contextul ideilor de azi. Destinul social al lucrării impune autorului noi îndatoriri.

Aici, însă, se produce interferența cu destinul mental al autorului. În ce măsură ideile acestuia au evoluat în acord cu actualitatea și în armonie cu trecutul său ideativ? În cadrul sistemelor dinamice

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR" BIBLIOTECA BUCUREȘTI

respective, ideile au și ele viața lor, raza lor de acțiune și longevitate, traiectoria și ciclul lor de existență.

Unii autori care și-au reeditat lucrările și-au dat seama că este mai ușor să scrii o nouă lucrare decît să perfecționezi una mai veche. Un tratat poate fi mai ușor amendat; articulațiile lui fiind mai precise, mai pregnante, modificările de amănunt nu lezează structura generală, care rămîne „clasică". Un eseu, apropiindu-se mai mult, ca formă, de creația literară, are o amprentă mai individuală, o structură, ale cărei elemente nu pot fi suprimate sau adăugate, fără ca operația să nu se repercuteze esențial asupra întregului. Am ales, totuși, alternativa retușării și adăugirii, fiindcă, în fond, atitudinea autorului în problemele fundamentale a rămas aceeași.

Distanța dintre ediții nu este cronologică, ci psihologică și culturală, ca și distanța dintre generații. Totul depinde de intensitatea, ritmul și anvergura ideilor proiectate între două date. Se întîmplă ca imprimarea unei lucrări să reprezinte încheierea unui ciclu care nu se mai redeschide de către autor. Alteori, cartea este un instantaneu al unei vieți care continuă să se desfășoare cu impetuozitate și după aceea. În genere, lucrarea încheie un ciclu, iar reeditările sînt reproduceri sau definitivări ale ciclului inițial.

Deși în intervalul acestor două ediții am avut numeroase alte preocupări, mai apropiate sau mai îndepărtate de „Dramă", reflexiile și lecturile noi mă făceau să reiau meditațiile de la punctul în care ele se structuraseră cu ani în urmă. Bibliografia adăugată la lucrare este un indiciu al acestui proces, chiar dacă nu toți autorii citați în bibliografie figurează în textul noii ediții. Contactul cu trecutul primei ediții m-a făcut mai mult să adaug și să precizez decît să elimin. Care a fost criteriul opțiunii în această operație de reîmprospătare?

Îmi aduc aminte de paradoxul semnalat de Papini: generația nouă este mai în vîrstă decît cea „vîrstnică", fiindcă la experiența celei anterioare, dobîndită prin educație, noua generație asimilează o experiență în plus. În felul acesta, civilizațiile „vechi" sînt în fond noi, față de cele următoare, care devin, relativ, vechi. În realitate, este vorba de distincția dintre vîrsta individuală și cea culturală. Se înțelege de ce unui om în vîrstă, ca și unui tînăr din

generația următoare, îi este greu să discearnă dintre nou și vechi, dintre vechi și învechit.

Am păstrat același caracter „dramatic" în tratarea procesului de constituire a psihologiei ca știință. Titlul lucrării, ca și orientarea spre „concret", nu mi-au fost sugerate de Politzer, psiholog frămîntat de aceleași probleme. Este posibil, totuși, ca lectura mai de demult a lucrărilor acestui remarcabil psiholog să fi germinat în subconștient, determinînd, într-o măsură, opțiunea finală. În recenzia din „Lupta de clasă" a Anei Tucicov-Bogdan, se face o apropiere între caracterul lucrării mele și concepția lui Politzer. Aceasta m-a făcut să revin asupra ideilor acestui subtil gînditor. Personal, am circumscris înțelesul conceptului de dramă la constituirea și dezvoltarea psihologiei ca știință și a psihologului ca om de știință, în timp ce Politzer se referă la caracterul dramatic al trăirilor psihice în general.

Printre precizări și adăugiri, consider ca mai importante pe acelea care se referă la specificul faptului psihic. Examenul retrospectiv m-a făcut să-mi dau seama astăzi, mai bine ca acum șapte ani, că germenii monismului materialist dialectic apar cu destulă claritate în lucrările mele mai vechi, mai ales în „Caracterele afectivității" (1937) și „Conștiință și Inconștient" (1941). Plecînd de la unitatea inițială a „înțelesului", semnalez diferențierea progresivă a acestuia în „sens" și „semnificație", în aspectul subiectiv, afectiv, vital, biologic și aspectul obiectiv, intelectual, spiritual.

În fine, nu pot termina observațiile mele fără a semnala o dată mai mult o caracteristică a psihologiei, personajul principal al „Dramei". Obiectivarea observației, distilarea adevărului, determinarea faptului „așa cum este el", în „esența" lui, sînt operații mai dificile în psihologie decît în orice altă știință. În ceea ce observăm se infiltrează, într-o măsură mai mare sau mai mică, și reacția celui observat față de observator. Observarea conduitei față de o situație *este alterată* prin atitudinea față de psiholog a subiectului observat. De aceea, psihologia experimentală, de laborator, nu va putea niciodată epura pe de-a-ntregul rezultatul obținut prin eliminarea acestui „ingredient", imprevizibil și inoportun. Nu vom fi niciodată în stare să facem ca Le Sage, care i-a îngăduit „diavolului șchiop" să descopere acoperișurile caselor pentru a putea, împreună cu Zambullo, să surprindă motivele acțiunilor umane și să

dezvăluie gîndurile cele mai secrete ale acestora. În misiunea noastră de psihologi este foarte greu să putem observa fără a fi observaţi şi cu atît mai puţin să putem experimenta sau ancheta rămînînd invizibili. De altfel, acest fenomen perturbator al prezenţei l-a făcut şi pe marele fizician W. Heisenberg să formuleze celebrele „relaţii de indeterminare".

Pînă ce vom găsi secretul lui Le Sage, rămîne să ne mulţumim cu izolarea şi determinarea cît mai fidelă şi exactă a acelor „personaje" mobile şi greu de identificat, denumite „variabile psihice" şi „factori".

Rămînem cu convingerea statornică şi nealterată că ştiinţa omului este una din importantele şi indispensabilele surse ale progresului uman.

1971

I. PREAMBUL

I. 1. *NEVOIA UNEI INFORMAŢII BIOGRAFICE*

Înţelegerea şi explicaţia în domeniul psihic impun, în cea mai mare măsură, explorarea trecutului, folosirea metodei *longitudinale*, biografice. Cunoaşterea unui profil psihic se conturează mai bine prin dezvăluirea lui genetică. Sondajul retrospectiv ne ajută să vedem mai departe şi în viitor. Anamneza pregăteşte prognoza.

Dacă metoda transversală, prin situarea cuiva în raport cu alţii (*socii*), de aceeaşi vîrstă, cultură, profesiune etc., contribuie la *înţelegerea* unei persoane la un moment dat, metoda longitudinală ne ajută la *explicarea* structurii pe soanei studiate în devenirea ei şi, pe baza aceasta, la *prevederea* reacţiilor sale faţă de situaţii similare. Folosirea informaţiei biografice este o condiţie a extrapolării, a proiecţiei temporale. Cunoaşterea a ceea ce nu mai este contribuie la anticiparea a ceea ce nu este încă.

Fără a identifica transformările conştiinţei sociale cu acelea ale unui organism, le putem privi şi pe unele şi pe altele, ca o succesiune logică a fazelor unui ciclu unitar şi dinamic. Vorbim atunci despre „naşterea", „viaţa"

sau „moartea" unei instituții, despre „nașterea" și „dezvoltarea" unui cuvînt, a unei limbi, a unei științe.

Înțelegerea psihologiei ca știință cere în mod necesar o scurtă explorare a trecutului acestei discipline. Cum și cînd s-a născut ea? Prin ce faze a trecut psihologia, pînă să ajungă la profilul ei de astăzi? Privită în întreaga ei dimensiune temporală, psihologia își dobîndește înțelesul ei integral și ne permite o apreciere mai justă a valorii sale.

I. 2. *ISTORIA N-ARE SENS UNIC*

Investigația trecutului și a dezvoltării unei personalități se numește biografie; întoarcerea spre trecutul unei societăți, a unor instituții sau curente sociale se încadrează în noțiunea de istorie. Este greu de determinat limita între biografie și istorie. Viața unei persoane capătă sens din integrarea ei într-un context social; la rîndul lui, drumul istoric al societății este marcat de un șir de personalități, de eponimi, nume legate (nu totdeauna corect) de epoci, evenimente, opere sau instituții. Iată de ce biografia poate fi istorică, iar o istorie poate fi — după cum spune Ludwig Pongratz — nu numai cronologică sau problematică, ci și biografică (266, p. 9).

Prin informațiile din trecut, prezentul devine mai bine înțeles; semnificația actualității se profilează din datele trecutului. În măsura în care actualitatea este legată de trecut, faptele prezente ne apar ca efecte ale unor fapte descrise cu grijă de istorie. Se constituie astfel o structură, ale cărei componente se află într-o conexiune temporală organică. Necesitatea de a determina sensul prezentului ne impune astfel o privire retrospectivă, istorică și biografică, o viziune explicativă; semnificația prezentului se impune prin legarea acestuia de trecut.

Dar mișcarea în acest sens unic nu epuizează nevoia de înțelegere a omului de știință; semnificația trecutului se conturează și ea prin prisma prezentului. Însăși descrierea și notarea cronologică a trecutului nu este o

reproducerea mecanică a acestuia, o transpunere fidelă pe plan verbal a realităţilor concrete, ci un prim pas de selecţie a ceea ce considerăm ca important. Care însă sînt criteriile de ridicare a unui fapt neutru la rangul de valoare? Este uşor de înţeles că indicii respectivi sînt dictaţi de interesele ştiinţifice ale prezentului şi variază în funcţie de configuraţia acestuia. Iată de ce fiecare prezent elaborează o istorie diferită de a momentului anterior; fiecare prezent vede trecutul altfel.

Dacă criteriile aprecierii şi alegerii trecutului variază în funcţie de prezent, aceleaşi evenimente văzute de istoric, în momente diferite, nu ne vor apărea niciodată identice; ele vor varia în funcţie de prisma actualităţii istoricului. Fiecare epocă îşi construieşte istoria ei, fiecare prezent sugerează o interpretare proprie a trecutului. Ceea ce ieri trecea neobservat pentru istorie, astăzi are o valoare hotărîtoare... „După un anumit interval de timp, spre pildă, după un sfert de secol — spune Miron Constantinescu — anumite fapte sociale sau anumite evenimente istorice capătă alt caracter, îşi sporesc sau îşi diminuează însemnătatea în raport cu felul cum ele s-au situat în contextul istoric, în dezvoltarea istoriei" (196, p. 10).

Iată de ce istoria se cere mereu reluată şi faptele istorice supuse unei noi „reevaluări". Asemenea perspectivă a şi făcut pe unii să recomande procedeul invers de a scrie istoria: nu de la trecut spre prezent, ci de la prezent spre trecut, de-a-ndoaselea (G. Papini).

Plimbîndu-ne în dublul sens pe linia temporală (devenită astfel, în parte, ca şi cea spaţială, reversibilă), prezentul se explică prin trecut, iar trecutul se clarifică prin prezent; ceea ce a fost *după* explică ceea ce a fost *înainte*. Paradoxal, am putea repeta cuvintele lui Papini: „pentru a înţelege un mare om trebuie să pornim de la moartea lui"; ceea ce se şi face dealtfel. „Înainte" se constituie într-o unitate organică şi indisolubilă cu „după". Prezentul individual se explică într-o mare măsură prin ceea ce nu mai este, iar ceea ce a fost — prin ceea ce este.

Cauzalitatea şi finalitatea dezvăluie cele două feţe corelate ale existenţei umane, cele două direcţii de

explicație a fenomenului social : prin trecut și viitor. Interpretarea prezentului prin trecut devine mai clară în lumina relațiilor *cauzale*, iar lămurirea trecutului prin prezent răsare mai bine în lumina *finalității*, atunci cînd apreciezi evenimentul istoric „din punct de vedere al direcției în care se dezvoltă istoria" (196, p. 12). Semnificația istorică devine astfel științifică, obiectivă, eliberată în cea mai mare măsură de coeficientul subiectivității istoricului.

În încercarea de față nu urmărim scopuri de natură istorică. Istoria biografică ne va servi numai pentru a contura semnificațiile privind devenirea psihologiei. Vom înțelege astfel mai bine că nu tot ceea ce este „nou" este la fel de original și viabil. Fundalul istoric ne va ajuta să ieșim din cadrele rigide statornicite de decenii. Necesitatea este cu atît mai imperioasă, cu cît ritmul dezvoltării, accelerîndu-se, revizuirea, reconsiderarea valorilor se cere făcută la intervale tot mai apropiate. Ceea ce ieri apărea ca eveniment revoluționar, astăzi uneori este dat uitării, iar unele fapte, în trecut neglijate, dobîndesc în prezent dimensiuni uriașe.

I. 3. *UN SEMNAL DE ALARMĂ*

Răsturnările de valori, stările de incertitudine, momentele cruciale de opțiune, poartă numele de criză sau mutație. Crizele reprezintă acuitatea maximă a unor contradicții, lupte ; culmea unor tensiuni dinamice dintre forțele opuse.

În introducere la „Panorama ideilor contemporane", Gaëtan Picon face o declarație impresionantă : „Niciodată — spune el — n-a fost mai intens, mai legitim sentimentul de a trăi o mutație fără precedent" (252, p. 11). „În jurul nostru și înaintea noastră, în noi, totul este schimbat" (*ibidem*, p. 14). „Lumii îi succed lumile" : „multe geometrii", „multe logici posibile", „mentalități", „structuri psihologice ireductibile" (*ibidem*, p. 17). „De fiecare dată realitatea are o față nouă care cere o pri-

vire nouă. Vechiul imperiu se năruie ; este trezirea naţionalităţilor spiritului" (*ibidem*, p. 18). „Gîndirea contemporană este reflexul unei crize", afirmă şi Roland Caillois (252, p. 45). Mueller F. L. apreciază, la fel, situaţia drept „criză contemporană", „o criză care interesează întreaga gîndire contemporană, atît filosofia, cît şi ştiinţele" (247, p. 386).

Jean Piaget lansează „un strigăt de alarmă", spre a „apăra o poziţie", şi anume poziţia unei psihologii autentic ştiinţifice (262, p. 33). Tot el constată : „o disociere tragică a cunoştinţelor şi, în multe privinţe, a spiritului uman însuşi" (*ibidem*, p. 91). El ne îndeamnă să meditäm la „remedii susceptibile să atenueze haosul actual" şi să ne îndreptăm eforturile spre apărarea „faptului experimental" împotriva speculaţiei filosofice, spre apărarea psihologiei experimentale de psihologia filosofică *(ibidem*, p. 92).

Chiar dacă nu putem fi de acord cu limitarea filosofiei la lumea valorilor şi la statutul „înţelepciunii", dezacordul s-ar atenua, cred, cu interpretarea că Piaget nu face distincţie netă între metafizică — cunoaştere „supraştiinţifică sau paraştiinţifică" şi filosofie. Aici sîntem mai aproape de părerea lui Ayer care vede în filosofie două aspecte : 1) relaţia ideilor între ele (ceea ce se cristalizează în logică şi matematică) şi 2) relaţia cu faptele, cu ştiinţele empirice. În cazul al doilea, rolul imens al filosofiei constă în *anticipare*, formulare de ipoteze, mai mult sau mai puţin probabile şi, în orice caz, *verificabile*. Numai cînd propoziţiile ipotetice nu satisfac acest principiu, avem *metafizică*. Funcţia filosofică n-ar consta, deci, în furnizarea „adevărurilor" speculative şi nici în rivalizarea cu ipotezele ştiinţei ; „funcţia filosofiei ar consta în a clarifica propoziţiile ştiinţei prin dezvăluirea relaţiilor lor logice şi prin definirea simbolurilor folosite" (184, p. 32).

Filosofia, deci, n-o vedem desprinsă, izolată de ştiinţă în general, nici de psihologie în special, ci ca un mod specific de *sinteză* şi adeseori de *anticipare* a unor semnificaţii. Semnalul de alarmă al lui Piaget îl apreciem ca justificabil numai cu privire la imixtiunea metafizicii. Conceptul de psihologie, însă, îl considerăm îngustat prin

identificarea lui cu noţiunea de disciplină strict experimentală, de laborator ; verificarea se cere înţeleasă într-un sens mai larg.

Nici o altă ştiinţă n-a fost obiect al atîtor aprecieri contradictorii ca psihologia. Privită dintr-un anumit punct de vedere, ea este totul ; prin inversarea extremităţilor ocheanului, transformăm psihologia într-un punct matematic.

Atitudinea totalitară şi imperialistă a psihologiei se realizează prin două procedee : prin interiorizare şi exteriorizare ; prin reducerea întregii existenţe la conştiinţă sau prin proiectarea faptelor de conştiinţă în afară, asupra întregii realităţi ; idealizare în primul caz, antropomorfizare în al doilea. În adevăr, dacă ne situăm pe o poziţie idealistă, nu putem concepe nici un fapt în afară de conştiinţă, ştiinţa realităţii întregi devenind ştiinţă despre psihic ; „lumea este reprezentarea mea" ; solipsism desăvîrşit al idealismului subiectiv.

Reflexia filosofică este precedată sau adesea însoţită de un mecanism psihic primar, al *proiecţiei,* al exteriorizării şi înstrăinării conştiinţei proprii. Copilul, adultul necivilizat sau pasionat sînt înclinaţi să interpreteze realitatea din afară prin prisma trăirilor lor subiective : animism, antropomorfizare a lumii. Transformările din univers ne apar ca fiind mînate de o motivaţie psihică ; schimbările lumii capătă o semnificaţie şi intenţionalitate psihică ; lucrurile împrumută o expresie umană. Totul devine însufleţit ; omului nu-i rămîne decît să descifreze resorturile psihice ale fenomenelor spre a le putea declanşa, la nevoie, în folosul său. Psihologizare totală a lumii.

Nu este mai puţin adevărat, însă, că orice manifestare şi creaţie umană, oricît de abstractă şi obiectivă ar fi ea, are un fundal psihic. Filosofia fenomenologică şi existenţialistă, reducînd totul la „sens", iar sensul la existenţa „omului-în-lume", derivă implicit totul din matricea trăirii omului, din experienţa *anterioară* interiorizării şi exteriorizării, subiectivării şi obiectivării ei. Chiar dacă se evită psihologizarea, adică interpretarea realităţii prin prisma subiectivităţii, a conştiinţei individuale, trebuie să recunoaştem că la originea oricărei „realităţi

obiective", „ştiinţifice" se află şi un fragment de realitate psihică, subiectivă. Acesta este sensul declaraţiei unui Pierre Janet: „Psihologia prin definiţia însăşi a obiectului său, ţine absolut de tot. Ea este universală. Fapte psihologice sînt pretutindeni. Ele există tot atît de bine în lucrările unui scriitor, ca şi în studiile anatomice asupra creierului".

În faţa unei asemenea mărturii psihologiste se ridică un val de contestaţii. Gîndirea contemporană este prin excelenţă logicizantă şi matematizantă. Idealul ştiinţific de obiectivitate devine o forţă inexpugnabilă, de neînvins. Drumul psihologiei spre ştiinţă nu este decît „o epopee de deziluzii", declară cu amărăciune Politzer încă în 1928 (265, p. 2). Grav şi paradoxal apare faptul că verdictul despuierii de subiectivitate a ştiinţei vizează citadela însăşi a subiectivităţii, psihologia ; realitatea subiectivă, conştiinţa, se cere epurată de subiectivitate. „Biata psihologie! — exclamă un psiholog. După ce a pierdut sufletul, apoi spiritul şi conştiinţa, se află acum încurcată cu conduita" (cf. 266, p. 310).

Procesul necruţător al depsihologizării este urmărit cu consecvenţă. Reducţionismul biologic şi fiziologic este prea cunoscut spre a insista asupra lui. Progresele biochimiei şi ale microfizicii ne tentează să adoptăm limbajul fizicalist. Succesele ciberneticii ne ambiţionează să explicăm într-un limbaj de maşină cele mai complicate procese ale sistemului nervos. „Se poate concepe — spune A. Gierer — deşi nu cu totul plauzibil, că teoria conştiinţei va deveni într-o zi o parte a unei fizici mult mai generale şi mult mai complete, cu criterii total deosebite de acelea pe care putem să le concepem în prezent" (215, p. 63). Prudenţa autorului nu poate, însă, camufla speranţa specialistului fizician de a pătrunde „tainele" conştiinţei cu ajutorul unui microscop electronic sau altor instrumente de laborator. Psihologul care nu şi-a însuşit limbajul logico-matematic şi cibernetic începe să fie privit ca făptură antedeluviană. Sentimentul de mîndrie de ieri al psihologului instruit în laboratorul lui Wundt face astăzi loc unei stări de derută. „Nenorocirea psihologului — spune Pierre Greco — este de a nu fi niciodată sigur că „face ştiinţă". Iar dacă o face, nu

este niciodată sigur că aceea este psihologie" (216, p. 937). Dacă despre psihologii „clasici" se poate spune că „sînt oameni de știință în măsura în care și sălbaticii evanghelizați sînt creștini" (265, p. 6), apoi idealul unor „oameni de știință" de azi este de a exprima personalitatea umană printr-o formulă matematică !

În fața unor asemenea atitudini contradictorii și opoziții acute ni se cere un discernămînt deosebit, înainte de a face opțiunea sau a formula un prognostic. Examenul prealabil ar trebui să vizeze natura crizei. „Trebuie să se știe — spune Racamier — că în evoluțiile colective, ca și în cele individuale, criza poate fi maturativă ; se impune *să distingem crizele progrediente de crizele de dezintegrare* ; din primele, persoanele și instituția ies întărite, dar ies slăbite din cele secunde" (272, p. 98).

În privința crizei prin care trece psihologia, avem motive de a ne ralia la părerea optimistă. Semnalul însuși de alarmă este un indiciu că organismul social urmează să ia măsuri de apărare împotriva virusului de dezintegrare. Sper că lucrarea noastră va contribui la adîncirea examenului reflexiv al psihologului asupra științei pe care o face. Deci, spre o mai bună psihologie a psihologiei și mai obiectivă psihologie a psihologului !

I. 4. *ÎN FAȚA ANTINOMIILOR*

Unul din factorii care condiționează constituirea psihologiei ca știință este și calitatea materialului conceptual cu care operează psihologia. Cercetările recente ale lui S. Körner (229) au dovedit că atingerea unui grad înalt de scientifizare a unei teorii presupune și prelucrarea avansată a elementelor acelei teorii. Astfel pentru a se ajunge la unificarea deductivă a experienței — care reprezintă un nivel superior de organizare științifică — se cere să efectuăm mai întîi procesul de idealizare a noțiunilor cu care operăm, adică de șlefuire a acestora, pînă ce ele se constituie ca obiecte perfecte. După cum ne convinge Körner, experiența ne oferă un material

prea puţin prelucrat pentru a putea fi inclus în această stare într-o teorie ştiinţifică. În experienţă întîlnim „indivizi empirici", care nu sînt bine definiţi, „clase şi relaţii inexacte", care nu sînt bine delimitate, şi „continuuri relative", al căror caracter depinde de context. Cel mai supărător aspect este poate existenţa, în cazul claselor de asemănare, a „candidaţilor neutri", adică a unor elemente care sînt eligibile şi ca membri şi ca nemembri ai clasei. Pentru a ne ridica la nivelul ştiinţei, se cere să eliminăm asemenea ambiguităţi şi incertitudini. Aceasta se realizează prin *procesul de idealizare*, care ne oferă posibilitatea să înlocuim indivizii nedefiniţi prin indivizi definiţi, clasele şi relaţiile inexacte prin clase şi relaţii exacte, continuurile relative prin continuuri absolute.

În legătură cu aceasta, P. Botezatu (190. pp. 170—171) a observat că situaţia este dramatică, deoarece ea ne conduce la o „antinomie metodologică", adică la neputinţa de a atinge simultan ţelurile cunoaşterii ştiinţifice. În măsura în care înaintăm pe o direcţie, sîntem siliţi să ne retragem de pe altă direcţie. În cazul de mai sus, întîlnim *antinomia exactităţii: exactitatea termenilor impune idealizarea obiectelor* (190, pp. 183—187). Einstein a intuit prezenţa acestei antinomii atunci cînd a afirmat că: „Întrucît propoziţiile matematicii se referă la realitate, ele nu sînt sigure şi întrucît sînt sigure, ele nu se referă la realitate" (204, p. 319). Cu alte cuvinte, exactitatea cunoştinţelor şi reflectarea fidelă apar ca ţeluri incompatibile pînă la un punct: ceea ce cîştigăm pe o linie, pierdem pe altă linie.

Trecînd la psihologie, vom observa că aceasta este o ştiinţă concretă, strîns legată de experienţa imediată. În cazul psihologiei, procesul de idealizare a noţiunilor operează prea puţin sau poate chiar deloc. În studiul fenomenelor psihice nu simţim necesitatea să acoperim complexitatea, variabilitatea şi continuitatea proceselor.

Dintre ştiinţele umaniste, psihologia se află în punctul cel mai nevralgic al contradicţiilor, în apogeul dramatic al antinomiilor. „De voie sau fără de voie — spune Parodi Dominique despre psihologie — ea se află totdeauna călare între obiect şi subiect; ca obiect propriu

ea are raportul unuia cu altul, influența unuia asupra altuia, transformarea unuia în altul" (253, p. 199).

În științele naturii obiectul ideal este, în anumit sens, obiectiv prin definiție ; obiectivitatea, în sens epistemologic, se realizează prin despuierea lui progresivă de zgura subiectivității cercetătorului. Dar ce facem cu psihologia, al cărei obiect este subiectivitatea însăși, ale cărei generalizări sînt individualitatea și unicitatea însăși, ale cărei legi sînt și trebuie să se aplice particularului specific și concret? Abstractizarea concretului, idealizarea realului, generalizarea particularului, obiectivarea subiectului, interiorizarea exteriorului și exteriorizarea interiorului, științifizarea trăirii intuitive sînt contradicții pe care trebuie să le rezolve psihologia. Cu cît mai exact, cu atît mai puțin real ; cu cît mai concret și mai real, cu atît mai puțin exact. Iată antinomii supărătoare și, în aparență, insolubile. Obiectivarea subiectului duce spre precizie și științifizare, dar, în același timp, spre abolirea subiectivului ca obiect al psihologiei și, prin aceasta, spre dispariția psihologiei. Subiectivarea, trăirea și intuirea obiectului psihologic aduce pe prim plan obiectul psihologiei, dar prin aceasta înlătură cu desăvîrșire eșafodajul științific al științei psihologiei. În acest context de contradicții intră și opozițiile metodologice : clinic-experimental, înțelegere-explicație, concretizare-idealizare.

Psihologia modernă se străduiește să dezvăluie aspectele dialectice care țin de natura intimă a psihicului. Aici operăm în mod obișnuit cu indivizi nu prea bine definiți, cu clase și relații mai mult sau mai puțin exacte. Deseori ne împiedicăm de „subiecți-neutri", cu care nu prea știm ce să facem. Dar în măsura în care sîntem siliți să renunțăm la idealizări, în folosul concretului complex, în aceeași măsură psihologia pierde ceva din caracterul științific, comparat cel puțin cu modelul tradițional de „știință exactă". Ea este silită să opereze cu concepte inexacte și de aceea și legile ei vor avea un caracter aproximativ, maleabil. Dar ce înseamnă exact?

Nu cumva şi aici avem în faţă un absolut metafizic? Va trebui, probabil, să se construiască un alt model de ştiinţă pentru psihologie şi în genere pentru ştiinţele umane.

I. 5. *ÎN CĂUTAREA UNUI FIR AL ARIADNEI*

I. 5.1. PUNCTUL DE PLECARE

O explorare de natură biografică, istorică, presupune ca fiind bine determinată realitatea al cărei trecut ni-l propunem spre studiu. În cazul nostru, ar însemna să ştim ce este psihologia. A şti ce este psihologia implică informaţii precise cu privire atît la obiectul ei, cît şi la metodele ei de cercetare. Dacă psihologia este ştiinţă, sîntem îndreptăţiţi să ne punem întrebarea şi asupra legilor prin care această disciplină explică fenomenele din domeniul cercetat de ea. Toate acestea la un loc, mai presupun, ca fiind bine cunoscută, natura cercetării ştiinţifice. Or, aceste presupuneri, după cum vom vedea, nu sînt pe deplin întemeiate, cu toate că mulţi oameni de ştiinţă vorbesc despre ştiinţă ca despre o realitate bine cunoscută, ca despre o noţiune pe deplin clarificată şi însuşită de toată lumea în mod uniform. La o aprofundare mai atentă, lucrurile se prezintă altfel.

Dacă am accepta înţelesul de existenţă sau lucru, aşa cum este el formulat de Tadeusz Kotarbinski, adică de pe poziţia concretismului somatic (numit de autorul acestei concepţii şi ca reism somatic sau pur şi simplu somatism sau pansomatism *), am spune, în mod consecvent cu definiţiile iniţiale, că ştiinţa nici nu există, fiindcă ea nu poate acţiona prin ea însăşi asupra altor lucruri şi nici asupra unui organism capabil de a reacţiona la un excitant (cf. 84, pp. 79—91). Dar, ceea ce este

* Termenul de pansomatism (de la gr. *pan*=tot; *soma*=corp) se traduce prin „totul este corp", iar noţiunea de corp se defineşte prin întindere şi inerţie.

respins de filosoful polonez în sensul inițial și principal, este acceptat de el în alt sens, secundar, adică el admite că există oameni care au cunoștințe, învață singuri și învață pe alții. Dificultatea apare, deci, mai mult pe plan logic, filosofic.

Mai serioasă, însă, ne apare observația lui Ackoff L. Russel, care constată, în privința definiției și caracterizării științei, un mare număr de puncte de vedere „inconsistente", ce „demonstrează că nu este ușor de realizat o definiție adecvată" a științei, din cauza, în bună parte, a caracterului dinamic al acesteia. Înțelesul științei variază cu stadiile ei de dezvoltare, fiecare moment istoric impune un nou înțeles al științei (cf. 9, p. 1).

Situația se complică și mai mult, dacă ne întrebăm asupra definiției psihologiei. Lipsa de concordanță în această privință se manifestă pe tot întinsul istoriei acestei discipline.

Dacă un manual elementar de psihologie — din rațiune didactică — are, în mod necesar, un caracter mai dogmatic, mai puțin problematic și nu oferă elevului materia științifică în toată complexitatea acesteia, cu ceturile care învăluie culmile științei, cu incertitudinile inerente fazelor ei de dezvoltare, cu oscilațiile firești procesului de cercetare independentă și originală; dacă acest aspect elementar, cu contur precis și înțeles indubitabil al cunoștințelor, nu solicită, în mod imperios și de la început, reflexiunea elevului asupra teoriei științei respective, meditația studentului, proiectîndu-se dincolo de limitele manualului, cercetează cutezător, comparativ și critic, soliditatea științei respective, bazele adevărului ce i se transmite. Deosebirile dintre științele naturii și psihologie i se impun din ce în ce mai clar. Pe de o parte, terenul ferm, bine conturat și relativ neted, al științelor matematice, previzibilitatea indubitabilă, precisă și impresionantă a fizicii, chimiei și chiar a biologiei, iar pe de altă parte, în psihologie incertitudinea datelor și definițiilor, confuzia terminologică, interpretări adesea contradictorii, ipoteze rareori verificate, metode încă empirice, descrieri vagi și șovăielnice. Impresie deplorabilă!

Dacă modelul ştiinţific al lumii externe îl aflăm în matematică, fizică sau chimie, modelele lumii interne le găsim mai curînd în creaţiile romancierilor sau dramaturgilor şi chiar în basmele populare. Dacă ştiinţa se defineşte ca sistem închegat de cunoştinţe, cu obiect bine definit, metode precise şi obiective, legi riguroase, atunci psihologia nu mai poate fi ştiinţă, adică psihologie, ci altceva : literatură, artă, „un joc de imaginaţie, aproape analog cu poezia" (Broussais, 1828, apud 42, p. 1645), şi nici psihologul nu este un om de ştiinţă.

Asemenea păreri nu aparţin numai trecutului şi numai începătorilor în munca de explorare a psihicului ; ele s-au conturat şi în minţile unor oameni de ştiinţă contemporani. Iată de ce credem utilă analiza acestei atitudini negative faţă de psihologie, căci numai în procesul de examinare atentă a criticilor aduse acestei discipline ne putem făuri o imagine mai justă şi mai clară asupra lumii noastre interne şi a ştiinţei despre această lume.

Folosind teza simplă că ştiinţa trebuie să aibă obiect de cercetare, metode şi legi, unii oameni de ştiinţă îşi îndreaptă atacurile împotriva psihologiei contestîndu-i drepturile de a se considera ştiinţă. Psihologia n-ar avea nici obiect, nici metodă şi nici legi specifice, condiţie necesară a prevederii, a explicaţiei.

I. 5.2. SPRE O METAPSIHOLOGIE *

Descoperirea firului Ariadnei în lumea psihologică reprezintă un proces deosebit de anevoios. Fără să vrem, ne gîndim la metoda labirintului folosită de psihologia animală. Apucînd pe culoarul subiectivităţii ne pierdem ca om de ştiinţă ; luînd drumul obiectivităţii pierdem obiectul investigaţiei noastre, „hrana intelectuală" ce ne aşteaptă la ieşirea din labirint. Psihologul încearcă să folosească itinerarul colegilor săi din ştiinţele naturii.

* Termenul nu are înţeles metafizic. Prin metapsihologie înţelegem o repliere a reflexiei psihologice asupra propriei sale investigaţii.

Unii psihologi consideră că este util să se facă *psihologia psihologiei.* Cred că nu greşim dacă interpretăm acest gînd ca o caracteristică a epocii contemporane: tendinţa omului de a reflecta asupra propriei sale reflexii, interesul conştiinţei de a se cunoaşte pe sine, încercarea omului de ştiinţă de a se replia asupra actului său de explorare şi investigaţie, de a face *ştiinţa ştiinţei.*

Recent, J. D. Bernal dă semnalul de naştere a unei noi discipline: scientica, ştiinţa despre ştiinţă. Astfel „revoluţia ştiinţifică devine conştientă de sine". Poate că este cazul să vorbim despre mutaţie, despre ridicarea conştiinţei umane pe o treaptă nouă. Poate că semnalul acestei noi etape de emergenţă spirituală ar trebui să-l vedem în opera lui Imm. Kant, care a avut curajul de a supune analizei critice a raţiunii raţiunea însăşi. Cu un mileniu şi jumătate în urmă, contradicţiile, divergenţele de opinii asupra lumii externe au atras atenţia omului asupra lumii interne, a „psihicului", pentru ca mai tîrziu noile contradicţii să ne pună în faţa actului însuşi de cunoaştere.

Metaştiinţa lumii moderne devine din ce în ce mai diferenţiată: filosofia ştiinţei, logica ştiinţei, sociologia ştiinţei şi... este natural ca un psiholog să-şi propună analiza psihologică a propriei sale activităţi, să iniţieze investigaţia propriei sale personalităţi de psiholog. Ne întrebăm dacă încercarea omului de ştiinţă de a găsi loc ştiinţei sale în constelaţia ştiinţifică a timpului, printr-o operaţie de clasificare chiar, n-ar fi un act de conştientizare a propriei sale activităţi ştiinţifice. Apariţia în ultimul timp a numeroaselor lucrări în acest sens ne îndreptăţeşte să credem că sîntem în faţa unei tendinţe noi a omului de ştiinţă şi a filosofului de a-şi da seama despre ceea ce face, de modul cum descoperă adevărul, de factorii descoperirilor sale etc. Interesul pentru creativitate, apărut recent pe scena investigaţiei ştiinţifice, psihologice în special, a devenit un torent, dacă nu „modă". Nu ne mai mulţumim să ştim cum gîndim, vrem să ştim cum creăm, pentru a putea interveni, prin tactica

și strategia corespunzătoare în procesul însuși al creației. Nu de mult, Edwin Boring, ocupîndu-se de istoria științei, schițează o sociologie și o psihologie a științei (28, pp. 1—109).

Nu este cazul de a recapitula aici experiența activității iluștrilor oameni de știință ca S. Ramon y Cajal, J. D. Bernal, W. J. Beveridge, Hans Selye, G. N. Volkov sau filosofi, ca Stephan Körner și alții, care au făcut analiza științei și a omului de știință, precum și numeroasele lucrări asupra proceselor euristice, asupra strategiei științifice, a criteriilor demonstrației și controlului experimental în investigație sau în validarea ipotezelor.

Psihologia științei își propune să elucideze activitatea creatoare, descoperirea și rezolvarea problemelor, prejudecățile, „Idolii" lui Bacon, motivația omului de știință, personalitatea acestuia și epistemologia psihologică a cercetării. Toate aceste eforturi converg spre determinarea cît mai exactă a statutului omului de știință contemporan și a rolului său în contextul valorilor sociale de azi. Fiecare știință, în devenirea ei, își schimbă poziția în cîmpul dinamic al structurii științifice și fiecare om de știință trăiește nu numai procesul anevoios de cucerire a domeniului său de investigație, ci și contactul neîntrerupt cu colegii de aceeași specialitate, cu oamenii de știință din disciplinele apropiate sau mai îndepărtate. Conștiința cercetătorului este și conștiința valorii sale în contextul progresului științific. Factorii de natură social-istorică și individuală determină profilul social și psihologic al omului de știință la un moment dat.

În acest context, ne propunem să examinăm „destinul" psihologiei, „drama" devenirii psihologiei și a psihologului. Care este conștiința datoriei, a răspunderii psihologului de azi, sentimentul de îndeplinire a îndatoririlor sale? Care au fost greutățile și conflictele sale din trecut și cum le-a învins el? Cum apar perspectivele de realizare a aspirațiilor sale? Folosind termenii la modă astăzi: „Care este nivelul său de aspirație și expectație?"

Mai întîi, recapitulăm cîteva date istorice. Trecînd peste mileniul de existenţă filosofică a psihologiei şi după ce cunoştinţele despre natură au dobîndit prestigiul de „ştiinţă", metoda experimentală, după modelul fizicii, a început să fie folosită şi în cercetările asupra omului. Preludiul psihologiei experimentale a fost fiziologia. Tratatul de fiziologie a lui Johannes Müller (1833—1840), în două volume, a constituit modelul de cercetare a fiinţei umane. Ca „om de ştiinţă", psihologul nu putea gîndi atunci decît sub auspiciile formulei : „Nemo psychologus nisi physiologus". Urmează pleiada de fiziologi iluştri, cu Helmholtz, Virchow, Weber, Haeckel şi alţii. Psihofizica lui Fechner (1860) marchează începutul psihologiei experimentale ; se face pasul de la psihofiziologie la psihofizică. Pînă acum avem o psihologie al cărei obiect nu este de natură psihică.

Adevărat părinte al psihologiei experimentale, totuşi, trebuie considerat W. Wundt. Oraşul Leipzig devine „metropolă internaţională a psihologiei" (266, p. 100). Psihologul se poate considera mulţumit de locul său în laborator, printre aparate precise de măsurare, cu verificarea „obiectivă" a fenomenelor psihice. Totuşi, satisfacţia nu este generală : fenomenele psihice studiate încep să-şi piardă din interes fiind elementare, semnificaţia lor teoretică şi practică dovedindu-se cu totul minoră. Însuşi părintele psihologiei moderne, la sfîrşitul vieţii, îşi îndreaptă privirile şi preocupările spre psihologia socială, a popoarelor. Şi nu este un caz izolat.

Să aterizăm puţin, în momentul expansiunii psihologiei experimentale, pe solul românesc. Iată ce scrie profesorul de logică şi psihologie, Titu Maiorescu, în 1870 : „Să scriu o *Logică* e datoria mea ca profesor ; să fi scos o *Psihologie* aş fi voit mereu. M-a reţinut greutatea firească de a explica pasiunile ; cred că asta e imposibil în starea actuală a psihologiei" (240, p. 148). Să nu ne închipuim că „greutatea" semnalată s-ar datora unei lipse de pregătire individuală a autorului citat. Din

laboratorul lui Wundt n-a ieşit nici un psiholog care să fi scris o psihologie „ştiinţifică" şi „experimentală" a pasiunilor.

Dar iată ce scrie acelaşi profesor român în 1888: „Confuzia ce domneşte astăzi în atîtea discuţii publice şi private, de cel mai mare interes... provine din starea înapoiată în care se află încă toate ştiinţele numite „biologice", îndeosebi psihologia." (Remarcăm clasa de „biologie" în care este integrată psihologia! n. a.) „Nu e vorba, de învăţat se învaţă într-una psihologie (sau „ştiinţa sufletului" în şcolile publice); ea este chiar introdusă în liceu, necum în universitate. Dar ceea ce ni se dă drept ştiinţă este în cea mai mare parte o frazeologie lipsită de folos practic şi în multe privinţe nedemnă de cuvîntul ştiinţă". „Vai de omul care vrea să cunoască oamenii după un curs de psihologie cum se predă în şcoalele şi în cărţile fie şi cele mai moderne"! (239, p. 367). Autorul conchide că nu ne rămîne decît folosirea „propriei experienţe" — „cea mai bună şcoală", dar „taxele acestei şcoli sînt prea scumpe" (239, p. 368).

Fragmentele reproduse pot apărea unora ca fiind firești (totul este firesc şi natural) pentru o psihologie de acum un secol în urmă. Le-am reprodus fiindcă din ele răzbate o notă dureroasă şi dramatică a conştiinţei unui om care ar vrea să facă psihologie, ar dori cu pasiune să se facă psihologie, dar nu poate şi nu se poate! În loc de „ştiinţa sufletului" trebuia să te mulţumeşti, după remarca lui Titu Maiorescu, cu „maxime", „aforisme", poate unele „romane şi drame" şi, în sfîrşit, „cu propria ta experienţă".

Nu este cazul aici de a face istorie, nici să cercetăm factorii şi condiţiile unor stări de fapt. Ne mărginim la relevarea cîtorva momente critice din trecutul psihologiei şi al psihologului.

Conştiinţa limitelor psihologiei de laborator îndreaptă atenţia cercetătorului spre analiza „mai obiectivă" a trăirilor psihice; părăsind abordarea analitică şi fragmentară a psihicului, psihologul făureşte o viziune a „întregului", a „structurii" psihice unitare.

O bună parte dintre psihologi, însă, în loc să caute model psihologic propriu, specific obiectului particular

de investigaţie, urmează idealul fizicalist. Henri Piéron îl citează pe Joseph Sauveur (1663—1716), fizician surd din naştere, cunoscut datorită mai ales studiilor sale despre audiţia muzicală. Astfel este concepută o psihologie a sunetelor care ar putea fi elaborată şi de un surd din naştere; o psihologie „obiectivă" a culorilor comprehensibilă şi pentru un orb care n-a „simţit" niciodată culoarea; o psihologie a omului făcută şi înţeleasă şi de un om „fără conştiinţa realităţii din afară". O ştiinţă a „sufletului" — creaţia unui robot şi la îndemîna acestuia! Sîntem în plină expansiune a behaviorismului „clasic", watsonian, a pozitivismului vienez (Moritz Schlick, Karnap, Feigl, F. Frank) şi a operaţionismului. „Semnificaţiile" nu ne interesează; ne putem lipsi de ele! „Inteligenţa nu este aptitudinea de adaptare la situaţii noi, ci ceea ce măsoară un test" (Wechsler). „Semnificaţia nu este prin ea însăşi decît o ficţiune pe care omul a inventat-o pentru a supravieţui"; este ideea ce se atribuie lui Skinner, unul din reprezentanţii psihologiei „obiective" de astăzi (296, p. 182). Dacă omul n-ar fi decît automat, ar putea descrie, după sistemul lui Skinner, în mod adecvat învăţarea. Psihologului nu-i rămîne decît să definească psihologia prin „ceea ce fac psihologii"!

Iată pe psiholog deposedat de obiectul său, de statutul său de psiholog, mulţumit de faptul că a devenit fizician, cibernetician, statistician, matematician! Este normal, în acest caz, să susţinem cu Wukmir că «termenul vechi de „psihologie" este astăzi desuet şi de nesusţinut prin faptul că „psyché" este în zilele noastre mai puţin definisabil ca întotdeauna şi că obiectul ştiinţei noastre nu mai este acela al proceselor „suprasomatice"» (193, p. 620). Obiect al psihologiei — fenomen non-psihic! Urmînd modelul obiectivităţii ştiinţelor naturii, am rătăcit drumul! Înţelesul de „obiectivitate" în psihologie se cere revizuit.

Explicaţia acestor situaţii paradoxale şi dramatice se poate căuta şi în poziţia cu totul specială a psihologiei printre celelalte ştiinţe. Faptul că fiinţa omului este în acelaşi timp obiect fizic, chimic, biologic, psihic şi social face ca cel ce studiază nivelul fizic al omului să uite că

acest „obiect" nu este decît un *aspect* al fiinţei întregi. La fel i se poate întîmpla şi specialistului din alt domeniu. Am depăşit epoca în care tratam o rocă ca pe o fiinţă sau angajam dialoguri cu sferele cereşti. Asemenea contacte le efectuăm astăzi doar pe plan poetic. Ştiinţa a mers consecvent pe linia despuierii naturii de intenţii şi afinităţi. Acelaşi procedeu i se aplică şi psihologiei sub formă de reducţionism : fizic, biologic sau sociologic. Statutul psihologiei şi al psihologului şi-a pierdut stabilitatea ; destinul psihologului a devenit şi mai dramatic !

Paul Fraisse ne prezintă o schiţă, deosebit de instructivă şi sugestivă, a modelelor pentru istoria psihologiei, în succesiunea lor : 1) modelul psihologiei ca studiu al datelor spiritului, 2) modelul psihofizic şi psihofiziologic, 3) modelul psihologiei comportării, 4) modelul neuro-psihologic şi 5) modelul psihologiei ca ştiinţă a personalităţii. „Psihologia actuală nu se defineşte — spune Fraisse — prin studiul faptelor sau datelor de conştiinţă. Ca psihologie a conduitelor, ea se centrează, aşa cum gîndeau psihologii comportării, asupra a ceea ce face omul, dar ceea ce face depinde de personalitate" (213, p. 544). Prin orientarea psihologiei spre înţelegerea şi explicarea personalităţii ca întreg, psihologia îşi asigură stabilitatea şi echilibrul în complexitatea lumii interne şi-şi va elabora un model propriu de orientare în complicatul labirint al vieţii psihice.

I. 5.4. LOCUL PSIHOLOGIEI

Este clar că poziţia psihologiei în sistemul ştiinţelor depinde în cea mai mare măsură de concepţia filosofică şi ştiinţifică a autorului clasificării. Dacă ne oprim la încercarea lui Kedrov de clasificare a ştiinţelor, vom reţine observaţia că psihologia „ocupă un loc aparte în „triunghi" (mai aproape de filosofie), fiind legată de toate cele trei vîrfuri ale triunghiului" (224, p. 10—11). Poziţia psihologiei favorizează „deschiderea" ei faţă de toate ştiinţele şi o face accesibilă contactului cu oricare altă disciplină.

Modelul „circular" al clasificației lui Piaget ne explică legăturile interdisciplinare cu psihologia. Dacă matematica și fizica reflectă obiectul real și mai ales latura cantitativă a acestuia, în biologie începe a se afirma și latura subiectivă, ceea ce pregătește pe subiect să devină obiect al cercetării, proces ce se desăvîrșește în psihologie și sociologie. De aici, însă, linia circulară se încheie în epistemologie și genetică prin relația psihosociologiei cu logica și matematica. Legătura cu aceste două științe din urmă se efectuează prin structurile operatorii. Pe de o parte, psihologia depinde de alte științe, „viața mintală fiind rezultanta factorilor fizico-chimici, biologici, sociali, lingvistici, economici etc.", și „nici una din aceste discipline nu este posibilă fără o coordonare logico-matematică" (261, p. 39). „Psihologia ocupă o poziție centrală și nu numai ca produs al tuturor altor științe, dar ca sursă posibilă de explicație a formării și dezvoltării lor" (261, p. 41).

Iată cum, într-un secol și jumătate de la clasificația științelor a lui Aug. Comte, în care psihologia nu exista, această disciplină ajunge la o poziție centrală.

Cu toate deosebirile existente între modelele clasificatoare : a lui Kedrov (modelul triunghiular) și Piaget (ciclic : de la obiect la subiect și invers), ambele se apropie prin acordarea unui loc prioritar psihologiei în constelația valorilor științifice. Această poziție deosebită favorizează, după părerea noastră, pendulația spectaculoasă a interpretărilor între psihologizare a numeroaselor discipline, la o extremă, și depsihologizare a psihologiei, la cealaltă extremă.

De la polul antropomorfizării a ceea ce nu este uman se trece la extrema dezumanizării omului. Sir Julian Huxley remarcă existența inegalității din statutul științelor. În adevăr, nici Platon, care interzicea pătrunderea în Academie a celor „care nu știu geometrie", n-a mers pînă la a considera matematica drept singurul criteriu al obiectivității și valorii științifice. Fizica îi urmează imediat. Huxley vede explicația în caracterul mai abstract și mai simplu al acestor științe. „Fizicii i s-a atribuit — spune el — meritul de a fi sondat misterele materiei, care nu sînt mistice decît în măsura în care n-au

fost explorate în mod ştiinţific, dar ea nu s-a putut ataşa de un singur mister real : faptul spiritului şi al evoluţiei acestuia" (287, p. 71). Nu i se pot contesta fizicii meritele ei şi caracterul fundamental al legilor ei, „dar — ne atrage atenţia filosoful englez — nimeni nu va îndrăzni să spună că beciul casei noastre este mai important decît sufrageria" (287, p. 72). Viitorul ştiinţei şi evitarea „dezechilibrului" dintre ştiinţele de azi Huxley le vede nu în făurirea „sclavilor mecanici", ci în reorganizarea şi cooperarea ştiinţelor, precum şi în dezvoltarea acelei ştiinţe care astăzi „este abia mai mult decît un vis", a psihologiei (*ibidem*, p. 73).

Nu ne putem abţine de a cita părerea exprimată în contextul unei viziuni vaste asupra gîndirii contemporane. O primă exigenţă a civilizaţiei industriale — se spune — este formarea unei „personalităţi suple şi adaptabile". „Subiectul care trăieşte într-o perioadă în mişcare va trebui să-şi dezvolte aptitudinea de a se adapta rapid. De aceea el va trebui să se cunoască mai bine şi să cunoască mai bine decît era necesar predecesorilor săi trebuinţele sale" (252, p. 157). Adagiul grec „cunoaşte-te pe tine însuţi" poate că a fost un lux altădată ; astăzi el reprezintă o necesitate. Omul nu se poate adapta la un mediu schimbător decît cunoscîndu-se pe el însuşi, dorinţele, impulsurile, motivele şi trebuinţele sale. Îi sînt necesare mai multe cunoştinţe, mai multă judecată şi mai multă încredere în sine, pentru a evita să devină dezaxat şi anxios, să regreseze spre comportări de dependenţă infantilă sau să devină pradă unor grupuri autoritare care să-l facă să creadă că va găsi securitate în ascultare (252, p. 158). Acest pasaj, după cum se vede, nu este apel spre rebeliune, ci spre reflexie critică şi independenţă morală în luare de decizii.

I. 5.5. STRIDENŢE

Disonanţele, totuşi, n-au dispărut. Psihologul nu se bucură încă de stabilitatea prestigiului care înconjură astăzi pe un matematician, fizician, chimist, biolog sau

cibernetician. Chiar dacă ne gîndim la disciplinele atît de apropiate de psihologi ca psihiatria, auzim încă voci care nu ne invită la colaborare. „Ca psihiatru — spune Gilbert Robin — n-am gust să fiu psiholog". „Eu sînt mai puţin precis, dar mai sigur. El este mai savant decît mine şi eu ştiu mai mult decît el. El interoghează, eu ascult. El are ştiinţa omului, eu sînt om de ştiinţă. El mînuieşte cifrele, eu cuvintele. El vede esenţialul, eu ansamblul. El priveşte prin lupă, eu îmi scot ochelarii". „Lui îi plac automatele, eu nu mă pricep în mecanică". „El este abstract, mie îmi place viaţa. El iubeşte umanul, eu iubesc omul. El face experienţe, eu încerc vindecarea. El lucrează *in vitro*, eu *in vivo*. El interoghează un mort, eu vorbesc unui viu. Eu nu înţeleg nimic în cifrele lui, el mă găseşte superficial. El este psiholog, eu medic. Sorbona şi Facultatea de Medicină. El nu mă iubeşte. Eu aş vrea să-l iubesc" (278, p. 98).

Dacă la prima vedere, citatul ne face impresia unei divergenţe inconciliabile, o analiză mai atentă ne arată că este vorba de o opoziţie între metoda clinică şi metoda experimentală, statistică, între psihologia vie, concretă şi psihologia abstractă, matematică, artificială, de laborator. Ne dăm seama şi de faptul că nu există un *singur* statut al psihologiei şi al psihologului, ci mai multe : de teoretician, experimentalist de laborator, practician clinician, psihotehnician, consilier şcolar etc. ; fiecare cu profil psihologic aparte.

I. 5.6. COLABORARE

Revista ştiinţifică interdisciplinară, *„Totus homo"* face un apel către colaboratorii şi cititorii săi să decidă între cei doi termeni : „psiho-sinteză ştiinţifică" şi „psiho-sinergie ştiinţifică". Oricare ar fi termenul pentru care s-ar opta, sensul este acelaşi, al unei colaborări mai strînse, al unei „convergenţe dinamice a elementelor avansate ale tuturor cercetărilor ştiinţifice care se ocupă de creier şi de psihicul omului" (297, p. 46).

Astăzi, în plină expansiune industrială a societăţii, psihologia practică, a muncii, se bucură de un prestigiu deosebit. Laboratoarele uzinale aduc servicii industriei prin orientarea, preorientarea şi reorientarea profesională, prin participare la organizarea şi conducerea întreprinderii. „Oricît s-ar perfecţiona maşinile şi s-ar extinde automatizarea, omul rămîne o verigă în procesul de muncă, care nu poate fi suplinită de tehnică" (221, p. 15—16). În rezolvarea problemelor de psihologie industrială, psihologia nu se asociază numai cu sociologul şi pedagogul, ci şi cu inginerul, medicul, ciberneticianul, matematicianul, cu logicianul şi filosoful (v. 180). Prin contribuţiile la prospectarea pieţii („marketing"), psihologul devine un factor important în creşterea prosperităţii materiale a societăţii (v. 200). Psihologia medicală se bucură de multă vreme de un prestigiu meritat (v. 233). Prin colaborare cu medicul psihiatru, psihologul participă la integrarea şi reintegrarea socială a omului. „Analiza proceselor psihologice apare ca fiind de o indispensabilă utilitate pentru înţelegerea motivaţiilor comportamentului aberant (Brînzei P., Scripcaru Gh., Pirozynski T., 191, p. 13). Psihologia ajută în mare măsură pe medic şi în psihoterapie (v. 283).

La Congresul Internaţional de psihologie aplicată de la Roma, din 1958, se formulează în mod expres necesitatea psihologiei de a contribui la îmbunătăţirea învăţămîntului în general şi a sistemului de apreciere a cunoştinţelor (179 bis, p. 36). Cerinţe de acelaşi gen se simt în lumea judiciară, artistică, militară (v. 267).

Psihologul practician începe să simtă sub picioare un teren mai ferm al aprecierii sociale.

I. 5.7. PRUDENŢĂ

Sîntem obligaţi să reţinem şi alte cîteva particularităţi din statutul psihologului, însuşiri care îl situează pe o poziţie mai complexă, dacă nu la un nivel mai înalt, de responsabilitate morală.

Nimeni nu se împotriveşte preceptului : „Cunoaşte-te pe tine însuţi". Este explicabil : apelul se face la adeziu-

nea proprie ; fiecare se cunoaşte cînd, cum şi cît poate. În principiu, ar părea firesc şi faptul ca nimeni să nu se împotrivească încercării psihologului de a pătrunde în viaţa psihică, internă, a semenilor ; în principiu. Realitatea, însă, se prezintă altfel. Chiar dacă lăsăm de o parte subiecţii neurotici, care „rezistă" la încercările psihanalistului de a li se dezvălui „complexele", nici omul normal nu este totdeauna dispus, în mod spontan sau deliberat, să se „deschidă" psihologului. Această reacţie de rezistenţă explică numeroase erori de interpretare a chestionarelor folosite de psiholog. Răspunsurile obţinute nu corespund realităţii, atît din cauza ignorării de către subiect a propriilor sale însuşiri sau motivaţii şi a înţelegerii particulare a întrebărilor, cît şi din pricina unei opoziţii conştiente a subiectului intervievat.

Problema are şi o faţetă morală. În ce măsură psihologul are dreptul de a pătrunde în viaţa internă a altuia, fără consimţămîntul expres al acestuia ? Şi chiar dacă o face cu liberă adeziune a subiectului, în ce măsură psihologul are dreptul de a face public rezultatul ? Cui i-l poate comunica şi în ce măsură ? Iată latura deontologică profesionistă a psihologului, comună cu a medicului. Cu drept cuvînt, Pierre Fougeyrollas atrage atenţia asupra procesului de medicalizare a psihologiei şi psihologizare a medicinei (212, p. 24). De fapt, acest fenomen se integrează în tendinţa generală de cooperare mai strînsă şi de apropiere între ştiinţe, de umplere a golurilor şi scurtare a distanţelor prin noi ştiinţe interdisciplinare.

Rezerva faţă de „imixtiunea" în viaţa internă, particulară, în motivaţia ascunsă a conduitei individuale, are corelatul ei social-politic în rezistenţa, adesea nemărturisită şi, poate, inconştientă, a clasei dominante din unele state faţă de expansiunea psihologiei. Aci aflăm una din explicaţiile dramei psihologiei şi o sursă de îndemn spre meditaţie la îndatoririle sociale şi morale ale psihologului.

Dar şi rezerva politică faţă de psiholog poate fi legitimă şi justificată. După cum secretul individual este apărat şi asigurat, tot astfel se cer apărate şi secretele de stat. Sînt cazuri cînd cunoaşterea devine indiscreţie, iar

destăinuirea are urmări supărătoare şi chiar grave. Dar dacă la toate aceste rezerve se adaugă şi coeficientul legitim de neîncredere în perfecţia diagnosticului psihologic ?

Ceea ce deosebeşte mult investigaţia psihologică de explicarea naturii fizice este intervenţia cercetătorului ca variabilă independentă. Observaţia şi experimentul tulbură chiar procesele „inanimate" ale lumii microfizice. Experimentatorul observă fenomenul tulburat de intervenţia procedeului însuşi de investigaţie ; el constată natura fenomenului în reacţia lui la acţiunea cercetătorului. În lumea umană, prezenţa însăşi, în aparenţă pasivă, a psihologului modifică conduita subiectului. Aici şi rezidă „viciul" fundamental al tehnicii de laborator. Conştiinţa subiectului despre ceea ce gîndeşte psihologul în legătură cu el şi ceea ce doreşte acesta de la el, adăugat la părerea psihologului sau experimentatorului despre conştiinţa de sine a subiectului etc., complică mult relaţia şi deformează conduita spontană şi directă vizată de psiholog.

Dacă asemenea contact introduce variabile noi în investigaţie, el mai poate avea consecinţe adesea neprevăzute şi datorită comunicării diagnosticului. În medicină vorbim despre „boli iatrogene", provocate fără voie de către medic ; pedagogia a introdus termenul „didascogen" pentru greşelile comise de educator care îşi exprimă direct elevului aprecierea defavorabilă asupra acestuia. În aceeaşi măsură diagnosticul psihologului, comunicat subiectului, poate avea consecinţe grave. Este cazul, deci, de a se crea termenul de „psihologogen" pentru a putea înţelege şi reacţia de apărare : „feriţi-vă de psiholog !". Trebuie să ne dăm seama că un test reprezintă o solicitare a unei activităţi al cărei rezultat este apreciat *şi de subiect,* în funcţie de nivelul său de aspiraţie. Se cunoaşte importanţa succesului şi a insuccesului asupra nivelului de aspiraţie şi repercusiunile rezultatului obţinut asupra activităţii ulterioare : efect stenic în primul caz ; depresiune, demobilizare, în al doilea.

Un examen în spirit dialectic al rezervelor faţă de psihologie şi psihologi ar putea provoca un sentiment de

satisfacţie psihologilor. În medicină se ştie că cu cît un medicament este mai specific şi mai eficace cu atît poate fi şi mai nociv ; de aceea se administrează în condiţii de prevedere a numeroase contraindicaţii. Numai o substanţă anodină este bună la toate, fiindcă nu este bună la nimic. Dacă psihologul poate face rău, înseamnă că poate face şi bine !

Toate acestea sînt demne de a fi luate în consideraţie cînd avem perfectă încredere în valoarea diagnostică a testului folosit. Prudenţa, însă, se cere crescută cînd nu avem certitudinea acestei valori şi rezultatul se cere filtrat printr-o sită atît de deasă de variabile !

În cele ce urmează, vom zugrăvi cîteva tablouri din trecutul apropiat, în care se oglindesc frămîntările psihologiei. În aceste frămîntări şi contradicţii se conturează, afirmîndu-se în mod progresiv, ceea ce este valabil pentru o ştiinţă, şi se neagă sau dispare, ceea ce s-a dovedit eronat şi iluzoriu.

Atacurile împotriva psihologiei sînt explicabile. Scepticismul cu privire la valoarea psihologiei ca ştiinţă este inteligibil. Este însă necesar să ne dăm seama de măsura în care aceste atacuri sînt şi azi valabile, de gradul în care acest scepticism este legitim, precum şi de modul cum, din rătăciri, din luptă cu eroarea, s-a născut o imagine mai limpede a adevărului.

Părerile detractorilor psihologiei sînt adesea reacţii ale omului pierdut în labirintul inextricabil al problematicii psihologice, ale exploratorului dezorientat şi rătăcit în ţinuturile noi, virgine şi neguroase ale vieţii interne. Schiţarea unui tablou dramatic al străduinţelor, al efortului uman neobosit în procesul de cunoaştere de sine, al contradicţiilor şi pendulaţiilor nesfîrşite între speranţă şi deznădejde, încredere şi dezamăgire, biruinţă şi înfrîngere, va servi începătorului drept fir al Ariadnei, scutindu-l de erori şi eşecuri inutile în străbaterea drumului făcut de precursori, iar unui psiholog încercat îi va servi drept motiv în plus al încrederii în destinele psihologiei, de îndemn în laborioasa lui operă de explorare a ţinuturilor încă virgine ale lumii interne.

II. PSIHOLOGIA NU ESTE ȘTIINȚĂ

II. 1. „*PRIAM PE RUINELE TROIEI*"

Contestarea calității științifice a psihologiei este uneori exprimată, alteori numai gîndită ; uneori în trecut, alteori în zilele noastre. Înainte de a se cristaliza într-o convingere, ea poate oricînd încolți într-o minte frămîntată de probleme psihologice, teoretice sau practice. Unii gînditori nu s-au limitat numai la diagnosticul situației, la caracterizarea acesteia, ci au cutezat să formuleze și prognoze. Astfel, Imm. Kant se sprijină, în negarea psihologiei ca știință, pe un argument filozofic : eul, subiect al judecății de apercepție, fiind o funcție de organizare a experienței, o condiție transcendentală a oricărei științe, nu poate fi obiect al științei. Psihologia — după opinia acestui filozof — nici nu va putea deveni vreodată știință, din motivul că experimentul îi este inaccesibil, observația internă alterează fenomenul psihic asupra căruia se îndreaptă, iar în cazul cînd s-ar putea formula adevăruri psihologice, exprimarea lor matematică este imposibilă.

A. Comte nu găsește loc psihologiei pe scara științelor : lipsită fiind de obiect și de metodă precisă, ea nu merită să facă parte din clasificația științelor. Domeniul

ei de investigaţie aparţine altor două ştiinţe : biologia şi sociologia, iar metoda de care se serveşte, introspecţia, este iluzorie, neştiinţifică, nu este valabilă ca instrument de investigaţie.

Asemenea păreri, cu toate că au fost emise de gînditori cu prestigiu, ar putea fi neglijate astăzi, în faza actuală a stadiului ştiinţific. Se ştie că, în domeniul ştiinţelor, A. Comte a enunţat şi alte prevederi, infirmate ulterior ; de exemplu : susţinînd că natura fizică şi chimică a aştrilor nu va putea fi vreodată cunoscută, interzicea teoretic naşterea astrofizicii şi a metodei astrospectroscopice. Pe atunci nu se putea visa la astronautică şi la perspectivele de explorare a universului prin zborurile cosmice. Să privim, deci, cu mai mult spirit critic prezicerile pripite, chiar dacă vin din partea unor autorităţi în ale filosofiei.

Dacă trecutul psihologiei a putut oferi contemporanilor material pentru aprecieri defavorabile cu privire la valoarea cunoştinţelor psihologice dobîndite, starea prezentă a psihologiei precum şi perspectivele ei de dezvoltare n-ar mai justifica o asemenea atitudine sceptică.

Totuşi există şi astăzi oameni de ştiinţă care tăgăduiesc psihologiei titlul de ştiinţă (adică de „psihologie"). J. W. N. Sullivan — ca să ne limităm deocamdată la un singur exemplu — matematician şi fizician, după ce examinează stadiul actual al ştiinţelor şi limitele acestora, după ce analizează cîteva teorii psihologice, ca psihanaliza, behaviorismul şi gestaltismul, conchide : „convingerea noastră este că psihologia nu este, totuşi, o ştiinţă" (161, p. 162).

„Situaţia de azi a psihologiei — spunea psihologul Vîgotski — ne aminteşte cel mai puţin liniştea pastoralei... Întreaga psihologie contemporană — afirma el în 1932 —, chiar în ceea ce priveşte materialul ei faptic, reprezintă o stare care se cheamă «războiul tuturor contra tuturor», stare ce se caracterizează înainte de toate, prin lipsa unui sistem de cunoştinţe universal valabile, recunoscute, cît şi a unei generalizări teoretice primare, care să fie destul de convingătoare măcar în ochii reprezentanţilor contemporani ai acestei ştiinţe" (169, pp. 458—459).

ei de investigaţie aparţine altor două ştiinţe : biologia şi sociologia, iar metoda de care se serveşte, introspecţia, este iluzorie, neştiinţifică, nu este valabilă ca instrument de investigaţie.

Asemenea păreri, cu toate că au fost emise de gînditori cu prestigiu, ar putea fi neglijate astăzi, în faza actuală a stadiului ştiinţific. Se ştie că, în domeniul ştiinţelor, A. Comte a enunţat şi alte prevederi, infirmate ulterior ; de exemplu : susţinînd că natura fizică şi chimică a aştrilor nu va putea fi vreodată cunoscută, interzicea teoretic naşterea astrofizicii şi a metodei astrospectroscopice. Pe atunci nu se putea visa la astronautică şi la perspectivele de explorare a universului prin zborurile cosmice. Să privim, deci, cu mai mult spirit critic prezicerile pripite, chiar dacă vin din partea unor autorităţi în ale filosofiei.

Dacă trecutul psihologiei a putut oferi contemporanilor material pentru aprecieri defavorabile cu privire la valoarea cunoştinţelor psihologice dobîndite, starea prezentă a psihologiei precum şi perspectivele ei de dezvoltare n-ar mai justifica o asemenea atitudine sceptică.

Totuşi există şi astăzi oameni de ştiinţă care tăgăduiesc psihologiei titlul de ştiinţă (adică de „psihologie"). J. W. N. Sullivan — ca să ne limităm deocamdată la un singur exemplu — matematician şi fizician, după ce examinează stadiul actual al ştiinţelor şi limitele acestora, după ce analizează cîteva teorii psihologice, ca psihanaliza, behaviorismul şi gestaltismul, conchide : „convingerea noastră este că psihologia nu este, totuşi, o ştiinţă" (161, p. 162).

„Situaţia de azi a psihologiei — spunea psihologul Vîgotski — ne aminteşte cel mai puţin liniştea pastoralei... Întreaga psihologie contemporană — afirma el în 1932 —, chiar în ceea ce priveşte materialul ei faptic, reprezintă o stare care se cheamă «războiul tuturor contra tuturor», stare ce se caracterizează înainte de toate, prin lipsa unui sistem de cunoştinţe universal valabile, recunoscute, cît şi a unei generalizări teoretice primare, care să fie destul de convingătoare măcar în ochii reprezentanţilor contemporani ai acestei ştiinţe" (169, pp. 458—459).

N. N. Lange, reprezentant al psihologiei experimentale în Rusia prerevoluționară, găsește că „psihologul zilelor noastre se aseamănă cu Priam așezat pe ruinele Troiei". S-a produs oare vreo schimbare, în cele cîteva decenii care au trecut ?

Dacă înțelesul etimologic al psihologiei, ca știință a „sufletului", se cere respins, din motivul că nu poate exista o știință despre ceva care nu există, se impune necesitatea de a preciza noua noțiune de „fenomen psihic", nou obiect al psihologiei, obiect a cărui natură, trebuie să recunoaștem, nu este ușor de definit. Unii psihologi, de azi, evită chiar și termenul de psihism, care ar păstra „un aspect misterios și chiar ezoteric", propunînd o definiție fără cuvîntul „psihic" (cf. 60, I, p. 72).

În definiția psihologiei n-ar trebui, cred unii, să existe nici o aluzie la termenul, atît de compromis, de psihic. Numele de psihologie riscă să devină anacronic : logic ar fi să militäm pentru schimbarea lui. Abia apărut, acest nume riscă să cadă în desuetudine, să fie șters de pe firmamentul științei, ca fiind compromițător. Oare numele este de vină ? Cu schimbarea numelui, s-ar îndrepta oare și situația științei ? Ecoul termenului de psihologie ar răscoli oare toate născocirile, vedeniile și strigoii mentalității noastre magice, pe care am crezut-o de mult îngropată ? Teama de forța magică a cuvîntului nu trădează oare rămășițele unor străvechi obsesii ?

Credem că asemenea prudență a unor oameni de știință este exagerată ; faptul este împlinit : pe mormîntul unui vechi înțeles s-a născut și a prins rădăcini un înțeles nou al psihologiei. Rămîne să-l deslușim, să facem un efort, care cere, însă, curaj și răbdare.

II. 2. *UN TRECUT PLIN DE AMĂGIRI ȘI DE NEÎNȚELEGERI*

Destinul psihologiei ne apare ca paradoxal și foarte deosebit de istoria altor științe. S-a spus despre psihologie că ar avea „un trecut lung dar o istorie scurtă" (Ebbinghaus).

Ce înseamnă o atare afirmație asupra unui trecut ce n-ar fi istoric? Un trecut care să nu fie istoric este — în sens larg — numai acela despre care nu se poate ști și povesti nimic, decît cel mult că precede ceea ce se cunoaște. Dar asupra acestui trecut, asupra urmelor lui materiale (căci un trecut nici nu poate fi cunoscut dacă nu a lăsat nici o urmă) se construiesc ipoteze și atunci el devine preistoric; el devine istoric numai în măsura consolidării cunoștințelor în legătură cu el. Dacă nu ținem seama de criteriul diferențial al datelor scrise, putem afirma că preistoria se transformă progresiv în istorie. „Ceea ce s-a numit în mod greșit atîta timp *preistorie* — spune cu drept cuvînt Tr. Herseni — face parte în realitate din istorie. Criteriul scrierii, după care s-a împărțit dezvoltarea istorică a omenirii, în preistorie și istorie, este cu totul arbitrar" (68, p. 43).

Nu se poate admite, deci, existența unei psihologii, a unei științe, care să aparțină unui trecut neistoric. Asertiunea conține, desigur, sensul că secolele de filosofare nu contează în biografia psihologiei, că, deși paternitatea psihologiei aparține lui Aristotel, deci secolul al IV-lea î.e.n., începutul ei *istoric, ca știință*, se fixează la jumătatea secolului al XIX-lea.

O asemenea opinie suscită o dilemă: sau psihologia s-a născut în secolul al XIX-lea și atunci și *trecutul* ei începe cu acea dată (o dată cu istoria ei) și în acest caz opera lui Aristotel *Despre suflet* nu constituie o psihologie, sau actul științific de naștere a psihologiei îl reprezintă opera *Despre suflet* și atunci atît trecutul cît și istoria ei sînt tot atît de lungi ca și ale altor științe. Și într-un caz și în altul, istoria psihologiei începe cu trecutul ei. Situația ar părea mai limpede dacă distanța dintre Aristotel și psihologia secolului al XIX-lea ar fi socotită ca aparținînd preistoriei psihologiei, mai just psihologiei preștiințifice, ceea ce însă ar duce la o contradicție *in adjecto*, de ordin etimologic („știință preștiințifică"). În acest caz n-ar fi corect să vorbim despre o psihologie aristotelică.

În cursul vieții acestei discipline mai apare o ciudățenie. În anul 1590 apare numele de psihologie, figurînd ca titlu al lucrării unui profesor din Marburg (Goclenius).

Istoricii găsesc însă că noul termen apare pentru prima oară la Leibniz, într-un fragment puțin ulterior anului 1966 (cf. 60, p. 6).

Numele de psihologie nu este introdus totuși în „registrele de stare civilă" a științelor ; el este neglijat pînă în anii 1732 și 1734 cînd reapare în titlurile celor două lucrări ale lui Chr. Wolff (*Psychologia empirica* și *Psychologia rationalis*). Dar aici, de data aceasta, noul nume al științei, născută cu multe secole în urmă (după alții, nenăscută încă nici azi), nu s-ar fi răspîndit, dacă n-ar fi fost adoptat de Imm. Kant (1781). Prestigiul acestui filosof n-a contribuit la constituirea sau îmbogățirea acestei discipline, dar i-a făcut numele cunoscut cercurilor largi de filosofi și oameni de știință.

Dar și aici ne izbim de un paradox. Kant contribuie la popularizarea unei discipline prin condamnarea ei ca știință, iar circulația numelui de psihologie se datorește în mare măsură celui care i-a consacrat un epitaf și nu un elogiu de bun augur, cum ar fi fost natural s-o facă, cu ocazia nașterii și admiterii ei în forul academic al științelor.

După cum se știe reflexiile lui Imm. Kant n-au fost măgulitoare. După ce consideră că „psihologia empirică" trebuie izgonită cu totul din metafizică, el găsește că i-ar trebui acordat undeva „un mic loc". Ea este „prea importantă pentru a fi respinsă" (și trebuie legată de o disciplină cu care ar avea mai puțină afinitate decît cu metafizica) și nici „destul de bogată pentru a constitui singură un studiu aparte". Ea este, deci, admisă „ca o străină" cu „domiciliul temporar", pînă ce își va putea stabili domiciliul propriu într-o „vastă antropologie" (cf. 79, p. 303).

Deși actul „de botez" (înscrierea numelui) o consacră ca știință, deși purcede din inteligența unui titan al antichității, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea abia de i se acordă denumirea de știință „săracă", de categoria a II-a, „empirică" și un loc modest, undeva, și nici acela de sine stătător, definitiv și „aparte", printre științele deja constituite.

Biografia acestei discipline mai oferă un aspect surprinzător. Atîta timp cît „sufletul" — obiectul prezumtiv

al psihologiei — nu constituia subiect de dispute, controverse, psihologia nu era *încă* psihologie, adică ştiinţă, ci metafizică ; în momentul însă cînd spiritul critic şi ştiinţific se îndreaptă asupra acestui obiect, spre a-i determina natura, sufletul dispare, este eliminat, iar psihologia rămîne fără obiect, gata să-şi piardă şi numele, identitatea, adică să nu mai fie psihologie.

Drama psihologiei nu începe cu faza ei metafizică, cînd n-avea nici loc, nici nume ; această fază nu este decît prologul dramei, care începe în momentul despărţirii ei de metafizică, cînd, folosind carta sa de independenţă, încearcă să se orînduiască, delimitîndu-şi domeniul.

Destinul psihologiei se înfăţişează ca un şir nesfîrşit de erori şi neînţelegeri. Homer ar fi spus că psihologia s-a născut, ca şi Troia, pe „colina Erorii", pe care, din înălţimile Olimpului, a fost aruncată Ate, de tatăl ei, Zeus, prea amăgit şi iritat de geniul rău, activ şi neobosit, al fiicei sale. Acest duh rău, al Erorii şi Rătăcirii „zboară — după cuvintele lui Homer — totdeauna la înălţimile capetelor muritorilor".

II. 3. *PSIHOLOGIA NU ARE OBIECT*

II. 3.1. PROBLEMA FRONTIERELOR

Dublul aspect sub care se prezintă fiinţa umană — organic şi social — constituie pentru psiholog una dintre marile dificultăţi în calea delimitării unui domeniu psihologic aparte. Urmînd exemplul lui A. Comte, E. Durkheim, şeful unei importante şcoli franceze de sociologie, considera natura umană ca fiind compusă din fiinţă individuală — domeniu de cercetare al fiziologiei —, şi una socială, spirituală — obiect al sociologiei. Abia constituită, sau înainte de a se consolida ca ştiinţă, psihologia se vede fără obiect.

Delimitarea față de sociologie a granițelor psihologiei individuale nu este o operație simplă. După cum, cu privire la sociologie s-au făcut tentative de biologizare (H. Spencer, A. Espinas, R. Worms) și psihologizare (G. Tarde), psihologia a fost și ea redusă cînd la biologie, cînd la sociologie, cînd, în fine, era împărțită în două. Astfel, pentru a nu cita decît un nume de psiholog, mai ilustru și mai apropiat, pe Th. Ribot, reproducem din prefața (postumă) din 1914, scrisă de el la *Tratatul de psihologie* (1923—1924) al lui G. Dumas, următoarele: „Dacă psihologia începe cu biologia și zoologia, ea ajunge la înflorirea sa terminală în sociologie" (49, p. XII).

Dacă ne gîndim, însă, la psihologia socială, diferențierea devine mai dificilă. Toată viața spirituală a omului este de natură socială, după cum fenomenul social, la rîndul său, implică viață psihică. Dacă conștiința socială se reflectă în fiecare dintre noi și fiecare, ca realitate psihică, facem parte integrantă din conștiința societății, atunci studiul conștiinței individuale ar face parte din obiectul psihologiei sociale, iar aceasta din urmă ar putea fi interpretată ca o diviziune a sociologiei.

Deplasări de teren au loc chiar în cadrul psihologiei. Astfel psihologia „colectivă", înțeleasă ca identică cu psihologia socială, ar trebui — după opinia lui Ch. Blondel — să vină chiar înaintea psihologiei individuale, a psihologiei *stricto sensu* (25, p. 94) și „este în drept să se instaleze pe terenul psihologiei generale" (*ibidem*, p. 103), ca disciplină de sine stătătoare, bineînțeles. Dacă examinăm problematica psihologiei sociale, schițată, de exemplu, de M. Ralea și Tr. Herseni, vom constata că o bună parte din psihologia individuală ar trebui să treacă în patrimoniul psihologiei sociale. Terenul psihologiei se dovedește a fi fugitiv.

Convingerea lui Pavlov era — spune Vîgotski — că psihologia nu există ca știință și se referea la părerea lui Wundt, care se plîngea că „nenorocirea mare a psihologiei constă în faptul că pentru această disciplină nu se poate întocmi la examene o programă unică, valabilă pentru toți studenții universităților germane" (169, p. 450).

Cît de neprecise sînt granițele psihologiei ne-o arată concret însăși organizarea învățămîntului superior. Un scurt examen al locului ocupat de psihologie în învățămîntul superior și al importanței relative a acestui loc ne permite să clarificăm și problema caracterului de știință al psihologiei. Kotarbinski ne oferă în această privință un criteriu simplu, elastic, dar arbitrar: „știință poate fi denumit orice întreg care poate servi ca obiect de predare într-o instituție de învățămînt superior — și numai acolo —, figurînd ca specialitate distinctă" (84, p. 85). Dacă ne referim la data cînd psihologia își face apariția în învățămîntul superior, ca disciplină distinctă, deci, după Kotarbinski, data nașterii (sau recunoașterii) sale ca știință, am constata o mare diversitate de situații, explicabilă prin marele număr de factori care au determinat „primele dezvoltări, în realitatea lor istorică" ale psihologiei și în care au intervenit — după expresia lui P. Fraisse — „geniul oamenilor, complezența sau rezistența instituțiilor și, de asemenea, hazardul" (60, p. 12).

Cu toate că, încă în a doua jumătate a secolului trecut, se înființează, pe lîngă numeroase universități, laboratoare de psihologie, iar, la începutul secolului nostru, societăți psihologice, psihologia nu pătrunde în universități, ca disciplină de sine stătătoare, decît foarte tîrziu.

De exemplu, P. Fraisse citează ca prim profesor de psihologie experimentală la Universitatea Harvard (S.U.A.) pe medicul McDougall (în 1920); la Londra, pe Spearman (în 1928), la Cambridge pe Bartlett (în 1931), iar „Oxfordul va rezista pînă în 1947" (60, p. 27).

Părerile cu privire la natura psihologiei se mai oglindesc și în modul de încadrare a acestei discipline în specificul facultăților. Nu mai departe decît acum 20 de ani, în Belgia (Bruxelles și Louvain) ca și în Italia (Roma), de exemplu, psihologia figura în planurile de învățămînt, la Litere și Medicină. În Olanda (Amsterdam), ea se preda la Facultățile de Științe, Matematici și Naturale; în Elveția, planurile de învățămînt variau de la o universitate la alta: de exemplu, la Geneva, psihologia se preda la Litere și Științe, la Lausanne — la Medicină, la Neuchâtel — la Litere și Științe comerciale, la Bâle — la Filosofie.

Una dintre formele şi mai recente de soluţionare a problemei vitale a existenţei psihologiei este tendinţa de a expropria psihologia total în favoarea fiziologiei, de a-i reduce cîmpul de investigaţie la cel fiziologic. G. H. Roger scrie în prefaţa sa la *Tratatul de fiziologie normală şi patologică* din 1933 : „Deosebirea pe care au voit s-o stabilească unii între psihologie şi fiziologie este artificială şi iluzorie. Psihologia trebuie să fie considerată ramură a fiziologiei" (142, p. XV). În cartea *Problemele fundamentale ale activităţii nervoase superioare* de R. Floru, C. Giurgea şi M. Saragea, punctul de vedere al lui Pavlov asupra psihologiei se interpretează astfel : „Obiectul psihologiei este studiul activităţii nervoase superioare a omului cu metode adecvate fiziologiei creierului uman" (58, p. 56).

Această orientare fiziologistă rezultă din definiţia însăşi a fenomenului psihic ca fenomen nervos, definiţie curentă printre unii fiziologi. Dacă psihicul este un fenomen de activitate nervoasă superioară, urmează în mod natural ca el să fie cercetat de fiziolog, cu metode adecvate, fiziologice.

Curentul — la început îmbucurător — de apropiere a fiziologiei de psihologie (fiziologizarea psihologiei) a inundat întregul teren al psihologiei. Conferinţa de la Moscova, (mai, 1962) asupra aspectului filosofic al fiziologiei şi psihologiei, a pus din nou în discuţie poziţiile acestor două discipline. Fenomenul, de altfel, nu este nou ; el a mai apărut în a doua jumătate a secolului trecut (Lotze, Maudsley, Wundt).

Este interesant de notat cum apare o tendinţă de compromis din partea psihologiei prin acceptarea unei poziţii intermediare. Neputînd să devină psihologie pură şi, totodată, nevoind să capituleze prin totala fiziologizare a psihicului, ea acceptă să devină fiziologică. De altfel, acest fenomen de apariţie a unor ştiinţe noi, în zonele limitrofe cu alte ştiinţe, în regiunile intermediare (fizică matematică, chimie fizică, fizică nucleară, biofizică, biochimie etc.), este un fenomen curent în faza actuală de dezvoltare a ştiinţelor. Întrebarea se pune, totuşi, dacă apariţia psihologiei fiziologice este un simptom de plenitudine, specializare şi diferenţiere sau de

penurie şi carenţă a acesteia : psihologia fiziologică s-a născut înaintea ... celei psihologice !

Delimitarea domeniului psihologiei depinde de înţelesul fenomenului propus ca obiect de cercetare. Vom şti mai bine ce este psihologia atunci cînd vom înţelege mai precis ce este un fenomen psihic.

II. 3.2. NATURA OBIECTULUI — SUBIECT DE CONTROVERSE

În anul 1962 (8—11 mai), a avut loc la Moscova o conferinţă unională, convocată de cele mai multe foruri ştiinţifice sovietice, conferinţă ce a dezbătut probleme filosofice ale fiziologiei activităţii nervoase superioare şi ale psihologiei. La conferinţă au participat aproximativ o mie de filosofi, psihologi, fiziologi, medici-psihiatri, şefi de institute ştiinţifice, laboratoare, catedre şi alţii din 40 de oraşe ale Uniunii Sovietice.

În cadrul marilor probleme puse acolo, locul central l-a ocupat problema filosofică fundamentală a relaţiilor dintre material şi ideal. Întrucît nu se poate vorbi despre o relaţie între termeni sau fenomene fără a se preciza implicit înţelesurile termenilor sau fenomenelor respective, dezbaterile s-au centrat asupra problemei *naturii psihicului*, adică a obiectului însuşi al psihologiei. Recunoaşterea psihicului, ca fenomen deosebit de alte fenomene ale naturii, duce în mod firesc şi la delimitarea precisă a ştiinţei respective. Am putea afirma, deci, că s-a pus problema destinului însuşi al psihologiei. Discuţiile au fost cu atît mai vii şi mai interesante cu cît printre participanţi au fost şi aderenţi ai părerii că fenomenul psihic nu este decît o manifestare superioară a activităţii nervoase şi, deci, studiul fenomenelor psihice nu reprezintă, în fond, decît explorarea activităţii nervoase superioare.

Dacă deschidem, de exemplu, nr. 12 din „Jurnal nevropatologhii i psihiatrii im Korsakova", din 1952, vom găsi acolo enunţată, în mod explicit, ideea identităţii fenomenului nervos cu cel psihic, a inutilităţii unei terminologii psihologice speciale, deci şi a unei ştiinţe dis-

tincte, psihologice. „Fiziologia — se afirmă acolo —are dreptul de a înlocui categoriile învechite, care şi-au pierdut semnificaţia lor funcţional-psihologică, fiindcă fiziologia activităţii nervoase superioare ne apropie de înţelegerea mai exactă a naturii conştiinţei, ca formă superioară reflectorie a creierului, decît psihologia funcţională cu noţiunile ei încurcate şi nedefinite" (17, pp. 41—42).

Iată, deci, o recunoaştere făţişă a inutilităţii unei ştiinţe despre fenomenele psihice. O asemenea atitudine poate deruta, desigur, pe un cercetător, în efortul acestuia de a determina coordonatele de care să se poată servi în labirintul complicat al vieţii psihice.

Discuţiile, deci, s-au dovedit necesare. Un volum de 770 de pagini oglindeşte frămîntarea celor mai competenţi filosofi şi oameni de ştiinţă ai unei mari ţări. Au dus ele la rezultate utile, la concluzii unanim recunoscute? Este greu de spus, dacă participanţii la acel congres s-au despărţit cu toţii, în ziua de 11 mai, cu o definiţie precisă, comună şi indubitabilă a noţiunii de psihic. Asemenea rezultat necesită o elaborare ştiinţifică îndelungată. Soluţia unei probleme este un rezultat al convergenţei unui mare număr de factori de natură social-istorică, mai ales cînd problemele ating culmile abstracţiei şi generalităţii filosofice. Cert este, însă, că poziţia psihologiei s-a întărit şi că, în lumina ideii leniniste a reflectării şi a datelor noi ale ştiinţei, înţelesul de psihic s-a mai conturat şi s-a adîncit. Faptul, totuşi, că a fost nevoie de asemenea discuţii, care au dezvăluit atîtea deosebiri de vederi, ar putea constitui motiv de scepticism cu privire la existenţa unei ştiinţe a fenomenelor psihice. Cum poate exista o ştiinţă despre ceva ce nu se ştie încă bine ce este? Dar dacă natura unor fenomene ar fi pe deplin cunoscută, nu ar mai avea sens studiul acestor fenomene. S-ar găsi oare cineva astăzi, care să conteste matematicii, fizicii, chimiei sau biologiei — şi chiar sociologiei — dreptul la existenţă ca ştiinţă, din motivul că natura fenomenelor studiate de fiecare din aceste discipline nu este pe deplin elucidată? O asemenea ipoteză n-ar putea încolţi decît în mintea unui agnostic.

Cînd natura unui fenomen este ignorată, se poate uşor întîmpla ca oamenii de ştiinţă să studieze fenomene diferite în realitate, considerîndu-le ca fiind identice, sau să se angajeze în studiul aceluiaşi fenomen cu convingerea că cercetează fapte şi fenomene de natură diferită.

Poate că, de aceea, spre a evita confuzia, unii psihologi, din prudenţă şi probitate ştiinţifică, preferă să nu vorbească despre o singură psihologie, ci despre mai multe. Această soluţie, însă, deschide porţile unei alte critici: dacă natura terenului nu este cunoscută şi nu există o singură psihologie, ci mai multe, de unde ştim noi că *toate* sînt *psihologii*?

Mai menţionăm un fapt care dovedeşte incertitudine cu privire la obiectul psihologiei. Dacă au existat sau există fiziologi convinşi că ceea ce studiază psihologia aparţine de drept *fiziologiei*, există şi psihologi convinşi că cel puţin o parte din obiectul de cercetare al fiziologiei este în realitate de natură *psihică*.

La conferinţa ţinută la Paris, în 1950, închinată aniversării centenarului naşterii lui I. P. Pavlov (1849), H. Piéron declara că, dacă savantul rus a fost fiziolog pînă în vîrsta de 50 de ani, de la această vîrstă el a devenit *psiholog*. „De aceea — conchide H. Piéron — s-ar putea spune că noi ne aflăm la centenarul lui «Pavlov psiholog» (129, II, p. 235). Deci, de la începutul secolului, Pavlov „s-a orientat spre psihologie", după ce studiase „reflexele psihice" (denumire folosită de Ch. Richet, puţin înainte ca Pavlov să fi început cercetările sale în domeniul reflexelor condiţionate).

După opinia lui Piéron, Pavlov „întreprinde, foarte hotărît, un studiu de psihologie comparată obiectivă" (*ibidem*, p. 237). Savantul rus a interpretat fiziologic legile comportării „dar opera lui Pavlov, faptele, datele esenţiale puse în evidenţă, sînt de ordin psihologic..." (*ibidem*, p. 345).

Iată, deci, un mare fiziolog, cu o reputaţie mondială şi stimat de lumea ştiinţifică, inclusiv de H. Piéron, şi care a făcut psihologie, convins fiind că face fiziologie!

Ce-ar fi spus Pavlov dacă robustitatea sa fizică i-ar fi permis să ajungă pînă la data festivităţilor centenarului naşterii sale? Elogiul lui Piéron conţine care o sim-

plă confuzie terminologică ? Se poate afirma oare că ceea ce Pavlov *numeşte* fiziologia activităţii nervoase superioare este exact ceea ce Piéron numeşte psihologie obiectivă a comportării ? Şi dacă este aşa, lipsa de diferenţiere a termenilor nu reflectă oare lipsa de precizie în determinarea obiectelor respective ?

Nu ar fi oare, în acest caz, îndreptăţită butada că „psihologia este ştiinţa cu care se ocupă psihologii" ? Această soluţie, trebuie s-o recunoaştem, reprezintă respingerea problemei însăşi a obiectului psihologiei.

Teza susţinută de fiziologi, a naturii fiziologice a fenomenelor studiate de psihologie, se poate totuşi răsturna prin demonstrarea ideii că ceea ce studiază fiziologia cerebrală reprezintă imitarea modelului psihologic. Citäm părerea lui Pierre Janet în această privinţă. „Fapte psihologice — spune el — există atît în operele unui scriitor cît şi în studiile anatomice asupra unui creier". În adevăr, unui istoric al anatomiei şi fiziologiei sistemului nervos nu-i poate scăpa paralelismul dintre concepţiile anatomofiziologice asupra creierului şi cele psihologice. Atomismului psihologic îi corespunde localizaţionismul îngust al neurologiei ; concepţiile integraliste şi gestaltiste psihologice îşi găsesc traducerea în echipotenţialismul cerebral sau în localizaţionismul dinamic, etc. Întrebarea se pune dacă fiziologia sistemului nervos şi, în special, a scoarţei cerebrale descrie şi explică procesele psihice sau invers : procesele psihice, cunoscute şi descrise de psihologi, se transpun în modele anatomofiziologice ?

Cred că a doua alternativă conţine o mare doză de adevăr. În analiza mea recentă a unor scheme fiziologice, ca aceea de „acceptor al acţiunii" (Anohin), sau a noţiunii de „comutare nervoasă" (Asratian) conchid că aceste elaborări reprezintă „un efort de transpunere în fiziologie a unor procese mintale superioare, incomparabil mai bine cunoscute psihologic decît fiziologic. Necunoscutul fiziologic se reduce astfel la cunoscutul psihologic : descrierea mecanismelor fiziologice urmează modelul schemelor psihologice" (117, p. 187).

O constatare similară l-a făcut pe şeful şcolii behavioriste să renunţe la luminile fiziologiei. Atitudinea

apare, la prima vedere paradoxală : renunți la conștiință, atît ca mijloc de investigație, cît și ca principiu explicativ, dar, în același timp, întorci spatele și fiziologiei. Motivația ne-o oferă René Zazzo : „Între exigențele psihologiei și cunoștințele noastre despre fiziologia cerebrală este o atît de mare disproporție, încît psihologia o poate părăsi fără regret pe aceasta din urmă : ea n-a fost niciodată altceva decît o transpunere puerilă a iluziilor noastre introspective..." (177, p. 107).

Fiziologia transpune ideile psihologice în scheme și modele nervoase, în limbaj fiziologic, pentru a explica apoi psihicul prin fiziologic !

Se vede așadar, că fiziologia face uneori psihologie, fără să știe și fără să vrea, servindu-se de un limbaj fiziologic, după cum și psihologii fac uneori fiziologie, avînd convingerea că se află pe terenul psihologiei. Un psiholog care reduce un fenomen de percepție, de atenție sau de gîndire la procese de excitație și inhibiție, nu numai că a sărăcit faptul analizat, dar l-a și părăsit în întregime, trecînd într-un alt domeniu al realității.

II. 3.3. NU POATE EXISTA O ȘTIINȚĂ A SUBIECTIVULUI

Atît timp cît „sufletul" era considerat substanță, existența sau posibilitatea unei psihologii nu constituia o problemă. Controversele se iveau numai cu privire la atribute, însușiri sau proprietăți ale acestei substanțe. Pe măsură, însă, ce se diferențiia mai precis aspectul obiectiv al conștiinței de cel subiectiv, exterioritatea de interioritate, obiectul de subiect, înțelesul de „suflet" se interioriza, devenind „conștiință". Filosofia carteziană a pecetluit deosebirea prin scindarea lumii în *res extensa* și *res cogitans*. De aici înainte, problemele privesc nu atît natura acestui nou obiect al psihologiei, cît raporturile dintre cele două substanțe. În mod indirect, aceste speculații au dat naștere trebuinței de a cunoaște și natura specifică a realităților respective, a termenilor aflați în relație.

Dificultăţile au început să se ivească în momentul cînd psihologia s-a declarat ştiinţă şi încă una experimentală. A face ştiinţă înseamnă a elabora adevăruri *obiective*; a experimenta înseamnă a *provoca*, a produce anumite fenomene, constatabile şi măsurabile de *oricine* şi demonstrabile *oricui*. Dar, cum se poate formula un adevăr obiectiv, şi demonstrabil pentru oricine, asupra unui fenomen intern, nespaţial, şi invizibil, *dat numai pentru unul singur?*

Virusul psihologic a pătruns, după cum se ştie, şi în fiziologie, care n-a putut face abstracţie de fenomene denumite senzaţie, sentiment, intenţie, într-un cuvînt, *trăire*. Puşi în faţa acestor fenomene, oamenii de ştiinţă au trebuit să rezolve problema naturii lor şi a raporturilor lor cu fenomenele cunoscute, vizibile şi controlabile, care sînt cele fiziologice. Metodele experimentale, de ablaţiune şi excitaţie electrică a cortexului, folosite în neurofiziologie, au putut pune în evidenţă corelaţii ale anumitor zone ale scoarţei cerebrale sau ale subscoarţei şi manifestări fiziologice determinate. S-a pus, însă, întrebarea, dacă anumite expresii emoţionale, provocate prin excitarea electrică a unor zone nervoase, sînt sau nu însoţite şi de *trăiri* emoţionale corespunzătoare. Problema raportului dintre expresie şi trăire emoţională fusese pusă, pe plan teoretic, încă de W. James (1884) şi H. Lange (1885). Experimentele făcute — asupra animalelor decorticate sau decerebrate — de către Sherrington, singur (1900) şi împreună cu Woodworth (1904), apoi de Bazett şi Penfield (1922), Bard (1928) şi alţii, au dezvăluit existenţa unor „stări pseudoafective", a unor „furii false". S-a susţinut existenţa numai a manifestărilor exterioare ale emoţiei, fără stări adecvate subiective. Se impunea ideea separaţiei între expresia emoţională şi experienţa ei internă. Observaţiile clinice au pus, de asemenea, în evidenţă, în paralizia pseudobulbară, în accesele involuntare de rîs şi plîns, expresii fără emoţii corespunzătoare, precum şi, invers, în parkinsonism, stări emoţionale lipsite de expresie. Se ştie, de asemenea, că schizofrenicul manifestă emoţii inadecvate: tristeţe sau indiferenţă — în situaţii care, unui om normal, îi provoacă bucurie sau tristeţe. Se pune întrebarea, dacă in-

adecvate sînt numai expresiile, sau și stările emoționale interne. Noi probleme, noi dificultăți.

Mai grav, însă, este faptul că sîntem obligați să renunțăm la studiul acestor fenomene subiective, ca fiind inabordabile, și să tăiem nodul gordian, refuzînd să rezolvăm problema în mod teoretic și încercînd abordarea practică a fenomenului subiectiv prin metode obiective. Trebuie să recunoaștem că încercarea devine paradoxală. Cum este posibil studiul științific al unui fenomen, prin definiție invizibil și insesizabil, pe baza unor semne vizibile și materiale, dar inadecvate celui dintîi ? O ghicitoare care nu conține elementele necesare rezolvării ei !

Dacă admitem că nu putem păși peste granițele conștiinței noastre individuale, înseamnă, implicit, că nu putem cunoaște sau înțelege nimic nici din ceea ce este în afară de noi. Dacă nu recurgem — așa cum ne-o recomandă unii metafizicieni — „la o garanție de natură divină, la un principiu de natură transcendentă, la o «conștiință în genere», sau la vreun alt «absolut», impersonal, sîntem siliți să ne închidem în carapacea solipsismului, într-o monadă fără nici o ferestruică în afară, într-o celulă ermetic închisă, a unui eu solitar și de nepătruns" (114, p. 263).

O asemenea concepție este gravă pentru destinul oricărei științe, și, mai mult, chiar incompatibilă cu spiritul științific. Ea are însă o particularitate în cercetarea psihologică. Dacă psihicul este identic cu „ceea ce este dat pentru unul singur", înseamnă că nu poate exista nici psihologia : *știința unuia singur și pentru unul singur nu este știință.* Cunoașterea altora devine și mai puțin posibilă, indiferent de subterfugiile la care am recurge pentru admiterea unei asemenea posibilități, sau pentru justificarea faptului că există și cazuri cînd putem înțelege și pe altcineva, afară de noi înșine. În oricine, aflat în afara noastră, am găsi mereu imaginea aceluiași eu, a aceleiași persoane, a propriei noastre ființe. În raportul dintre două persoane, fiecare s-ar înțelege numai pe sine. Am avea situația redată într-o veche glumă englezească. În conversația dintre Petru și Paul, Petru se adresează lui Paul al lui Petru, iar Paul are ca interlocutor pe Petru al lui Paul „Singur Dumnezeu este în stare să cunoască

pe adevăratul Petru sau pe veritabilul Paul şi să aibă o idee adecvată despre conversaţia lor" (151, p. 107).

Evident, toate sarcinile psihologiei ar trebui transferate asupra divinităţii, iar înţelegerea între oameni s-ar baza pe o gravă neînţelegere, pe o gravă iluzie : de a considera anumite idei şi sentimente ale noastre ca aparţinînd altora, de a crede că am fi în stare să simţim sau să înţelegem durerea altora, cînd în realitate, n-o cunoaştem decît pe a noastră. Psihologia ca ştiinţă a vieţii psihice devine o vană iluzie.

Consecinţa logică ne constrînge să admitem că din înţelesul conştiinţei, ca „dat pentru unul singur", nu poate rezulta ideea de altul şi nici de sine. Mai mult : conştiinţa de unul singur implică o contradicţie. Conceptul de «eu» nu poate exista decît corelat cu conceptul de «altul». „Noţiunea de individ — spune Pierre Janet — depinde de noţiunea de grup uman ; nu există individul om, dacă nu există şi grupul de oameni. Acestea sînt două noţiuni care se dezvoltă împreună" (74, p. 68). Rămîne perfect valabilă formularea exprimată, cu mult înainte, de K. Marx : ... „Omul se oglindeşte mai întîi în alt om. Numai raportîndu-se la omul Pavel ca la un semen al său, omul Petru se raportează la sine însuşi ca om. Prin acest fapt, însă, Pavel îi apare în totalitatea sa, în materialitatea sa paveliană, ca formă de manifestare a genului om" (1, p. 92).

O conştiinţă monadă a unui Petru nu numai că n-ar putea transcende în existenţa unui Paul, dar nu şi-ar putea dezvălui nici propria sa existenţă, de Petru.

În momentul deci, cînd fenomenul subiectiv ar părea că se impune ca obiect tangibil şi indubitabil, perspectivele ştiinţei psihologice se precipită în neant ; aşezat pe o contradicţie logică, adică pe o absurditate, eşafodajul ştiinţific al vieţii interne se dovedeşte a fi o himeră. Iată o contradicţie care devine cu atît mai acută, cu cît psihologia se străduieşte mai mult să dobîndească dreptul de ştiinţă independentă, la fel de riguroasă şi obiectivă, ca şi fizica sau chimia.

Lucrarea lui Behterev, *Psihologia obiectivă* (1907), „a părut — spunea Piéron în 1915 — persoanelor puţin familiarizate cu mişcarea psihologică contemporană, un

manifest revoluționar. În adevăr, împerecherea însăși a acestor doi termeni nu poate să nu ne apară paradoxală : cum să pretinzi să faci psihologie obiectivă, atunci cînd domeniul psihologiei este în mod esențial acela al conștiinței, adică al subiectivului ? (129, I, p. 23). Soluția a fost renunțarea la conștiință și schimbarea obiectului psihologiei din „psihic" și „conștiință" în acel de „comportament" : „psihologia comportamentului este psihologia fără conștiință, — ea este o psihologie obiectivă" — încheie H. Piéron (*ibidem*, p. 26).

Situația rămîne paradoxală chiar dacă o privim și din alt punct de vedere : conștiința, pe linia tradiției carteziene, este realitatea cea mai puțin îndoielnică din toate formele de existență și tocmai această formă, din cauza subiectivității ei, scapă oricărei încercări de explorare și demonstrație științifică. W. Ashby, eminentul neurolog englez, autoritate în noua știință a ciberneticii, consideră că faptele de conștiință nu pot constitui obiectul unei științe. „Existența unei conștiințe — afirmă savantul englez — este cel mai fundamental din toate faptele" ; cu toate acestea, el nu poate intra în zona de interese ale omului de știință : „Știința are de-a face numai cu ceea ce omul este în stare să *demonstreze*, să dovedească altora. Oricît de vie ar fi conștiința pentru posesorul ei, noi nu cunoaștem încă — spune Ashby — mijlocul cu ajutorul căruia acesta ar putea demonstra trăirea sa unei alte persoane. Pînă ce asemenea mijloc, sau un echivalent al acestuia, nu va fi găsit, metoda științifică nu poate folosi faptele de conștiință" (12, pp. 33—34). Iată, deci, cum faptul cel mai puțin îndoielnic, ca starea de conștiință, nu poate deveni fapt științific, din cauză că este indemonstrabil !

Sîntem siliți să constatăm că, din punct de vedere al nivelului psihologic, conștiința unor oameni de știință de azi, este contemporană cu aceea a lui Descartes ; înțelegerea lor a rămas închisă în matricea raționamentului formulat acum 300 de ani în urmă : „mă pot îndoi de realitatea lumii din afară, nu mă pot îndoi însă de îndoiala însăși, de conștiința îndoielii mele". Pot greși în afirmația mea că văd un scaun ; „această impresie ar putea fi provocată de un joc de lumină și umbră ; s-ar putea să fiu

convins că faptul s-a petrecut în vis sau chiar că a fost o halucinaţie". Un singur lucru, însă, este în afară de orice îndoială : starea însăşi de conştiinţă. „Nimeni nu mi-ar putea dovedi — continuă Ashby — că însăşi conştiinţa impresiei trăite de mine a fost greşită, că această impresie adică, n-ar fi de loc trăită de mine" (*ibidem*, p. 33).

Prima întrebare care stăruie în faţa poziţiilor arătate este dacă transformarea psihologiei în ştiinţă nu este posibilă decît prin schimbarea obiectului ei, prin renunţarea la conştiinţă. A doua este chestiunea dacă studiul comportamentului, adică expulzarea conştiinţei nu constituie şi o respingere a specificului vieţii psihice (cel puţin a celei umane), a subiectivului, a vieţii interioare. Contradicţia devine flagrantă : apare obiectul, dispare ştiinţa acestuia ; se afirmă ştiinţa — i se contestă obiectul ! Dacă psihicul este subiectiv, iar fenomenul subiectiv nu poate deveni obiect, în sensul deplin al cuvîntului (adică obiect pentru toată lumea), atunci nici ştiinţa unui asemenea obiect nu poate exista, deci *psihologia nu este posibilă ca ştiinţă.*

Putem oare afirma cu certitudine că psihologia contemporană a rezolvat contradicţia în mod definitiv şi satisfăcător ?

II. 3.4. „TURNUL BABEL" : „O SINISTRĂ PLURALITATE"

Dacă admitem totuşi, că realitatea conştiinţei, ca fenomen subiectiv, poate fi explorată şi cunoscută şi că această realitate constituie obiectivul exclusiv al cercetării psihologice, sîntem puşi în faţa unei noi constatări : manifestările vieţii psihice întrec limitele conştiinţei. Rezultă că, redus la conştiinţă, la studiul formelor superioare şi reflexive ale vieţii psihice, domeniul psihologiei devine considerabil sărăcit. Cine oare studiază, în cazul acesta, formele sau procesele extraconştiente, cum sînt automatismele şi, mai ales, acele motivaţii ale acţiunilor proprii care scapă prizei noastre de conştiinţă ? Trebuie să amintim o mulţime de procese psihice, trăite în mod real şi implicit, care nu sînt — şi uneori nici nu pot fi — traduse pe planul superior, reflexiv, explicit şi logic, al conştiin-

ţei. Sîntem nevoiţi, oare, să le excludem din categoria fenomenelor psihice ? Şi dacă şi ele sînt psihice, fără a fi conştiente, cine le studiază ?

Reacţii împotriva conştiinţei s-au produs în diferite moduri. La începutul secolului nostru s-a impus o tendinţă — în sensul eliminării, al aruncării peste bord a problemei însăşi a conştiinţei — behaviorismul. O altă reacţie, în pragul veacului al XX-lea o reprezintă psihologia numită „abisală", a inconştientului — psihanaliza. Dacă behaviorismul încearcă să facă ştiinţă fără conştiinţă (a „aconştientului"), psihanaliza construieşte o psihologie a extraconştientului, considerînd că fenomenele de conştiinţă se explică aproape în întregime prin „forţe" ce se află *în afara* conştiinţei.

O formă de compromis a psihologiei apare în soluţia că fiecare dintre aceste noi şcoli sau curente psihologice are dreptate şi că nu este vorba de poziţii ce s-ar exclude, ci de forme ce ar putea coexista. Ajungem, astfel, la ideea mai multor psihologii, fiecare păstrîndu-şi obiectul său specific de cercetare.

Existenţa psihologiei devine precară şi în alternativa pluralităţii domeniilor sale de investigaţie. Unii teoreticieni nu cutează să definească psihologia printr-un singur obiect, ci prin mai multe. În *Noul tratat de psihologie* vol. I., de G. Dumas, autorul capitolului despre obiectul psihologiei — A. Lalande —, renunţă la o definiţie unică a psihologiei, printr-un singur obiect al acesteia. El preferă să discute mai multe *obiecte* ale psihologiei, decît mai multe concepţii psihologice asupra unui singur obiect. Pare mai onorabil pentru o ştiinţă ca divergenţele lăuntrice să se explice prin deosebiri între domenii de investigaţie, scopuri şi metode folosite, decît prin diversitatea interpretărilor, a punctelor de vedere asupra aceleiaşi realităţi. Această poziţie eludează explicaţia controverselor prin cauze *subiective*, accentul căzînd pe cele *obiective*. Lalande deosebeşte patru obiecte distincte (respectiv patru psihologii) : reactivitatea individuală, conştiinţa, reflexia critică şi sufletul uman (natura, originea şi destinul acestuia).

Este demn de menţionat, de asemenea, apariţia, în 1925, a lucrării intitulate, la plural : *Psihologiile din 1925*

şi, în 1930, *Psihologiile din 1930* ale lui C. Murchison. În volumul colectiv al „psihologiilor din 1930" se succed doctrinele diferitelor şcoli: „hormică", „intenţională", „funcţională", „structurală", „configuraţionistă", „rusă", „behavioristă", „reacţională", „dinamică", „factorială" şi „analitică". „O sinistră pluralitate!" — exclamă psihologul Spearman. „Ce-ar spune lumea, dacă s-ar prezenta ca fiind rivale zece fizici, botanici sau chimii?" (156, vol. I, p. 5).

În 1936, E. Claparède face o tristă constatare: „Nu există mai multe fizici, mai multe chimii. Nu există sau n-ar trebui să existe decît o singură psihologie" (cf. 95, p. 1668).

În 1939, situaţia acestui domeniu este descrisă astfel: „Psihologia actuală oferă, acelora care o abordează, un tablou ciudat şi descurajant. Căile ei de dezvoltare par, în adevăr, să aparţină unor lumi diferite şi să fie separate prin pereţi etanşi, în aşa fel încît rămîi cu impresia că ai a face cu ştiinţe diferite sau, cel puţin, cu o diversitate radicală cu privire la metodele de investigaţie. Iar în acest caz, începi să te îndoieşti şi să te întrebi care dintre aceste metode este mai bună şi dacă una dintre aceste psihologii este adevărată; atunci, alta ar fi fără interes, dacă nu fără valoare" (39, p. 155).

În 1942, René Zazzo nu ezită să prezinte la plural ştiinţa psihologiei americane într-o lucrare intitulată *Psihologi şi psihologii din America.*

În 1961, în dicţionarul lui Horace B. English şi Ava Champney English, se prevăd 11 diviziuni (grupe) ale psihologiei, iar numai în cadrul unei singure diviziuni (după criteriul naturii datelor psihologiei) se numără 16 şcoli psihologice!

Se recunoaşte astfel, în mod public, de către psihologii înşişi că, dată fiind multiplicitatea şcolilor, curentelor, tendinţelor şi limbajelor psihologice, trebuie să renunţăm la ideea unei singure ştiinţe a psihologiei. De cîte ori se discută probleme de psihologie, este necesar — după părerea lui Erich Stern — să se răspundă prealabil la întrebarea: „... Care psihologie?" „Fiindcă nu avem astăzi o singură psihologie, ci o serie de psihologii diferite care există unele alături de altele" (293, p. 9).

Referindu-se la un simpozion de psihologie, ale cărui materiale sînt publicate în „Acta Psychologica" 1954 nr. 1—2, pe tema „Gîndirea şi limbajul", psihologul sovietic F. Şemiakin face constatarea unei lipse de acord cu privire chiar la definirea conceptelor psihologice de bază, cum sînt „gîndirea", „limbajul", „limba" (cf. 163, p. 4) *.

La ultimele congrese internaţionale de psihologie s-a pus problema cu caracter tot mai urgent de colaborare a psihologilor pentru redactarea unui dicţionar psihologic în mai multe limbi, indispensabil pentru cooperarea internaţională a oamenilor de ştiinţă. Trebuie să adăugăm la aceasta că nu există acord nici între psihologii aceleiaşi ţări şi încă cu privire la noţiunile de bază ! Dacă acelaşi înţeles are denumiri deosebite în aceeaşi limbă, înseamnă că pentru a te înţelege, pe terenul ştiinţific, trebuie să fii ... poliglot în aceeaşi limbă !

Nu este oare aceasta o dovadă a unei lipse de orientare cu privire la natura însăşi a obiectului de studiu sau, cel puţin, a existenţei unei *crize* în psihologie, aşa cum o anunţase, în 1929, psihologul german Karl Bühler, prin titlul cărţii sale (*Die Krise der Psychologie* ?)

Vîgotski vorbeşte despre mai multe faze ale crizei, prima fiind semnalată de Fr. Brentano în 1884. Cum „în ştiinţă, ca şi în politică — spune el — unitatea nu se obţine decît prin luptă, pe drapelul majorităţii tendinţelor psihologice contemporane se află înscris : lupta pentru o psihologie unică, trecerea spre o stare ideală a psihologiei, care înseamnă crearea de vaste generalizări,

---

* Neînţelegerile pur terminologice nu sînt proprii, însă, doar psihologiei. Cineva a spus că limbajul a fost creat pentru a ascunde gîndirea. Se constată că azi nu se înţeleg între ei nu numai oamenii de ştiinţă de specialităţi diferite ci şi savanţii de aceeaşi specialitate. „Ai uneori sentimentul — spune Ritchie Calder — că limbajul obscur al specialităţilor ştiinţifice moderne a fost conceput ca şi numirile din codul operaţiilor din timpul războiului, nu pentru a explica ci, pentru a ascunde" (34, p. 8). De altfel — continuă autorul — „savanţii mari se pot face înţeleşi ... Oamenii de ştiinţă de pe al doilea plan, care nu stăpînesc îndeajuns subiectul lor, se fac de neînţeles, printr-un reflex de apărare" (ibid.)

făurirea unui sistem ştiinţific unic şi unanim recunoscut, sistem care să prezinte, în ochii multor psihologi-metafizicieni de azi, o valoare şi o valabilitate absolută pentru toate veacurile şi popoarele" (169, p. 463).

Evocarea de către Lange a imaginii turnului Babel, în faţa mulţimii de şcoli şi curente psihologice este dramatică ! Dacă nu se găseşte nimic comun între aceste discipline diferite, dacă nu se poate afla nimic care să justifice posibilitatea unei *singure* psihologii, generale, am avea oare dreptul să presupunem că măcar unele dintre aceste „psihologii" sînt psihologii autentice ?

II. 3.5. CARACTERUL MITOLOGIC AL PSIHOLOGIEI; UNELE FORME MODERNE ALE MITOLOGIEI

Să nu ne închipuim că părăsirea oficială de către psihologie a sediului somptuos al metafizicii a fost urmată şi de abandonarea, totală şi efectivă, a mentalităţii metafizice. Se întîmplă ca şi la acei care se ocupă de ştiinţă să se păstreze, undeva, latent, un rest de mentalitate mitologică, magică sau religioasă. Aceste urme se manifestă uneori chiar fără ca persoana respectivă să-şi dea seama de regresiunea ei ; ele sînt momente şi stări de infantilism psihologic. Exemple elocvente de asemenea natură putem găsi în studiul lui Engels „Ştiinţele naturii în lumea spiritelor".

Psihologia contemporană ne înfăţişează uneori o faţadă modernă, de ştiinţă experimentală, mascînd un interior arhaic, mistic, primar şi vetust, cu personaje din mitologie. Să ne oprim asupra a două exemple.

În urma unei analize comparative între Pavlov şi Freud, H. Wells scoate în evidenţă ceea ce i se pare a fi caracterul mitologic al doctrinei psihanalitice. Deosebirea dintre teoria demonologică a superstiţiilor mistice şi religioase medievale şi doctrina „forţelor" psihice înfăţişate de psihanaliză nu este decît verbală (cf. 173, p. 577) „Freud păstrează conţinutul — spune Wells — şi schimbă numai forma teoriei superstiţioase a demonilor" (*ibidem*, p. 578). Psihanaliza — după opinia lui Wells —

este o revenire spre teoria demonologică şi se situează astfel la nivelul astrologiei şi alchimiei (cf. *ibidem*, p. 583). Sistemul psihologic al lui Freud este calificat ca „metapsihologie". „Miturile arhaice reprezintă ingredientul inerent teoriilor elaborate şi de aceeaşi natură cu acestea. Freud cercetătorul şi psihanalistul nu poate fi separat de Freud creatorul de mituri" (*ibidem*, p. 586). „Teoria lui despre originea şi dezvoltarea psihicului uman trebuie calificată *ca cea mai modernă* înviere a artei de creaţie mitologică" (*ibidem*, p. 592). Autorul precizează că această creaţie mitologică nu este o simplă suprastructură, ci o *„parte esenţială, inseparabilă de teoriile sale şi absolut necesară acestora"* (ibidem).

Am menţionat caracterizarea făcută psihanalizei de Wells, fără însă a subînţelege că psihanaliza se reduce doar la aceste aspecte. Asupra acestei teme, însă, revenim într-un paragraf special.

Mai menţionăm o formă de mitologie îmbrăcată într-o haină sobră, matematică. Ce altă semnificaţie, afară de cea mitologică poate avea analiza factorială, atunci cînd urmăreşte explicaţia psihologică prin postularea unor factori constanţi, relativ invariabili ? În faza preliminară constituirii metodei multifactoriale, factorul *G* al lui Spearman, factor înţeles ca „energie psihică", reprezintă o încercare de a explica performanţele de natură intelectuală.

Analiza factorială, ca metodă matematică în psihologie, are merite incontestabile, dar rezultatele obţinute în determinarea, pe cale statistică matematică, a existenţei unor factori se deosebesc sensibil de acelea dobîndite în efortul de a preciza semnificaţia acestora ... „Alături de planul faptelor, ca în cazul factorului general — spune Pierre Oléron — se situează planul semnificaţiei şi al interpretărilor" (110, p. 261). Prin înzestrarea factorilor cu forţe sau virtuţi eficiente, cauzale şi explicative se alunecă, pe panta *realismului*, spre vechea şi anacronica psihologie a facultăţilor, spre o mitologie psihologică. Prin opoziţie, Burt şi Vernon, de exemplu, contestînd factorilor rolul de entitate sau organ psihic şi atribuind datelor matematice obţinute, corelaţiilor revelatoare de factori, rolul descriptiv de simbol comod fără o cores-

pondență necesară cu o realitate psihologică de bază, se îndreaptă spre un simbolism matematic, spre un *nominalism* psihologic (cf. 110, cap. IV și VII).

Să ne oprim puțin asupra primului tip de interpretare. „Psihologul — spune Burt — în special cînd este și factorialist, întîlnește mereu probleme care nu sînt deloc științifice, ci uneori practice, alteori metafizice. El nu le poate evita" (cf. 110, p. 262). Astfel, după cum observă în mod just Oléron, invocarea unei energii (substratul lui *G*, la Spearman) „poate fi considerat ca un mod de raționament impregnat de un realism naiv" (110, p. 155). Unii reprezentanți ai analizei factoriale, situați pe poziții nominaliste, ca Anastasi, califică înterpretarea realistă a lui Spearman, Thurston și alții, drept „misticism psihologic" și „reîntoarcere spre psihologia facultăților" (*ibidem*, p. 291).

Această mentalitate a realismului naiv — cu rezonanțe și în trecutul psihologiei noastre românești — am calificat-o în 1943, ca „naturalistă și substanțialistă". „Viața sufletească este privită — spuneam atunci, referindu-mă la această metodă — sub categoria permanenței, a imobilității, a staticului" (116, pp. 36—44).

Substanțializarea factorilor atinge ridicolul: se lansează ipoteza unui număr de factori egal cu numărul cromosomilor „așa fel încît întreaga lume biopsihologică să fie produsul unui joc de 48 sau 24 de elemente" (*ibidem*, p. 42) *. Iată idealul psihometriei, al analizei factoriale: „Sufletul — un polipier de factori; Aptitudine examinată la microscop!" (*ibidem*, p. 43).

Este instructiv în această privință romanul lui A. Maurois *Drămuitorul de suflete*. Eroul principal este un doctor care se străduiește să captureze în balonul de sticlă „sufletele" celor care „își dau sufletul" și să le cîntărească, încercînd să afle raportul de egalitate între greutatea pierdută în momentul morții și greutatea sufletului capturat în balon. Se înțelege că metoda cantita-

* În 1941, cînd scriam rîndurile citate aici, se știa că numărul cromosomilor se ridică la 48; cercetările mai noi (din 1956) determină numărul lor la 46.

tivă a cîntăririi urmărește demonstrația *obiectivă*, „științifică", a existenței unui suflet. Întîmplarea face ca rezultatele — pe cale de a deveni extraordinare și peremptorii ca demonstrație — să se spulbere fără urmă. Nu știm la cine s-a gîndit Maurois scriind această satiră, dar ea, desigur, se potrivește de minune unor realități din psihologia contemporană.

Nu ne putem opri de a nu adăuga la acest exemplu literar de metodă *„obiectivă"* și *„științifică"*, de demonstrare a unei ipoteze metafizice, o lucrare a unui fizician (J. Crowford), apărută cu patru decenii în urmă și tradusă în limba franceză cu titlul *La mécanique psychique*. Cu ajutorul unei bascule automate, savantul fizician încerca să determine greutatea „plasmei psihice" !

Bilanțul metodei matematice : tablou încremenit și artificial al vieții psihice. La concluziile noastre, formulate cu 20 de ani în urmă, adăugam o ipoteză : dacă popoarele denumite „primitive", necivilizate, cu milenii în urmă, ar fi fost înzestrate cu deprinderile de calcul matematic, interpretările contemporane, semnalate mai sus, ar fi fost elaborate cu multe milenii înaintea erei noastre. Voiam să spunem cu aceasta — în termeni de analiză factorială —, că nivelul aptitudinii matematice nu corelează cu acel al aptitudinii psihologice. Poți atinge culmi matematice impresionante, rămînînd „primitiv" în interpretări de psihologie.

Stilul mentalității magice este uneori mai bine camuflat prin precizia formulelor, impunînd respect prin austeritatea, pregnanța și abstracția lor logică.

Sîntem cu toții de acord că explicarea conduitei cuiva prin „forțe", „facultăți" sau „factori" reprezintă o rămășiță a mentalității magice, a metafizicii ontologice. A explica perseverența cuiva prin „puterea de voință", capacitatea de concentrare prin „puterea atenției", generozitatea prin „însușirea de generozitate", înseamnă a postula existența unor entități, esențe, substanțe psihice, metafizice, sau chiar mitologice, aidoma divinităților din antichitate sau duhurilor din preistoria umanității. De altfel, rigoarea științifică nu ne permite să folosim termenii de perseverență, atenție, generozitate etc. decît într-un sens pe care Kotarbinski îl numește „secundar".

Aceşti termeni „alegorici" (Zazzo) sînt pe măsura unei mentalităţi care se cere definitiv părăsită de ştiinţa psihologiei.

„Nu este surprinzător — spune R. Zazzo — ca bunul simţ popular, analiza filosofilor şi introspecţia să izbutească — oricare ar fi jargonul folosit — să ne ofere aceleaşi reprezentări alegorice despre om. O banderolă aici, una dincolo, pe care se poate citi : Tenacitate, Inteligenţă, Dragoste. Prin magia verbului, fiecare banderolă denotă o facultate, o calitate a sufletului, calitate şi facultate imuabile, pentru că principiile oricărei gîndiri asigură lucrurilor numite identitatea şi non-contradicţia, simbolizate prin nume" (177, p. VIII).

Are dreptate filosoful polonez Kotarbinski cînd critică, de pe poziţiile concepţiei sale, a „reismului somatic", tendinţa de ipostaziere a înţelesurilor care nu au o existenţă de sine stătătoare. Cînd afirmăm că „sănătatea este o condiţie a fericirii" nu înseamnă că şi credem în existenţa *obiectelor* respective ; ne gîndim numai că există fiinţe care numai în ipoteza de a fi sănătoase sînt capabile să fie fericite (84, pp. 80—81).

Din analiza făcută, se poate conchide că, atunci cînd imaginea obiectului psihologiei ne apare ca foarte clară, ea se dovedeşte a fi fantoma unei mentalităţi pe care o credeam de mult lăsată în urmă. Manifestarea mentalităţii magice reprezintă o formă nouă, uneori „abisală", alteori matematizată, a ipostazierii şi personificării, accesibile simţului comun. Descoperirea pe cale matematică a acestor personaje le atribuie o aureolă ştiinţifică deosebită, aureolă care nu rezistă însă la un examen critic psihologic.

II. 3.6. RELAŢII FĂRĂ TERMENI ; PRECIZIA ÎN DAUNA ÎNŢELEGERII, MATEMATICA ÎN LOCUL PSIHOLOGIEI

Excesele analizei factoriale mai au şi un alt aspect. Matematizarea reflectă o tendinţă justă a oricărei ştiinţe experimentale, deci şi a psihologiei, spre maximă precizie. Încercările, însă, de a interpreta conţinutul psiholo-

gic pe bază de scheme matematice pure, au dus la golirea faptului psihic de conținut.

Chiar dacă lăsăm la o parte noțiunea centrală a psihologiei — conștiința —, care a stîrnit atîtea discuții și controverse, făcînd pe unii să nu-și găsească liniștea decît prin eliminarea acestui fenomen proteic și indezirabil din sfera lor de cercetare, deși este cel mai familiar și apropiat de experiența noastră internă (dacă nu chiar identic cu ea), nici celelalte capitole de psihologie nu rămîn în afara discuției. Ar părea că toată lumea înțelege ce este atenția ; unii psihologi îi contestă, totuși, existența. Toată lumea vorbește despre inteligență și nu s-a găsit, cu toate acestea, pînă azi, o definiție a ei, care să se bucure de unanimitate. Problema a pus în mișcare mii de psihologi, a trezit interesul școlii, armatei, spitalelor și mai ales al industriei ; s-au consumat tone de hîrtie, s-au cheltuit sume enorme, în scopul de a diagnostica această aptitudine, pentru ca numeroase autorități în psihologie să conchidă că fenomenul... nici nu există sau, dacă există, nu-l putem defini și înțelege altfel, decît ca un anumit mod de răspuns la o problemă determinată, răspuns al cărui factor subiectiv îl desemnăm prin majuscula *G*. Iată, deci, noul nume de botez, dat, de către unii psihologi, fenomenului cunoscut înainte sub numele de inteligență.

De altfel, nici cu privire la denumire nu există unanimitate, fiindcă acordul nu există nici în problema existenței însăși a inteligenței. Faptul ne amintește de personajul lui A. France, Putois, atît de cunoscut, în cele mai mici amănunte, de un cartier întreg al unui oraș, personaj atît de familiar, atribuindu-i-se atîtea isprăvi palpabile și remarcabile, personaj, totuși, care... n-a existat decît în imaginația locuitorilor acelui cartier !

Noua psihologie, factorială, statistică și matematică, urmărește o determinare obiectivă a factorilor individualizați. *Vocabularul psihologic* al lui H. Piéron (1953) ne prezintă, pînă la data indicată, 48 de factori. Cum numărul acesta întrece alfabetul, a fost nevoie ca unii factori să fie diferențiați în cadrul aceleiași litere (ex. M_1, M_2, M_3 sau S_1, S_2, S_3) sau să se adauge la alfabetul latin și caractere grecești (ex. factorul alfa, gama, psy).

„Noi dispunem astăzi de factori — spune Oléron — a căror listă este relativ lungă şi al căror număr, mai ales, apare indefinit" (110, p. 447). Proliferarea indefinită a factorilor nu sporeşte înţelegerea psihicului uman. „Rezultatele analizelor nu pregătesc o concepţie arhitectonică" — afirmă cu multă dreptate acelaşi autor (*ibidem*, p. 448). Este adevărat că au dispărut personajele mistice de altădată. „Nu mai există Memorie, Inteligenţă, Ură, Iubire" — spune Zazzo. „Aşteptînd mai binele, Memoria a fost fărîmiţată într-o multitudine de memorii, care sînt uneori cu totul independente una de alta, la acelaşi subiect; la fel s-a întîmplat şi cu Atenţia, Inteligenţa şi alte feluri de noţiuni, despre a căror valoare nu se îndoia nimeni acum cincizeci de ani, dar este evident că această fărîmiţare nu este o soluţie definitivă" (177, p. X).

Din motivul că limbajul nu poate traduce în mod precis realitatea, noua psihologie, matematică, creează litere pentru a desemna „factori", care iau locul entităţilor mitologice; această tendinţă — după observaţia tot a lui Zazzo — „sub aparenţa de îndrăzneală, traduce poate o capitulare în cucerirea realului şi o retragere într-un univers verbal, mai confortabil" (*ibidem*).

O serie de matematicieni factorialişti neagă *realitatea psihologică* a factorilor. Factorii nu sînt — spune Anastasi — decît „un rezumat matematic sau o simplificare conceptuală a relaţiilor observate între sarcinile concrete" (apud, 110, p. 292). Se contestă psihologului factorialist „dreptul de a trece de la un concept matematic la o altă realitate, psihologică, de a atribui factorilor o altă existenţă decît aceea de simbol, care exprimă, într-un mod mai comod datele experimentale" (*ibidem*). Factorul psihologic nu este decît o abstracţie matematică, statistică şi nu o entitate concretă; lipsit de o putere cauzală, el nu este decît mijloc de descriere şi clasificare (Burt).

Se înţelege de ce pulverizarea personalităţii psihologice, prin postularea unui număr de factori independenţi, nu elimină numai semnificaţia psihologică a factorilor respectivi, dar face neinteligibilă personalitatea, în întregul ei. „Acestea sînt rezultate — spune H. Wallon —

în care noţiunea de individ dispare" (171, p. 163). Or, scopul psihologiei este tocmai explicaţia individului (cf. *ibidem*, p. 164).

Folosirea matematicilor a contribuit la sporirea prestigiului metodei factoriale. „Dar, matematicile pe care le foloseşte ea, — spune Oléron — sînt mai mult un fel de reţete, care permit să se domine complexitatea materialului de mînuit, decît mijloace ale unei înlănţuiri riguroase a gîndirii şi a faptelor" (110, p. 470).

Cu toate că folosirea matematicii înseamnă introducerea obiectivităţii, a rigurozităţii prin excelenţă, constatarea acestei situaţii nu este în măsură să ne întărească încrederea în valoarea ştiinţifică a psihologiei. Ne rămîne, doar, să denumim această direcţie sau şcoală matematică printr-o literă (latină sau greacă), renunţînd la înţelegerea ei în limbajul omului profan.

Fenomenul a devenit paradoxal : în momentul în care psihologul întîmpină dificultăţi în interpretarea unui fenomen, datorită complexităţii acestuia, el îl aruncă peste bord, creînd o psihologie fără conştiinţă, fără atenţie, fără voinţă sau aptitudini, operînd cu simboluri şi renunţînd la înţelegerea psihologică a termenilor respectivi. Psihologia devine astfel o *ştiinţă fără obiect* sau, *dacă-l are, acesta este lipsit de înţeles psihologic* ; şi într-un caz şi în altul, ea nu poate fi psihologie.

Desigur, inaccesibilitatea pentru toată lumea a unei ştiinţe nu poate deveni motiv pentru a i se contesta valoarea. Este oare necesar ca o ştiinţă să fie înţeleasă de toată lumea ? Matematica nu este înţeleasă de toată lumea — fără o pregătire prealabilă — şi nu a încetat de a fi ştiinţă. Pentru înţelegerea cunoştinţelor din orice domeniu se cere o pregătire specială, mai mult sau mai puţin îndelungată.

Obiecţia principală, însă, nu constă în faptul că „profanul" încetează să înţeleagă psihologia matematică, ci în împrejurarea că noile concepte create de această disciplină nu mai reprezintă decît abstracţii, relaţii fără conţinut, simboluri pur matematice, lipsite de înţeles psihologic, create însă cu scopul de a explica fenomene

inteligibile. Ajungem astfel să explicăm inteligibilul prin neinteligibil ! În loc de matematizare, obţinem o *formalizare* a psihologiei. În scopul de a înţelege mai bine un fenomen psihic, îl golim de conţinut !

II. 4. *PSIHOLOGIA NU ARE METODĂ*

Atîta timp cît asupra naturii „sufletului" — şi chiar a „conştiinţei" — toată lumea era de acord, nu existau controverse asupra obiectului psihologiei şi nici asupra metodei acesteia ; cu alte cuvinte, cîtă vreme psihologia nu era ştiinţifică, ci metafizică sau preştiinţifică, nimeni nu se întreba dacă are sau nu metodă ; în momentul, însă, cînd ea a pretins să se constituie în ştiinţă independentă, au început atacurile împotriva ei şi discuţiile asupra metodelor folosite de ea. Primele atacuri s-au îndreptat asupra metodei de observaţie internă, care de fapt a fost — cel puţin în mod implicit — şi metoda de bază a psihologiei empirice şi a celei metafizice.

II. 4.1. PSIHOLOGIA INTROSPECTIVĂ NU EXISTĂ

Nu vom relua în amănunt atacul lui A. Comte împotriva introspecţiei. Sînt cunoscute comparaţiile sale : transformarea autoobservaţiei în metodă psihologică de cunoaştere este similară cu încercarea ochiului de a se vedea pe sine, sau : introspecţia este asemenea dorinţei absurde a omului de a se privi din camera lui pe fereastră, cu intenţia de a se vedea trecînd pe stradă.

Pornind de la certitudinea că trăirea psihică se schimbă în momentul cînd devine *obiect* de observaţie, adică de la ideea că în actul de autoobservaţie (ca reacţie la propriile noastre stări psihice) se modifică obiectul acesteia, A. Comte susţine — după remarca lui Rubinstein — că atunci cînd are *cine* să observe, n-are *ce* observa, iar atunci cînd există obiectul de observat n-are cine să observe (cf. 145, pp. 164—175).

Această particularitate a introspecției de a modifica obiectul prin actul însuși al observației fusese scoasă în evidență de Kant. Rezultă că, într-un fapt de autoobservație, noi nu descoperim decît ceea ce fusese pus în el de noi înșine.

Nu este nevoie să insistăm asupra imprejurării, binecunoscute, că omul se înșală mult mai frecvent și mai ușor în interpretarea trăirilor sale decît în ale altora. Este mai ușor să cunoști pe altul decît pe tine; factorul afectiv contribuie, în cea mai mare măsură, la alterarea, camuflarea, deghizarea sau sustragerea din conștiință a adevăratelor motive — ale acțiunilor noastre.

Critica adusă metodei de observație internă se poate reduce, după A. Lalande, la următoarele teze: 1) faptul observat prin introspecție se alterează prin actul însuși al observației; 2) stările afective intense sînt mai puțin accesibile observației interne; 3) prin introspecție nu se pot sesiza decît fenomenele psihice conștiente, care însă nu constituie decît o parte din viața psihică a omului; 4) ideile preconcepute falsifică interpretarea fenomenelor proprii într-o mai mare măsură decît în observația îndreptată asupra altora. Pe scurt: iluzii individuale, incapacitate de generalizare și obiectivare, îngustime și autosugestie.

O parte din filosofii „Societății franceze de filosofie", participanți la discuții asupra introspecției, discuții reproduse în *Vocabularul filosofic* al lui A. Lalande (1926), subliniază „caracterul defavorabil al acestui cuvînt", „pe cale de a dispărea astăzi"; „numai de felul cum va fi folosită această metodă depinde, deci, bunul sau răul său renume în viitor" („Introspecție").

În unele dicționare mai noi de psihologie, cuvîntul „introspecție" nici nu figurează. *Vocabularul de psihologie* al lui H. Piéron semnalează numai faptul că „introspecția provocată" este sinonimă cu „metoda de la Würzburg". Dar și această mențiune se datorește, probabil, caracterului „experimental" al metodei de la Würzburg, cunoscută sub denumirea de „introspecție experimentală".

Cu toată justețea criticilor aduse, trebuie să recunoaștem că gravitatea lor depinde de prețul pe care-l

pune psihologia pe introspecţie. Critica este mai ales valabilă şi ucigătoare pentru o psihologie introspecţionistă; ea nu atinge, însă, „psihologia fără conştiinţă" sau chiar şi alte şcoli sau curente ale psihologiei contemporane. Astăzi, cei mai mulţi dintre psihologi nu folosesc metoda introspectivă pentru bunul motiv că ea a dispărut odată cu discreditarea concepţiei idealiste asupra „sufletului" şi „conştiinţei".

Această situaţie a determinat, pe acei care au abandonat metafizica, să caute alte metode de cercetare, imitînd, la început mai ales, ştiinţele deja constituite, ca fizica, chimia, biologia. De aceea, se afirmă că istoria psihologiei începe în momentul cînd psihologia devine *experimentală*. Păşind pragul laboratorului, ea se crede eliberată de metafizică şi încetează a mai fi considerată artă sau îndeletnicire empirică.

Primele laboratoare înfiinţate (cum a fost acela al lui Wundt, în 1879) au constituit un triumf al psihologiei, o proclamare a cartei de independenţă, a dreptului de intrare în sanctuarul ştiinţei. Pînă şi introspecţia, ca să nu-şi piardă viaţa, devine experimentală (şcoala de la Würzburg).

Introspecţia experimentală, însă, după justa observaţie a lui Rubinstein, se bazează pe datele de autoobservaţie ale *subiecţilor*, care nu au totdeauna pregătirea psihologică necesară, nu cunosc scopul urmărit şi nu oferă o analiză bazată pe o confruntare multilaterală a datelor. Experimentatorul nu face decît să înregistreze datele care, în fond, nu constituie un rezultat al cercetărilor sale proprii (cf. 146, p. 66, nota).

În ceea ce priveşte extrospecţia, metoda observaţiei externe, ea aproape nici nu intră în discuţie, fiind neglijată de noua metodă, experimentală. Astfel, tot tezaurul de observaţii, începînd cu Teofrast şi terminînd cu moraliştii francezi, rămîne să fie predat literaturii. Prin experiment, cunoaşterea omului se ridică de la artă la nivelul de ştiinţă.

Prin cucerirea titlului de ştiinţă experimentală, psihologia şi-a creat un deosebit prestigiu. Caracterul ei experimental a permis instalarea de laboratoare impresionante, cu aparatură adesea complicată. Laborator,

aparate (astăzi electronice), psihologi în halate, laboranți... Mașina îți impune respect; iuțeala și precizia ei provoacă profanului un sentiment de venerație; graficele, curbele, formulele, spulberă orice umbră de îndoială asupra rezultatelor obținute. Fenomenul studiat poate fi provocat, măsurat cu exactitate pînă la sutimi, miimi și miliardimi de secunde și exprimat matematic, întocmai ca în orice știință exactă. Psihologia ține să egaleze fizica. Aceasta din urmă privește pe tînăra sa emulă cu multă bunăvoință. S-a creat și o disciplină nouă — *psihofizica*. Înrudirea — cel puțin metodologică — este consfințită în mod oficial. Psihologii încep să se organizeze în societăți și să se adune în congrese *. „Psihologia a încetat de a fi o știință filosofică" — proclamă un psiholog (Ochorowicz), la o dată cînd psihologia își cucerise deja titlul de disciplină independentă (1881). Psihologia empirică, a observației externe și interne, a încetat să existe; s-a născut o nouă psihologie, științifică!

Examinarea atentă a scrisorilor de acreditare ale noii științe a dat, însă, naștere la noi critici, la noi rezerve. Speranțele puse în experiment se vor interpreta ca exagerate, iar rezultatele obținute — ca mediocre.

---

* În 1901 se înființează Societatea franceză de psihologie, în 1912 — Societatea britanică, în 1892 — Asociația psihologilor americani.

În 1889 s-a ținut la Paris primul congres de „psihologie fiziologică"; al doilea, de „psihologie experimentală", în 1892, la Londra și al treilea, la München, în 1896, de „psihologie". Pînă astăzi s-au ținut 19 congrese internaționale de psihologie „generală" și 16 congrese internaționale de „psihologie aplicată" (al XVII-lea, în iulie 1971).

Din periodicele cele mai importante: în 1883 apare „Zeitschrift für Psychologie"; în 1887 — „American Journal of Psychology" (St. Hall); în 1894 — „Psychological Review" (Cattel și Baldwin); în 1884 — „L'année psychologique" (Beaunis); în 1904 — „Journal de psychologie"; în 1904 — „Revista di Psicologia" (Ferrari); în 1889 — „Voprosî psihologhii" (Grot).

II. 4.2. PSIHOLOGIA EXPERIMENTALĂ ÎNCEPE PRIN A FI PSIHO-FIZICĂ SAU FIZIOLOGICĂ ŞI PREA PUŢIN PSIHOLOGICĂ

Este greu de precizat data naşterii unui eveniment şi este artificial să atribuim unei singure persoane paternitatea unei idei, a cărei apariţie este pregătită, în general, de un complex de factori social-istorici. Precizările gen „stare civilă" au cel mult, ca toate simplificările şi absolutizările, valoarea practică a unei demarcaţii statornice pentru începători în ale ştiinţei.

Istoria psihologiei ne informează că data naşterii psihologiei experimentale este anul 1860, anul apariţiei operei lui Gustav Theodor Fechner, *Elemente der Psychophysik*, precedată de două studii scurte (1858 şi 1859). „Această operă este cu drept cuvînt considerată — spune Paul Fraisse — ca prima lucrare de psihologie experimentală" (60, p. 12). În ceea ce priveşte apariţia *ideii* fundamentale a relaţiilor dintre suflet şi corp, mai precis a relaţiilor dintre „creşterile energiei corporale şi creşterile energiei mintale", precum şi a metodei respective, ea a luat naştere, după mărturiile autorului însuşi, în capul filosofului, la o dată foarte precisă — 22 octombrie 1850.

Partea, însă, curioasă a acestui eveniment este faptul că Fechner nu s-a gîndit nicicînd să creeze o metodă experimentală sau să întemeieze o nouă psihologie. Ambiţia sa fusese să elaboreze o nouă *filosofie*, o nouă interpretare a lumii. Psihologia experimentală s-a născut, după cuvintele psihologului-istoric Boring, „întîmplător şi involuntar", fără voinţa şi intenţia autorului. Prin introducerea calculului în elaborarea datelor experimentale, Fechner este socotit şi părinte al psihologiei matematice (termenul „psihometrie", însă, aparţinînd lui Chr. Wolff, cu un secol înainte).

„Întîmplarea" se explică, desigur, prin interesul teoretic ce fusese deja orientat încă din secolul al XVIII-lea spre a se găsi posibilitatea de a măsura, sub raportul intensităţii şi al duratei, fenomenele psihice (atenţia, inteligenţa, emoţia); ea a fost favorizată, desigur, de experimentele lui Weber, precum şi de existenţa unei pleiade

de cercetători de seamă (Lotze, J. Müller, H. Helmholtz, Hering și alții), care au verificat ideea lansată, abstrăgînd din amalgamul de idei metafizice și științifice sîmburele metodologic al concepției.

Nu intenționăm să minimalizăm evenimentul, raportîndu-l la cunoștințele de astăzi. Spiritul critic — și poate mai puțin istoric — însă, nu întîrzie să releve semnificația minimă a evenimentului, în ceea ce privește valoarea lui *psihologică* directă și imediată. De altfel, trecutul autorului a fost de fiziolog, fizician, medic, filosof și nicicînd de psiholog. Înțelegem de ce și ideea sa a fost îmbrățișată mai ales de lumea fiziologilor : senzația se află la intersecția a cel puțin trei planuri științifice : fizical, fiziologic și psihologic. În fond, și lucrarea lui Wundt despre percepția senzorială (*Beiträge zur Theorie der Sinneswahrnehmung*) terminată în 1862, cu toată documentarea ei fiziologică, este socotită de unii istorici ai psihologiei (Boring) ca „prima lucrare de psihologie experimentală a lui Wundt" și ca „început al psihologiei experimentale" (27, p. 314). Paul Fraisse, la fel îl consideră pe Wundt ca „prim psiholog și prim șef al acestei noi discipline" (60, p. 15).

Sub fațada experimentală a aparaturii din laboratoarele nou create se ascundea, însă, carența rezultatelor obținute. Experimentele „psihologice" nu reușesc să treacă dincolo de relații simple, elementare : excitație-senzație, senzație-reacție, stimul-răspuns, etc. Faimoasa lege psihofizică Weber-Fechner n-a îmbogățit în mod substanțial psihologia. Să ne fie permis a reproduce o părere a unui psiholog despre acest eveniment, considerat în genere ca epocal în istoria psihologiei. După trei decenii de la cotitura revoluționară a psihologiei, psihologul american W. James se pronunță astfel asupra operei lui Fechner, în tratatul său *Principiile psihologiei* (1890) : „Cartea lui Fechner a constituit punctul de plecare al unei noi ramuri de literatură, imposibil de egalat din cauza calităților sale de subtilitate și pătrundere, dar al cărei rezultat, după umila părere a autorului de față, este *zero*" (72, p. 534). Urmează alte aprecieri, ironice, la adresa „învățatului german, de tip ideal, totodată simplu și subtil, mistic și experimental, modest și îndrăz-

neţ, credincios faptelor şi teoriilor", învăţat, care „obligă pe oameni să se trudească cu dificultăţile create de el, în timp ce există atîtea alte obiecte care merită atenţie" (*ibidem*, p. 549). James ironizează şi pe criticii lui Fechner, critici care, după ce nimicesc teoria savantului german, termină cu formula că lui „îi revine nepieritoarea glorie de a fi formulat primul acele teorii şi a fi îndreptat psihologia spre o *ştiinţă exactă*" (ibidem).

Trebuie să recunoaştem că pasajul citat poate potoli entuziasmul unui tînăr psiholog şi poate zdruncina încrederea în psihologia experimentală sau, cel puţin, respectul pentru istoria acestei discipline.

Dacă urmărim progresul psihologiei fiziologice prin opera lui Wundt şi a discipolilor acestuia, nu putem evita impresia că tînăra disciplină s-a oprit la *periferia* vieţii psihice (senzaţii, precepţii, reacţii) sau la forme relativ încremenite, automatizate şi inferioare ale psihicului (memoria mecanică, asociaţia, deprinderea, oboseala şi altele). Afectivitatea este redusă la formele ei simple de „tonalitate a senzaţiei" sau la reacţiile ei fiziologice. Motivaţia, personalitatea cu tipurile ei, aptitudinile, interesele, caracterul, toate rămîn în afară de puterea de investigaţie a experimentatorului.

Este semnificativă şi orientarea lui Wundt spre psihologie, precum şi întreaga carieră ştiinţifică a acestui cercetător prodigios, aproape inegalat în ceea ce priveşte volumul de publicaţii *. Doctor al Facultăţii de medicină din Heidelberg (1856), asistent medic, apoi docent în *fiziologie* şi profesor extraordinar la Heidelberg, de unde, după un scurt popas la Zürich, în calitate de profesor de *filosofie* inductivă (1874—1875), vine la catedra de filosofie din Leipzig (1875), unde înfiinţează (1879) primul laborator (oficial) de psihologie din lume, precum şi un Institut de psihologie. Lucrarea sa fundamentală, *Grundzüge der physiologischen Psychologie*, este publicată în 1873 şi 1874. Pentru lucrarea sa, însă,

* Paul Fraisse citează pe Boring, care ar fi calculat că Wundt, în 68 de ani de activitate ştiinţifică, a scris 53 735 de pagini, adică 2,2 pe zi, sau un cuvînt la fiecare 2 minute! (apud 60, p. 17, nota).

anterioară, *Beiträge zur Theorie der Sinneswahrnehmung* (1858—1862), el este considerat, alături de Fechner, ca *fondator al psihologiei experimentale* (Boring).

Este prea cunoscută variata și fecunda activitate a acestui fiziolog (elevul fiziologului J. Müller și al fizicianului fiziolog și filosof Helmholtz), spre a mai stărui asupra ei. Subliniem numai faptul că acest mare inițiator al psihologiei, învățător al unei pleiade impresionante de ucenici din toate țările civilizate ale lumii, a părăsit, la sfîrșitul secolului trecut, terenul psihologiei fiziologice spre a se îndrepta către psihologia socială, etnică (Völkerpsychologie), singurul domeniu, după părerea lui Wundt, care ar putea da un răspuns științific în problema proceselor psihice *superioare*. Ca psihologie pură, n-a scris decît un manual, *Grundriss der Psychologie* (1896).

Exemplul lui Wundt, de altfel, a fost urmat de numeroși cercetători : unii au preferat să facă fiziologie pură, alții — sociologie. Psihologia, abia născută, risca să rămînă fără psihologi.

Dar, de ce să ne ocupăm — ne-ar putea obiecta cineva — de situația de care ne desparte mai bine de o jumătate de secol și să neglijăm orientarea creatoare și contemporană a psihologiei ?

II. 4.3. PSIHOLOGIA EXPERIMENTALĂ ȘI MATEMATICĂ DEMONSTREAZĂ EVIDENȚA SAU NU DEMONSTREAZĂ NIMIC

Noua psihologie experimentală a făcut, după opinia multor oameni de știință, pași uriași în investigația psihicului. Începînd cu procesele elementare, ea tinde mereu să-și extindă cercetările asupra fenomenelor psihice mai complexe și superioare, în domeniul personalității, al voinței, al caracterului.

Atîta timp, totuși, cît aceste cercetări folosesc aceleași metode experimentale, de laborator, ele se mențin, cu toată aparatura lor, la un nivel puțin concludent și adesea banal. A demonstra, de exemplu, că deprinderile se formează prin exercițiu, că repetiția este o con-

diție esențială a memoriei, că noutatea și interesul menține atenția încordată, că sporirea gradului de oboseală face să crească și numărul de greșeli într-o activitate, iar oboseala crește pe măsură ce activitatea continuă, că este bine ca modurile de activitate să alterneze etc., nu înseamnă oare a demonstra evidența?

Metoda experimentală face un pas mai departe; ea părăsește aparatura fizicală și recurge la probe mai complexe, mai apropiate de situația naturală. Spre a cuceri etajele superioare ale psihicului, psihologia elaborează probe verbale și complexe, ale căror rezultate, totuși, sînt susceptibile de a fi exprimate și tratate matematic. Născută în Franța (Binet) la începutul secolului, din trebuințele practice ale învățămîntului, și favorizată în SUA, de interese speciale, economice și industriale, această tendință a dat naștere la două noi discipline: una teoretică și generală — psihometria și alta practică — psihotehnica.

Psihologul de astăzi se mîndrește cu faptul că dezvoltarea științei sale a contrazis prognosticul lui Kant, părerea că psihologiei îi este închisă calea experimentului și a matematicii, din cauză că fenomenele sufletești n-ar poseda decît o singură variabilă — timpul. „Dacă Im. Kant — remarcă cu ironie (în 1936) un psiholog statistician — ar putea arunca acum o privire asupra unei reviste contemporane de psihologie, ar fi suprins de spectacolul mediilor, sigmelor, relațiilor critice, coeficienților de corelație și al altor semne de sofisticare statistică afișată de acei care se numesc astăzi psihologi. Chiar dacă ei n-ar fi impresionați de faptul că psihologia a devenit în sfîrșit știință, ar fi obligați cel puțin să conchidă că un grup de psihologi a cheltuit o energie enormă pentru a demonstra că opera lor este știință" (63, p. 1).

Este indiscutabil că folosirea matematicii în cadrul efortului de cantificare a datelor psihologice contribuie la sporirea *preciziei* rezultatelor. Dar precizia nu este o valoare prin ea însăși; ea este prețioasă în măsura în care răspunde unei necesități. În anumite împrejurări avem nevoie de măsurare cu ziua, în altele cu ora, iar în altele cu minutul, secunda sau miimea și miliardimea

de secundă. Tot așa stau lucrurile și cu oricare alt parametru al măsurării.

Marcel Boll observă producerea unei reacții împotriva „metrolatriei", „împotriva superstiției numărului, după care datele ultime ale științei ar fi constituite de măsurări, care, singure, ar reprezenta enunțul legilor naturale. În științele umaniste (și cu atît mai mult în comportarea obișnuită) precizia numerică este cu totul excepțională și adesea lipsește cu totul" (26, p. 26).

„Firește că cineva — spuneam în studiul consacrat *Măsurării în psihologie* (1943) — poate avea curiozitatea de a ști precis gradul lui de iuțeală psihică, după cum, în ordinea lumii fizice, cineva ar avea curiozitatea să știe numărul de molecule de apă conținute în ploaia căzută într-o zi pe o suprafață. Precizia aceasta este adesea *inutilă*; plăcerea și folosul de a o obține nu răscumpără eforturile făcute" (116, pp. 47—48). „Pentru diagnosticarea boalei, medicul se servește cînd de microscop, cînd de ochiul liber în examinarea simptomelor". Adesea medicul n-are nevoie să cunoască în mod precis temperatura bolnavului. „Este suficient să știe dacă are sau nu temperatură. Pentru aceasta, o simplă atingere cu mîna adeseori este de ajuns. A disprețui acest mijloc, a arunca peste bord întreaga observație empirică și intuiția psihologică nu înseamnă numai a desființa întreaga psihologie — și cu ea psihometria însăși — prin secarea lacurilor de unde izvorăsc cunoștințele psihologice, dar mai înseamnă și răsturnarea valorilor metodologice ale unei științe. Ca și cum naturalistul ar interzice în știința lui folosirea observației cu ochiul liber, impunînd în toate cercetările folosirea microscopului. Este bună matematica în psihologie, dar după cazuri și împrejurări" (*ibidem*, p. 49). Constatarea că pe strada X, în ziua Y, în dreptul punctului Z au trecut în medie 51 persoane pe oră nu constituie un fapt științific numai datorită preciziei și exactității sale.

În al doilea rînd, precizia nu reflectă totdeauna nici *esența* nici *exactitatea* rezultatelor. „Nu totdeauna o formulare matematică conține în aceeași măsură exactitate și precizie. O măsură poate fi precisă fără a fi exactă.

Pot avea un ceas care să rămînă cu precizie jumătate de oră în urma orei exacte".

„Această rezervă este mai cu seamă necesară în domeniul fenomenelor sufleteşti, lume atît de schimbătoare şi de delicată. A stabili despre cineva că posedă factorul G în gradul 0,56 şi factorul W în gradul de 0,34 sigma, sau că memoria este egală cu centilul 76 şi aptitudinea verbală cu centilul 55 înseamnă a enunţa *precis*. Este oare în aceeaşi măsură şi *exact*?" (*ibidem*, p. 47). Înseamnă oare că o mărime matematică atribuită unei funcţiuni sau aptitudini exprimă în mod neîndoios această — şi numai această — funcţie sau aptitudine? Notarea precisă a unui rezultat nu înseamnă în mod necesar şi diagnosticul exact al factorului psihic respectiv. Se înţelege că psihometria nu ignorează această dificultate: întreaga problemă a *validităţii* testului priveşte tocmai acest aspect al cercetării; problema, însă, rămîne în mare măsură în picioare.

În al treilea rînd, metoda matematică nu este o metodă de *aflare* a adevărului psihologic. Ea nu este decît un *instrument* de a preciza un adevăr bănuit, presupus sau constatat empiric. H. Piéron, care a folosit, cu prisosinţă şi competenţă, matematica în cercetările sale, ne spune, totuşi, că „trebuie definit ceea ce voim să supunem măsurării" (128, p. 187); fără această definiţie prealabilă, eforturile noastre „riscă să devină tatonări oarbe, fără înţeles, căci înţelesul răsare nu din calculul matematic, ci din funcţia creatoare a gîndirii. Calculul nu este decît desfăşurarea unor mecanisme dobîndite sau, cel mult, aplicarea în cazuri variate a unor reţete generale dobîndite, operaţie care nu contribuie *prin ea însăşi* la descoperirea vreunui adevăr. Calculul matematic nu are în psihologie decît o *valoare instrumentală*. Cineva a spus, în mod plastic, că «matematica este ca o moară; oricît de fin ar măcina, ea nu schimbă natura materialului măcinat»" (*ibidem*).

„Măsura — spune O. Decroly — nu este în fond decît un artificiu folosit de inteligenţa umană spre a se ajuta în analiza delicată a fenomenelor complexe". „Regula esenţială — continuă el — este de a nu considera niciodată rolul matematicilor ca preponderent şi de a nu

le atribui decît valoarea de mijloc, niciodată de scop. În întrebuinţarea cifrei nu ne vom îndepărta niciodată de la sensul, atît de latin, al măsurii. Cifrele nu adaugă la adevărul pe care-l exprimă decît concizia întovărăşită de obicei de abstracţie. Prin ele însele, cifrele sînt moarte ; la sfîrşitul oricărei munci statistice nu se poate găsi decît ceea ce ai pus într-însa. Fetişismul aritmetic este o formă dintre cele mai primejdioase ale acestui spirit primar, care este obsedat de continua urmărire a absolutului şi a definitivului" (45, p. 6).

Observaţiile lui Decroly ne evocă un joc de cuvinte : „Figures don't lie, but liers figure" *.

Nu putem să nu ne sprijinim şi pe unele păreri mai noi. Cuvintele cu care Maurice Reuchlin încheie prima fasciculă a *Tratatului de psihologie experimentală* (1963) sînt următoarele : „Măsura nu constituie decît o fază a procesului de aproximaţii succesive, prin care cunoştinţele se îmbogăţesc şi se organizează. Această fază este solidară cu acelea care o preced şi cu acelea care o urmează, şi nu poate fi definită în afară de ele" (136, p. 182). Aceste faze nu pot fi altele decît observaţia şi ipoteza, care preced măsura şi-i succed prin verificare.

Reuchlin ne atrage atenţia asupra riscului de a ne izola de realitate prin matematizare. „Psihologul — spune el — riscă, mai des decît fizicianul, ca modul aritmetic de a trata măsurătorile sale să fie cu totul lipsite de sens" (*ibidem*, p. 154). De aceea, el recomandă păstrarea legăturilor între proprietăţile *lucrurilor* şi proprietăţile *numerelor*. Psihologul trebuie să efectueze mereu această „dublă lectură", *psihologică* şi *numerică* (cf. *ibidem*, p. 155).

Adevărurile citate fac pe unii să tragă concluzia : o metodă care nu ne ajută la descoperirea a ceea ce ignoram înainte este sterilă şi, deci, inutilă, neştiinţifică.

Înţelegem acum şi mai bine de ce atunci cînd conţinutul psihologic autentic rezistă corsetului matematic, psihometricianul aruncă acest înţeles peste bord. Ajungem la o psihologie care renunţă la *înţelegerea* psiholo-

* „Cifrele nu mint, dar mincinoşii mint cu cifre".

gică şi operează cu simboluri sau formule. Cazul este analog cu situaţia cînd persoana căreia i s-a încredinţat sarcina de a legăna un copil, ia drept scop legănatul însuşi şi, în momentul cînd copilul tulbură procesul ritmic al legănării, îl aruncă afară din leagăn. Psihologul matematician riscă să ne ofere o formulă epurată, adică al cărei înţeles psihologic a fost în prealabil eliminat cu grijă, ca ingredient inutil, supărător.

Discutînd valoarea măsurii în psihologie, Lalande observă că „funcţiunile superioare şi complexe sînt, în mod natural, inaccesibile acestei măsuri" şi avertizează psihologia matematică de două primejdii : 1) de a demonstra evidenţa şi 2) de a nu demonstra nimic (cf. 86, p. 409). O formulă matematică demonstrează atît cît a fost pus în ea de către ipoteza conducătoare sau observaţia iniţială.

Consideraţiile de mai sus pot îndreptăţi pe unii să considere ca o greşeală încercarea de a imita pe Platon, scriind pe frontispiciul psihologiei : „Cine nu cunoaşte matematică să nu intre aici". Psihologia nouă riscă să devină o formă modernă, matematică, de mitologie.

II. 4.4. TESTOLATRIA ŞI HAOSUL PSIHOLOGIC

Cuvîntul „test" a fost folosit pentru prima oară, în 1890, de J. Mc. K. Cattell, care-şi propunea să determine fizionomia mintală a omului cu ajutorul unor probe numite de el *teste mintale*. Încercarea lui Cattell stîrneşte un ecou puternic, ce se manifestă prin numeroase articole cu acest subiect şi prin elaborări de teste (Münsterberg — 1891, Jastrow — 1893, Binet şi Henri — 1896, Sommer — 1899 etc.). Este însă surprinzător că „în ciuda acestei abundenţe de teste, adesea foarte ingenioase şi însoţite, în general, de instrucţiuni minuţioase asupra modului lor de folosire, practica diagnosticului aptitudinilor n-a făcut, în această epocă, nici un pas înainte şi a trebuit să se aştepte încă zece ani pentru a se obţine, datorită geniului lui Binet, instrumentul dorit" (36, pp. 11—12).

Constatarea lui Claparède este parţial justă : toată puzderia de teste, elaborate timp de mai mult de o de-

cadă, era lipsită de o scară de gradare, de unitate de măsură ! Ca şi cum am lansa pe piaţă o mulţime de greutăţi fără etalon, sau termometre fără o scară de gradaţie. Se înţelege că asemenea instrumente de măsură nu pot măsura nimic. De aceea, „scara metrică a inteligenţei", publicată de Binet, în colaborare cu Simon, în 1905, îndepărtează obstacolul fundamental din calea testelor şi reprezintă o etapă spre un diagnostic obiectiv şi ştiinţific al aptitudinilor. Această iniţiativă a trecut aproape neobservată în Franţa ; a fost, însă, preluată şi dezvoltată în alte ţări, în special în S.U.A., unde s-a răspîndit cu o uimitoare repeziciune, degenerînd uneori în idolatrie.

Succesul metodei testelor nu se datoreşte numai elaborării unităţilor de măsură în determinarea fenomenelor psihice ; el se explică prin mai mulţi factori : 1) deschide accesul investigaţiei etajelor superioare ale vieţii psihice ; 2) asociată cu statistica, metoda testelor oferă posibilitatea determinării cantitative a rezultatelor ; 3) prin elaborarea unei tehnici precise, devine accesibilă unui mare număr de practicieni ; 4) prin aplicarea ei în diverse domenii (industrie, armată, şcoală, clinică şi altele) promite numeroase avantaje practice, materiale. „A cunoaşte pe altul în aceste condiţii — spune Philippe Muller, referindu-se la formarea societăţii moderne, industriale — devine nevoie imperioasă, o artă de care depinde supravieţuirea" (248, p. 80).

Astăzi, aceste probe s-au diferenţiat în : pedagogice şi psihologice, individuale şi colective, cu aparate şi cu „hîrtie-creion", verbale şi neverbale (sau de performanţă), analitice şi sintetice, de dezvoltare şi aptitudini, de caracter sau personalitate, clinice sau psihometrice, diagnostice, de diferenţiere, prognostice etc. Studiul lui Oléron (1957) asupra componentelor inteligenţei este urmat de o listă de teste de inteligenţă mai cunoscute, în număr de aproximativ 160 !

Nu este uşor de elaborat astăzi o dare de seamă asupra valorii comparative a testelor folosite şi asupra metodei testelor în general. Lucrarea lui Spearman din 1932 asupra aptitudinilor omului conţine o succintă prezentare a metodei testelor de inteligenţă. Cu cît a contribuit

această metodă la determinarea înţelesului de inteligenţă, de exemplu ? Care sînt rezultatele obţinute ? După ce se dau exemple de cazuri divergente între rezultatele testelor şi succesele în viaţă sau simţul comun, se citează părerile unor specialişti, după care (W. Lippman, 1922) „psihologii nu s-au pus niciodată de acord asupra unei definiţii (a inteligenţei)", sau (Peters, 1922), că „problema inteligenţei, privită din orice latură, rămîne încă numai problemă" (apud 155, pp. 17—18).

În ceea ce priveşte metoda, Spearman citează cazuri elocvente de deosebiri flagrante între psihologi, cu privire la semnificaţia psihologică a testelor folosite. Acelaşi test, un psiholog îl foloseşte ca test de memorie, altul ca test de inteligenţă ; mai grav decît atît : acelaşi test, la acelaşi psiholog, figurează, în proba individuală, ca test de memorie, dar este exclus din probele colective care urmăresc diagnosticul aceleiaşi funcţii. Numeroase reuniuni, conferinţe şi congrese nu aduc nici un folos în direcţia unui acord între psihologi. Dezacordul, în interpretarea unei singure aptitudini — inteligenţa, a creat apariţia mai multor „inteligenţe", fiecare ridicînd probleme noi şi complicate. „Haosul nu poate merge mai departe ! — exclamă Spearman. Dezacordul dintre diferiţi testori şi dintre teoria şi practica aceluiaşi testor atinge apogeul. Dacă fiecare mai tolerează metoda altora, n-o face decît datorită politicii struţului, care constă în a nu privi faptele în faţă. În adevăr, termenul «inteligenţă» a devenit un simplu sunet, un cuvînt care are atîtea sensuri diferite, încît a sfîrşit prin a nu avea nici unul" (*ibidem*, p. 20). Psihologul englez citează în final fraza lui Hobbes : „cuvintele sînt jetoane ale inteligenţei, dar ele sînt şi moneda nebunilor" (*ibidem*).

Se cere subliniat faptul că observaţiile citate aparţin unui psiholog, al cărui nume în psihologie este legat mai ales de metoda testelor ! Drama se află în plină desfăşurare.

Ne mai oprim puţin asupra metodei. Este prea cunoscută critica adusă pedologiei şi metodei testelor spre a

mai insista asupra ei. Subliniem aici un singur aspect paradoxal al metodei.

Metoda testelor vrea să demonstreze, în mod ştiinţific, că măsurarea inteligenţei unui copil, indiferent de foloasele pe care le-ar putea trage individul respectiv din diagnosticul obţinut, este obiectivă, justă. Acesta este cazul oricărei metode în ştiinţă şi orice alt interes se cere subordonat acestui primat ştiinţific. Ce se întîmplă însă ? Postulatul de la care pleacă testologul „este întemeiat — după cum observă H. Wallon — pe confundarea capacităţii intelectuale cu bagajul de noţiuni comune pe care-l dobîndesc în acelaşi timp, din an în an, copiii din acelaşi mediu, cu condiţia numai să nu fie anormali. Îndată ce au fost generalizate aplicaţiile sale, acest postulat a dat rezultate ciudate. Ar exista, de exemplu, o proporţie mai mare de înapoiaţi ca inteligenţă printre adulţi decît printre copiii de vîrstă şcolară, proporţia de adulţi arieraţi atingînd 42% din populaţie" (171, pp. 159—160). Aceasta ilustrează enormitatea erorilor în care au căzut numeroşi testologi.

Mai semnalăm cîteva obiecţii care contribuie la deprecierea valorii metodei testelor, cel puţin în forma ei actuală. După cum semnalează A. Roşca, metoda testelor „nu se preocupă de modul cum ajunge subiectul la un anumit rezultat, cum rezolvă problema" (144, p. 15). Un test poate fi rezolvat prin procese situate la niveluri diferite. Un copil grupează varza, morcovul şi sfecla laolaltă pe baza însuşirilor comune de a fi „legume" (sau „zarzavaturi"), altul le pune împreună, fiindcă „aşa le pune şi mama în coş cînd le cumpără la piaţă" (*ibidem*).

De acelaşi gen este şi observaţia critică a lui Henri Salvat. Testele de inteligenţă — după părerea psihologului francez — fiind mai ales „sociale şi culturale", trebuie considerate mai curînd ca „teste de proiecţie". Ca exemplu, el citează un caz din lucrarea lui S. L. Pressey („Psychology and the never education", 1933). Unui băiat de 12 ani, dintr-o regiune muntoasă, unde şcolile sînt rare, i se aplică testul Binet-Simon în adaptarea americană :

1) „Dacă, avînd 10 cenţi. cumperi bomboane de 6 cenţi, cîţi cenţi îţi vor rămîne?

R. — N-am avut niciodată 10 cenţi şi dacă i-aşi fi avut, nu i-aş fi cheltuit pe bomboane; mama lucrează în fabrică!"

(Psihologul continuă cu alt exemplu:

2) „Dacă ai dus la păscut 10 vaci ale tatălui, şi din acestea s-au rătăcit 6, cîte vaci ai adus tu în grajd?

R. — N-avem vaci şi dacă le-am avea şi aş pierde şase, n-aş îndrăzni să mă întorc acasă".

(Psihologul schimbă din nou exemplul):

3) „Dacă din 10 elevi, dintr-o clasă, 6 sînt absenţi din cauza rujeolei, cîţi elevi vor rămîne în clasă?

R. — Niciunul, fiindcă altora le-ar fi frică să nu se îmbolnăvească de rujeolă" (280, pp. 46—47).

Iată cum o probă, elaborată pentru a depista inteligenţa, în actul de rezolvare a unei probleme de aritmetică, devine test de atitudine, în care se proiectează experienţa, caracterul, personalitatea subiectului.

Dar testele proiectează şi personalitatea autorului lor, a psihologului însuşi. „Testele — spune G. Robin — au fost concepute de oameni. Ele sînt, deci, artificiale. Ele ne impun, sub formă de Evanghelie interpretarea inventatorului lor. Acesta a constituit testul său după relativitatea observaţiilor sale, a judecăţii sale, a comparaţiilor sale, a aprecierilor, temperamentului, gusturilor şi aversiunilor sale" (278, p. 94). Iată de ce, în practica medicală, cu toată bunăvoinţa de a accepta un compromis, Robin nu simte nevoia unei „precizii absolute". „Aproximaţiile noastre — spune psihiatrul francez — sînt mai aproape de adevărul uman decît certitudinea în cifre" (*ibidem*, p. 97).

Probele adesea nu sînt supuse nici unei analize psihologice prealabile, sînt alese empiric, aprecierea valorii lor sprijinindu-se numai pe date statistice. Ce dove-

desc, în cazul acesta, rezultatele obținute? Ele nu pot dovedi altceva decît faptul că cutare probă poate fi rezolvată sau nu și nivelul la care ea se rezolvă de un anumit procentaj de subiecți. Dacă se renunță la înțelesul probei, se anulează și înțelesul funcției psihice sau aptitudinii angajate în rezolvarea probei respective. Iată de ce se ajunge la înlocuirea termenilor psihologic inteligibili, prin abstracțiuni convenționale, simboluri, simple litere, goale de conținut. Se ajunge astfel la aprobarea butadei atribuită lui Binet: „Inteligența este ceea ce măsoară testul meu". Definiția unei funcții sau a unei aptitudini devine operațională! „Testul — spune astăzi H. Gratiot-Alphandéry — mai curînd pune probleme decît rezolvă" (199, p. 368).

Trăsăturile semnalate ale metodei testelor mai au o consecință, destul de gravă. Standardizarea probelor duce la eșecul persoanelor superior înzestrate, adică la eliminarea cazurilor excepționale; ele nu pot fi cuprinse în rețeaua conformistă a întrebărilor sau problemelor formulate. Succesul, în cazul acesta, revine mediocrității.

Anne Anastasi a făcut o analiză substanțială a cauzelor care au dus la „revolta antitest" (182). Afară de reacția subiectului împotriva amestecului, în viața lui privată, a psihologului, Anastasi se referă la confuzii și ambiguități pe care le conține adesea testul, ignorarea de către autorul testului a deosebirilor de nivel cultural al subiecților, rigiditatea clasificărilor, îngustimea înțelesului de aptitudine și, în fine, imposibilitatea psihologului de a formula un *prognostic* numai pe baza rezultatului obținut prin test. Testul ne oferă un anumit rezultat dat. Acest rezultat este efectul unui șir de factori: cultură, vîrstă, exercițiu, stil de muncă, atitudine, motivație etc. Chiar dacă le putem izola și determina, ele nu ne pot explica decît rezultatul obținut în momentul A. Ce putem spune, însă, cu privire la momentul viitor, B? Intrăm în sfera probabilităților, a gradului de informații cu privire la mediul subiectului care separă momentul A de momentul B. Gradul de corelație nu este ușor de stabilit.

Se înţelege de ce, o dată cu relevarea neajunsurilor metodei testelor, riscă să se prăbuşească şi încrederea în valoarea metodei experimentale în psihologie *.

Nu trebuie să uităm că natura obiectului de investigaţie condiţionează metoda de cercetare. „Noi trebuie să adaptăm pe cît posibil — spune Allport — metodele la obiect şi nu să definim obiectul în termenii falselor noastre metode" (10, p. 28). Testul trebuie adaptat cu mai multă grijă la obiectul de investigaţie sau de diagnoză.

II. 4.5. FUNCŢIILE PSIHICE SUPERIOARE SÎNT INABORDABILE DE PSIHOMETRIE

O critică mai amănunţită a psihometriei am făcut-o cu două decenii în urmă; o socotim valabilă în mare parte şi azi. Acolo am adus argumente pentru a dovedi că „analiza factorială, în măsura în care ea pretinde a ne oferi o doctrină *descriptivă* şi *explicativă a psihologiei teoretice*, reprezintă, după umila noastră părere (a psihologilor «reacţionari», cum îi numeşte Spearman), un nivel înapoiat de înţelegere psihologică" (157, p. 49).

A. Lalande, în *Noul tratat de psihologie* scrie: „Funcţiile superioare şi complexe sînt în mod natural inaccesibile acestei măsurări prin teste: notele şi coeficienţii folosiţi la examene, şi care sînt o încercare de traducere numerică aproximativă a *testelor* intelectuale, arată în mod suficient imperfecţiunea acestui procedeu" (86, p. 409).

În studiul său critic, de remarcabilă pătrundere şi erudiţie, asupra cercetărilor factoriale, Oléron observă, în concluzie, cu destulă bunăvoinţă, citînd părerea unei autorităţi în materie de psihometrie (Thurstone): „Analiza factorială este utilă mai ales la frontierele ştiinţei,

---

* Sîntem de acord cu deosebirea făcută de Smith Milton între experiment şi testare. „În experiment — spune el — păstrăm subiecţii în stare constantă şi variem condiţiile; în testare păstrăm condiţiile constante şi schimbăm subiecţii" (243 bis p. 21). Procedînd prin experiment descoperim legi generale; prin teste urmărim mai ales diagnosticul, cunoaşterea particularităţilor individuale.

acolo unde lipsesc conceptele fundamentale. Ea permite numai o schițare grosolană a unui domeniu nou". Factorii „nu ne spun ce este inteligența, nici nu ne dau o descriere a ei, fie exhaustivă, fie organică" (110, p. 470). Oléron acordă cercetărilor factoriale meritul de a scoate psihologia din starea ei identică cu alchimia, din stadiul ei de „disciplină a subiectivului și de disciplină subiectivă" (*ibidem*).

Cine crede că învățînd tehnica elaborării, etalonării și aplicării testelor va deveni psiholog, cine este convins că metoda matematică îi va permite, prin ea însăși, accesul spre toată complexitatea vieții psihice, își creează cu aceasta o falsă imagine a psihicului, sau este expus riscului unor grave decepții.

„Nu există — spune Richard Meili — nici o metodă gata făcută, și fără cusur, a diagnosticului psihologic" ... „De aceea, trebuie să ne ferim de aplicații mecanice și rutinate" (101, p. 5).

A. Ombredane, în prefața la lucrarea lui J. M. Faverge, atribuie metodei statistice rolul de a face poliția observației și experimentului. „Eu nu sînt dintre acei care să pretindă — mărturisește psihologul belgian — că statistica are o valoare euristică, că ea ne permite să descoperim factorii motivației sau ai performanței la care nici nu ne-am gîndit. Ipoteza creatoare rămîne să fie necesară la originea studiului psihologic, iar în reziduurile statistice nu se găsesc decît raporturi dintre lucrurile ce fuseseră puse în experiment" (56, I, p. XVI).

Anne Anastasi — o remarcabilă cercetătoare americană în domeniul psihologiei diferențiale — constată o detașare progresivă a psihotehnicii și psihometriei de preocupările principale ale psihologiei contemporane. Această izolare este — după părerea ei — una din cauzele principale ale ostilității unor oameni de știință față de teste și psihometrie. Probele ne pun în fața unei stări de fapt momentane. Efortul se cere mai ales în *interpretarea* faptului obținut. Analiza factorială poate contribui la clarificarea aptitudinilor, numai că acestea adesea sînt separate în mod artificial de trăsăturile personalității. Testele de personalitate se sprijină mai mult pe tatonări decît pe tehnici probante (182).

Nu rezultă oare de aici că psihometria, înțeleasă ca metodă statistică, *nu este o metodă de investigație*, ci numai un instrument, cu adevărat prețios, dar *auxiliar*, al altor metode, *psihologice*?

II. 4.6. REVENIRE LA METAFIZICĂ; ÎN CĂUTAREA UNUI „NOVUM ORGANUM" AL CUNOAȘTERII PSIHOLOGICE

Sub forma ei inițială, a „conștiinței de unul singur", introspecția s-a dovedit falimentară. Metoda experimentală, la rîndul ei, s-a expus și ea criticii prin laturile sale vulnerabile, dînd naștere și la mari deziluzii. Nu este oare legitimă căutarea altor căi, mijloace, funcțiuni și organe psihice, care să ne permită explorarea subiectului, a lumii interne, a personalității altora, în toată adîncimea și unicitatea acestora? Introspecția ne promite calea spre eu, făcîndu-ne în schimb inaccesibilă viața lăuntrică a altora. Observația externă și experimentul sesizează manifestările externe ale altora, dar apare neputincioasă în perceperea și explicarea stărilor psihice interne, mai adînci și superioare. Calea spre cunoașterea altora începe prin conștiința eului, iar manifestările acestei conștiințe se îndreaptă în afară, spre latura externă a altuia, pentru a-și încheia ciclul în adîncurile conștiinței altuia.

Ne întrebăm în limbajul ciberneticii: Care este garanția justeții „codificării" trăirilor noastre, transpuse în expresiile acestor trăiri, apoi a traducerii acestora în conștiința altora și invers? În fond, ceea ce urmărim prin investigația psihologică autentică nu este mișcarea mecanică a unor corpuri materiale, fizice, exterioare nouă, ci sesizarea *prin ele* și *în ele*, a unor realități care, deși ni se comunică prin intermediul fenomenelor materiale, nu sînt nici mecanice, nici fizice, nici chimice, nici biologice; înțelesul lor se integrează tuturor formelor enunțate ale mișcării, le presupune, le cuprinde, nu există fără ele, dar *nu pot fi reduse la vreuna din ele și nici la toate la un loc*. Cum se explică atunci cunoașterea unei

realităţi psihice de către o altă realitate psihică, a unui eu de către un alt eu ?

O încercare de a rezolva contradicţia sau impasul introspecţiei o reprezintă soluţia *raţionamentului analogic.* Personalitatea altora n-o putem sesiza direct, ci numai prin analogie cu stările din propria noastră conştiinţă. Corpul nostru ne dezvăluie, prin expresiile sale (constatate prin observaţia externă), anumite stări psihice, sesizate prin intuiţie directă. În faţa noastră avem un alt corp, asemănător nouă prin înfăţişare şi conduită. Sîntem îndreptăţiţi să formulăm ipoteza că expresiilor acestui corp, asemănătoare cu ale noastre, le corespund stări psihice, subiective, de aceeaşi natură cu ale noastre. Cunoaşterea psihicului altora ar fi, deci, o cunoaştere analogică, redusă, în ultima analiză, la introspecţie.

Acest fel de cunoaştere, analogică, este deosebit de cel al cunoaşterii de sine : prima este mediată, indirectă a doua — intuiţie imediată, directă.

La o analiză mai atentă, metoda raţionamentului analogic dezvăluie o serie de inconsecvenţe grave. În primul rînd, după cum arată, cu multă fineţe Th. Lipps (cf. 97, p. 49), ceea ce luăm drept cunoaştere a stărilor unei alte persoane nu reprezintă decît sesizarea *propriilor noastre stări* psihice. Obiecţia este reluată de Max Scheler : „Judecata analogică, în adevăr — spune acesta — n-ar fi exactă logic (adică ar evita împătrirea termenilor) decît cu condiţia de a fi enunţată astfel : ori de cîte ori asist la mişcări de expresie asemănătoare acelora pe care le execut eu însumi, regăsesc o dată mai *mult propriul meu eu* şi nu un *eu al altora,* un *eu străin.* Dar atunci cînd judecata analogică ajunge să afirme existenţa unui *eu* străin de al meu, ea formulează o concluzie falsă, ea este un *quaternio terminorum*" (151, p. 351). Iar în cazul cînd susţin — continuăm raţionamentul lui Scheler — că observ la *altcineva* o expresie asemănătoare cu a mea, pentru ca de aici să trag concluzia că există altcineva care trăieşte o stare identică, adică are o conştiinţă asemănătoare, eu presupun tocmai ceea ce am vrut să demonstrez.

Folosirea raţionamentului analogic mai neglijează şi faptul că noi cunoaştem expresiile proprii mai puţin decît pe ale altora. Şi aici Lipps observă, cu multă dreptate, că expresiile noastre sînt mai curînd cunoscute din observaţiile altora decît ale altora din observarea manifestărilor noastre proprii (cf. 97, p. 48).

Raţionamentul analogic, deci, nu poate sta în picioare. Nu rămîne decît să găsim o altă cale de a pătrunde în conştiinţa altora. Una din cele mai răspîndite soluţii, printre psihologii germani în special, în problema cunoaşterii psihologice, a fost aceea a *empatiei* (termen propus de Titchener). Ea vine în psihologie cu un înţeles estetic şi este adusă de clasicismul german, în frunte cu Herder. Romantismul german, cu Novalis, Schlegel şi apoi Jean Paul, merge şi mai departe, privind emoţia estetică ca fenomen de identificare cu natura, sau ca o personificare a acesteia. T. R. Th. Fischer, J. Volkelt şi Th. Lipps încearcă să precizeze acest proces, atribuindu-i o valoare de cunoaştere *psihologică*. Varietatea de termeni în limba germană cu privire la această formă nouă, deosebită, de cunoaştere, este deconcertantă *. Rareori un înţeles a cunoscut o bogăţie atît de impresionantă de termeni ca

---

* Franziska Baumgarten citează expresiile : *„Eingehen, Mitgehen, Mitfühlen, Mitleiden, Mitfreuden, die persönliche Resonanz, Erfühlen, Nachfühlen, Nacherleben, Einfühlen (Einfühlung), Sicheinsfühlen, Herausfühlen, Gegenfühlen, Verspüren, Sichidentifizieren mit den anderen, das liebevolle Einsehen (sau Einsicht), Hineindenken, Hineinversetzen, Hineinfühlen, Hineinleben, Verstehen* (cf. 18, p. 153). La această listă mai putem adăuga şi termenii folosiţi de Rob. Vischer : *Anfühlung* (început de transpunere) şi *Zufühlung* (un fel de alăturare afectivă).

Termenul dominant de Einfühlung (introdus de Lipps) a fost tradus la noi, prin intermediul limbii franceze, ca : proiecţie simpatică, a eului, intuiţie proiectivă, fuziune afectivă, fuziune afectivă simbolică, intuiţie simpatică, întrepătrundere afectivă, comprehensiune prin întrepătrundere, introiecţiune, tranzitivism, intropatie, simpatie, transpunere, identificare, transfert, însimţire, proiecţie simpatetică şi empatie.

înțelesul de empatie, bogăție lingvistică care a întunecat cu desăvîrșire sensul. „Cînd încercăm studiul fenomenului de *Einfühlung* — spune cu drept cuvînt Ch. Lalo — credem că am avea o idee foarte clară. Pe măsură ce înaintăm în această problemă ne dăm seama că nu avem și nu putem avea nici o noțiune coerentă a acestei stări de spirit. Rămîne s-o trăim fără a o înțelege" (88, p. 82).

După cum vom vedea, eforturile teoreticienilor empatiei se îndreaptă spre ieșirea din impasul psihologiei introspective: dacă datele conștiinței noastre, ale lumii interne, sînt singurele fapte indubitabile, cum este posibil saltul în lumea internă a unui alt eu? Nu se pune numai problema *cunoașterii* stărilor subiective ale altora, ci și a *trăirii* acestora, a participării depline și pe plan afectiv la durerile și bucuriile altora. Întrebarea se pune: impresia de a trăi bucuria sau tristețea altuia reflectă oare o realitate sau este o iluzie? Nu este vorba oare de trăirea *propriilor* noastre sentimente, numai atribuite altora? Sau admitem posibilitatea transcenderii granițelor conștiinței proprii, a pătrunderii *directe* în viața internă, subiectivă, a unui *alter ego*?

„Și de ce nu?" îndrăznesc să se întrebe unii filosofi Volkelt și Lipps înțeleg procesul de empatie ca o proiectare a stărilor noastre psihice asupra unui obiect din afară, un proces de însuflețire a naturii, firesc în creația artistică. Dar, în acest caz, noi nu găsim într-un obiect decît ceea ce pusesem în el; proiectăm întîi, în afară, stările proprii, le recepționăm apoi ca venind din afară, percepem oglindirea propriei noastre personalități. Năvodul pescarului se întoarce, în acest caz, cu conținutul cu care fusese aruncat în mare. „Eurile străine — spune Th. Lipps — reprezintă rezultatul unei multiplicări instinctive a eului propriu, declanșată de anumite percepții sensibile și modificată după modalitățile acestora" (97, p. 51). Așa-zisa pătrundere în viața lăuntrică a unui alt eu nu este decît o *autoobiectivare* sau, mai just, un act de *autoproiecție*. În alții sesizăm propriile noastre trăiri. Nu este oare aceasta o poziție tipică și specifică solipsismului gnoseologic, așa cum am calificat-o aproape cu trei decenii în urmă? (cf. 114, p. 268).

Mai sînt şi alte interpretări ale empatiei şi alte încercări de clasificare a modurilor acesteia. Astfel, Fr. Baumgarten deosebeşte tipul de empatie propriu-zisă (*Einfühlung*), de *Nachfühlen*, şi *Verstehen*. Datorită empatiei noi citim „cartea psihicului străin în propria sa limbă" (18, p. 155). Acestui caz nu i se poate aplica gluma englezească asupra conversaţiei dintre Petru şi Paul. Fr. Baumgarten ne oferă un exemplu concret de posibilitate a unei înţelegeri între doi oameni. Un european, prieten cu un japonez, a avut necazuri mari şi, în tot acest interval de timp, s-a bucurat de devotamentul şi abnegaţia deosebită a prietenului japonez. La scurt timp după aceea, europeanul află că, în aceleaşi zile, prietenul său japonez suferise marea durere a pierderii întregii sale familii, într-un cutremur de pămînt. Europeanul a încercat să-l consoleze pe prietenul său. Acesta i-a adresat următoarele vorbe: „Eu am privit nenorocirea d-tale cu ochii d-tale, aşa cum se obişnuieşte între prieteni; nu mă sili, te rog, să privesc şi nenorocirea mea cu ochii d-tale".

H. Bergson ne oferă şi el o soluţie similară prin intuiţia simpatetică. Instinctul, sinonim cu simpatia, ar avea o funcţie de cunoaştere directă, de pătrundere într-o altă fiinţă, de sesizare imediată şi afectivă a naturii unui *alter ego*. Prin actul simpatiei, ne transpunem în interiorul unui obiect coincizînd cu ceea ce are el unic şi inexprimabil. Individul încetează de a fi monadă impenetrabilă şi devine o manifestare a vieţii, a unui elan vital; proprietatea vieţii o constituie „întrepătrunderea reciprocă, creaţia, continuată indefinit" (21, p. 193). Acest fel de cunoaştere implicită, intuitivă (şi efectivă) este opus cunoaşterii intelectuale.

Max Scheler a elaborat şi el o teorie a perceperii eului altuia, teorie asemănătoare celor expuse. Stările psihice ale altora se percep tot atît de direct, ca şi ale noastre proprii. Psihicul nu este o realitate dată numai pentru unul singur, ci pentru toţi; în percepţia mea internă eu nu mă cunosc numai pe mine, ci şi pe ceilalţi. Cunoaşterea altora nu este o iluzie, nici o proiecţie a eului nostru, ci o cunoaştere obiectivă şi cu substrat *ontologic*. Numai

datorită acestei obiectivități noi dobîndim conștiința evidenței unui alt eu. Evidența, însă, este în bună parte emoțională, aspect prin care ni se dezvăluie *valorile obiective*.

Teoria lui Scheler, după propria sa mărturisire, nu este numai o teorie, ci și o *metafizică* a cunoașterii altora (cf. 151, p. 331). Apropiată de ea este și concepția lui Jean-Paul Sartre despre transcendența eului (281).

Același caracter metafizic se desprinde și din lucrările altor gînditori, de care ne-am ocupat în studiul nostru citat, ca H. Driesch, A. Kronfeld, W. Dilthey, E. Spranger și K. Jaspers.

O încercare aparte o constituie soluția configuraționistă a lui K. Koffka. Înțelegerea stărilor psihice ale altora se bazează pe asemănarea dintre structura senzorială și cea motorie, între percepție și mișcare. Trecerea de la trăire (a mea) — expresie (a mea), la expresie (percepută de altul) — trăire (a altuia) se explică prin identitatea *formelor*. Să presupunem că un pianist exprimă, prin sunetele de pian, dispoziția sa sufletească : expresia sa este motorie și constă într-o structură ritmică. Sunetele emise se organizează și ele, în spiritul auditoriului, într-o structură ritmică asemănătoare. Asemănarea stărilor psihice se bazează pe asemănarea configurațiilor, a *formelor*. Contagiunea și înțelegerea afectivă se sprijină pe imitație, iar imitația afectivă, la rîndul ei, nu este decît o traducere a unei forme motorii, expresive, a unei persoane, într-o formă senzorială, a alteia, ambele forme avînd același înțeles și fiind legate în același mod cu afectele (cf. 82, pp. 89—90, 196, 234—238 ; 83, pp. 343 și 655—661). În felul acesta, noi traducem o stare psihică a altuia, ajutîndu-ne de propriul nostru lexicon ; înțelesul, însă, este identic, deoarece între termenii lexiconului străin și ai lexiconului nostru există o corespondență determinată și, în cazul expresiilor afective, înnăscută. După cum vedem, concepția lui Koffka poate fi considerată ca o transpunere a teoriei lui Lipps în limbajul psihologiei configuraționiste, dar, mai ales prin

Cînd ignorezi ceea ce cauţi, ajungi să ignorezi şi ceea ce găseşti. Cercetarea ştiinţifică nu este decît căutarea unui răspuns. Numai în cazul cînd aflarea sau determinarea unui fapt reprezintă un răspuns la o întrebare prealabilă, sau confirmă o ipoteză preliminară, faptul devine ştiinţific, adică se transformă într-o valoare socială-ştiinţifică. „Nu găseşti decît ceea ce cauţi" — spune cu drept cuvînt Paul Fraisse (60, p. 78). Metoda singură, prin ea însăşi, încă nu este nimic.

Cu aceste observaţii, credem, se poate termina trecerea în revistă a criticilor aduse, pe plan metodologic, psihologiei. Pentru acei care şi-au pus toată speranţa în metodă, din convingerea că metoda este totul şi că experimentul şi matematica prin ele însele sînt suficiente spre a face din psihologie o ştiinţă, pentru aceştia, elementele critice semnalate ar putea suscita o activitate fecundă de meditaţie.

II. 5. *NU EXISTĂ LEGI ÎN PSIHOLOGIE*

II. 5.1. LEGILE FORMULATE NU SINT DECIT O CONDENSARE A EXPERIENŢEI CURENTE ŞI NU AJUTĂ LA PREVEDERE

Se poate vorbi oare despre legi în psihologie? A ajuns oare psihologia la treapta de cunoaştere care să-i permită o prevedere riguroasă a comportării omului, pe baza unor legi exprimate şi demonstrate matematic? Dacă nu, merită oare psihologia titlul de ştiinţă?

Unii psihologi consideră că psihologia nu posedă asemenea legi, nu este capabilă de prevedere, deci nu este ştiinţă în sensul strict al cuvîntului.

Încheind manualul său de psihologie (1908), carte care s-a bucurat — după opinia lui Spearman, de cel mai mare succes — W. James caracterizează această disciplină ca o „înşirare de fapte grosolan observate, cîteva discuţii bătăioase şi guralive despre teorii, cîteva clasificaţii şi descrieri", „dar nici o singură lege în sensul în

care vorbim despre legi în fizică, nici o singură formulă din care să se poată deduce o consecinţă, aşa cum se deduce un efect din cauza acestuia... Noi ignorăm pînă şi termenii între care ar trebui ca legile fundamentale — pe care nu le aveam — să stabilească relaţii. Este oare aceasta o ştiinţă? Aceasta nu este decît o speranţă" (73, pp. 622—623).

Iată nota, nici nu se poate mai pesimistă, care străbate, de altfel şi *Principiile psihologiei* (1890), a unuia dintre cei mai remarcabili pionieri ai psihologiei moderne. Se poate spune oare că speranţele psihologiei de ieri, înfiripate la începutul secolului, s-au transformat în realizările de azi?

Atîta timp cît psihologia era definită ca studiul fenomenelor de conştiinţă, iar conştiinţa ca realitate internă, inaccesibilă observaţiei externe (afară decît pe calea analogiei), această disciplină, prin însăşi definiţia ei, excludea posibilitatea de a obiectiva datele observaţiilor sale şi, astfel, de a le face accesibile altora şi controlabile de alţii. Prin aceasta, ea renunţa — era obligată să renunţe — la titlul ei de ştiinţă.

Abia la jumătatea secolului al XVIII-lea începe să se contureze ideea de lege psihologică (Cumberland, Wolff, Hartley, Reid şi Tetens). Această idee, desigur, a fost sugerată de fizică şi a provocat o timidă încercare de a imita şi adopta unele scheme explicative ale fizicii. Secolul al XIX-lea a preluat această năzuinţă prin Herbart, Stewart, Hamilton, Bain, Volkmann şi Wundt.

Reluarea analizelor aristotelice în domeniul asociaţiei, şi ridicarea acesteia la rangul de lege, similară cu aceea a gravitaţiei din mecanică, s-a dovedit însă săracă şi, după o perioadă de glorie, ea este astăzi aproape uitată în psihologie. În schimb, ea a fost reluată şi fructificată de fiziologia activităţii nervoase superioare. Legile reflexelor condiţionate sînt în fond — după cum recunoaşte Pavlov însuşi — legi de asociaţie. De data aceasta, însă, psihologia este aceea care încearcă să tragă foloase din fiziologie, restructurînd vechile sale legi ale asociaţiei, de contiguitate, asemănare şi contrast. Dar legile stabilite de Pavlov privesc dinamica *corticală*; identificarea lor cu legile psihologice este la fel de ne-

permisă, ca și identificarea scoarței cerebrale cu conștiința.

Unele curente din psihologia modernă au încercat să ocolească dificultățile psihologiei introspecționiste prin renunțarea la conștiință, la caracterul „intern" și „subiectiv" al fenomenelor psihice, elaborînd o psihologie „obiectivă", o știință a comportamentului. În felul acesta, prin determinarea precisă a relațiilor dintre stimul și reacție, dintre situație și răspuns, se credea că se va deschide perspectiva unei înțelegeri mai ample și mai riguroase a relațiilor dintre individ și mediu. Behaviorismul a încercat să elaboreze o serie de legi, dar ele, sau sînt de natură fiziologică, sau reprezintă o generalizare a unor experimente, relativ simple, din lumea animală. „Legea efectului" a lui Thorndike a cucerit un loc de seamă în psihologie. În cadrul teoriei sale cognitive a învățării, Tolman elaborează 17 legi, iar doctrina behavioristă „inductivă" sau „descriptivă" s-a îmbogățit, datorită lui Skinner, cu 24 legi ale comportării. Yerkes (1911) a elaborat mai bine de 800 de legi, Jarred S. Moore (1921) consideră, totuși, că numărul acestor legi este încă prea mic! (156, II, p. 6).

Legile gestaltismului, pe baza principiului izomorfismului, au, prin excelență, un caracter fizicalist. Ce ne spune „Legea bunei forme" sau a „pregnanței", altceva decît că structurile psihice tind să realizeze o configurație mai simplă și, pe cît posibil, mai regulată? Această lege este egal de aplicabilă în lumea fizică, cît și în cea fiziologică sau psihică. Unii psihologi, ca H. Piéron, consideră psihologia „formei" ca o mișcare de revenire la legi calitative. Noi credem, totuși, că psihologia formei a reprezentat totodată și un imbold important în procesul de construire a ciberneticii și, într-un fel, o anticipare a acesteia. Se poate afirma, de altfel, că anumite idei de bază ale ciberneticii erau deja „în aer" în a doua decadă a secolului nostru.

Nu ne oprim asupra unor legi speciale referitoare la atenție, memorie sau învățare. Aruncăm o privire fugară asupra unor încercări relativ mai recente de a formula legi generale, pur *psihologice*.

În una dintre ultimele sale lucrări (1931), E. Claparède ne oferă tabloul de legi ale conduitei, „decalogul psihologiei funcționale", după expresia lui H. Piéron (130, p. 144). Care sînt aceste legi?

1. „*Legea trebuinței*: orice trebuință tinde să provoace reacții care sînt proprii pentru a o satisface".

2. „*Legea extensiunii vieții mintale*: dezvoltarea vieții mintale este proporțională cu distanța existentă între trebuințe și mijloacele de a le satisface".

3. „*Legea conștientizării*: individul devine conștient de un proces, de o relație sau de un obiect, cu atît mai tîrziu, cu cît conduita sa a implicat mai devreme și timp mai îndelungat folosirea automată, inconștientă, a acestui proces, relație sau obiect".

4. „*Legea anticipației*: orice trebuință care, prin natura ei, riscă să nu se poată satisface imediat, apare cu anticipație".

5. „*Legea interesului*: orice conduită este dictată de un interes".

6. „*Legea interesului momentan*: în fiecare moment, un organism acționează urmînd linia interesului său major".

7. „*Legea de reproducere a asemănătorului*: orice trebuință tinde să repete conduita prin care a fost satisfăcută înainte, într-o împrejurare similară".

8. „*Legea tatonării*: cînd situația este atît de nouă, încît repetiția asemănătorului este ineficace, trebuința declanșează o serie de reacții de căutare, de încercări, de tatonări".

9. „*Legea compensației*: cînd echilibrul tulburat nu poate fi restabilit printr-o reacție adecvată, el este compensat printr-o reacție antagonistă față de deviația pe care o suscitase".

10. „*Legea autonomiei funcționale*: în fiecare moment al dezvoltării sale, un animal constituie o unitate funcțională, cu alte cuvinte, capacitățile sale de reacție sînt ajustate la trebuințele sale" (cf. 37, pp. 56—96).

Doi ani mai tîrziu, Claparède adaugă la acest „decalog" încă două legi:

11. „*Legea celui mai mic efort*: un animal tinde spre satisfacerea unei trebuințe urmînd linia celei mai mici rezistențe".

12. „*Legea substituirii*: cînd un scop nu poate fi atins printr-o tehnică oarecare (printr-un anume comportament), o altă tehnică i se substituie, vizînd același scop" (cf. 38, p. 16).

Legile enunțate, afară de ultimele două, sînt discutate de H. Piéron la „A cincea săptămînă de sinteză" (29 mai —3 iunie 1933), în cadrul „Centenarului internațional de sinteză", la Paris. Observațiile făcute de psihologul francez se pot rezuma astfel: 1) legile sînt „pur calitative, adică sînt relativ destul de diverse, dar simple, exprimînd într-un mod condensat, experiențele noastre curente"; 2) ele nu au un caracter universal, adică nu sînt totdeauna și pretutindeni adevărate; (deci) 3) ele nu permit o prevedere sigură (cf. 130, p. 145).

De aici, putem conchide că „legile" prezentate *nu respectă condițiile cerute de lege*; ele nu asigură prevederea; ele **nu sînt științifice.**

Cu toate că principial nu considerăm viața psihică ca fiind ireductibilă la număr, nu putem cita nici o lege cantitativă generală în *psihologie.*

Ca lege generală cantitativă, Piéron nu ne-a putut cita decît *legea psiho-fizică* a lui Fechner. În realitate — observă el —, această lege pune în relație intensitatea stimulului și intensitatea reacției organismului: ea este o lege matematică a „răspunsului biologic" (*ibidem*, p. 147). Și chiar atunci cînd, limitată, ea se verifică și în multe alte relații, ca în cazul reacției pupilare, „faptul psihologic al vederii — spune Piéron — nu intră în joc" (*ibidem*).

Ar rezulta, deci, că, tinzînd să ia forma cantitativă și numerică, legea nu poate surprinde psihologicul, sensul specific al fenomenului psihic.

Concluzia îmbracă forma unei dileme: *legea este sau psihologică* — și în acest caz *„calitativă și empirică" (de exemplu legile lui Claparède —, și atunci nu mai este științifică, sau este cantitativă, matematică și științifică, și în acest caz nu mai este psihologică.*

II. 5.2. LEGILE FOLOSITE IN PSIHOLOGIE NU SINT, IN GENERAL, PSIHOLOGICE

Dacă am analiza pe rînd legile cantitative care figurează în tratatele de psihologie ne vom da uşor seama că ele, sau au un caracter atît de general, încît se aplică la întreaga realitate, ca „legea echilibrului", sau chiar a „compensaţiei" şi „legea bunei forme" sau, în majoritatea cazurilor, au un caracter *fiziologic* şi strict limitat la domeniul senzaţiilor, percepţiilor sau al mişcărilor. Din cele 43 de titluri de legi citate de Piéron la cuvîntul „lege" în *Vocabularul de psihologie*, abia dacă vom găsi o lege sau două pe care să le putem considera ca pur psihologice. H. Piéron însuşi, cînd expune legile reflexelor condiţionate elaborate de Pavlov, afirmă că acestea sînt „intermediare între fiziologie şi psihologie" (130, p. 146).

Noi credem că cele două legi generale ale dinamicii scoarţei cerebrale sînt pur *fiziologice*; ele statornicesc relaţiile dintre excitaţie şi inhibiţie, procese cu caracter eminamente fiziologic. Este adevărat că ele sînt de o imensă utilitate pentru psihologie, dar această utilitate a lor nu le conferă şi înţelesul psihologic.

G. Dumas, de exemplu, formulează o lege generală a afectivităţii: „excitaţiile dureroase sau emoţionale, într-o doză mai puternică, produc agitaţii dezordonate, iar atingînd doze extreme, ele se manifestă prin fenomene de deprimare sau oboseală" (50, p. 78). Cred că nu este nevoie de o adîncă analiză pentru a conchide că şi această lege cantitativă traduce o legitate de natură nervoasă şi nu psihologică.

Legea însăşi a asociaţiei, faima psihologiei de ieri, nu aparţine exclusiv psihologiei. Pavlov îi atribuie un dublu caracter: psihologic şi fiziologic. Legile atenţiei aparţin — după opinia unor autori — domeniului biologiei generale (H. Piéron); ce este atenţia, sub forma ei elementară, dacă nu un „reflex de investigaţie" sau „de orientare"? Legea uitării a fost formulată pe baza studiilor asupra coloniilor de Daphnii şi (de către Piéron) asupra moluştelor.

Se pune întrebarea : se pot explica, oare, în mod satisfăcător — adică integral —, fenomenele superioare ale conştiinţei umane, ale personalităţii şi caracterului, prin legi descoperite pe baza cercetării moluştelor ? Dacă este sigur că memoria umană păstrează ceva din memoria moluştei, este tot atît de sigur că memoria moluştei nu are nimic din memoria specific umană. Dacă psihologia veche era pe drept acuzată de antropomorfism, credem că, în aceeaşi măsură este blamabil zoomorfismul, interpretarea formelor superioare de memorie logică şi socială, a omului, după modelul memoriei unei moluşte.

Dacă ne mai oprim puţin asupra legilor formulate de Spearman, ne vom întări concluziile de mai sus. Psihologul englez deosebeşte legile secvenţei de acelea ale coexistenţei. Prima clasă cuprinde cinci legi cantitative : a dispoziţiei, a inerţiei, a controlului, a randamentului constant, a oboselii şi trei legi noegenetice, calitative. Legile coexistenţei privesc structura personalităţii, a trăsăturilor, factorilor şi tipurilor (cf. 155, pp. 209—277 ; 156, II, pp. 38—285 ; 157, pp. 123—131).

Iată un eşantion de lege, (aceea a dispoziţiei) : „Producerea unui eveniment cognitiv facilitează producerea lui ulterioară". Spearman însuşi ne atrage atenţia asupra asemănării cu fenomenul plierii unei bucăţi de hîrtie „care, după ce a fost îndoită, poate fi îndoită în acelaşi loc cu mai multă uşurinţă" (155, p. 124). Se înţelege că această lege stă şi la baza memoriei şi a asociaţiei, dar este tot atît de valabilă şi pentru lumea organică. Poate fi oare citată asemenea lege ca *psihologică*, altfel decît printr-un abuz de terminologie ? Aceeaşi aserţiune o putem face şi despre legea inerţiei sau a randamentului constant. Am putea afirma, fără exagerare, că legile *cantitative* formulate de Spearman *nu sînt psihologice*.

Ce ne explică însă legile *calitative* ale lui Spearman ? Iată o mostră a acestora : „persoana umană caută să se cunoască pe sine însăşi, precum şi experienţa sa proprie" (cf. 156, II, p. 125 ; 157, p. 125). Această lege a secvenţei, ca şi celelalte două, tot calitative, intră, după părerea noastră, în categoria celor caracterizate de Piéron ca fiind o condensare a experienţei cotidiene.

Credem a fi îndreptăţiţi — în urma sumarei noastre analize de aici — să conchidem că cel puţin o bună parte din legile cantative formulate nu intră în clasa de legi psihologice, iar cele psihologice nu sînt, în sensul general admis astăzi, ştiinţifice.

II. 5.3. EXISTENŢA UNOR LEGI PSIHOLOGICE NICI NU ESTE POSIBILĂ

Chiar dacă am considera ca lichidată psihologia introspectivă, rămîne întrebarea dacă legile psihologice sînt posibile. Îndoiala o provoacă complexitatea deosebită a fenomenului psihic. „Individul uman — spune H. Piéron — este atît de complex încît noi nu-i cunoaştem niciodată toţi factorii. Noi nu putem face o analiză exhaustivă a condiţiilor, care să-l explice. O psihologie ştiinţifică a individului este imposibilă" — încheie psihologul francez — (130, p. 145).

Dacă scopul ultim al psihologiei este *cunoaşterea individului,* a persoanei, precum şi *prevederea* acţiunilor sale, ar însemna — conform verdictului de condamnare al savantului francez — că psihologia nu va deveni niciodată ştiinţă.

H. Wallon, la rîndul său, îşi termină comunicarea despre „legea în psihologie" cu aceeaşi afirmaţie : „scopul psihologiei rămîne explicaţia individuală" (171, p. 164).

Se pot oare prevedea reacţiile individului ? Răspunsul lui Wallon nu este încurajant. „Plecînd de la individ, este imposibil de prevăzut cu toată certitudinea ce va face, ce va deveni acesta ; la fel, plecînd de la situaţie, de la un anumit mediu, reacţiile individului nu mai pot fi prevăzute. În amîndouă cazurile, nu există niciodată altceva decît un anumit grad de probabilitate" (*ibidem,* p. 156).

Problema prevederii preocupă în mare măsură psihologia de azi. Menţionăm în această privinţă „metoda predicţiei" (*Vorhersage Methode*) a lui N. Ach (1935) şi studiile mai recente întreprinse sub direcţia lui Hans Tho-

mae. Este însă de remarcat că toate aceste studii nu vizează elaborarea de legi, ci se îndreaptă cu preferință spre metoda clinică. Metodele folosite sînt: biografia psihologică, istoria cazului și studiul longitudinal (Hans Thomae).

Psihologia americană, însă, preferă să meargă mai mult pe linia analizei factoriale spre a fixa „constantele" persoanei, factorii care să permită prevederea comportării acesteia.

Wallon întrevede, totuși, o cale de compromis între direcția clinică și cea statistică; el speră ca scopul concret al explicației și prevederii psihologice să poată fi realizat prin intermediul studiului *tipurilor*. ...„ Cu ajutorul noțiunilor, bazate pe observarea unui mare număr de indivizi, și pe care le poate obține de la alții, servindu-se de cazurile din propria sa experiență, psihologul va urmări cunoașterea, descrierea concretului și a particularului. Dar, această descriere nu constă din simpla adunare a caracterelor la început împrăștiate și disociate. Identificarea lor presupune, de obicei, un fel de intuiție divinatoare, care precede viziunea netă a detaliilor și care ne îndeamnă să-i verificăm existența" (171, p. 165). Wallon ne face elogiul simțului clinic, care este „o intuiție a *corelațiilor*" (*ibidem*, p. 171).

Am putea oare conchide că, pînă la formularea științifică și matematică a corelațiilor, ar fi cazul să ne mulțumim cu intuirea lor?

De altfel, în discuțiile ce au urmat în acea „A cincea săptămînă de sinteză" s-a ajuns la concluzia formulată de unii participanți, că psihologia este... „o știință dificilă"!

Mai semnalăm o încercare de a rezolva problema legilor psihologice prin negarea existenței lor: dacă psihologia n-a reușit să găsească legi, situația se explică prin simplul fapt că ele nu există!

Dacă ne referim, de data aceasta, la școala *fenomenologică* care, în Franța mai ales, nu se deosebește mult de filosofia existențialistă, constatăm că ea reprezintă o tendință de a reveni la psihologia conștiinței, dar — spre deosebire de psihologia introspecționistă — metoda fenomenologică pretinde să sesizeze, printr-un act reflexiv

al conştiinţei, îndreptat asupra ei însăşi „intenţionalitatea" actului psihic (Brentano, Husserl, Merleau-Ponty, J. P. Sartre).

K. Jaspers, ca şi W. Dilthey, face deosebirea netă între *înţelegere* (ca trăire şi întrepătrundere a stărilor psihice a două persoane) şi explicaţia *cauzală* (ca relaţie între două fenomene rămase izolate unul faţă de celălalt). Se înţelege că, pe plan fenomenologic, nu poate fi vorba decît de *trăiri*, de stări şi de descrieri, iar nu de relaţii, al căror caracter de necesitate să ne poată sugera o determinare logică, de natură obiectivă.

Fenomenologia ne oferă spectacolul fantomatic al apariţiei, dispariţiei şi succesiunii de idei şi imagini, al unei lumi unde nu poate fi vorba de exercitarea *acţiunii* unui fenomen asupra altuia, de o determinare necesară a fenomenelor, ci de o perindare caleidoscopică de fenomene. Surprinderea acestora în esenţa şi intenţionalitatea lor, descrierea lor atentă constituie succedaneul psihologiei ştiinţifice, experimentale sau fiziologice. Psihologia fenomenologică se consideră ştiinţă fără pretenţia, însă, de a elabora şi formula legi. A căuta legi în domeniul vieţii psihice înseamnă a căuta ceva care nu există !

II. 5.4. EXISTENŢA UNOR LEGI PSIHOLOGICE NICI NU ESTE NECESARĂ

Deşi actul de naştere a ciberneticii datează abia de două decenii, această nouă disciplină a suscitat o sumedenie de probleme în toate ştiinţele, a provocat vii discuţii, cu repercusiuni şi asupra problemei legilor psihologice. Teoria conducerii şi comunicaţiei se amplifică şi se consolidează, ducînd la construirea unor complicate maşini electronice, ce rezolvă probleme, socotite, pînă nu demult ca fiind un atribut exclusiv al inteligenţei umane, al creierului uman. S-a pus întrebarea dacă aceste „creiere electronice" nu vor înlocui cu timpul creierul uman, substituindu-se omului şi subjugîndu-l. S-ar putea spune — după cum remarcă Shannon — că, prin opera sa,

Erewhon (1871), faimosul satiric englez Samuel Butler „s-a dovedit un profet extraordinar" (153, p. 373).

„Am intrat acum — spune W. R. Ashby — într-o etapă crucială a dezvoltării ideilor noastre despre natura creierului și mecanismele similare creierului. Ultimii zece ani (1950—1960) au constituit o perioadă de efervescență a spiritelor. Se poate spera că în deceniul următor se vor încetăți idei, care vor determina, pentru mulți ani de acum înainte, dezvoltarea științei despre mecanismele care imită creierul" (12, p. 273).

Progresele vertiginoase ale acestei noi științe pun din ce în ce mai acut problema deosebirilor dintre creierul viu și „creierul-mașină". Dacă unii specialiști mai fac deosebiri între gîndire și știința umană, pe de o parte, și mecanismele electronice de conducere (comandă sau control) și comunicație pe de altă parte, așa cum face de exemplu Couffignal, după care „știința structurează informațiile elementare conform unor criterii de raționalitate, iar cibernetica conform unor criterii de eficacitate" (40, p. 83), alții merg pînă la identificarea operațiilor fundamentale ale creierului cu ale mașinii.

W. R. Ashby, plecînd de la ideea că este rațional un „sistem capabil să efectueze o selecție adecvată" (12, p. 276), găsește că mașina, utilizînd informația necesară și prelucrînd-o, poate și ea efectua o selecție adecvată, meritînd astfel epitetul de „rațională". Un așa-zis „geniu" nu este decît un om care a avut la îndemînă cantitatea de informație necesară spre a rezolva problema pusă. Nu există, așadar, decît „un singur fel de rațiune, care se manifestă în efectuarea selecției adecvate" (*ibidem*, p. 283). Rațiunea omului, ca și a mașinii, este limitată la cantitatea de informație primită. „Funcțiunile rațiunii se reduc, în ultima instanță, la efectuarea proceselor de conducere și reglaj" (13. p. 291), procese pe care le pot efectua astăzi și mașinile.

Creierul mașinii nu este capabil numai să calculeze — susține Shannon — dar și să asimileze, să aibă deci memorie, învățînd din experiență să se adapteze, să anticipeze o situație ; evitînd o nouă greșeală, el este capabil chiar de autoreproducere, adică de producere a unor mașini similare (cf. 153, pp. 389—391). Iată, deci, o serie

BIBLIOTECA GHEORGHE LAZĂR BUCUREȘTI

de funcţii, considerate pînă astăzi ca atribute exclusiv ale organismului viu, care pot fi efectuate de maşină.

Se înţelege de ce conştiinţa devine inutilă ; Ashby o declară în mod limpede. Întrucît conştiinţa este un fapt care nu poate fi decît pentru un singur individ (deci indemonstrabil), ştiinţa ciberneticii nu are a se ocupa de asemenea fenomene. Metoda ştiinţifică trebuie să renunţe la acest concept (cf. 14, p. 34). Înlăturînd această noţiune, cîndva supărătoare, astăzi devenită inutilă, putem rezolva probleme, socotite altădată ca specific psihologice, pe un plan strict obiectiv, fizico-matematic !

O concluzie logică ce ni se impune, cu privire la problema legilor psihologice, nu poate fi decît următoarea. Întrucît o mulţime de procese pe care le considerăm ca fiind pur psihice se pot efectua de o maşină, înseamnă că şi legile inerente acestor procese nu mai pot face parte din categoria legilor specific psihologice. Şi dacă convingerea omului de ştiinţă de azi este că se va putea construi o maşină care să reproducă întocmai procesele superioare ale creierului, ale conştiinţei, se înţelege că problema nu numai a *existenţei* unor legi psihologice, dar şi a *necesităţii* de a căuta şi formula legi psihologice specifice dispare, ca fiind caducă, neştiinţifică. Necesitatea şi certitudinea din conceptul clasic de lege fac loc probabilităţii, abordării stocastice, probabiliste a realităţii.

*

În concluzie, psihologia, neavînd obiect de cercetare, metode şi nici legi, nu numai că nu există ca ştiinţă, dar, mai mult decît atît : ea nu este nici necesară, nici posibilă. Iată un punct de vedere spre care converg o serie de obiecţii îndreptate împotriva psihologiei.

Să vedem acum dacă tezele principale enunţate sînt valabile, dacă argumentele aduse în sprijinul acestor teze negativiste rezistă criticii ştiinţifice şi obiective.

III. VÎNĂTOAREA LUI PAN SAU ÎN CĂUTAREA ADEVĂRULUI

III. 1. *„IDOLA" — CAUZE ALE ERORILOR; CRITICA EXPUSĂ DEMONSTREAZĂ MULTE, AFARĂ DE UN FAPT: INEXISTENȚA PSIHOLOGIEI*

„Nimeni — a spus Condillac — n-a cunoscut mai bine decît Bacon cauzele erorii umane". De aceea, ne propunem un scurt popas, aruncînd o privire asupra operei acestui filosof de care ne despart mai bine de trei secole și jumătate (1620). Una din principalele și cele mai urgente sarcini în opera de construire a științei este — după Bacon — distrugerea „idolilor" spiritului, eliberarea omului de prejudecăți și orice idei preconcepute. În programul său al științelor naturii din „Novum Organum", filosoful englez — considerat de către unii ca predecesor al psihanalizei — ne oferă o teorie a idolilor, compas intelectual, călăuză în explorarea naturii, ajutor în pasionanta căutare a adevărului, în neobosita vînătoare a lui Pan. „Teoria idolilor este față de *explicarea naturii* ceea ce este combaterea sofismelor și dialectica obișnuită" (15, I, *XL*). Semnalarea și reprimarea erorilor constituie primul pas în această arzătoare și temerară încercare.

Idolii tribului sînt izvorul erorilor firești ale umanității în general; ele se datoresc inerției și îngustimii spiritului. Omul deformează natura, reducînd-o la scheme simpliste ale intelectului. De aceea, cunoștințele noastre reflectă mai curînd propria noastră imagine, decît natura obiectelor. Natura ni se înfățișează atunci mai mult așa cum am dori-o să fie, decît așa cum este ea în realitate. „Ceea ce omul voiește să fie adevărat, el crede bucuros" (*ibidem*, XLIX). Vom vedea că, și în cazul nostru, atît criticile în problema obiectului psihologiei, cît și acelea referitoare la știința însăși reflectă o considerabilă doză de subiectivitate.

Idolii peșterii sînt proprii individului și izvorăsc din particularitățile individuale. Individul este în mare măsură prizonier al deprinderilor, al educației primite. Nici părerile asupra psihologiei nu se pot sustrage acestor influențe.

Idolii forului sînt mai ales cuvintele care dictează concepția noastră despre lucruri și, adesea, ne ascund propria noastră ignoranță. ... „ Ele taie lucrurile după acele linii care sînt cele mai izbitoare pentru intelectul vulgar" (*ibidem*. LIX). Vom constata, în analiza noastră, prezența acestui gen de eroare, datorită lipsei de precizie a termenilor folosiți.

Idolii teatrului arată că sistemele de filosofie sînt, ca și piesele de teatru, imagini care ne reprezintă lumea nu așa cum este ea, ci mai ales așa cum o vede autorul și după legile scenei. ... „Narațiunile inventate pentru scenă sînt mai închegate, mai elegante și mai pe placul ascultătorilor decît narațiunile adevărate ale istoriei" (*ibidem*, LXII), așa după cum lumea construită de Platon este o imagine a lui Platon și nu a lumii. Ne vom da seama că și părerile emise asupra psihologiei reflectă mai mult concepția autorului decît starea de fapt a disciplinei în discuție.

Observațiile critice s-au îndreptat, în genere, spre o singură concluzie: psihologia nu există ca știință; ceea ce există, nu rezistă unui examen critic, obiectiv și științific, al criteriilor pe care trebuie să le îndeplinească o cercetare, pentru a putea fi apreciată ca științifică, pentru a se încadra în știință.

Reducînd discuţia la o schemă logică, am putea-o considera ca o demonstraţie a cărei teză este negarea psihologiei, iar fundamentul sau argumentele sînt aserţiunile formulate pînă acum, privind obiectul, metoda şi legile psihologiei.

Vom examina, pe rînd, atît teza cît şi argumentele — fundamentul demonstraţiei — şi să începem cu determinarea unor înţelesuri, cu scopul de a risipi mai ales fantomele pieţei publice, „idolii forului". Înainte de aceasta, însă, se cuvine să netezim terenul prin demitizarea idolului clasic al ştiinţei, privită ca posesoare a unor adevăruri certe, nemuritoare, absolute şi unice. Spectacolul policrom şi polifon oferit de psihologie serveşte unora de argument pentru a contesta psihologiei dreptul de a urca treptele sanctuarului ştiinţific.

III. 1.1. IANUS AL PSIHOLOGIEI

Examinînd situaţia sociologiei contemporane, la Congresul de sociologie de la Evian (1967), Pitirm Sorokin găseşte că ea „are aspectul unui Janus cu două feţe" (290, p. 58). În faţa diversităţii de păreri şi ideologii, ar părea ca legitimă rezerva de a i se acorda numele de ştiinţă. Totul depinde, însă, după părerea sociologului american, de punctul de vedere, de direcţia pe care o adoptăm. Unii văd numai aspectul contradictoriu şi „refuză să considere sociologia drept o ştiinţă autentică" (*ibidem*, p. 59). Alţii văd că deosebirile „sînt mai degrabă reciproc complementare decît exclusiviste" (*ibidem*, p. 73) şi dincolo de aparenta heterogeneitate, constată „existenţa unui sistem de principii consistente, logic şi reciproc complementare" (*ibidem*, p. 59). Pluralitate şi haos pentru unii, unitate şi ordine pentru alţii.

Se poate spune, desigur, că dureroasa constatare a diversităţii şi a lipsei de unitate reflectă „o acută aspiraţie spre sinteză" (*ibidem*, p. XVII). Una din marile teme dezbătute la acel congres a fost „Unitatea şi diversitatea în sociologie".

Constatarea lui Sorokin este perfect valabilă şi pentru psihologie. Majoritatea psihologilor au aceeaşi atitudine faţă de multiplicitatea şi diversitatea şcolilor sau curentelor psihologice. Un Müller-Freienfels, de exemplu, găseşte că în faţa numărului de sisteme psihologice este îndreptăţită întrebarea : „Care este cel mai bun, cel adevărat?" (249, pp. 145—146). Pot exista oare mai multe adevăruri despre *aceeaşi* realitate? Autorul explică „polifonia cercetărilor „prin varietatea de scopuri urmărite şi prin folosirea de mijloace diferite. Alegerea scopurilor şi mijloacelor este şi ea determinată nu numai de natura obiectului, ci şi de psihologia psihologului. Şi nici nu există etalon cert în determinarea validităţii sistemelor în discuţie : ceea ce apare ca adevăr într-un anumit context, devine eroare cînd este privit într-o altă configuraţie. Aceasta nu justifică, totuşi, afirmaţia unei lipse de unitate, coerenţă şi stabilitate ; şi nici nu poate îndreptăţi atitudinea sceptică cu privire la adevăr : certitudinea acestuia este în funcţie de validitatea sistemului de referinţe şi relaţii din structura în care este integrat fenomenul. „Psihologia — conchide Müller-Freienfels — nu se poate dizolva în haos" (*ibidem*, p. 148).

Dezvoltarea istorică a psihologiei nu ne sugerează imaginea unei linii progresive, conform modelului biologic al emergenţei calitative a nivelurilor, ci mai mult a unei dezvoltări în zigzag, prin opoziţie, contradicţie : concepţiei subiectiviste şi introspecţioniste îi succede una obiectivistă, reflexologică şi comportistă ; psihologiei atomiste şi asociaţioniste îi urmează, prin opoziţie, şcoala gestaltistă ; psihologiei conştiinţei i se opune psihanaliza, psihologia abisală, a inconştientului ; celei experimentaliste — şcoala fenomenologică ; celei individualiste — psihologia maselor, a grupurilor etc. Pongratz relevă polaritatea în procesul investigaţiei psihologice : substanţialitate — actualitate, persoană — lume, conştiinţă — inconştient, intern — extern, trăire — comportare (266, pp. 12—13).

Diversitatea se accentuează şi mai mult datorită accelerării vitezei în dezvoltarea ştiinţelor. Ceea ce ieri a reprezentat o noutate deosebită, astăzi apare ca învechit. Subiectivismul introspecţionist devine fenomena-

lism, fenomenalismul se transformă în structuralism, iar idolul de ieri, Jean-Paul Sartre, „aparţine — după părerea lui Pingaud (263, p. 92) — altei generaţii, care, prin mutaţie, se închină altor „idoli" : Levi-Strauss, Lacan, Barthes, Foucault, Althusser".

Afară de transformarea prin polarizare *succesivă*, se pot determina, în devenirea psihologiei, şi opoziţii simultane, *sincronice*. H. Thomae şi F. Feger semnalează şi încercări de sinteză : 1) gestaltismul cu fenomenologia şi behaviorismul, analiza comportării, 2) reflexologia cu psihologia conştiinţei şi marxismul (S. L. Rubinstein). În concluzie, autorii ajung la convingerea că există perspectiva unei integrări mai organice, mai unitare (295, p. 167).

Multiplicitatea interpretărilor şi concepţiilor psihologice se datoreşte nu atît rătăcirilor şi erorilor inerente oricărei încercări ştiinţifice, nu atît obiectelor şi scopurilor diferite de cercetări, cît deosebirilor de aspecte şi niveluri ale aceleiaşi realităţi, deosebiri care dictează, în mod logic, moduri, metode, procedee şi stiluri diferite de abordare a acestora. Numai în felul acesta se va desprinde treptat originalitatea de noutatea efemeră, se va putea separa viabilul de faptul fragil şi trecător, afirmîndu-se „prezenţa eternă" a soluţiilor superioare şi bine întemeiate. Astfel se confirmă tot mai mult — după părerea şi a lui Pongratz — „legea dialectică a mişcării spiritului" (266, p. 9).

Între haos şi ordine, între o eroare şi altă eroare sau între un adevăr şi altul, între o faţă şi alta a lui Janus nu este cazul să alegem o latură. În prefaţa sa la „Psihologia personalităţii", Heinz Remplein face o rezervă utilă faţă de tendinţa, utilizată uneori şi în lumea ştiinţifică, a unor clasificaţii rigide şi absolutizante, după principiul „nepsihologic de Alb-Negru" (275, p. 6). În acelaşi sens pledează şi Karl Popper în lucrarea sa despre „Logica descoperirii ştiinţifice". „Ştiinţa — spune el — nu este un sistem de teze certe, sigur stabilite", „ştiinţa noastră nu este cunoştinţă (episteme) ; noi nu putem niciodată declara că am atins adevărul" ; „noi nu cunoaştem, ci presupunem". „Conjecturile noastre sînt orientate de idei neştiinţifice, metafizice". „Experimentul este totdea-

una orientat de teorie. Idealul clasic al ştiinţei, ca epistemе, sistem de cunoştinţe sigure şi demonstrabile, s-a dovedit a fi un *idol*; ştiinţa rămîne totdeauna încercare spre ceva. Numai experienţa subiectivă ne dă convingerea, certitudinea adevărului" (269, p. 280). În fond, posesiunea adevărului absolut este un ideal, dar şi o stagnare a progresului, o stingere a elanului. „Progresul cunoştinţei noastre se rezumă poate într-o bună înţelegere a ignoranţei noastre?" se întreabă Robert Mossé (252, 245).

Oricît de paradoxală ar părea întrebarea, ea ne poate sugera ideea că progresul psihologiei, ca şi al altor ştiinţe, este însoţit de o conştiinţă sporită a ignoranţei şi totodată a responsabilităţii noastre. „Fiindcă abia în om procesul evolutiv a ajuns la conştiinţa de sine. Privilegiu unic, dar şi o responsabilitate zdrobitoare, care conferă fiinţei umane demnitatea sa, de care nu s-ar putea descărca asupra lui D-zeu sau asupra destinului" (J. Huxley, în 287, pp. 79—80).

Este adevărat, totuşi, că în ştiinţele naturii, chiar dacă nu există o perfectă unitate, diversitatea ipotezelor nu atinge gradul de variabilitate şi divergenţă între ele, ca în psihologie. Să nu uităm, însă, că aceasta se datoreşte şi deosebirilor în natura domeniilor de investigaţie, deosebiri care sînt camuflate de identitatea termenilor, confuzia înţelesurilor. În domeniul psihic şi social avem, din punct de vedere calitativ, o serie deosebit de vastă de niveluri de dezvoltare, în afară de deosebirile individuale de pe aceeaşi treaptă. „Dacă n-ar exista diferenţe individuale, n-ar exista nici psihologia", spunea cineva.

Să nu neglijăm, însă, complexitatea fenomenului psihic. „Înţelegerea atomului — spune cu drept cuvînt Hudson Hoagland — este un joc de copil în comparaţie cu înţelegerea unui joc de copil" (220, p. 182). Aşa se explică şi părerile curente, ca a lui Sir Julian Huxley, că „psihologia ca ştiinţă veritabilă este încă abia mai mult decît un vis" (în 287, p. 73).

Dacă la toate acestea mai adăugăm şi logica internă a dezvoltării ştiinţelor, succesiunea devenirii lor — care poate fi schematizată, după Huxley, ca străbătînd trei faze: anorganică, biologică şi psihosocială — ne apare

ca şi mai evidentă explicaţia diversităţii panoramice a psihologiei.

Aşadar, afară de direcţiile opuse ale privirii lui Janus, adică de deosebiri de optică, de factorul *subiectiv* al diversităţii şi al aprecierii acesteia ca pluralitate haotică, există şi factori *obiectivi*, ca diversitatea aspectelor, nivelurilor şi complexităţii realităţii cercetate, factori care, împreună chiar, nu exclud posibilitatea, sau chiar realitatea, unei unităţi complementare, a unei armonii relative.

Complexitatea realităţii oferă cercetătorului posibilitatea unei abordări parţiale, ceea ce creează o impresie a eterogeneităţii obiectelor cercetate şi a deosebirilor dintre disciplinele respective. Deosebirile calitative ale aspectelor între ele şi ale nivelurilor între ele determină varietatea metodelor, procedeelor şi stilurilor de investigaţie. Dar şi cercetarea *aceluiaşi* obiect se poate face în *scopuri* diferite, ceea ce are ca efect şi folosirea unor mijloace diferite. „Există un mare număr de alte aranjamente — spune Linton — în care pot fi dispuse aceleaşi fapte. Valoarea fiecărui sistem rezidă integral în utilitatea lui" (237, p. 145).

Nu există, deci, motive de descurajare: diversificarea se efectuează, în mod dialectic, în acelaşi timp cu unificarea.

III. 1.2. CE ÎNSEAMNĂ A EXISTA?

Negarea existenţei psihologiei poate provoca o nedumerire legitimă oricărui om de cultură şi cu atît mai mult unui psiholog. Situaţia este similară cu aceea în care am căuta să convingem pe cineva care trăieşte, adică există „în carne şi oase", că nu există. Se mai cere oare demonstrată existenţa sau inexistenţa unui lucru, a unui fenomen sesizat în mod direct în manifestările sale? Existenţa nu este oare, în ultima instanţă, un fapt de intuiţie, de certitudine imediată şi senzorială? Tot ce există se manifestă, iar manifestarea, mişcarea sau acţiunea, are o formă materială, sesizabilă prin simţuri. Asemenea înţeles este propriu noţiunii de existenţă materială, noţiu-

nii de lucru, adică de fapt independent de conştiinţa noastră şi avînd capacitatea de a exercita o acţiune asupra simţurilor noastre. Concepţia somatică a lui Kotarbinski, de exemplu reducînd noţiunea de existenţă la această proprietate, neagă în mod consecvent existenţa ca lucruri, a ştiinţei în general şi a psihologiei în special ; neagă, implicit, şi existenţa obiectului acesteia din urmă. Nu există psihologie, după cum nu există nici gîndire, nici sentiment, nici memorie ş.a.m.d., *ca lucruri*, fiindcă ele nu pot exercita nici o acţiune directă asupra noastră. Dar dacă un „somatist" nu poate admite emoţii şi sentimente ca „obiecte" sau „lucruri", aceasta nu înseamnă că el le respinge în înţelesul lor „secundar", metaforic. Nu ne este permis să substanţializăm, să „ipostaziem" aceste fenomene ; noi nu putem evita substanţializarea lor în expresiile lingvistice, dar trebuie să admitem că *omul* îşi poate reprezenta anumite lucruri, poate gîndi, se poate emoţiona, etc. (cf. 84, pp. 91—105). În fond, este vorba mai mult de definiţia noţiunii de existenţă pe baza criteriului de experienţă senzorială.

Dar nici acest criteriu nu este îndestulător. Istoria gîndirii omeneşti ne-a furnizat destule exemple cînd a trebuit să recurgem la demonstraţia logică a existenţei sau inexistenţei unor lucruri, fiinţe sau fenomene, pentru simplul motiv că „simţurile ne înşală". Nu ne putem încrede nici în datele simţurilor. Unele iluzii sînt prea cunoscute spre a nu ne tulbura viaţa de toate zilele. Sînt, însă, unele iluzii cărora le pot cădea victime chiar oamenii de ştiinţă cu reputaţie. Să ne fie îngăduit a ne opri asupra unui exemplu, expus mai pe larg în *Adevăr şi eroare* (115, pp. 6—10).

Se citează cazul fizicianului R. Blondlot de la Universitatea din Nancy, membru corespondent al Academiei franceze de ştiinţe, profesor care, la 2 februarie 1903, descoperă noi radiaţii, cu proprietăţi care-l fac pe autorul descoperirii să le denumească, în cinstea oraşului Nancy, razele „N". Spre sfîrşitul anului, un alt fizician, A. Charpentier, recunoaşte aceste raze în emanaţia corpului uman. Academia de ştiinţe — pe baza raportului lui d'Arsonval — recunoaşte descoperirea ; lumea ştiinţifică mondială începe să comenteze evenimentul ;

Academia franceză hotărește, pe baza raportului lui H. Becquerel (tatăl marelui fizician Jean Becquerel), acordarea premiului Lecomte, de 50 000 franci, autorului descoperirii, pentru ca, înainte ca savantul să intre în posesia premiului național, să se dovedească că faimoasa „descoperire" „nu se dovedește", că „faptul" observat, descris și atî de comentat nu este decît . . . o iluzie, o fantomă, o ficțiune, o „idola specus", asociată cu „idola tribus" !

Unele realități nu se pot impune decît prin demonstrație logică, pe cale *mediată*. În fond, o mare parte din cunoștințele și convingerile noastre despre realitate au o valoare fiduciară, se bazează pe *încredere*, pe „credit", adică pe argumente, pe dovezi, explicite sau implicite. Dar ce este un fapt ? Ce înțelegem cînd afirmăm că psihologia există *de fapt* ?

Cineva ar putea susține că psihologia există fiindcă ea este subiect de discuții și de controverse ; ea există tocmai fiindcă existența ei este negată. Nu gîndești ceva ce nu există, nu discuți despre ceva ce nu are ființă, măcar în conștiința celui ce gîndește sau a celor ce discută.

Este ușor de surprins caracterul scolastic al acestei argumentări. Asemenea demonstrații ne duc în secolul al XI-lea, spre Anselm de Canterbury, care a încercat să demonstreze existența divinității plecînd de la noțiunea de divinitate. Eroarea a izvorît din confundarea diferitelor forme de existență — conceptuală și materială. Eroarea, iluzia și mitul există și ele, dar în calitate de construcții mintale despre ceva ce nu există.

Convingerea despre existența unui lucru sau fenomen se formează adesea prin „consensus omnium" ; „toată lumea știe, toată lumea vorbește". Prejudecățile se strecoară prin această poartă a conformismului, a unanimității, a sugestiei colective. Este cazul să ne referim, din nou, la personajul lui Anatole France, Putois, la felul cum acesta a căpătat un nume, o înfățișare fizică precisă, un caracter, a devenit o realitate atît de palpabilă, încît pe seama lui s-au pus furturi, seducții și alte isprăvi impresionante. Prin ce se deosebește Putois de personajele mitice ale umanității și ce-l deosebește de un personaj înscris în registrele de stare civilă și pose-

dînd un buletin de identitate? Ceea ce constituie un fapt nu poate fi despărţit de credinţa, judecata, atitudinea aceluia care-l înregistrează.

Se ştie că o condiţie pentru admiterea unei realităţi este să nu contrazică legile logice ale ştiinţei în care se încadrează. Din acest punct de vedere, existenţa psihologiei nu este nici absurdă, nici imposibil de admis ca fapt. Să ne mulţumim cu criteriul de existenţă sugerat de Kotarbinski: psihologia există, fiindcă se predă în institutele de învăţămînt superior. Această disciplină figurează în planurile de învăţămînt ale tuturor ţărilor civilizate, numele ei figurează în dicţionare şi enciclopedii; ea este cuprinsă în clasificaţia ştiinţelor; rezultatele străduinţelor ei, obţinute în laboratoare şi institute de cercetare, apar în tratate şi reviste, se dezbat periodic în congrese internaţionale, grupează pe specialişti în societăţi şi academii etc. etc. Se poate oare spune că psihologia este o ficţiune, un mit, o iluzie? Se poate oare nega existenţa unei realităţi care a cucerit cele mai înalte foruri ştiinţifice? Mai este oare nevoie de *a demonstra* existenţa psihologiei ca ştiinţă?

Dacă existenţa psihologiei este indubitabilă şi nu are nevoie de demonstraţie, rămîne cu totul de neînţeles încercarea unor oameni de ştiinţă de a-i tăgădui existenţa. De fapt, nu i se contestă existenţa ca atare, ci existenţa ei *ca ştiinţă*.

Nimeni dintre criticii psihologiei nu contestă acestei discipline faptul că ea *figurează ca ştiinţă* printre celelalte ştiinţe. I se contestă mai ales *legitimitatea* acestei figurări. I se contestă *semnificaţia* sau sensul ce şi-l atribuie (sau i-l atribuie alţii), situarea, poziţia ei într-un anumit sistem sau cadru de referinţe. Faptul de a fi, sau a nu fi *ştiinţă*, derivă dintr-un sistem de referinţe din care face parte disciplina respectivă. Interpretarea faptului, determinarea înţelesului acestuia devine, deci, o operaţie logică. În acest sens, am putea afirma că determinarea oricărui fapt este un act de *interpretare*, cu caracter, implicit sau explicit, de demonstraţie.

Răspunsul la întrebarea dacă psihologia este sau nu ştiinţă depinde, deci, de ceea ce înţelegem prin ştiinţă. Adevărul concluziei depinde de adevărul premiselor;

justeţea tezei depinde de adevărul bazei de demonstraţie, al argumentelor. În cazul de faţă, pe lîngă examenul critic al argumentelor semnalate, se cere examinarea bazei de demonstraţie, a înţelesului noţiunii de ştiinţă pe care se sprijină demonstraţia.

Pe noi, însă, nu ne interesează numai valoarea *logică* a demonstraţiei, examenul critic al argumentelor aduse şi, în consecinţă, valoarea logică a tezei ce se demonstrează. Noi ne propunem şi un examen *sociologic* şi *psihologic* al argumentelor, urmărim explicaţia lor ; de aceea ne interesează *motivele* şi *cauzele* care stau la baza argumentelor, fie că acestea sînt temeinice, fie că sînt superficiale. Întrebarea, deci, pe care o punem aici este : *ce demonstrează criticile aduse psihologiei ?*

Răspunsul la această întrebare nu ne va dezvălui şi confirma numai falsitatea demonstraţiei, ci ne va oferi şi explicaţia erorilor comise. Răsturnarea unei demonstraţii presupune o disciplină *logică*, explicaţia acesteia necesită o analiză *psihologică* şi *sociologică*. Noi nu ne propunem deci numai combaterea unei demonstraţii, ci totodată dezvăluirea cauzelor şi motivelor care generează demonstraţia. Ne întrebăm : *ce demonstrează demonstraţia de faţă ?* Scopul nostru nu constă numai în examenul valorii logice a demonstraţiei, ci şi al semnificaţiei *psihologice* şi *sociologice* a acesteia.

III. 1.3. RAŢIONAMENT „INTENŢIONAL"

Aceeaşi formă logică de raţionament se poate prezenta în diferite variante *psihologice*. Cineva îşi propune demonstraţia unei teze cu scopul de a-i dovedi *adevărul*. Altcineva caută să dovedească justeţea unei teze fiindcă acceptarea acesteia ca adevărată îi satisface un alt interes, individual. În acest caz, concluzia raţionamentului (sau : teza demonstraţiei) este admisă de la început ca neîndoielnică şi toată ingeniozitatea persoanei se îndreaptă spre găsirea argumentelor care să-i sprijine teza, să-i dea o justificare — real sau aparent — valabilă, logică, obiectivă.

Asemenea „logică" nu se deosebește de cea clasică „formală", nici prin formă nici prin conținut, ci prin finalitatea și configurația ei *psihologică*, prin dinamica ei specifică ; concluzia, în loc să derive în mod logic din premise, de fapt le precede ; premisele nu au alt rol decît acela de a *justifica* și demonstra teza, dinainte acceptată ca adevărată. Într-un raționament obiectiv, concluzia este determinată formal și real — de adevărul premiselor ; într-unul „intențional", concluzia este determinată „formal" de premise și „real" de dorințe, sentimente.

Din punct de vedere psihologic, aceste raționamente constituie o grupă aparte, a raționamentelor pasionale sau „intenționale", deosebite de raționamentele „constructive" (cf. 140). Cea mai răspîndită formă a raționamentelor intenționale este aceea de clasificare, catalogare sau identificare, operație prin care un fapt dobîndește o semnificație. Integrarea într-o clasă sau alta de fenomene, într-un cadru sau altul de referințe, face ca faptul sau fenomenul respectiv să dobîndească o semnificație sau alta. În general, ca punct de plecare (sau bază de demonstrație) se ia o definiție generală (premisa majoră) a clasei de fenomene. Apoi se examinează (operația de analiză) dacă faptul respectiv posedă sau nu însușirile esențiale date în definiție, însușiri care să-i permită să facă sau nu parte din clasa sau categoria de fenomene definite prin premisa majoră. Într-un proces judiciar, de exemplu, pe baza analizei cazului particular, se stabilește dacă însușirile dezvăluite permit integrarea acestui caz în articolul de lege respectiv, în definiția dată, dacă poate fi „calificat", de exemplu, drept infracțiune sau nu.

Articolul de drept penal, citat de Rignano ca exemplu, prevede o pedeapsă mai gravă pentru un furt săvîrșit noaptea. Furtul a fost comis la ora 19. Se poate considera această oră ca fiind nocturnă sau diurnă ? Sancțiunea depinde de semnificația orei, iar aceasta se stabilește pe baza înțelesului general de zi sau noapte. Toată dialectica părților pledante în acest proces se va îndrepta spre a evoca intenționat toate faptele (și numai pe acelea) care sînt apte de a pune în lumină atributele dorite ale

cazului, spre a fi calificate ca furt săvîrşit „în timpul nopţii", sau „în timpul zilei" (cf. *ibidem*, p. 299).

Toată arta unui asemenea raţionament „intenţional" constă în alegerea argumentelor (a premisei majore şi a celei minore), care să conducă spre concluzia dorită şi dinainte acceptată. Se ştie că acest gen de a raţiona este specific *sofisticii*; „idola tribus" nu reţin, după cum arată Bacon, decît faptele care sprijină prevederea şi neglijează sau omit pe acelea care o dezmint. Deşi din punct de vedere logic, silogismele au aceeaşi formă, sub raportul psihologic ele se deosebesc, atît din punctul de vedere al scopului urmărit, cît şi al mijloacelor folosite; determinantul lor este deosebit.

În cazul nostru, al valorii psihologiei ca ştiinţă, analiza se va îndrepta mai întîi asupra naturii raţionamentului: dacă el are la bază intenţia de a impune concluzia inexistenţei psihologiei de dragul adevărului sau din alte interese. „Procesul de intenţii" este, însă, o operaţie deosebit de delicată şi plină de riscuri, primejdioasă.

Întrebarea se pune: care sînt criteriile ce ne pot călăuzi într-un asemenea act de discernămînt? Cum vom putea noi „ghici" intenţiile criticilor? Încercarea nu este uşoară, desigur, dar aici ne vom conduce după principiile materialismului dialectic şi istoric, precum şi după adevărurile oferite de ştiinţa, contestată, a psihologiei. Pare suspect, desigur, faptul că vom recurge la ajutorul psihologiei, respinsă ca ştiinţă, spre a demonstra existenţa ei ştiinţifică. Înseamnă oare că presupunem ceea ce voim a demonstra?

Teza inexistenţei psihologiei ca ştiinţă poate fi examinată prin prisma unei motivaţii simple: *cui serveşte teza susţinută* sau: *pe cine ar contraria o teză opusă?* În ancheta judiciară, cercetarea este adesea orientată de răspunsul la întrebarea, cu tradiţie latină, „*Cui prodest?*" („cui serveşte?"). Dorinţa de a sprijini o teză poate arăta că enunţul devine important în calitate de mijloc în satisfacerea unui anumit interes. Aceeaşi întrebare ne vom pune şi cu privire la argumente: care este semnificaţia enunţului respectiv? Reprezintă el oare o condiţie *suficientă* spre a confirma teza de demonstrat?

O afirmaţie sau o negaţie, de genul celei pe care o discutăm, nu este un simplu act intelectual de interpretare, în funcţie de obiectivitatea relaţiilor, de sistemul obiectiv de referinţe în care este situat faptul sau fenomenul respectiv.

Aprecierile, atitudinile noastre reflectă conştiinţa socială — ea însăşi oglindă a existenţei sociale — răsfrîntă în complexul personalităţii, constituit din motive, interese, atitudini, cunoştinţe şi altele. Ştiinţele fac parte din ansamblul de valori ale unei societăţi, iar aprecierea socială a unei ştiinţe îi determină locul pe care-l ocupă în ierarhia valorilor spirituale ale societăţii respective. Ceea ce, însă, determină o anumită apreciere faţă de o ştiinţă sau alta, depăşeşte cadrul ştiinţei, avînd rădăcinile în profunzimea proceselor ce ţin de existenţa socială, în sfera intereselor diferitelor grupuri şi clase sociale.

Un exemplu dintre cele mai sugestive pentru subiectul nostru ni-l furnizează freudismul, respectiv soarta doctrinei psihiatrului vienez S. Freud, în ţările din apusul Europei şi în S.U.A.

Psihanaliza a întîmpinat la început cea mai vie rezistenţă tocmai în Austria, locul său natal, şi în Germania, rudă apropiată, iar prima ţară care a acceptat învăţămîntul universitar al psihanalizei a fost Statele Unite, în 1909. „Descoperire revoluţionară — după cum o apreciază Maurice Encontre şi Gaëtan Picon — ea loveşte în numeroase şi profunde prejudecăţi morale şi estetice. Societăţii nu-i place să i se amintească caracterul scabros al fundaţiilor sale" (252, p. 144).

Astfel, cu toate că — după cum arată J. D. Bernal —, „la început [în primii ani ai acestui secol —*n.n*], noua psihologie a întîmpinat cea mai violentă şi mai isterică opoziţie din partea campionilor respectabilităţii şi religiozităţii burgheze" (22, p. 831), ea reuşeşte să se impună atenţiei intelectualităţii burgheze, provocînd, în anii

30—40, un adevărat val freudian în artă și cultură, cu ecouri pînă în primii ani de după cel de-al doilea război mondial.

„Astăzi — își continuă Bernal caracterizarea —, controversa s-a stins, dar o dată cu ea a dispărut și credința că freudismul a descoperit mecanismul funcționării sufletului omenesc" (*ibidem*, p. 830).

În principiu, ideile de bază ale sistemului freudian, așa cum fuseseră formulate în primele două decenii ale secolului nostru, au evoluat într-o măsură mică, preocuparea principală a lui Freud fiind mai ales aceea de a examina, prin prisma lor, diferite fenomene de psihologie individuală și socială, iar aceea a discipolilor săi, de a aplica, ilustra, sau vulgariza doctrina maestrului.

Prejudecățile pe care le avea de înfruntat freudismul sînt apreciate de unii psihologi ca fiind mai grele decît acelea învinse de un Copernic, Galilei, Kepler sau Darwin (277. p. 319).

Lovind în prejudecăți pe care societatea, sub inspirația diferitelor religii le acumulase secole de-a rîndul în jurul vieții sexuale a omului, freudismul îndeplinea o misiune eliberatoare, deși restrînsă, căci nu se ancora în marile curente sociale progresiste, ci se desfășura separat de ele. Critica socială, pe care o implică freudismul, era deci limitată, dar și așa fiind, ea a stîrnit, din partea opiniei publice, reacția de care amintea savantul englez. Mai era încă ceva : sistemul general al gîndirii freudiene („metapsihologic", cum îi plăcea lui Freud să-l denumească) este sumbru, pesimist, căci el condamnă omul — redus la tendințe biologice, în primul rînd libidinale — să-și poarte povara unei sexualități „refulate", veșnic contrazise, „respinse" de societate.

Exemplul freudismului ne arată că, într-un anumit punct al analizei controverselor care s-au desfășurat în jurul psihologiei ca știință (obiect, metodă etc.), *istoria* științei cedează locul sociologiei științei. Psihologul — mai mult chiar decît reprezentanții altor discipline, de

mult constituite și autonome în raport cu filosofia — trebuie să abordeze cu toată atenția aspectul sociologic al specialității sale, chiar dacă este vorba numai despre deceniile care au urmat celui de-al doilea război mondial, cînd psihologia a venit într-un contact mai strîns cu cercetarea operațională a unor probleme pur industriale.

Rațiunea de a fi a psihologiei — ca și a științei în genere — depinde, însă, tot mai mult de eficiența practică a cercetărilor și generalizărilor sale, în cele mai diverse domenii — educație, învățămînt, asistență medico-socială, organizarea producției, selecția personalului, proiectarea de dispozitive industriale etc. Din acest punct de vedere, psihologia cunoaște aceeași tendință de accelerare a ciclului (cercetarea fundamentală — cercetare aplicativă — utilizare practică), ca și toate celelalte științe.

În felul acesta, cursul psihologiei apare mult mai direct determinat — decît în secolul trecut și chiar în primele decenii ale secolului nostru — de societate, și anume, de practica socială (și nu numai de diferitele forme ale conștiinței sociale).

Un exemplu în acest sens îl pot constitui testele. Inițial, metodă de cercetare și procedeu de investigare practică, îndeosebi a aptitudinilor copiilor de vîrstă școlară, testele au fost concepute de A. Binet mai cu seamă pentru a înlocui imprecizia și arbitrarul procedeelor docimologice tradiționale (examenele, probele orale și scrise etc.). Asupra imperfecțiunilor pe care le prezintă testele, ca și asupra necesității de a corela rezultatele, obținute prin teste, cu acelea ale unei îndelungate observații, Binet a stăruit în repetate rînduri (cf., de ex., 24).

Ar fi greu să se conteste cu seriozitate utilitatea, atît în cercetare cît și în aplicație, a unor probe standard, care permit obținerea de rezultate cantificabile, cum sînt testele. Lor nu le sînt inerente nici rezultatul final pe care îl asigură utilizarea lor în țările capitaliste, și nici eroarea (provenită în mare măsură de la Binet) de

a ignora mediul social — ca factor principal al educației — ceea ce a generat interpretări neștiințifice *.

Pentru problema noastră este foarte interesantă, de asemenea, soarta pe care au avut-o testele în S.U.A.

Cu 20 de ani în urmă, în analiza făcută psihometriei și psihotehnicii, am încercat o explicație sociologică a răspîndirii acestei ramuri psihologice în S.U.A., prin beneficiile materiale aduse marilor industrii de această disciplină. „Cunoștința psihologică — spuneam atunci — dobîndește astfel o valoare economică. Americanul înțelege să subvenționeze această nouă știință" (11, pp. 51—52). Modesta încercare a lui A. Binet de a valorifica știința teoretică a psihologiei, prin aplicarea ei în învățămînt, transplantată fiind pe terenul capitalismului american, a dat naștere unei extensiuni uriașe a metodei testelor, mai ales pe tărîmul industrial, economic și militar. Ocupîndu-se de factorii social-istorici ai dezvoltării științifice, E. Boring subliniază importanța „spiritului timpului" (Zeitgeist), cît și a „spiritului locului" (Ortgeist) (cf. 28, pp. 332—334).

Să ne mărginim la un singur exemplu sugestiv. Hugo Münsterberg, asistentul lui Wundt, după colaborarea sa cu profesorul (1882—1885), studiază la Heidelberg (1885—1887), funcționează ca docent la Freiburg (1887—1889), apoi pleacă la Universitatea din Harvard la catedra lui W. James. Acesta, schimbîndu-și titulatura în „profesor de filosofie", lasă catedra de psihologie experimentală pe seama lui Münsterberg, sperînd că noul și tînărul său colaborator va da un viguros impuls lucrărilor de psihologie experimentală în laboratorul nou înființat. Speranțele lui James, însă, nu s-au împlinit... Münsterberg se orientează spre psihologia practică și devine fondatorul psihologiei aplicate în S.U.A.; numele său rămîne legat de lucrarea sa *Grundzüge der Psychotechnik* (1914). Astfel, „psihologia fiziologică" a lui Wundt, știință pur

* Socotim, de aceea, perfect justificată ideea prof. Gh. Zapan de a elabora teste, științific fundamentate, adaptate condițiilor sociale din țara noastră (cf. 175 bis).

academică, mutată pe solul american, a dat naştere unei ştiinţe de aplicaţie, „psihotehnicii" *

Această plantă a fost adusă şi la noi în ţară înainte de cel de-al doilea război mondial, dar nici solul (industrializarea slabă), nici climatul social n-au constituit condiţii satisfăcătoare pentru dezvoltarea ei.

Nu sînt de neglijat nici rezervele actuale faţă de metoda testelor în general sau a probelor de inteligenţă în special... „Inteligenţa măsurată prin teste — spune Henri Salvat — este o caracteristică de clasă". Testele reflectă „totul sau o parte din ceea ce este dobîndit şi trăit de copil şi nu pot dovedi nimic altceva" (280, p. 71). Ele ar dezvălui, după părerea psihologului citat — „tendinţa de a descoperi «piatra filosofală», inteligenţa

* Trebuie să ne ferim, totuşi, de formula rigidă şi schematică a unei psihologii americane exclusiv practice. Chiar în timpul răspîndirii entuziaste a psihometriei, unii psihologi se constituiseră într-un grup, în frunte cu E. Titchener, grup care se baza pe principii îndreptate contra psihotehnicii şi a metodei testelor, luînd o poziţie favorabilă unei psihologii introspecţioniste.

Ulterior, entuziasmul exagerat din primele momente pentru psihologia experimentală, nutrit de „speranţe fără măsură" în roadele acestei tinere ştiinţe, a fost urmat, pentru mulţi, de o „decepţie inevitabilă" — după expresia lui R. Zazzo (cf. 177, p. 59). Constatînd „sterilitatea tabelelor şi a curbelor", un mare număr de psihologi se angajează pe linia unei psihologii genetice. Dintre aceşti psihologi fac parte un James-Mark Baldwin, McCosh, Ladd, Hall, care reprezintă „tipul filosofului american al anilor 80—90, cu un picior în teologie şi altul în psihologia nouă" (*ibidem*, p. 61). Tot astfel trebuie amintită psihologia comportamentului — cu punctul ei de plecare în tropismele lui J. Loeb (188), cu ramificarea în „theory of learning" a lui Thorndike — psihologie fără conştiinţă, behavioristă, cu *„manifestul"* lui Watson *Psihologia aşa cum o vede un behaviorist*, articol publicat în 1913. Trebuie să mai menţionăm că, datorită unui contact personal, mai strîns, între psihologii americani şi europeni, după instaurarea fascismului în Germania, Austria etc., behaviorismul a cedat în poziţiile sale, dînd naştere unui neobehaviorism (Tolman, Skinner, Freeman ş. a.) iar întreaga psihologie americană s-a „europenizat", după cum într-o anumită măsură cea europeană s-a „americanizat" (cf. 100, pp. 113 şi 117).

«pură», un fel de esență pe care copilul o moștenește de la naștere" (280, p. 54).

Cu ajutorul exemplelor date — ce reprezintă, de fapt, momente de tensiune considerabilă în istoria psihologiei și chiar a culturii —, am căutat să punem în lumină ideea, că foarte adesea, în spatele unei aprecieri, fie negative, fie pozitive, adresate psihologiei, ca știință, se află societatea — clasele și grupurile sociale, cu ideologia și psihologia lor socială, cu interese mai stabile sau numai de moment.

În această perspectivă, atitudinea unui Sullivan, care respinge din clasa științelor nu numai psihologia, ci și toate disciplinele sociale, își pierde caracterul ei pur personal, pentru a se situa în coordonate ideologice precise, în cazul de față — un agnosticism de nuanță neopozitivistă.

Ceea ce, cum vom vedea îndată, nu exclude prezența, în pozițiile adoptate față de psihologie, a unor cauze mai mult sau mai puțin personale.

III. 1.5. O FORMĂ MODERNĂ DE „IDOLA SPECUS": SNOBISMUL ȘTIINȚIFIC

Deși sentimentele personale sînt indisolubil legate de cele sociale, deși individul — după caracterizarea lui K. Marx — este „ansamblul relațiilor sociale", se poate, totuși, face o diferențiere între atitudini care reflectă „în mod obiectiv" aprecierile sociale și altele care le reflectă prin intermediul intereselor individuale. Cineva poate aprecia o știință fiindcă mediul social din care face parte manifestă satisfacție față de realizările științifice și oamenii de știință respectivi ; această atitudine, însă, dobîndește o notă personală, individuală, dacă se întîmplă ca subiectul însuși al aprecierii să fie reprezentant al științei în discuție. La aprecierea acordată unor progrese științifice se adaugă și mîndria personală provocată de conștiința că ai contribuit la progresul științific al disciplinei respective. Astfel încît, o afirmație sau o negație nu este un simplu act intelectual de interpretare,

în funcţie de obiectivitatea relaţiilor, de sistemul obiectiv de referinţe, în care este situat faptul sau fenomenul respectiv. *Semnificaţia* rezultată se ancorează pe un fond subiectiv, într-un alt sistem de referinţe, constituit, de data aceasta, de interesele şi experienţa anterioară a individului ; această perspectivă rezultată din relaţia unui subiect anume faţă de obiect, îi conferă acestuia un sens (Leontiev şi Zaporojeţ) *. „Semnificaţia" obiectivă se dublează, deci, de un „sens" individual. Nu trebuie să uităm că fondul primar al înţelesului este de natură afectivă, idee pe care am schiţat-o încă în 1937 sub denumirea de înţeles *timetic* (118, pp. 12—17).

Ştiinţa nu este o abstracţiune deşartă şi nici omul de ştiinţă o ficţiune schematică şi ideală. A face psihologia ştiinţei înseamnă a analiza ştiinţele în funcţie de anumite condiţii social-istorice ; a face portretul psihologic al omului de ştiinţă înseamnă a înfăţişa un anumit om, cu toate trăsăturile lui pozitive şi negative, individuale şi tipice, în acelaşi timp, într-un sistem concret de referinţe, de relaţii şi activităţi ştiinţifice.

Se înţelege de ce dezvăluirea motivelor care ne pot explica judecăţile — negative sau pozitive — trebuie efectuată numai pe un plan cît mai concret posibil. Nu este indiferent *cine* face critica, *cînd* o face şi *cui* o adresează. De exemplu, într-un fel va judeca psihologia un psiholog şi altfel un matematician sau fizician.

Am spus că prestigiul unei ştiinţe se repercutează asupra sentimentelor omului consacrat ramurii respective ; superioritatea sau inferioritatea disciplinei îmbrăţişate de el va deveni superioritatea sau inferioritatea personalităţii sale. Într-o fază istorică a progreselor uriaşe şi rapide în domeniul tehnic şi al ştiinţelor matematice, fizice şi chimice, disciplinele respective se vor

---

* La Leontiev şi Zaporojeţ, distincţia menţionată se face prin termenii „znacenie" şi „smîsl" care, în traducerile româneşti de pînă acum şi-au găsit echivalentul în cuplul de termeni „semnificaţie" şi „sens", ambii termeni, constituind, după părerea noastră, cuprinsul noţiunii de „înţeles".

bucura de mai înaltă prețuire socială decît științele umaniste.

Afirmarea de către unii a superiorității unei științe implică recunoașterea inferiorității altei științe. Astfel, un matematician se poate considera superior unui biolog, acesta — superior unui psiholog sau economist etc. Probabil că și vechimea unei științe, implicînd un bagaj de experiență, contribuie la prestigiul ei.

Ni se impune însă, de la început, circumspecție, moderație în apărarea psihologiei, pentru că orice exagerare a noastră poate oferi adversarului argumentul că am fi victima unui „complex" științific. Le Terrier și Simondon strecoară, cu multă abilitate, ideea că starea prejudiciabilă de carență psihologică „justifică complexul științific al numeroșilor psihologi" (95, p. 1668). În adevăr, conștiința inferiorității științifice poate crea ușor punctul nevralgic, hipersensibil, descris, cu atîtea detalii, sub denumirea de „complex de inferioritate" de școala adleriană. Psihologul, în acest caz, nu-și mai poate păstra seninătatea necesară unei dispute științifice.

Dacă cercetăm apartenența științifică a criticilor psihologiei, vom găsi numeroși oameni de știință exactă: matematicieni, fizicieni, chimiști; vom găsi și fiziologi care anexează psihologia la fiziologie. Un Sullivan, de exemplu, matematician și fizician, găsește că numai disciplinele care studiază universul material merită titlul de știință (cf. 161, p. 163); el ar putea fi bănuit de snobism derivat din identificarea sa cu știința respectivă. Sîntem îndreptățiți să credem că dacă Sullivan ar fi fost psiholog, ar fi examinat mai atent argumentele care l-au dus spre respingerea psihologiei ca știință. În al doilea rînd, formația sa de psiholog i-ar fi permis să înțeleagă mai bine și știința respectivă, să aibă informația necesară în problema discutată.

Dacă valoarea — pozitivă sau negativă — a științei se repercutează asupra autoaprecierii omului din știința respectivă, fenomenul se manifestă și invers: valoarea excepțională a omului de știință constituie pentru știința respectivă un factor de ascensiune în scara valorilor.

Mai grave sînt supraestimările care pornesc de la individ la știință. Asemenea atitudini au la bază o moti-

vaţie extraştiinţifică şi fac parte din logica afectivă, de justificare. Sub aparenţa unei logici obiective şi ştiinţifice, argumentele sînt alese cu scopul de a sprijini tendinţe inconştiente, de natură personală, subiectivă.

Oamenii de ştiinţă — după justa observaţie a lui Ackoff — se comportă ca snobii cînd încearcă să demonstreze superioritatea ştiinţei lor „invocînd criterii atît de ambigue ca exactitatea şi obiectivitatea. Situarea la polul totemului ştiinţific este în legătură cu ordinea în care diferitele discipline şi-au desăvîrşit independenţa lor faţă de filosofie : vîrful ocupat de matematician şi fizician, iar la fund — omul ştiinţelor sociale" (9, p. 421). Revenim la blazonul vechime. Nu trebuie să uităm, totuşi, că supraestimarea, ca şi subestimarea, este favorizată în mare măsură de *ignoranţă.*

Putem conchide că, în numeroase cazuri, în loc să se demonstreze inferioritatea sau inexistenţa psihologiei, se dovedeşte existenţa unui snobism, a unui sentiment personal, de orgoliu, vanitate, superioritate („Idola speeus"). Desigur, aceste sentimente reflectă dinamic valorile sociale, iar în cazul de faţă, decalajul dintre ştiinţele naturii şi cele umaniste.

III. 1.6. ALTE FORME DE RĂTĂCIRE

Să ne mai oprim asupra unui mecanism cunoscut ; fenomenul l-am putea numi : „a cui e vina?" Dacă nu ne reuşeşte ceva, de vină sînt oamenii implicaţi în procesul, situaţia sau împrejurările respective. Cu cît dorinţele şi speranţele noastre, legate de un obiect sau o situaţie, sînt mai mari, cu atît şi încriminările aduse „factorilor obiectivi" sînt mai intense. Dacă, în trecutul mai îndepărtat, vina suferinţelor şi nenorocirilor noastre o purtau divinităţile, spiritele malefice, iar mai tîrziu „destinul", astăzi neajunsurile şi eşecurile se explică prin „cauze naturale". Numai că, în cazul de faţă, natura acestor cauze este, în realitate, tot aşa de puţin naturală, cît şi a forţelor supranaturale.

Se poate susţine că unele critici aduse psihologiei se datoresc speranţelor, aşteptărilor legate de această

știință. Nu s-au realizat — de vină este psihologia ! Astfel, se cunoaște rapida înflorire a psihometriei între anii 1890 și 1920. I s-au cerut însă psihologiei servicii care au depășit posibilitățile ei. Sarcinile ce și le-a asumat... „erau nemăsurate. Industria, economia, tehnica, armata, administrația, birocrația, parte din curiozitate, unii cu oarecare neîncredere, voiau să se folosească de acest nou instrument". (67, p. 8). Dar — spune Robert Heisz în continuare — psihologia nu crescuse încă suficient, nici teoretic, nici practic, pentru a putea face față acestor noi probleme. De aici și critici, adesea exagerate și nedrepte.

Acest factor — al speranțelor amăgite — este frecvent în toate științele, dar mai ales într-o știință relativ nouă, ca psihologia. Astfel, în domeniul metodelor, lansarea metodei proiecției a stîrnit iluzii nenumărate cu privire la valoarea ei diagnostică. Ea a fost comparată cu radiografia, cu electropolarografia și alte tehnici spectaculoase, pentru ca, recent, unii psihologi să afirme că ceea ce înainte cu douăzeci de ani a apărut ca o direcție de cercetare ce promitea deosebit de mult, se dovedește astăzi a fi o metodă de cercetare relativ fără valoare. Vorbind despre metoda proiecției și multiplicitatea ei de înțelegeri, unii psihologi nu ezită să folosească termenul de „haos". Dacă aprecierea negativă emană de la un reprezentant al altei științe, este probabil ca vina să se atribuie *și psihologului*; dacă decepția o suportă psihologul, vina se aruncă *numai* asupra *psihologiei.*

Se citează o scrisoare a lui W. James către editorul *Principiilor psihologiei* (1890), scrisoare în care autorul își manifestă atitudinea nu numai față de lucrarea sa, ci și față de știința pe care o reprezintă. „Este imposibil — scria el — să fii mai dezgustat decît sînt cînd îmi contemplu lucrarea" și termină pe un ton de butadă : „nu există știința psihologiei, iar William James este un incapabil" (cf. 177, p. 18). Respingem prima propoziție din încheierea scrisorii, dar sîntem înclinați să admitem ca adevărată a doua, în sensul că James s-a dovedit în acel caz un slab psiholog : dacă autorul ar fi fost mai bun psiholog, în acel moment, ar fi admis că nu este de

vină nici psihologia, nici W. James. Într-un anumit moment istoric, o știință nu dă decît ceea ce poate, iar omul de știință nu poartă nici o vină, dacă a făcut toate eforturile și a depus toată priceperea și probitatea de care a fost capabil pentru realizarea operei propuse.

Asemenea demonstrații le integrăm în aceeași categorie a raționamentelor intenționale, care demonstrează altceva decît ceea ce își propun să demonstreze.

Dar, așa cum aprecierile eronate cu caracter *negativ* au adesea rădăcini subiective, tot așa și exagerările în sens *pozitiv* sînt de proveniență extraștiințifică. Ne întrebăm, de exemplu, cum se explică elogiile aduse în trecut psihometriei și succesul imens al psihotehnicii și al metodei testelor. Afară de cauzele arătate, de natură socială, mai sînt și cauze adjuvante, de natură individuală. Ne interesează și acestea din urmă, fiindcă și ele contribuie la compromiterea psihologiei.

Am afirmat, în trecut, că psihometria este în mare măsură expresia unei mentalități fixiste, înclinate spre interpretări făurite prin prisma absolutizării, a categoriilor statice, de permanență, stabilitate („psiho-statică"), perspectivă inerentă, de altfel, și simțului comun. Acestei mentalități eleate i-am opus spiritul heraclitean, atras spre o interpretare dinamică a lumii, în general, și a vieții, în special. Climatul static, matematic și rigid, prieșe tipului eleat.

Psihologia matematică, prin „scientismul" ei, exercită o fascinație asupra unor spirite, fascinație care poate ușor produce o alunecare spre fetișism matematic, spre un ideal de „precizie pentru precizie".

La aceasta se mai adaugă și oarecare aureolă de „esoteric", de care este înconjurată formula matematică. O părere care mai circulă este că, în timp ce cuvîntul este înțeles de oricine, formula matematică este inteligibilă numai de acei „aleși". Această impresie se datorește faptului că, în timp ce formula matematică nu îngăduie decît un anumit înțeles precis, aceluiași cuvînt i se pot atribui înțelesuri și nuanțe variate. Dacă precizia formulei matematice este determinată de logica riguroasă a acordului intern, unanimitatea cu privire la înțelesurile verbale este mai greu realizabilă, datorită distanței, atît

între înţelesurile individuale ale cuvintelor, cît şi aceleia dintre cuvînt şi realitate. De aceea, se creează şi convingerea că psihologia este accesibilă oricui, fără o pregătire specială. Limbajul matematic prezintă, şi în psihologie, un mare avantaj, cu condiţia numai ca limbajul să nu ne ducă spre o nouă antologie psihologică.

Formula matematică este mult mai precisă decît cea verbală şi, prin precizia ei, este mai rigidă în conţinut, creînd astfel uşor impresia că *numai* matematica cere o pregătire — şi chiar o aptitudine — specială.

Caracterul de universalitate al matematicii exercită şi el o atracţie asupra omului. Toate panaceele, remediile universale, exercită o putere magică asupra lumii. „Poate că această motivaţie mistică — scriam în trecut — stă şi la baza preferinţelor noastre de a explica întreg universul printr-un *singur* principiu sau printr-o singură formulă. Principiile matematice se desfăşoară sub egida universalului. Setea de universal ne împinge spre formule ; psihologia matematică emană forţa magică a generalului" (116, p. 56).

La explicaţiile de mai sus se adaugă şi *comoditatea reţetei* pe care o oferă o formulă matematică. Este adevărat că ea este mijlocul radical de a elimina arta, adică factorul subiectiv şi variabil care intervine în interpretarea obiectului de către ştiinţă. Aceasta, însă, contribuie la convingerea că, pentru a deveni psiholog, este *suficient* să cunoşti matematică şi să înveţi a aplica formulele respective. Atunci cînd simpla folosire a unei metode este confundată cu actul de creaţie, cădem într-un automatism dăunător pentru dezvoltarea spiritului. Se formează astfel, o mentalitate, după care omul de ştiinţă este acela care a deprins să mînuiască o metodă ştiinţifică, adică a învăţat să aplice la cazuri variate o serie de reţete învăţate. „Erezia aceasta — spuneam — a pătruns în psihologie, creînd astfel *pseudo-psihologi*, care învăţînd să folosească tehnica testelor — operaţie pe care o poate învăţa *oricine* şi într-un timp relativ scurt — şi cîteva formule statistice, îşi închipuie că au devenit cu aceasta psihologi. Astfel, spiritul de observaţie adoarme, chiar acolo unde a existat ; elanul creator este paralizat de amăgirea unei facilităţi tehnice şi

automate. Atunci, cînd metoda, devenind tehnică, în loc de a rămîne un simplu *auxiliar*, se erijează în ştiinţa însăşi, atunci ea constituie o piedică în procesul de cercetare ştiinţifică" (116, pp. 57—58).

„Simplificarea, standardizarea şi şablonarea testelor şi a tehnicii de aplicare — spune A. Roşca — au avut, drept urmare, faptul că, adeseori, persoane fără o calificare psihologică adecvată s-au crezut îndreptăţite să le aplice la soluţionarea unor probleme, pentru care nici testele, nici persoanele care le aplicau nu erau indicate" (144, p. 16). A. Binet, în cartea sa *Les idées modernes sur les enfants* (1909), atrage atenţia asupra grijii de a nu încredinţa un procedeu de investigaţie „primului venit" (cf. 24, pp. 138—139).

Aceşti „idoli" au contribuit la faima psihologiei matematice şi, în acelaşi timp, la compromiterea ei. Lozinca noii mode era : „Măsuraţi ceea ce este măsurabil şi faceţi măsurabil ceea ce nu este încă măsurabil". Numărul, măsura şi experimentul, adică distribuirea în serie, cantificarea şi constatarea fenomenelor repetate se află la baza acestei idei. Greşeala comisă de unii constă în neglijarea conţinutului în faţa mirajului preciziei matematice.

Se mai întîmplă ca interesele, înclinaţiile şi predispoziţiile cuiva pentru o ştiinţă, fie din greşeală de orientare, fie din cauza altor obstacole, ivite în calea manifestării lor, să nu se dezvolte pe terenul adecvat, ci pe un tărîm mai mult ori mai puţin apropiat de cel preferat şi atunci găsim, de exemplu, istorici în psihologie, sau psihologi în istorie. Împrejurarea are efecte binefăcătoare, atunci cînd persoanele respective au discernămîntul necesar, în ceea ce priveşte specificul disciplinelor respective. Atunci însă cînd cineva, făcînd matematică, crede că face psihologie, sau invers, se produc confuzii din care nu profită nici una dintre discipline.

Se înţelege, din cele de mai sus, că atît încriminările cît şi elogiile aduse psihologiei sînt, uneori, numai în aparenţă întemeiate pe argumente obiective şi universal valabile. Aceste argumente sînt uneori alese anume spre a întemeia teza dinainte acceptată sau respinsă, teză, care la rîndul ei, nu prezintă — pentru autor — nici

un interes ştiinţific, obiectiv şi nemijlocit, ci un simplu mijloc pentru satisfacerea unor alte interese, de natură pur individuală. *Raţionamentul, în acest caz, demonstrează altceva decît teza enunţată.*

Sumara noastră analiză constată că, chiar dacă argumentele aduse de unii critici sînt juste, finalitatea lor nu este adecvată ; *ele nu duc spre concluzia pe care vor s-o întemeieze.*

III. 1.7. COMPLEXITATEA REALITĂŢII PSIHICE

Nu este o noutate adevărul că fenomenele vitale sînt de natură mai complexă decît cele ale lumii anorganice, iar complexitatea fenomenelor psihice şi sociale întrece pe a celor biologice. De aici rezultă şi dificultatea crescîndă în ceea ce priveşte previzibilitatea ştiinţifică, pe măsură ce ne ridicăm pe treptele mişcării materiei. Aşa se explică şi năruirea concepţiei mecaniciste liniare a determinismului laplace-ian. Gradul de imprevizibilitate, de întîmplare, condiţionat de complexitatea interacţiunilor obligă pe omul de ştiinţă ca, în explicaţia fenomenelor, să ţină seama într-o mai mare măsură de probabilitate (a cărei teorie este, în mod paradoxal, legată tot de numele lui Laplace), să perfecţioneze instrumentul statistic şi să accepte existenţa mai multor moduri de determinism, moduri care par a corespunde treptelor pe care se situează formele de mişcare ale materiei. Concepţia materialist-dialectică se impune cu o forţă irezistibilă, în faţa căreia cedează rînd pe rînd construcţiile mecaniciste. Istoria ştiinţelor este obligată să introducă, în explicaţia succesiunii fazelor de constituire şi dezvoltare a ştiinţelor, şi aspectul complexităţii fenomenelor, care creşte pe măsură ce se trece de la cunoaşterea naturii la aceea a societăţii şi gîndirii. Auguste Comte a intuit acest adevăr în elaborarea clasificaţiei sale uniliniare a ştiinţelor, după criteriul generalităţii şi al complexităţii (matematica, astronomia, fizica, chimia, biologia, sociologia), plasînd la început ştiinţele care cercetează fenomenele mai simple şi mai generale, iar la sfîrşit studiul

fenomenelor mai complexe şi cu caracter mai particular. Succesiunea istorică a acestor ştiinţe nu reprezintă o simplă secvenţă cronologică, ci şi una intrinsecă, logică, determinată de condiţiile imanente ale dezvoltării, de natură obiectivă a fenomenelor. Principiul clasificării lui Comte — după justa observaţie a lui B. M. Kedrov — este „recunoaşterea *bazei obiective* a clasificaţiei ştiinţelor, prin opoziţie cu ideile subiectiviste ale gînditorilor englezi din secolul al XVII-lea şi ale enciclopediştilor francezi ai secolului al XVIII-lea" (81, p. 103). Această „bază obiectivă" implică ideea dependenţei ştiinţelor cu obiect complex şi particular de ştiinţele care explorează fenomenele mai simple şi mai generale. Cu cît un fenomen este mai complex, cu atît studierea lui este mai dificilă. În ştiinţele fenomenelor complexe avem de-a face nu numai cu legile specifice ale fenomenelor respective, ci şi cu legile fenomenelor mai simple, a căror cunoaştere se presupune ca necesară. Ordinea ierarhică a ştiinţelor pretinde a fi logică şi istorică. Matematicile ar forma introducerea necesară, iar sociologia — încoronarea. Kedrov ne atrage atenţia, reluînd ideea lui Engels, asupra faptului că obiectul ştiinţelor clasificate „îl constituie formele principale ale mişcării materiei — mecanică, fizică, chimică, biologică, socială" (81, p. 118). În felul acesta, Comte, „fără să-şi dea seama — după observaţia lui Kedrov — pregăteşte terenul pentru dezvăluirea ulterioară a formelor de mişcare în natură" (*ibidem*).

Cu toate că psihologia nu figurează în mod expres în clasificarea ştiinţelor lui Comte, din motivul că ea se limitează la studiul conştiinţei, ca funcţie fără organ, filosoful francez, în pofida adeziunii sale la frenologia lui Gall, „este foarte aproape de psihologie, în sensul modern al cuvîntului" (29, p. 881). În orice caz, fenomenele psihice se situează într-o categorie de complexitate vecină cu a sociologiei.

Simpla constatare a complexităţii fenomenelor psihice nu ne oferă o explicaţie totală a tatonărilor şi a numeroaselor erori, săvîrşite în explorarea acestui domeniu. Se cere subliniat faptul că natura însăşi a psihicului ne

înfăţişează un spectacol dinamic deosebit, al unei corelaţii excepţional de complexe şi al unei infinite diversităţi, intra- şi interindividuale. Această diversitate obligă pe omul de ştiinţă să varieze metodele de investigaţie după natura obiectului de cercetare, limitîndu-şi totodată domeniul de explorare ; de aici, spectacolul variaţiei aspectelor, domeniilor, a punctelor de vedere şi a metodelor. Este normal ca, la prima vedere cel puţin, să avem impresia unei diferenţieri, a unei lipse de unitate şi chiar a unei multiplicităţi de discipline, metode şi vocabulare. Aflarea unor înţelesuri comune, sub varietatea de termeni, stabilirea unui lexicon comun, a unor interpretări identice, sub aparenţe adesea contradictorii, constituie un efort anevoios şi încă în curs de efectuare. S-au elaborat dicţionare psihanalitice, avem tratate cu terminologie behavioristă, altele — fenomenologică şi existenţialistă şi, în fine, sub ochii noştri, se făureşte şi un nou vocabular, cibernetic. Asistăm, uneori, la turnarea unor noţiuni familiare şi cunoscute în tipare şi formule noi, termeni, care, prin noutatea lor lingvistică, eclipsează uneori înţelesul vechi, familiar, al noţiunilor psihologice. Necesitatea unei noi terminologii este dictată, desigur, de elaborarea unor noi înţelesuri ; ea este legitimă. Nu trebuie, totuşi, să pierdem din vedere caracterul relativ al noutăţii. Bucuriile „noului" nu trebuie să ne facă să uităm foloasele aduse de realităţile „vechi", precum şi faptul că „noul" de azi este „vechiul" de mîine.

Aceasta este o schiţare a faptelor. Care este interpretarea lor ? Existenţa diversităţii de domenii, interpretări şi metode justifică oare aserţiunea că psihologia nu este ştiinţă ? Nu este greu să comitem o eroare, datorită inerţiei şi leneviei spiritului („idola tribus") sau altor „idoli", de natură socială şi individuală, ajungînd la convingerea că psihologia nu merită să facă parte din cadrul ştiinţelor. Să facem un efort de a găsi adevărul, să ne angajăm cu toată fermitatea pe calea obiectivităţii, dar şi cu toată pasiunea de care era animat legendarul Pan în vînătorile sale.

III. 2. *ÎN CĂUTAREA OBIECTULUI*

III. 2.1. CE ESTE ŞTIINŢA ?

Argumentele care sprijină negarea psihologiei au dezvăluit numai anumite motivaţii, îndreptate în sensul justificării unor teze dinainte acceptate, teze legate de satisfacerea unor interese extraştiinţifice. Ele mai au — după cum am văzut — şi o altă semnificaţie. Dacă psihologia are mai multe obiecte sau nici unul, dacă metodele ei lasă încă de dorit, iar prevederea este dificilă sau imposibilă, aceasta nu se explică prin faptul că psihologia nu este sau n-ar putea deveni ştiinţă, ci mai ales prin împrejurarea că interpreţilor ei critici le lipseşte orientarea filosofică necesară.

Conştiinţa acestei dezorientări apare într-o observaţie făcută de doi psihologi francezi asupra psihologiei moderne. „Psihologia modernă — spun ei — pentru că n-a voit să plece de la o idee gata făcută despre om, poate că nu mai ştie bine încotro merge, dar este sigur că merge" (95, p. 1668) ; o constatare puţin încurajantă pentru anul 1957 !

Spre a nu ne opri decît asupra unui singur exemplu, ne vom referi la cazul unui om de ştiinţă şi anume Auguste Tournay, fiziolog francez cu renume, care îşi precizează poziţia sa filosofică în încheierea unui volum de „psihologie aplicată" (1958). El se raliază în mod net la filosofia dualistă a lui Sherrington, expusă în lucrarea *Man in his nature* (1941)· Este vorba de a se căuta „mediul spiritului în corp", de a afla cum Creierul şi Psyché „colaborează", cum se leagă împreună, „cum s-ar zice, pe muchie de cuţit". „Care este soluţia sintezei ?" se întreabă savantul francez. „Cum să ne dăm seama de conjuncţia între aceste două incomensurabile ? Aici omul de ştiinţă îşi suspendă puterea sa de a afirma, la hotarele între «epistemе» şi «doxa», între ceea ce este astăzi accesibil în mod ştiinţific şi ceea ce revine încă credinţei" (167, p. 1250).

Iată impasul agnostic în care poate fi adusă azi ştiinţa de o filozofie dualistă, impas acceptat cu resemnare şi

seninătate de acei oameni de știință pe care i-am citat. Nu cumva această seninătate ascunde în sine motivația nemărturisită de a justifica năzuințele „Credinței", prin opoziție cu acelea ale „Științei" ? O asemenea filosofie ne duce, după propria expresie a autorului spre „capătul drumului deschis", spre piatra de hotar — am încheia noi — pe care este gravată inscripția cunoscută și descurajantă : „Ignorabimus !" Trecerea acestui hotar impune schimbarea pașapoartelor ; pătrunderea în acest domeniu, al credinței, cere stingerea luminilor științei și abandonarea întregului tezaur dobîndit cu trudă milenară ; ea cere omului de știință avîntarea în Absolutul Iraționalului. Mister în fața științei ; de la cutezanță și inițiativă la resemnare și abdicare ! O asemenea filosofie nu ne poate sluji la nimic ; ea nu ne poate decît dezorienta în căutarea noastră a adevărului.

Explicația acestei dezorientări nu o vom găsi, urmînd sugestiile lui Le Terrier și G. Simondon, în simpla „supraviețuire a metafizicii" sau în „repulsia omului de a se lăsa încadrat, ca un lucru, într-o definiție științifică" (cf. 95). Explicația, după cum știm, are rădăcini sociale adînci : clasicii marxism-leninismului au știut să le dezvăluie cu toată pătrunderea.

Argumentele aduse, în loc să demonstreze că psihologia nu este știință, demonstrează faptul că autorii respectivi nu au o înțelegere corectă a noțiunii de știință, noțiune care trebuie examinată în dezvoltarea ei dialectică, social-istorică.

Am dezvăluit confuzia formulei, în aparență clară și lapidară : „trecut lung, istorie scurtă". La prima vedere apare deosebit de precis faptul istoric : psihologia s-a născut în mintea lui Aristotel, și a devenit știință, desprinzîndu-se din mintea unor fizicieni și fiziologi, la jumătatea secolului al XIX-lea. Nașterea ei s-ar datora mai ales metodei.

Situația, atît de clară în aparență, a creat un început de istorie a psihologiei și, ca toate istoriile, ridică în fața noilor generații noi probleme. Care au fost criteriile în fixarea datelor precise de naștere a psihologiei și a fazelor ei de dezvoltare ? Istoria psihologiei se cere revizuită de pe noi poziții, ale științei noastre de astăzi. *Fixarea*

datei de naştere a psihologiei depinde de înţelesul noţiunii de ştiinţă.

„Toate ştiinţele — afirmă eminentul fizician H. Mineur — au ca bază observaţia şi experienţa, în aşa fel încît putem spune, fără a ne înşela mult, că metoda ştiinţifică se confundă cu metoda experimentală" (105, p. 45).

„Ştiinţa — susţine un alt distins om de ştiinţă, Maurice Daumas, deschizînd prin studiul său impozantul volum de istorie a ştiinţelor — este tot atît de veche ca şi umanitatea. Ea este aşezată pe un fond elementar de cunoştinţe, care nu s-a putut constitui la început decît foarte încet, fără metodă şi fără obiect definit. Îndată ce au apărut pe pămînt oamenii, aceia dintre ei care erau înzestraţi cu calităţi superioare de observaţie şi erau ajutaţi de o mai mare abilitate manuală, au fost primii savanţi" (42, p. 3). Ne întrebăm dacă sîntem în faţa unui extras dintr-o pagină de literatură, cu un stil metaforic şi hiperbolic, sau dintr-o pagină de ştiinţă ? Oricare ar fi poziţia autorului, ea merită să fie examinată.

Acceptarea celei de-a doua soluţii dă naştere la tot felul de interpretări contradictorii. Mai întîi, noi nu încetăm să vorbim despre psihologiile secolelor anterioare, aşa cum o face, de exemplu, Lucien Daumas în capitolul „Psihologia de la sfîrşitul evului mediu pînă la începutul secolului XX", şi aşa cum fac toţi istoricii psihologiei, care încep cel puţin de la Aristotel. Cei mai prudenţi, cu toată contradicţia etimologică a expresiei „psihologia neştiinţifică", tratează psihologia anterioară actului ei oficial de naştere (1860) ca psihologie neştiinţifică, metafizică filosofică sau empirică. Iată, deci, că am avea două psihologii : o ştiinţă ştiinţifică despre psihic şi una preştiinţifică.

Chiar dacă am admite această separaţie, nu putem să nu formulăm unele rezerve : trecutul conţine, pe lîngă o sumedenie de erori şi superstiţii, un noian de cunoştinţe şi observaţii obiective, noi, provenite din surse diferite : clinică, şcoală, observator astronomic, grădină zoologică, penitenciar etc., constatări şi explicaţii aparţinînd oamenilor de ştiinţă din domenii diferite : moralişti, scriitori, pedagogi, medici, criminologi, grafologi, şi chiar din domenii extraştiinţifice : vînători, crescători de animale

etc. Nefiind experimentale, le grupăm oare pe toate, fără diferenţiere, în clasa preştiinţei sau a non-ştiinţei? Ce este şi ce nu este preştiinţific în acest trecut laborios al cunoaşterii fenomenului psihic?

Se sugerează soluţii de compromis: „este greu de stabilit o graniţă între ştiinţă şi non-ştiinţă"; există stări de tranziţie insensibile de la cunoştinţa empirică la cea ştiinţifică. Astfel, R. Müller-Freienfels, în lucrarea *Psihologia ştiinţei*, găseşte, cu drept cuvînt, că perioadele premergătoare ştiinţei sînt bogate în probleme, ipoteze fecunde, precum şi în ficţiuni, erori sau lacune, la fel de fecunde şi ele, pentru suscitarea gîndirii şi activităţii ştiinţifice. Cea mai bogată parte, însă, o constituie practica. Această parte el o numeşte „încă-neştiinţă" („Noch-Nicht-Wissen") şi o consideră mai importantă decît pe cea ştiinţifică. „Ştiinţa pur teoretică — spune el — este numai jumătate de ştiinţă" (108, p. 2).

R. Müller-Freienfels ne oferă 12 criterii de apreciere a progresului de la „încă-neştiinţă" la ştiinţă. Procesul progresiv al scientizării cunoştinţelor trebuie să împlinească următoarele condiţii şi criterii: 1) depersonalizarea progresivă, 2) să aibă caracterul „supraocazional", 3) eliberarea de sentiment, de pasiune, 4) abstracţia, raţionalizarea, 5) cuantificarea, 6) caracterul critic, 7) spiritul metodic, 8) expansiunea, 9) colectivismul, 10) specializarea, 11) instrumentalismul, şi 12) caracterul sistematic de organizare (cf. *ibidem*, pp. 4—14).

În încercarea sa de a defini ştiinţa, John Sommerville subliniază cîteva elemente *necesare* ştiinţei. Ştiinţa nu poate reflecta faptele particulare şi izolate, oricît de precise ar fi ele; ştiinţa este o totalitate de cunoştinţe *organizate*, bazate pe fapte care sporesc considerabil capacitatea noastră de a explica şi prevedea (cf. 154, p. 160). Înşirarea unor fapte izolate, oricît de precise ar fi ele, încă nu le conferă caracterul ştiinţific. „La ora 10 dimineaţa, am ridicat un fir de aţă de culoare albastru-deschis şi de lungime exact de 7 1/2 cm". Oricît de adevărat şi de precis ar fi faptul, el nu poate intra în ştiinţă, în stare brută şi izolată. Faptele nu trebuie să aibă un caracter de colecţie; ele trebuie să fie organizate. Notarea a mii de cazuri de natura acestuia: „la ora 10,06 soarele a fost

acoperit de nori timp de 37 sec" nu constituie încă material ştiinţific. Pe lîngă aceasta, ştiinţa trebuie „*să explice* faptele, să rezolve problemele" (*ibidem*, p. 155—156).

Cu toată justeţea criteriilor expuse, ele au totuşi un neajuns : sînt *statice*, au un caracter *finit*, limitat. Ştiinţa *nu este, ci devine* ; ea nu este numai o *structură* organizată de cunoştinţe, ci o *funcţie*, un *proces* de cercetare, de adîncire neîntreruptă a legilor naturii. În examenul nostru critic al psihologiei, făcut în 1946 (*Ce este psihologia ?*) afirmam că „psihologia nu este ci devine" ; „este vorba, deci, mai mult de descifrarea sensului evolutiv al psihologiei decît de descrierea unui fenomen cristalizat" (119, p. 173).

În această privinţă sîntem de acord cu Ackoff, care afirmă că „înţelesul ştiinţei se transformă o dată cu felul cum evoluează ştiinţa. Stadiile succesive îi creează un nou sens şi o nouă semnificaţie. Evoluţia nu poate fi oprită de un act de definiţie" (9. p. 1). Ceea ce este socotit ca ştiinţă de o anumită epocă, mai tîrziu este considerat, uneori ca mit, alteori ca adevăr parţial, relativ. Pînă la Copernic geocentrismul era considerat ca un adevăr pentru toţi omenii ; după demonstrarea sistemului copernician, sistemul geocentric este apreciat ca model de eroare ştiinţifică. Mecanica lui Newton era privită, pînă la Einstein, ca imagine absolut adecvată a lumii fizice ; astăzi ea nu mulţumeşte pe fizician ; valabilitatea ei ştiinţifică se verifică numai în condiţii limitate. Ar fi oare just să considerăm astăzi mecanica newtoniană ca preştiinţifică ?

Oamenii de ştiinţă sînt de acord că adevărurile ştiinţifice nu au un caracter absolut şi definitiv ; ele se află într-o continuă mişcare. Legile fizice, bunăoară, „sînt supuse unei verificări mai precise sau sînt controlate în domenii mult mai largi decît cele pentru care au fost formulate iniţial. Astfel, apare uneori necesitatea revizuirii lor şi legea trebuie lărgită, încît să includă fenomene a căror existenţă nu era bănuită pînă atunci, totuşi ea rămîne valabilă, sub prima formă, în toate scopurile practice, cînd este vorba de descrierea fenomenelor pentru care a fost dedusă la început" (122, p. 11). Aşa se explică de ce acelaşi fenomen, în acelaşi moment istoric, poate

fi interpretat la niveluri diferite, fără ca interpretările inferioare să aducă prejudicii autorilor lor. Şi azi sînt atîţia oameni care se conduc, văd fenomenele cosmice prin prisma geocentrică, fără ca prin aceasta orientarea lor spaţială să sufere.

Uneori, alegerea metodelor inferioare de explicaţie sau acţiune se face în mod deliberat : preferăm o metodă inferioară, mai simplă, cînd ea nu cere eforturi pe care ni le impune folosirea unei metode superioare. Utilizarea unui mijloc primitiv este uneori dictată de urgenţa soluţiei : „apreciem după ochi" cantitatea şi natura unei substanţe medicamentoase, cînd timpul cerut de analizele de laborator ar face tardivă cunoaşterea rezultatului ; mai bine mai puţin ştiinţific şi la timp, decît ştiinţific dar prea tîrziu (9, p. 3).

În formaţiunile sistemului nervos, etajul superior nu înlătură pe cele inferioare, ci le integrează, subordonîndu-le şi modificîndu-le, în sisteme mai complexe. Dacă individul nu poate rezolva problema la un nivel superior, el recurge la soluţii asigurate prin mecanisme preexistente, inferioare. Dacă mecanismul iluminării cu energie electrică se defectează, recurgem la lampa cu petrol sau la feştilă.

Se înţelege că valoarea relativă a acestor procedee depinde de un complex întreg de condiţii : o soluţie primară ne poate da viaţă, dar tot ea ne-o poate pune într-o şi mai mare primejdie. Apoi, ceea ce este adevărat pentru lumea mecanică, nu se prezintă la fel şi în cea psihologică sau psihică. O regresiune în acest domeniu nu reprezintă o *revenire* la mecanisme identice cu acelea ce fuseseră valabile cîndva în trecut.

Dacă privim ştiinţa în perspectiva ei genetică, nu se poate spune despre ea că este sau nu este, ci amîndouă : este şi nu este, adică *devine*. Ceea ce este ştiinţă pentru o epocă istorică devine preştiinţă pentru alta, următoare, şi tot aşa mai departe.

Nu tot ce precede o fază ştiinţifică poate fi socotit ca preştiinţă, ca preludiu al unei ştiinţe sau ca premisă a acesteia. Unele date rămîn definitiv pierdute şi stigmatizate ca erori, iar altele se păstrează ca germeni fecunzi ai adevărurilor de mai tîrziu. Din mitul lui Icar

putem reține ca pozitivă năzuința de a zbura, precum și unele elemente din imitația zborului păsărilor ; o bună parte, însă, rămîne pentru totdeauna în afară de știință. Deci, nu tot ce precede știința este preștiință și nu tot ce este mitologie rămîne complet străin de știință. De asemenea, unele fapte și interpretări socotite azi științifice, mîine vor fi considerate ca fiind de domeniul pseudoștiinței. Cunoștințele științifice sînt aproape totdeauna amestecate, într-o măsură mai mare sau mai mică, cu cele neștiințifice.

III. 2.2. CE ÎNSEAMNĂ A CUNOAȘTE OBIECTUL UNEI ȘTIINȚE?

O știință trebuie să aibă un obiect ; iată o idee care denotă bun simț, fiindcă nu poți concepe o activitate științifică fără ideea obiectului ei. Acest obiect, deci, trebuie cunoscut, adică în cazul științei, trebuie să știi ceea ce îți propui să cercetezi. Contradicția, însă, răsare imediat : îți propui să cunoști ceea ce presupui ca fiind cunoscut ; dar nici nu-ți poți propune studierea a ceva al cărui înțeles îl ignorezi cu desăvîrșire. Ar rezulta, așadar că : sau obiectul științei se presupune cunoscut, și atunci nu mai este nevoie de știință, de cercetare (ea nu este nici posibilă, nici necesară, ea există), sau obiectul nu este cunoscut, și atunci nu poate exista nici știință (ea este necesară, dar nu este posibilă).

Ne aflăm în fața contradicției pe care o surprinde Platon în unul din dialogurile sale, unde Socrate amintește interlocutorului insidioasa teză : „este imposibil ca un om să caute atît ceea ce știe, cît și ceea ce nu știe. Pe de o parte, el n-ar căuta, în adevăr, ceea ce știe, fiindcă o știe și, în asemenea caz, el n-are de loc nevoie să caute, iar, pe de altă parte, el n-ar căuta ceea ce nu știe, cu atît mai mult cu cît nu știe ceea ce ar trebui să caute" (131, p. 528).

Iată contradicția pe care o suscită o concepție statică asupra științei. Dacă am aștepta ca obiectul unei științe să fie constituit și cunoscut, nu s-ar fi născut nici o

știință, iar dacă cineva ar întreprinde o cercetare la întîmplare, în speranța de a găsi obiectul cercetării, știința nu s-ar naște dintr-o asemenea încercare oarbă. Ca să se nască o știință, cunoașterea obiectului acesteia trebuie să existe și să nu existe, adică acest obiect să se nască progresiv, să *devină* din ce în ce mai cunoscut. Între știință și obiectul ei, între om și obiectul cunoașterii sale se stabilește o unitate dinamică, de interdependență. Se poate spune că știința creează obiectul și este creată de acesta.

Pentru a evita interpretarea greșită a celor afirmate și a preveni o alunecare idealistă, trebuie să specificăm *în ce măsură* știința își creează obiectul său de cercetare, în ce măsură *ea își creează un univers științific* (în sens gnoseologic sau epistemologic și *nu ontologic*).

Materialismul filosofic deosebește fenomenul de esență și concepe progresul științific ca un proces de pătrundere progresivă în esența realității. Cunoașterea esențelor reprezintă înțelegerea superioară a fenomenului. Privind din acest punct de vedere obiectul unei științe, am putea spune că el începe prin a fi fenomenal, spre a deveni din ce în ce mai esențial.

Dacă transpunem aceste categorii dialectice pe plan psihologic și la cazul discutat, descoperim contradicția dintre *implicit* și *explicit*. Această opoziție se suprapune, în parte, opoziției, ridicată de filosofie, dintre gîndirea intuitivă și discursivă. A cunoaște, într-un sens, înseamnă a deveni conștient. Deosebirea dintre conștiință și cunoștință se poate reduce deocamdată la aceea dintre sferele noțiunilor respective : orice cunoștință este un act de conștiință, dar conștiința nu este numai cunoștință.

Progresul cunoașterii, deci, este progresul conștiinței : amplificarea și adîncirea conștiinței fenomenelor respective. Trecerea de la intuiție la cunoștința discursivă este procesul de transformare a cunoștinței nearticulate, nediferențiate, adesea practice și neverbale, în una articulată, diferențiată, verbală și logică. Cea dintîi poate fi numită implicită față de a doua, explicită, logică sau rațională. Cunoașterea explicită reprezintă, deci, un grad superior de conștiință, față de treapta cunoștinței implicite, intuitive.

În acest sens se poate afirma, fără riscul unei contraziceri, că și poporul face și a făcut psihologie ; un Theophrast sau un La Bruyère, zugrăvind „Caracterele", ca și un Aristotel, un Wundt sau un Wallon ; fiecare din aceștia, la un anumit nivel, și fiecare în cadrul universului său psihologic. Toate sînt *psihologii*, cu obiecte diferite, într-o măsură, reprezentînd în același timp *o singură* psihologie, în stadii sau trepte diferite de dezvoltare.

Obiectul, deci, există în toate etapele conștiinței noastre, în toate fazele acțiunii noastre cu el. Cu cît el devine mai cunoscut, cu cît relațiile lui cu alte obiecte devin mai cunoscute, iar sistemele de referință în care poate fi studiat mai vaste, punctele de vedere din care poate fi privit mai numeroase, cu atît înțelegerea lui devine mai bogată și, *în acest sens, el devine un produs al științei noastre*. În același sens, el devine produs al acțiunii noastre, al practicii și experienței sociale. De aici rezultă poate și iluzia că obiectul științei noastre începe cu faza cunoașterii actuale, prezente, adică „azi".

Înțeles astfel, obiectul oricărei științe există și nu există ; el este „cunoscut" și „încă necunoscut" ; avem știință și „încă nonștiință". Obiectul oricărei științe este cunoscut ca o realizare a uneia din infinitele posibilități ale necunoscutului ; este necunoscut ca intuire, prin prisma cunoscutului, a unor vaste posibilități necunoscute; *contradicția dialectică: realitate-posibilitate*. Obiectul unei științe nu este numai existent, ci și posibil. Ceea ce constituie o știință nu este numai sfera încremenită de cunoștințe dobîndite, ci întreaga zonă de penumbră și umbră care învăluie sfera cunoscutului.

„Cel mai simplu adevăr, obținut pe calea cea mai simplă, inductivă — spune Lenin — este întotdeauna i n c o m p l e t, deoarece experiența este întotdeauna neîncheiată. Ergo : legătura inducției cu analogia — cu *conjectura* (previziunea științifică), relativitatea oricărei cunoștințe și conținutul absolut în fiecare pas înainte al cunoașterii" (7, p. 148). Orice cunoștință devine produs al acțiunii noastre, al practicii și experienței sociale.

Acel care neagă existența psihologiei pornind de la constatarea că esența psihicului încă nu este cunoscută,

ar trebui să nege și existența fizicii din motivul că esența materiei nu este (și nici nu va fi vreodată) definitiv și complet cunoscută ; la fel ar putea fi negată și existența biologiei, fiindcă esența vieții rămîne încă în mare măsură o necunoscută. Dacă ar fi să așteptăm să se rezolve contradicțiile existente, cum ar fi, de exemplu, aceea între teoria corpusculară și cea ondulatorie a luminii, ar fi trebuit să contestăm de mult fizicii dreptul la existență.

Nu se știe încă astăzi, cu toată certitudinea, ce este psihicul ? N-are nici o importanță, am putea răspunde ; foarte bine că se știe mai mult decît ieri și cu siguranță că eforturile științifice vor face ca mîine să se știe mai mult decît știm astăzi. Dacă obiectul psihologiei îl constituie lumea internă, subiectivă, a omului, înțelegerea obiectului acestei discipline se precizează din înțelesul noțiunii de subiectiv. Dar ce este fenomenul subiectiv ca obiect de cercetare științifică ?

III. 2.3. NOȚIUNEA DE SUBIECTIV

Din variatele înțelesuri ale noțiunii de subiectiv desprindem patru, mai importante : 1) identic cu psihic și opus fenomenului fizic, material ; 2) sinonim cu individual, ca legat de subiect, opus fenomenului social, adecvat și corespunzător realității ; 3) fictiv, aparent, iluzoriu, opus noțiunii de real existent ; și 4) intern, opus realității externe. Înțelesul întîi este aproape identic cu al patrulea, în măsura în care fenomenul psihic este înțeles nu numai ca fiind opus celui fizic, dar și ca fiind un fapt intern, opus unei realități din afară.

Ceea ce a impus diferențierea fenomenului psihic de unul fizic este însușirea, devenită, în cursul dezvoltării umane, tot mai pronunțată, de a se putea sustrage, într-o anumită măsură, observației din afară, de a se ascunde, dobîndind astfel un caracter intim, intern și strict individual, adică legat de subiect. Pierre Janet subliniază rolul conduitei secretului și a minciunii în formarea înțelesului de psihic.

Această capacitate de a se sustrage observației altora, externe și directe, poate lua forme diferite de operație

mintală : de limbaj interior şi gîndire propriu-zisă, de intenţie (prietenoasă sau duşmănoasă), de suspendare a acţiunii sau amînare a acesteia, de secret, de fantezie, ca substitut al realităţii, de realizare pe plan intern a unei dorinţe neîmplinite sau, în fine, de minciună („conduită dublă", după Janet, sau dedublare a adevărului : unul pentru sine, altul pentru ceilalţi).

Dobîndind această nouă trăsătură, faptul psihic devine ceva nou, deosebit, atît pentru cineva din afară, cît şi pentru conştiinţa individuală, transformîndu-se într-un obiect de conştiinţă, cu proprietăţi diferite de ale altor obiecte, externe, accesibile oricui. Astfel, subiectivul devine sinonim cu viaţa sau lumea internă, cu realitatea psihică, individuală. Sensurile 1) şi 4) devin astfel inseparabile de sensul 2), adică de *individual.*

Poate că această particularitate, a subiectivităţii şi individualităţii, proprie fiinţelor vii, în înţelesul definit de A. N. Leontiev (cf. 93) a şi determinat pe unii filosofi să pledeze în favoarea derogării lumii vii de la legea determinismului, făurind un concept — iraţional şi absurd — al liberului arbitru. „Aceeaşi" situaţie, „acelaşi" individ — reacţii *diferite* ; „aceeaşi" reacţie — semnificaţii *diferite* ; premisă pentru concluzia că, în lumea organică, şi în special în cea umană, aceeaşi cauză, în aceleaşi condiţii, ar putea determina efecte diferite. Explicaţia ? — Voinţă liberă, forţă creatoare, elan vital !

Asemenea interpretare a modului de reacţie, numit psihic, implică o eroare logică şi o gravă opacitate psihologică : incapacitatea unor filosofi de a diferenţia mediul, ca *realitate fizică,* (acelaşi pentru toate fiinţele cuprinse în el) de *mediul reflectat în fiinţa individuală,* fenomenal, psihologic (diferit după structura şi experienţa celui ce percepe). Aceeaşi situaţie, din punct de vedere fizic, determină reacţii diferite, cînd este percepută în mod diferit de acelaşi individ (care nu mai este acelaşi !). Aceeaşi reacţie, din punct de vedere fizic, are semnificaţie diferită, dacă se integrează într-un sistem diferit — ca nivel şi structură — de referinţe psihice. Această distincţie, deosebit de importantă, l-a făcut pe Heraclit să afirme că omul nu se poate scălda de două ori în acelaşi rîu. Iată o demarcaţie, de o pregnanţă deo-

sebită, gravată în istorie cu două milenii şi jumătate în urmă, între devenirea fizică şi cea psihologică.

O veche fabulă relatează următoarea împrejurare. Cinci orbi se află lîngă un elefant. Primul, apucînd trompa elefantului declară că a atins un şarpe. Altul, îmbrăţişînd piciorul elefantului jură că este vorba de un copac. Orbul sprijinit de elefant este convins că în spatele lui se află un zid. Acel care ţinea în mînă coada, avea impresia că pipăie o frînghie, iar ultimul, care a atins colţii elefantului, avea percepţia unei ţepuşe primejdioase.

Iată cum, o singură realitate, răsfrîntă în cinci conştiinţe omeneşti, în cinci lumi interioare, a putut da naştere la cinci realităţi psihice diferite, cinci realităţi subiective — iluzorii, spunem noi, care *ştim* mai mult şi mai bine, care sîntem în posesia adevărului, pe baza unei experienţe mai bogate, mai complete ; aceste cinci iluzii reprezintă totuşi cinci *realităţi* psihice, subiective.

De multă vreme, deci, conştiinţei omului i s-a impus deosebirea dintre adevăr şi iluzie, dintre obiectiv şi subiectiv, realitate externă şi una internă. „Universul unui cîine — spune E. Claparède — nu este de loc acelaşi cu al omului, cu toate că trăiesc în acelaşi mediu fizic şi par a se înţelege foarte bine ... Asimilînd mediul ambiant, fiecare îi imprimă acestuia pecetea proprie, tot aşa cum lăsăm amprenta individualităţii noastre pe alimentele pe care le absorbim. Aceeaşi carne de vacă înghiţită de un cîine sau de un om nu are aceeaşi soartă ; cîinele o transformă în carne de cîine, omul — în carne de om ; într-un caz, am putea vorbi de canificare, în altul — de homificare. La fel se întîmplă şi cu mediul ambiant" (39, pp. 167—168). Cineva face o observaţie, cu nuanţă de ironie, că maimuţele superioare apar întrucîtva ca diferite după cum sînt studiate de psihologi germani sau americani şi că ele ar poseda ceva din trăsăturile atribuite de obicei fiecăruia din cele două popoare (198, p. 297).

Teoria leninistă a reflectării lămureşte în chipul cel mai clar rolul crescînd al factorului subiectiv în întreaga dezvoltare a lumii. Materia în totalitatea ei posedă proprietatea reflectării. Această însuşire constituie structura însăşi a corpurilor ce reflectă acţiunea exercitată asu-

pra lor din afară. Un corp nu suferă pur și simplu (patient) acțiunea unei forțe externe (agent), ci o reflectă, reacționînd la această acțiune, conform naturii structurii sale interne. Această reacție modifică structura anterioară a corpului, imprimîndu-i un nou mod de reacție, de reflectare a acțiunii suferite. Cu cît natura corpului este mai complexă și situată pe o treaptă mai înaltă de organizare a materiei, cu atît și rolul factorului intern, în determinarea și explicarea relațiilor acelui corp, este mai important. Determinismul dobîndește o nouă înfățișare: din simplul transfer al forței de la un obiect la altul, într-un proces de secvență, el se transformă într-o legătură nouă, al cărei înțeles rezultă atît din condițiile exterioare (*ab extrinseco*), cît și din natura corpului receptor *(ab intrinseco)*. Răspunsul încetează de a mai fi o reflectare pasivă și exclusivă a obiectului din afară, devenind, într-o măsură mai mare, o reflectare *și* a naturii interne a obiectului care a suferit acțiunea agentului. Fiecare corp, începînd cu cel material și anorganic și terminînd cu ființa umană, nu transmite în mod pasiv și impersonal semnalul primit, ci îl și *traduce* în propria sa „limbă", conform „codului" său specific. Se înțelege că acest cod este cu atît mai complex, mai personal, mai individual, cu cît „cuantumul de informație" al persoanei respective este mai ridicat. Este departe de a fi întîmplător faptul că la noi, astăzi, în cadrul orînduirii socialiste, cînd forțele sociale se răsfrîng în conștiința reflexivă și diriguitoare a omului prin efortul acestuia de a face conștiente, explicite legile înseși ale societății, rolul factorului subiectiv, al conștiinței, devine mult mai important decît înainte, cînd legile sociale erau mai mult „suferite" și trăite în mod mai puțin activ, și mai mult spontan și implicit.

Mario Bunge, filosof și om de știință argentinian, profesor la Universitatea din Buenos Aires, analizînd cauzalitatea, o consideră ca o formă specială a determinismului, caracterizat, de acest autor, prin două componente esențiale: eficiența (forța de generare) și legitatea. Între cele două extreme ale explicațiilor filosofice: a doctrinei cauzaliste, care explică mișcarea prin cauze externe (*ab*

extrinseco) şi a doctrinei automişcării, care explică prin cauza internă, a substanţei (*causa sui*), a externalismului (sau environmentalismului) şi autodeterminismului (sau imanentismului), filosoful argentinian ajunge la sinteza amîndurora : „Sinteza dintre autodeterminare şi determinare externă, în care cauzele externe sînt înţelese ca factori ce declanşează procesele interioare şi nu ca factori formînd bucăţi pasive de lut" (32, p. 228). Autodeterminarea deplină, adică libertatea absolută este tot atît de iluzorie şi insuficientă ca şi cauzalitatea eficientă (înţeleasă ca o constrîngere externă) (*ibidem*, pp. 227—228).

Această înţelegere sprijină cunoscuta teză formulată de Engels (a libertăţii ca fiind o cunoaştere a legităţii, a necesităţii) şi reprezintă poziţia ştiinţifică de pe care pot fi interpretate, în modul cel mai consecvent, fenomenele psihice. Sesizarea şi înţelegerea psihicului reprezintă, în cazul acesta, dezvăluirea factorului intern al comportării, a legităţii interioare, inerente structurii individului. A înţelege un fenomen psihic al unei persoane înseamnă a determina nu numai situaţia externă, ci şi rolul condiţiilor interne în manifestarea acelei persoane.

Am putea afirma, fără exagerare, că distincţia dintre fenomenul extern, material, şi cel intern, psihic, a constituit o *condiţie* necesară (dar nu suficientă, bineînţeles) a naşterii celor două concepţii opuse : idealistă şi materialistă. Această din urmă antiteză filosofică *presupune* înţelesul de psihic, tot aşa după cum originea psihologiei nu este de conceput fără conştiinţa subiectivului. Se înţelege de ce meditaţia filosofică a implicat, de la început, germenele psihologic şi de ce originile psihologiei au rădăcini în filosofie.

III. 2.4. DE LA MONOLOG SPRE DIALOG

Idealism subiectiv, solipsist — materialism naiv şi mecanicist, în filosofie ; introspecţionism — comportamentism, în psihologie sînt contradicţii supărătoare, neliniştitoare. Nu ne poate mulţumi o psihologie a conştiinţei fără lume externă şi nici psihologia conduitei „obiective" fără motivaţie şi semnificaţie psihică ; su-

biect fără obiect, pe de o parte ; obiect fără subiect pe de alta ; monolog al realității.

A trecut mai mult de o jumătate de secol de la apariția „manifestului behaviorist" al lui Watson (1913), moment considerat „revoluționar" (la fel ca și nașterea psihanalizei!). „Psihologia contracției musculare (muscle-twitch-psychology" = „Muskelzuckismus") înlocuiește psihologia introspectivă ; corpul ia locul sufletului, adevărul psihologic se deplasează din interior spre periferia corpului ; obiectul psihologiei nu mai este „res cogitans", ci „res extensa".

Entuziasmul, însă, diminuează cu timpul (1931 — 1930) și psihologia watsoniană devine „clasică" ; axioma obiectivă : fiziologică, moleculară, mecanicistă și transpoziționistă (de la structuri simple, animale, spre cele complexe, superioare, umane), se cere revizuită și înlocuită. Între S și R, Tolman situează o serie de variabile („intervening variables") = aptitudinea, trebuința, dispoziția și altele ; astfel, răspunsul individului, conduita, dobîndește un sens psihic interior, motivațional, final („purposive"). Din „obiectiv", behaviorismul devine „subiectiv" ; Miller, Galanter și Pribram (1960) efectuează sinteza metodei fenomenologice cu cea operațională. Din monologal, behaviorismul devine dialogal.

Să nu ne închipuim, totuși, că această operație înseamnă o victorie a psihologiei introspecționiste și o înfrîngere a psihologiei „obiective", a conduitei. Asistăm la un fenomen de emergență, de sinteză, de transfigurare a elementelor anterioare ; conduita dobîndește sens, iar sensul devine reacție : *conduită semnificativă.*

Conștiința, în psihologia conduitei unui Pierre Janet, de exemplu, este conduită, *reacție* la stări proprii ale individului ; conduită secundară, care, la nivelul uman, devine verbală și socială, intra- și interpsihică. Astfel se stabilește legătura organică și indisolubilă între așa-zisa „lume internă" și „lumea externă", între subiect și obiect, gîndire și acțiune, psihic și fizic. Înțeleasă în acest sens, fraza unui Eysenck : „conștiința este un reflex condiționat" (207, p. 260) nu ne surprinde ; ea este acceptabilă, fiind expresia unui sens al unității individului cu lumea. Subiectivul nu mai este rupt de obiectiv

Psihicul devine expresia unității între om și lume, în forma unui dialog între cele două variabile S-R. Cele două lumi, ireductibile una la cealaltă, sînt unite într-un dialog.

O mutație similară se petrece în filosofia existențialistă și fenomenologică, cu repercusiunile ei asupra psihologiei. Această transformare, însă, nu se efectuează din exterior spre interior, prin sudarea a doi termeni izolați prealabil, ci plecînd de la fuziunea lor primară și nediferențiată, de la unitatea perceptivă, înlăuntrul căreia se diferențiază apoi lumea psihică, interioară, de cea fizică și externă. „Om interior" nu există — declară Merleau-Ponty. Nu există decît „omul-în-lume" și „numai în lume el se cunoaște" (243, p. V). Reflexia se efectuează asupra actului nereflexiv ; „percepția este fondul pe care se detașează toate actele și ea este presupusă de acestea" (*ibidem*). Din lumea „trăită" se desprinde, prin reflexie, omul și lumea, conștiința și obiectul. În felul acesta fenomenologia „elimină orice fel de idealism, descoperindu-mă ca „Ființă-în-lume" (243, p. VIII).

Noțiunea de relație ușurează și lui Sartre efortul de a evita interpretarea conștiinței ca receptacol, ca un „interior", în care pătrund și de unde ies „obiectele". Eul nu este un „locuitor" al conștiinței, el este „în afară, *în lume*, o ființă a lumii și Ego al altora" (281, p. 13). Conștiința de sine este o conștiință a unui obiect transcendent. Nu este cazul de a face distincția radicală între obiectivitatea unui lucru spațio-temporal sau „adevăr" etern și subiectivitatea „stărilor" psihice. Persoana psihică a unui „altu" este la fel de reală și obiectivă, ca și existența unui scaun. Starea psihică a lui Pierre îi este accesibilă lui Paul în aceeași măsură, ca și posesorului ei, Pierre. Cînd amîndoi vorbesc despre iubirea lui Pierre, nu înseamnă că Paul înțelege arbitrar și prin analogie ceea ce Pierre „sesizează" din plin. „Ei vorbesc despre același lucru, îl sesizează fără îndoială prin procedee diferite, dar acestea sînt la fel de intuitive. Sentimentul lui Pierre nu este mai *sigur* pentru Pierre decît pentru Paul. El aparține pentru unul și pentru altul aceleiași categorii de obiecte, ce pot fi, fără îndoială, revocate" (281, p. 75).

Din această scurtă referință ne putem da seama că pentru fenomenologii și existențialiștii de azi actul primar este unitatea indiviză a trăirii „ființei-în-lume", a stării „a fi-în-lume", din care omul de știință detașează polii respectivi = subiect-obiect.

Cum, însă, s-a născut și s-a dezvoltat această *conștiință de subiect* și de psihic? Conștiința are ca obiect fenomenul psihic, trăirea proprie sau a altei persoane o putem numi *conștiință psihologică*. Care sînt formele, nivelurile și etapele de dezvoltare a acestei conștiințe?

III. 2.5. PSIHOLOGIA IMPLICITĂ

Problema nu este atît de simplă cum ne apare ea la început. Dacă „știința — după afirmația lui Maurice Daumas — este tot atît de veche ca și umanitatea" și dacă începuturile ei se pot întinde pînă la preistoria umanității, pînă la acel „fond de cunoștințe elementare, care nu s-au definit" (42, p. 3), atunci originile psihologiei coincid cu nașterea conștiinței umane.

Examinată mai atent, afirmația suscită unele precizări. Mai întîi, trebuie să admitem că nu poate fi vorba de o psihologie neverbală, pe plan de acțiune. Animalul nu are viață internă conștientă. Psihicul uman se diferențiază de cel animal prin apariția limbajului. Conștiința este prin excelență verbală. Înseamnă că și conștiința psihologică, adică conștiința de stare psihică, ca atare, nu se poate constitui decît pe plan verbal. Se poate oare afirma, totuși, că originile psihologiei ar coincide cu acelea ale umanității?

Nu trebuie să uităm că gîndirea omului, inteligența lui, s-a exercitat la început pe un plan de *acțiune*: omul a gîndit lucrînd, făcînd. Aceste acțiuni, verbalizate progresiv, devin *cunoștințe*, se transformă în *știință*. Primele operații tehnice și industriale ale omului, în lupta de conservare a vieții acestuia, merg mînă în mînă cu dobîndirea primelor cunoștințe despre *natura lucrurilor* și cu descoperirea de noi relații între fenomene. Viața în societate, o dată cu noi mijloace de comunicare și cu operații specific umane de colaborare, a generat cunoș-

tinţe cu privire la *natura umană*. Ca să poţi exercita o influenţă asupra altuia, chemîndu-l în ajutor, solicitîndu-i colaborarea, sau poruncindu-i o acţiune, se cer informaţii, oricît de elementare ar fi ele, despre natura mijloacelor necesare, cît şi despre efectele mijloacelor folosite. Tehnica relaţiilor interindividuale trebuie să se dezvolte concomitent şi paralel cu cunoaşterea psihicului omului. Dacă, printre oamenii preistorici, au fost — după afirmaţia lui Daumas — artişti, muzicieni, poeţi şi savanţi, bănuim că printre acei „savanţi" au existat şi psihologi.

Afirmaţia ne pare totuşi exagerată. Conştiinţa de ceva este, desigur, şi *cunoştinţă* despre fenomenul respectiv. Cunoaşterea de către individ a naturii externe s-a efectuat — filogenetic — prin intermediul uneltei, în cadrul societăţii. Se ştie că reflexia omului a fost — după cum era şi firesc — îndreptată la început mai ales spre exterior şi spre efectele acţiunii. Ne însuşim limba devenind conştienţi de aspectul instrumental al cuvîntului, înainte de a face din cuvînt obiect special de conştiinţă gramaticală sau artistică; învăţăm a gîndi înainte de a face din gîndire obiect de logică sau psihologie. Conştiinţa despre obiect se naşte înaintea cunoaşterii felului cum a fost cunoscut acel obiect; cunoaşterea precede teoria cunoaşterii; cunoaşterea obiectului se formează înainte ca aceasta să devină obiect al cunoaşterii.

Dacă apariţia conştiinţei de altul şi de sine este o premisă indispensabilă pentru naşterea ştiinţei despre fenomenul psihic, se poate oare afirma că acest moment poate fi considerat ca originea ştiinţei însăşi a psihologiei? Dacă poate exista fenomen psihic fără conştiinţă, de ce n-am putea concepe conştiinţa însăşi fără conştiinţa de conştiinţă? Psihicul a existat *în sine* înainte de a exista *pentru sine* (ca o conştiinţă de sine). „Omul, spune F. Engels, este vertebratul prin care natura ajunge la conştiinţă de sine" (3, p. 16).

Conştiinţa de sine, în acest caz, poate apărea înaintea conştiinţei, a reflexiunii despre conştiinţa de sine, adică înainte de a deveni ea însăşi obiect de conştiinţă. Dacă conştiinţa de sine, ca fapt primar de diferenţiere a unui individ de altul, precede conştiinţa de propria

conştiinţă, înseamnă că şi ştiinţa psihicului nu se poate naşte odată cu conştiinţa de sine, ca persoană, a omului.

Dar, dacă fiecare treaptă nouă, superioară, reprezintă o conştientizare a celei anterioare, se poate oare vorbi de conştiinţă ca realitate absolută ? Ceea ce este conştient în raport cu stadiul anterior (inferior), nu mai este conştiinţă faţă de cel ulterior (superior). Determinarea datei de apariţie a psihologiei, ca reflexie asupra fenomenului psihic, devine şi mai dificilă.

Filosofia materialist-dialectică ne demonstrează că ştiinţa este nedespărţită de acţiune, de practică. Omul de ştiinţă nu tinde numai să facă mai cunoscute, adică mai conştientizate, lucrurile şi fenomenele din natură, societate şi gîndire, ci şi să ne ofere mijloace de a stăpîni şi dirija realitatea respectivă. Psihologia teoretică, ştiinţa ca atare, deci, s-a născut din practică şi din reflexie necontenită, din activitatea neîncetată a omului de a-şi explica stările trăite, din lupta conştiinţei împotriva necunoscutului. Din acţiunea omului asupra omului s-a născut reflexia asupra scopurilor urmărite, a mijloacelor folosite şi a rezultatelor obţinute. Ar însemna, aşadar, că practica psihologică ar fi o teorie implicită, după cum teoria ar fi o practică explicită, care deschide perspective şi posibilităţi pentru o practică viitoare. În acest sens, sîntem de acord cu Müller-Freienfels, care vede ştiinţa sub aceste trei aspecte : cunoştinţă, practică şi cercetare („Wissen, Wirken und Forschen"), şi cu P. Guillaumme care vorbeşte de o psihologie *implicită*, adică o cunoaştere practică despre alţii şi despre sine. „Cunoaşterea — spune psihologul francez — a precedat, sub o formă implicită, trezirea reflexiei teoretice" (cf. 65, p. 1). Această reflexie primară s-a dezvoltat, străbătînd etape succesive de conştientizare, desăvîrşindu-se succesiv, prin forme verbale de comunicare şi acţiune, prin literatură, filosofie, devenind, în sfîrşit, ştiinţă propriu-zisă.

Procesul de derivare a teoriei din practică şi de diferenţiere a acestor două forme de experienţă socială este nedespărţit de discriminarea progresivă a subiectivului de obiectiv, proces de constituire neîncetată şi tot mai acută a contradicţiei : subiect-obiect. Legătura dintre

subiect și obiect devine *mediată* de verigi tot mai numeroase; distanța dintre conștiință și obiectul acesteia crește necontenit, dar mișcarea cunoașterii își păstrează caracterul ei dialectic: ea „dă înapoi pentru a nimeri mai bine" — cum spune Lenin (7, p. 277). Obiectul psihologiei nu ne este *dat*, ci se constituie, se formează, după cum nici faptele fizice nu ne sînt *date*. Constituirea unei științe este un proces de făurire a unei lumi științifice, cu înțelesurile ei specifice. Obiectul psihologiei presupune înțelegerea faptului psihic, ca atare, adică legat de o conștiință, de o personalitate, dar nedespărțit, în același timp, de o situație din afară. Se creează un nou sistem de referințe, o nouă lume, internă, opusă celei externe și, totodată, nedespărțită de aceasta, o lume avînd un eu, ca centru de referințe.

Cînd s-a petrecut acest fenomen? Cum, din implicită, psihologia devine explicită? Procesul nu este ușor de caracterizat.

Să încercăm, mai întîi, determinarea înțelesului de implicit. De la început trebuie să evităm absolutizarea termenului. Un înțeles este implicit numai în comparație cu altul explicit; este *relativ*, deci, față de un alt înțeles. O cunoștință poate fi explicită față de o cunoștință inferioară, și implicită față de alta, superioară. Progresul cunoașterii noastre constă în explicitarea continuă, în mișcarea de la intuitiv la discursiv, de la nediferențiat la diferențiat. Explicitarea, deci, este un proces progresiv de analiză. A înțelege mai bine înseamnă a ști *ce* este un lucru sau un fenomen, *cum* s-a petrecut, *de ce* s-a întîmplat etc., adică este capacitatea crescîndă de a așeza obiectul gîndirii noastre în sisteme și cadre cît mai variate, de relații și de referințe. A explicita un înțeles înseamnă a-l desprinde dintr-un context, pentru a-l gîndi, apoi, ca integrat în sistemul inițial, identic și totodată deosebit de acesta. Noi putem vorbi și scrie corect fără a cunoaște regulile gramaticale, fără a ști *de ce* este mai corect să ne exprimăm într-un fel și nu într-altul. Putem dovedi tact pedagogic, adică să procedăm așa cum trebuie, fără să știm, adică fără să putem descrie și explica nici norma de acțiune și nici mijloacele folosite și necesare pentru a respecta norma, pentru a realiza scopul.

Tot așa, putem provoca compătimirea, simpatia cuiva fără a cunoaște legile psihologice respective. „Nici o psihologie — spune Uşinski — nu va putea înlocui tactul psihologic, care este de neînlocuit în practică, fiindcă acționează repede, instantaneu, în timp ce tezele științei se evocă, se meditează și se apreciază încet" (168, p. 47).

Prima fază, deci cea primară, de cunoaștere psihologică poate fi socotită ca *psihologie în acțiune, conduită psihologică,* ca răspuns la o situație sau la un fenomen psihic. Individul care a surprins, de exemplu, *intenția* răuvoitoare a semenului și a luat din vreme măsuri de apărare, a dovedit înțelegere psihologică. Persoana care nu s-a lăsat amăgită de simulația simpatiei din partea unui cunoscut se poate felicita de perspicacitatea sau intuiția sa psihologică. Prin aceasta, omul dovedește că știe să *interpreteze* semnele exterioare ale realităților ascunse, interne, să deosebească „gestul care servește de semn, de obiectul semnificat" (74, p. 97).

III. 2.6. EXPLICITAREA PSIHOLOGIEI ; DIFERENȚIEREA ÎNȚELESURILOR

Etapa cea mai importantă în conștientizarea unei situații psihologice, a deslușirii unui sens psihologic, o constituie factorul verbal. *Verbalizarea acțiunii,* sub prima ei formă — *de descriere* —, constituie un factor deosebit în conștientizarea fenomenului psihic. Mecanismul este ușor de surprins, ca și în folosirea oricărei unelte : medierea prin instrument ne obligă să cunoaștem atît natura instrumentului cît și a obiectului asupra căruia se exercită acțiunea. Folosirea cuvîntului suscită conștiința relațiilor dintre scop și mijloace : ea ne deschide perspectivele intervenției conștiente și voluntare în lumea psihică, în lumea subiectivă.

Formele descriptive ale acțiunilor psihologice se cristalizează, la început, în produse colective, anonime, folclorice, spre a se ridica treptat la nivelul operelor de artă din literatura cultă și, în sfîrșit, la nivelul științific de abstracție psihologică. Paralel cu tendința de *des-*

crieri concrete avem şi încercări de a prinde adevărurile psihologice sub forma laconică, concentrată, sintetică, a proverbului.

III. 2.6.1. *Poporul-psiholog*

Experienţa psihologică şi înţelepciunea populară, privind caracterul, temperamentul, trăsăturile psihice ale oamenilor, se obiectivează în povestiri, basme, proverbe şi zicale, transmiţîndu-se oral din generaţie în generaţie. Această experienţă, pe lîngă numeroase informaţii de natură diversă, conţine şi adevăruri psihologice. Ele constituie acele pietre preţioase ale tradiţiei, născută fără consemnarea datei şi a numelui autorului ; este o psihologie „anonimă", s-ar putea spune ; este mai corect, cred, s-o numim psihologie *populară*.

Într-un studiu de „consideraţii preliminare", Tr. Herseni abordează, documentat, această importantă şi încă puţin studiată problemă. „Există cu adevărat o psihologie autentic *populară* sau numai o psihologie *popularizată ?*" se întreabă autorul, căci se poate presupune că cunoştinţele psihologice, existente în popor, reprezintă numai o interpretare populară a cunoştinţelor de origine „cultă".

Dacă, în timpurile noastre, se poate admite existenţa şi a unui curent „de sus în jos", adică formarea unei psihologii popularizate, nu putem însă nega că, încă înainte de a se forma acest curent, a existat o activitate creatoare a maselor populare, în procesul de făurire a cunoştinţelor de psihologie. „Este imposibil de imaginat — spune Tr. Herseni — ca oamenii din popor, care observă cu atîta fineţe şi precizie buruienile, păsările, jivinele, gîngăniile, fenomenele meteorologice, ba chiar şi mersul stelelor, să nu fi observat nimic interesant cu privire la viaţa sufletească a lor proprie şi a celor din jur" (68, p. 29). Psihologia populară — după caracterizarea aceluiaşi autor — este constituită din „cunoştinţe psihologice empirice, dobîndite de popor în practica istorico-socială, prin mulţimea contactelor şi legăturilor sociale ale fiecărui individ capabil de cunoaştere, cu toţi ceilalţi indi-

vizi care fac parte, împreună cu el, din sînul unor grupări sociale concrete (familie, sat, oraş, întreprindere, organizaţie profesională, socială, politică etc.)" (*ibidem*). Această psihologie populară se reflectă în limbă ; „lirica, epica, dar mai ales proverbele, aceste formulări condensate ale înţelepciunii şi gîndirii popoarelor, trebuie să reflecte şi ele, cel puţin în parte, psihologia populară" (*ibidem*).

Este important de semnalat subtila observaţie a lui Tr. Herseni : „Cunoaşterea psihologiei populare este şi o cale de cunoaştere a *psihologiei poporului*" (68, p. 46). Din felul *cum* observă cineva, *ce* observă, precum şi din *atitudinea* celui ce observă se poate construi un etaj superior (observaţia observaţiei, interpretarea interpretării) de constatări şi de interpretări psihologice.

Poporul nu a putut aştepta apariţia unei ştiinţe psihologice ; el şi-a format o „ştiinţă" la nivelul trebuinţelor sale practice şi al mijloacelor sale rudimentare de investigaţie. Această ştiinţă practică a rămas, şi ea continuă încă să alimenteze curiozitatea psihologică a omului din popor şi să-i satisfacă acestuia nevoia concretă şi imediată de orientare printre semeni.

Dacă ar fi să ne oprim numai asupra celor două poezii citate de Tr. Herseni (68, p. 37), ar fi de ajuns spre a ne da seama de actualitatea observaţiilor asupra importanţei afectivităţii în conduita omului (sensul condensat, de exemplu, în zicătoarea : „Unde ţi-e inima, acolo şi gîndul" — *ibidem).* Sînt deosebit de concludente observaţiile populare referitoare la particularităţile reacţiilor afective, a tipurilor de conduită sau a expresiilor afective : „inimă închisă sau deschisă", „inimă verde sau cernită, neagră", „a arde la inimă", „a-i pune un ghimpe la inimă", „a-şi călca pe inimă", „a-i merge drept la inimă" etc. (68, p. 38).

Dacă păşim în lumea legendelor altor popoare, găsim pretutindeni dovezi de mare fineţe şi pătrundere în adîncurile firii umane. O legendă cretană, de exemplu, ne descrie un episod din urmărirea atenianului ingenios, Dedal, de către regele Cretei, Minos. Ajuns în Sicilia, Minos oferă regelui sicilian Cocalos să rezolve o problemă : a trece un fir printr-o cochilie de melc, fără a o

sparge. Minos știa că problema nu era accesibilă regelui Cocalos și că numai istețul Dedal o putea rezolva. Dezlegarea problemei i-a dat regelui Minos certitudinea că autorul soluției este Dedal, a cărui prezență este astfel descoperită. N-am putea oare afirma, fără exagerare, că această legendă conține în germene, *implicit*, ideea testelor de inteligență? Acest aspect metodologic din legendă, la rîndul lui, este legat indisolubil de diagnosticul deosebirilor *individuale* în domeniul inteligenței; și aceasta — cu patru milenii în urmă!

Încă un exemplu, luat de data aceasta, la întîmplare, din inepuizabilul tezaur de povești al folclorului Indiei și al Iranului, din *O mie și una de nopți*. Timp de ani de zile o mamă își caută fiul, plecat de la locul său natal încă în copilărie. Transformarea fizică — opera anilor — a împiedicat ca mama și fiul să se recunoască la o întîlnire întîmplătoare. Dar un amănunt *psihologic* a servit de carte de vizită, sau carnet de identitate: modul de preparare a unei prăjituri de rodii. Înainte de despărțirea lor timpurie, copilul învățase de la mamă să prepare, într-un anumit fel, prăjitura delicioasă. Gustînd acum din savuroasa prăjitură, mama exclamă: „Allah! Autorul acestei prăjituri nu poate fi altul afară de fiul meu Hassan Badraddin!"

Povestea conține, — ca și legenda citată — un mod de diagnostic psihologic al personalității, al particularităților individuale, al aptitudinilor; de data aceasta este vorba de o remarcabilă aptitudine în arta culinară.

III. 2.6.2. *Cronicarul-psiholog*

Ocupîndu-se de originile și dezvoltarea psihologiei românești, Tr. Herseni și N. Radu găsesc o psihologie populară, ridicată pe o treaptă superioară, a formelor cărturărești, de psihologie „legislativă", literatură populară scrisă și cronici. Acestea din urmă, la noi, sînt influențate de cultura contemporană a altor țări, precum și de cultura veche elenă și latină. „Din această întîlnire și îmbinare originală nu va ieși — spun autorii citați — o psihologie de specialitate... dar se va contura, și la noi, o *psihologie istorică* și o *psihologie literară*, care se

vor dezvolta neîncetat, primind noi impulsuri și noi forme, pînă în zilele noastre" (69, p. 60). Autorii subliniază aportul principal al cronicarilor noștri, mai ales în ceea ce privește *portretistica psihologică*. Desigur, același lucru se poate spune și despre scrierile istorice vechi ale altor popoare, cronici în care forma descriptivă a unei succesiuni de evenimente cedează progresiv în fața ideii unui determinism social și psihologic, în fața valorii crescînde acordate trăsăturilor morale și psihice ale personalității istorice.

III. 2.6.3. *Scriitorul-psiholog*

Cred că nu există stări psihice conștiente, moduri de manifestare individuale, care — de-a lungul secolelor — să nu fi găsit expresie în toate genurile de literatură universală. Dacă nu l-am lua ca exemplu decît pe Shakespeare și ar fi suficient pentru a constitui o psihologie umană cu toate tipurile și particularitățile ei individuale. Este imposibil de întreprins o analiză științifică a unui sentiment uman, ca iubirea, ura, gelozia, ipocrizia, avariția, vanitatea, invidia, frica — pentru a nu cita decît cîteva din nenumăratele reacții afective ale omului (și fiecare din acestea cu nuanțe individuale nesfîrșite) — fără a nu ne sprijini, ca ilustrare, pe o operă literară.

Este suficient să ne reamintim dialogul între Covielle și Cléonte din actul III, din „Le Bourgeois Gentilhomme" al lui Molière, pentru a ne da seama că originalitatea descoperirii fenomenului de „cristalizare" în dragoste nu aparține lui Stendhal. La fel, auzind tirada lui Eliante din „Le Misanthrope" (actul II, sc. V), prin care personajul descrie cum pasiunea face pe cel ce iubește să nu vadă niciodată vreun cusur în obiectul iubit și cum toate defectele celui iubit devin virtuți și perfecții, ne lămurim de întreaga „logică a sentimentelor". Molière — predecesor al lui Stendhal, al psihologului Th. Ribot și, desigur, al altor psihologi contemporani!

Literatura a pătruns și în adîncurile inconștientului, ale motivațiilor, care scapă prizei de conștiință a marii majorități. Lăsînd la o parte pe genialul explorator al zonelor de penumbră sau umbră ale conștiinței, Dosto-

ievski, să ne oprim asupra unei opere considerată eşantion de roman, atribuit lui Longos (sec. III e.n.), *Daphnis şi Chloe*. Autorul descrie cu o virtuozitate neîntrecută stările de primă iubire, trăite de cuplul de păstori îndrăgostiţi, stări de care, însă, eroii romanului *nu sînt conştienţi*. Cititorul îşi dă perfect seama că tinerii se iubesc, iar tinerii trăiesc iubirea fără a-şi da seama de natura acestui sentiment. De ce? Autorul ne dă şi răspunsul, dezlegarea problemei: nici unul n-a auzit vorbindu-se despre dragoste, nici unul nu ştie *cum se cheamă* un asemenea sentiment. „Biata fată — spune autorul — nu ştia singură ce simte, ea era crescută la ţară şi n-auzise pe nimeni vorbind despre dragoste". Iată de ce sentimentul este trăit pe o anumită treaptă de *conştiinţă* a tinerilor, fiind însă *inconştient* faţă de treapta cititorului, care *ştie* cum se numeşte şi cum se manifestă asemenea trăire. Nivelul psihologic al romancierului poate rivaliza cu cel mai înalt nivel al psihologului, om de ştiinţă.

Un romancier din timpurile noi a exprimat adevărul citat din *Daphnis şi Chloe*: „dacă tinerii n-ar auzi vorbind despre dragoste şi n-ar citi romane, mulţi dintre ei n-ar şti ce-i dragostea şi nici iubirea n-ar fi pentru ei cu putinţă". Aici se dezvăluie cu toată claritatea influenţa mare a literaturii, în procesul de conştientizare a fenomenelor psihice, a propriilor noastre stări sufleteşti. Romancierul psiholog are rolul pe care Socrate îl atribuie filosofului: rolul de moaşă; scriitorul ajută pruncului să ia contact cu „lumea internă".

Numeroase tipologii psihologice s-au impus datorită modelelor literare. Să ne gîndim numai la cele două tipuri nemuritoare, zugrăvite de Cervantes, Don Quijote şi Sancho Pança. Ele rămîn ca mostre de neuitat în înţelegerea introversiunii şi extraversiunii, a schizotimiei şi a ciclotimiei. Putem afirma, fără riscul exagerării, că literatura ne oferă primele modele de caractere umane.

Se cuvine, însă, să facem aici o observaţie. Dacă literatura, privită sub unghiul psihologic, reprezintă o treaptă de explicitare, conştientizare şi obiectivare, prin intermediul imaginii, a fenomenului subiectiv, psihic, sugerînd, prin materialul oferit, un travaliu de analiză abstractă şi ştiinţifică, am putea afirma că, cu timpul, bele-

tristica concretizează unele adevăruri psihologice abstracte, efectuînd astfel operaţia inversă, de la teoria abstractă la intuiţie, de la concept şi modelul abstract la imagine. Paralel cu fenomenul de ştientifizare a literaturii se petrece altul, de literaturizare a psihologiei.

Anumite curente din psihologia apuseană, cum este, de exemplu, psihanaliza sau psihologia existenţialistă, au servit ca teme multor scriitori. Într-o cronică din „La presse medicale" (nr. 70, 2 oct. 1957), S. Doubrow semnalează o carte apărută în S.U.A. şi aproape imediat tradusă în limba franceză, „Chocolates for breakfast" *, de Pamela Moore. Autoarea este o fată de 15 ani şi opera este dedicată mamei sale. În romanul citat se descrie scena în care eroina, o fată de 15 ani, îi vorbeşte profesoarei sale de „fixarea" sa lesbiană, de atracţia sa sexuală pentru tatăl său, de speranţele sale de a avea în viitor o legătură cu un bărbat mai în vîrstă etc. etc. „Există acolo destule lucruri — conchide autorul cronicii — care să dea de gîndit sociologilor şi medicilor" ; de asemenea, am adăuga noi, psihologilor, pedagogilor şi scriitorilor.

Exemplul citat poate ilustra trei adevăruri : 1) măsura în care tînărul în anumite ţări este obsedat de probleme sexuale, „trăite" aşa cum le-a descris Freud, dar fără să fi cunoscut psihanaliza ; 2) gradul în care tineretul şi-a însuşit limbajul şi interpretarea psihanalitică a trăirilor sale sexuale ; şi 3) modul în care unii scriitori, obsedaţi de această doctrină, interpretează realitatea în sensul obsesiei lor. Oricare ar fi adevărul, el reflectă o realitate psihologică şi, la rîndul său, merită să devină obiect de explorare psihologică.

În plină expansiune a psihanalizei, personajele literare devin pradă a „complexelor", a impulsurilor refulate. Romancierii deplasează atenţia lor asupra vieţii interioare, „secrete" şi „interzise" ale eroilor şi eroinelor de romane. François Mauriac nu face excepţie. El îşi propune explorarea abisurilor vieţii psihice, dezvăluirea „tainelor trăirilor" noastre, descoperirea „cheii îngropate" cu care se deschid porţile inconştientului, cu scopul de a elibera „omul în plenitudinea şi totalitatea lui"

* Bomboane de ciocolată pentru micul dejun.

(„Le roman", 1928, pp. 43—44). Prin eroul romanului său *Le noeud de vipères* (1932), romancierul francez ne oferă un „material documentar" psihanalitic de primă calitate. Unul din personajele principale ale romanului, mare avocat dintr-un oraş de provincie, este apărător în faţa curţii cu juri, în „cazul Villenave". Trei personaje : soţul, soţia şi fiul, adolescent. Mărturiile pledează împotriva soţiei care declară că a tras un foc de revolver asupra soţului, rănindu-l. Sub aparenţa construită, conştientă, intenţională, avocatul descoperă, în adîncul ascuns, motivaţia adevărată şi pe adevăratul autor al încercării de asasinat : băiatul. Mobilul ? Clasic : atracţia spre mamă, ură faţă de tată ; sentiment de frustraţie, reacţie de agresiune. „Complexul lui Oedip" în toată perfecţiunea lui ! Tragedia antică reîntrupată ; cu deosebirea : folosirea armei de foc în locul unei arme albe, reci ! Autorul romanului este conştient (prin intermediul personajului său) de poziţia „ştiinţifică" a interpretării sale : avocatul foloseşte în pledoaria sa „cu o logică pasionată" „germenul esenţial" din „sistemul profesorului F" „care a reînnoit în acelaşi timp psihologia adolescenţei şi terapia nevrozelor acesteia".

Ne întrebăm unde sfîrşeşte literatura, romanul psihologic, şi începe psihologia romanţată ?

III. 2.6.4. *Mitologie şi psihologie*

O altă formă de explicitare şi diferenţiere a realităţii obiective se concretizează în mitologie. Desigur, graniţa precisă între realitate şi ficţiune este greu de fixat. Tendinţa de personificare nu se limitează numai la forţele fizice, ale naturii materiale, ci şi la trăsături psihice şi morale. Noţiunea centrală de „suflet" este personificată prin Psyché. Moira, divinitatea destinului, a avut la început semnificaţia de măsură, de însuşire, atribut al fiecărui muritor şi care îl face pe acesta să fie fericit sau nenorocit. Homer foloseşte uneori acest cuvînt în sens de fericire (cf. 44, p. 299). Nemesis, înainte de a deveni zeiţă, „semnifica un sentiment moral" legat de repartiţia bunurilor în lume (cf. 44, p. 303). Se cunoaşte

rolul Prudenței (Metis) în viața zeilor, al Înțelepciunii sau Gîndirii (Athena) și altele. Se știe, de altfel, cum s-au răspîndit în lume darurile trimise muritorilor de către Zeus, prin Pandora. Noroc că printre atîtea calamități, caseta Pandorei mai conținea o mare consolare a mizeriilor omenești — Speranța ! Toate aceste personaje divine pot fi considerate ca produse ale unui început de abstractizare și ale efortului de a gîndi, sub o formă concretă, unele trăsături psihice și morale ale omului. Un început dificil, o diferențiere foarte imperfectă ; noile însușiri psihice abia mijesc în cadrul vechilor noțiuni încărcate cu conținut material, fizic. Se poate spune, oare, că primele înțelesuri ale omului despre „suflet" dovedesc existența unei conștiințe despre o viață internă, psihică ? Noi știm că denumirea însăși de suflet, aproape în toate limbile, are înțelesul de suflu (respectiv : greacă *psyché, pneuma* ; sanscrită — *atman* ; ebraică — *nephesh* ; latină — *anima* și *animus, spiritus* ; rusă — *dușa, duh* ; engleză — *ghost* ; germană — *Geist* etc.). Nu este greu de înțeles că suflul, ca realitate eterică, aproape intangibilă, volatilă și insesizabilă (deci, mult deosebită de solidele lumii materiale) a constituit, pentru omul de demult, nu numai un înțeles de manifestare a vieții, dar și de principiu al unei categorii, al unei clase de lucruri „însuflețite", deosebite de cele „neînsuflețite".

Originile acestui dualism, încă imperfect, sînt legate de fenomene, enigmatice pe atunci, ca umbra, imaginea speculară (reflectată în apă, sau pe suprafețele solide, lucioase), visele, iluziile, halucinațiile, delirurile și altele. Așa s-au născut legende și mituri, credința într-o lume a sufletelor, duhurilor, umbrelor etc.

Dacă în toate miturile despre suflet există o fărîmă de adevăr, dacă toate credințele despre suflet au fost suscitate inițial de nevoia de a cunoaște și a explica, iar observațiile ce le-au provocat această curiozitate, oricît de deformante ar fi ele, reflectă o părticică din realitate, ele pot fi considerate ca o rază de lumină aruncată asupra celei mai greu de cunoscut regiuni a realității, asupra hărții psihice a lumii, care și astăzi posedă numeroase spații albe „terrae incognitae". Știința vieții psihice a trebuit să aștepte încă multe secole pentru ca

alte discipline să defrişeze terenul, pregătind înţelegerea adecvată a vieţii subiective.

Putem, oare, considera mitologia „psihologică" ca originea ştiinţei psihologiei ? Afară de faptul că aceste „cunoştinţe" nu reprezintă un sistem organizat şi nu sînt dobîndite cu ajutorul canoanelor unanim recunoscute şi necesare pentru constituirea unei ştiinţe, ele nu se referă la o lume *internă*, cu adevărat psihică. Sufletul este conceput ca un „dublu" al corpului, ca un tovarăş de drum, însoţitor, de natură mai subtilă, cu o longevitate nelimitată şi de origine mai nobilă decît corpul. Atîta tot. Dar aceasta este prea puţin pentru o psihologie , încă departe de o conştiinţă ca fapt subiectiv. Din această perspectivă, mitologia ar putea fi privită cel mult ca un îndepărtat preludiu al psihologiei. Trebuie să ne deplasăm mai încoace, spre timpurile istorice mai noi, cînd omul începe să separe interiorul, psihic, de exterior, fizic, să diferenţieze reprezentarea obiectului de obiectul semnificat etc. Aceste deosebiri, însă, răsar mult mai tîrziu, după apariţia în conştiinţă a fenomenului psihic ca obiect de conştiinţă şi chiar după naşterea conştiinţei de sine. Nici maimuţa, nici omul din Neanderthal sau Cro-Magnonul, nici omul din comuna primitivă nu au ajuns să fie conştienţi de conştiinţa lor. Cînd s-a întîmplat aceasta ?

III. 2.6-5. *Contribuţia iniţială a gîndirii filosofice*

Unii filosofi consideră că naşterea spiritului, a conştiinţei de sine, ca realitate psihică, se datoreşte gîndirii greceşti. „Gîndirea grecească este naşterea spiritului", afirmă Charles Werner (174, p. 14). „Dintr-un suflet — spune el — sumbru şi profund, aşa cum exista şi în Orient, s-a desprins în Grecia spiritul, în calitate de conştiinţă de el însuşi, ca certitudine asupra naturii sale infinite ; spiritul, în chip de conştiinţă a independenţei sale faţă de toate lucrurile exterioare, ca certitudine a libertăţii sale" (174, pp. 14—15). Procesul a început — după părerea lui Werner — cu Socrate. „Socrate l-a sustras pe om de la studiul naturii şi l-a invitat să sondeze profunzimile sufletului său" (174, p. 83).

Fără să acceptăm tezele lui Werner, ne apare evident că preocuparea filosofică, de natură *ontologică*, a contribuit la diferenţierea necesară a înţelesurilor psihologice. „Evoluţia filosofiei — spune Fraisse — a aclimatizat ideea unei psihologii şi i-a furnizat primele cadre conceptuale" (60, p. 7), iar „progresele realizate în critica cunoaşterii au ajutat la descoperirea specificităţii psihologiei" (60, p. 3). În adevăr, ulterior dualismul cartezian a constituit un îndemn important pentru studiul fenomenelor fiziologice, pe de o parte, şi al celor psihice, pe de altă parte, sugerînd pentru aceasta, căutarea de metode deosebite şi adecvate. „Această dualitate — observă cu multă dreptate Fraisse — a produs la început o serie de dezvoltări favorabile conştientizării problemelor psihologice, chiar dacă ea a trebuit să ducă, mai departe, la impasuri" (*ibidem*). Este suficient să amintim diferenţierea iniţiată de Democrit şi dezvoltată de John Locke, dintre calităţi primare şi secundare, spre a ne da seama că ea a reprezentat un pas important făcut spre ţinuturile psihologiei. Este vorba de a deosebi cunoştinţe care traduc proprietăţile *obiective* ale corpurilor, cum ar fi soliditatea, întinderea, forma, numărul, mişcarea şi repausul, proprietăţi („originare"), care există în corpuri, adică aşa cum există ele, şi altele (secundare) care nu există în forma percepută de noi şi nu sînt decît o traducere efectuată de gîndirea noastră a calităţilor primare, obiective şi externe. Vedem aici efortul de diferenţiere a „obiectivului" de „subiectiv", a materiei de aspectul „ideal", psihic, a obiectului de imaginea psihică a acestuia.

Cu toate rătăcirile metafizicii, trebuie să recunoaştem — aşa după cum a arătat Lenin — că orice ştiinţă a început cu ea. „Chimistul metafizician, care nu ştia încă să cerceteze efectiv procesele chimice, inventa o teorie cu privire la problema : ce fel de forţă este afinitatea chimică ? Biologul metafizician îşi punea întrebarea : ce e viaţa şi forţa vitală ? Psihologul metafizician făcea raţionamente pe tema : ce este sufletul ?" (5, p. 140).

„Progresul — după cum susţinea Lenin — trebuie să constea... tocmai în părăsirea teoriilor generale şi a construcţiilor filosofice referitoare la suflet, pentru a

aşeza pe o bază ştiinţifică cercetarea faptelor care caracterizează diferitele procese psihice" (*ibidem*).

Dar înainte ca psihologia să se constituie pe o asemenea bază ştiinţifică, a mai fost necesar ca gîndirea multor oameni de cultură să se alimenteze din observarea atentă a vieţii psihice, din descrierea minuţioasă a comportării umane, orînduind fenomenele în clase, tipuri şi categorii psihologice, în care experimentul urma să toarne betonul armat al ştiinţei.

III. 2.6.6. *Contribuţia moralistului*

Nu pot fi trecute cu vederea eforturile făcute de oamenii de litere în sensul sistematizărilor de observaţii şi al *clasificărilor* de tipuri, aşa cum apar ele în lucrările unui Theophrast sau La Bruyère, la moralişti ca Aureliu, Montaigne, La Rochefoucauld, Vauvenargues sau Chamfort.

Este interesant că lucrarea lui Theophrast asupra „Caracterelor" începe cu *disimulaţia*, acea conduită dublă, pe care Pierre Janet o găseşte deosebit de importantă pentru originea conştiinţei, sau a conduitei psihologice, în general.

Este departe de noi gîndul de a privi desfăşurarea etapelor psihologiei, ca un proces de logică internă în autodezvoltare. Spre a arunca o rază explicativă asupra interesului *psihologic*, apărut şi cultivat mai ales la moraliştii francezi, citărn cîteva observaţii ale lui Paul Zarifopol privind influenţa curţii, a saloanelor şi a bisericii, în direcţia rafinării observaţiei psihologice şi a reglării conduitei psihologice. „Pentru lupta pe care necesar o duce omul de curte împotriva tuturor celor de seama lui — spune Zarifopol — ghicirea intenţiilor, prevederea motivelor concurentului erau operaţii vitale. Totdeauna la pîndă în mijlocul rivalilor, de nesfîrşite feluri şi nuanţe, urmărindu-le de aproape toate nimicurile lor expresive, *l'honnête homme* a fost silit să înveţe şi, în parte, să inventeze o tehnică a observaţiei psihologice, să o

dezvolte pînă la o curioasă rafinare, care oamenilor, din alte sfere şi alte epoci, le apare inutilă şi absurdă" (176, p. 202).

Să nu uităm că, în efortul lor de adîncire a psihologiei motivaţiei, a sensurilor şi intenţiilor comportării umane, moraliştii anticipează şi intuiesc existenţa impulsurilor inconştiente a motivaţiei care scapă analizei raţionale, reflexive, conştiente. „Adeseori omul crede că se conduce, atunci cînd este condus şi, în timp ce, prin spiritul său el tinde spre un scop, inima sa îl antrenează spre un altul" (La Rochefoucault, *Maxime*). Să ne amintim şi de Pascal : „Inima are raţiuni pe care raţiunea nu le cunoaşte" ; motive care scapă conştiinţei.

III. 2.6.7. *Psihologia se naşte din fizică şi fiziologie*

Progresul ştiinţific este determinat nu numai de un complex de factori de natură externă şi social-istorică, dar şi de o logică internă, de modurile de interdependenţă a ştiinţelor. Descoperirile în cadrul unei ştiinţe nu se pot efectua adesea decît numai după ce invenţiile, efectuate într-un sector vecin al acelei ştiinţe, au permis explorarea unor domenii, pînă atunci necunoscute. Astfel, progresele fiziologiei se datoresc, în mare măsură, paşilor gigantici făcuţi de fizică în domeniul optic (microscopul) şi electric. Psihologia, nici ea, nu a putut veni pe lume decît după ce alte ştiinţe, printre care rolul major l-a avut fiziologia, au atins un anumit nivel de maturizare. De aceea, nu-i de mirare că primii psihologi au fost fizicieni şi fiziologi.

Afară, însă, de genul arătat de filiaţie, de natură mai mult tehnică, instrumentală, este demn de notat şi faptul că adîncirea cunoştinţelor, într-un domeniu, determină diferenţieri tot mai subtile, din care se nasc discipline noi, limitrofe. Omul de ştiinţă îndreaptă asupra naturii activitatea sa de explorare, schemele sale anticipative de explicaţie ; natura le sancţionează, confirmîndu-le în întregime sau în parte. Rezistenţa realităţii impune modificarea schemelor, conceptelor, grupelor de clasificaţie, legilor explicative. Din asemenea contradicţii se nasc

noi transformări, noi diferenţieri şi integrări în sînul realităţii. Fizicianul studiază fenomenul optic sau acustic. Unele componente ale acestor fenomene nu se supun legilor fizice; înseamnă că fenomenul iniţial conţine „ingrediente" de altă natură, proprietăţi care cer construirea unor alte concepte şi alte scheme explicative. Astronomul observă cu ochiul liber Luna sau Soarele la orizont. Mărimea lor este mult sporită faţă de poziţia de la zenit. Fenomenul este oare de natură fizică, fiziologică sau psihologică ? Rezolvarea problemei îl scoate pe astronom din sfera specialităţii sale. La fel se întîmplă şi cu fiziologul. Adîncindu-se cunoaşterea fenomenului fiziologic, începe a se cunoaşte mai bine şi ceea ce nu este fiziologic, adică ceea ce este fizic, chimic sau psihologic. Se înţelege cum şi de ce în laboratoarele de fizică şi de fiziologie s-a născut problema senzaţiei, cum observaţiile astronomice au atras atenţia asupra timpului de reacţie individuală şi psihologică („ecuaţie personală") etc.

Să ne oprim numai asupra cîtorva exemple mai cunoscute. Opticianul Bouguer (1698—1758), făcînd cercetări experimentale fotometrice, pune în evidenţă faptul că diferenţele de intensitate luminoasă, reale din punct de vedere *fizic*, devin, la un anumit raport, inexistente pentru percepţie. Aceste „erori" ale organelor senzoriale variază după indivizi. Trebuinţa determinării precise şi metrice a faptului fizic impune necesitatea eliminării (sau neutralizării) corelatului *subiectiv, psihic*, al acestuia. În acelaşi sens de diferenţiere a aspectului fizic de cel psihic se situează şi cercetările altor fizicieni, ca Delezenne (1827) asupra sunetelor şi diferenţierii perceptive auditive, sau Masson (1845), care reia experimentele lui Bouguer.

O altă cale de infiltraţie a realităţii psihice, ca obiect de ştiinţă, are caracterul întîmplării, dar acest hazard, căzînd pe un teren pregătit pentru a i se înţelege însemnătatea, a constituit un moment istoric pentru originile psihologiei. Este cazul cunoscut al asistentului de la Observatorul din Greenwich, Kinnebrook, concediat (1796) de directorul laboratorului, Maskelyne, din cauza „erorilor" săvîrşite de asistent în determinarea, prin me-

toda lui Bradley (observarea simultană a poziţiilor astrului de pe reţeaua lunetei şi a bătăilor pendulului), a momentului de trecere a astrului prin meridian. Precizia trebuia să atingă 1/10 din secundă. Acest „fapt divers", publicat în 1816, într-o notiţă istorică din „Zeitschrift für Astronomie" asupra observatorului din Greenwich, de către von Lindenau, a atras atenţia lui Bessel, astronomul din Königsberg, asupra cauzelor, mecanismului şi mărimii „erorilor de observaţie". El descoperă *deosebiri individuale* în determinări, între el şi colegii săi, deosebiri care ating mărimi de o secundă. Astfel s-a ajuns la ideea existenţei unei „ecuaţii personale" în domeniul perceptiv.

Cercetările s-au deplasat de pe planul fizic pe cel fiziologic. Experimentele fiziologului Johannes Müller se îndreaptă spre rezolvarea acestor probleme de hotar. Teoria energiei specifice a organelor de simţ este imposibil de apărat sub aspectul filosofic : se impune însă acceptarea unui factor *subiectiv*, alături de cel extern, fizic.

Între 1860 şi 1870 se ajunge la concluzia că ecuaţia personală este de natură *psihologică* şi depinde mai ales de orientarea *atenţiei.*

„De ce să ne mirăm atunci — am putea spune şi noi, împreună cu Fraisse — că primii psihologi au fost adesea fiziologi de formaţie (Wundt, Binet, Pavlov) şi uneori fizicieni (Fechner, Helmholtz) ?" (60, p. 11). De ce să ne mai mirăm şi de faptul că „primele probleme abordate de psihologia experimentală", ca „senzaţia, percepţia, atenţia, durata proceselor psihice, se pot măsura prin cronoscoape şi cronografe, care fuseseră puse la punct pentru măsurarea duratei proceselor fizice sau fiziologice şi care sînt la dispoziţia primilor experimentatori" (60, pp. 11—12).

III. 2.6.8. *Procesul psihanalizei*

Între variatele surse, care au îmbogăţit patrimoniul psihologiei, şi între imperativele de natură practică, care au contribuit la formarea unei conştiinţe psihologice şi a psihologiei, un loc de seamă a ocupat (şi ocupă) prac-

tica medicală, cea psihiatrică îndeosebi, cu problemele ei psihologice specifice. Nu este o întîmplare că mare parte dintre psihologii de seamă au fost şi medici. Aici nu ne vom ocupa, însă, de multitudinea aspectelor ce le prezintă această influenţă (mutuală), între care cele metodologice sînt foarte importante (metodei clinice i-am consacrat un paragraf special), ci vom examina, în mod sumar, numai contribuţia psihanalizei, mai cu seamă pe linia determinării obiectului psihologiei.

În paragraful II. 3.5, am prezentat unele dintre aspectele negative ale acestei doctrine, aşa cum au reieşit ele din analiza întreprinsă de H. Wells. De asemenea, în paragraful III. 1.4. am notat, oarecum în treacăt, unele coordonate sociale ale psihanalizei, astfel încît nu vom relua în paragraful de faţă aceste aspecte.

Este probabil că istoria psihologiei nu cunoaşte o altă fază de dispute şi controverse mai violente care, asemenea unui incendiu, s-au extins şi asupra unor domenii învecinate cu psihologia. Polemica în jurul psihanalizei a atins apogeul chiar în perioada de înflorire (1905—1920) a acesteia. Amintim primul congres psihanalitic (Salzburg, 1908) şi apariţia, în 1909, a primului periodic psihanalitic („Jahrbuch für psychopathologische und psychoanalytische Forschungen"), ca momente care marchează, oarecum, consacrarea publică a naşterii şcolii psihanalitice.

Concomitent cu aprecieri care îl ridicau pe Freud la înălţimea unui Copernic sau Darwin, sau îl caracterizau în chip de „Cristofor Columb al inconştientului" (Pfister), „psihologia abisală" a stîrnit un cor de proteste şi de critici, degenerate adesea în invective greu de reprodus *.

În anii care au urmat, formele de interpretare a psihismului, cît şi metodele terapeutice, se diversifică, începînd cu disidenţa lui Adler (1912), în urma căreia, în cadrul şcolii din Viena, apare „Psihologia individuală",

* Freud însuşi nota că primirea ce i s-a făcut doctrinei sale în Germania, înaintea primului război mondial, conţinea „excese de aroganţă", „dispreţ al oricărei logici", „grosolănie şi prost gust în atacuri" (cf. 61, p. 77).

şi urmînd cu aceea a lui Jung (1913), care a dat naştere — în sînul şcolii din Zürich — „Psihologiei analitice".

Acest proces de diferenţiere, revizuire şi, totodată, de îndepărtare de la freudismul ortodox, face ca astăzi să se poată vorbi despre mai multe forme de neofreudism, menţinîndu-se totodată un fond de idei comun, a cărui origine se află în doctrina lui Freud.

Astăzi, în numeroase ţări apusene există societăţi psihanalitice, iar bibliografia acestui domeniu este imensă. În genere, psihanaliza cunoaşte o situaţie destul de prosperă, iar timpurile cînd ştiinţa de catedră „era unanimă în a o respinge" (61, p. 77) au făcut loc unei aprecieri oficiale clemente, dacă nu chiar favorabile. Însuşi fondatorul ei, atacat cu vehemenţă acum o jumătate de secol, sub acuzaţia de a profesa idei imorale, pare a întruni toate condiţiile respectabilităţii. În aşa măsură, încît într-un volum de referate şi comunicări, consacrat centenarului naşterii lui Freud (1956), tipărit în S.U.A. de societatea britanică de psihanaliză, Freud e prezentat ca unul dintre „puţinii nemuritori, care au descifrat unele taine ale universului şi au transmis aceste cunoştinţe posterităţii" (162, p. 14).

Din dezbaterile pe care psihanaliza le-a prilejuit în anii din urmă în ţările socialiste, vom reţine, ca o contribuţie interesantă, seria articolelor publicate de F. V. Bassin în anii 1958 şi 1962. În contrast cu H. Wells, care reproşa freudismului lipsa demonstrării experimentale a tezelor sale, privitoare la supremaţia motivaţiei inconştiente, a tensiunii psihice disociate de conştiinţă, precum şi lipsa încercării unei explicaţii sau descrieri fiziologice a tensiunii afective, autorul sovietic arată că realizarea tuturor acestor deziderate reprezenta o sarcină irezolvabilă în perioada cînd Freud îşi concepuse doctrina *, încît

* În adevăr, experimente de valoare asupra tensiunii psihice au fost iniţiate, abia în anul 1927, sub conducerea lui Kurt Lewin (Berlin), de către B. Zeigarnik (1927), Karsten (1928), Dembo (1931), iar începutul cercetărilor fiziologice în domeniul formaţiunii reticulate şi a relaţiilor dintre aceasta şi scoarţa cerebrală se obişnuieşte să fie legat de primul studiu al lui H. W. Magoun asupra „inhibiţiei bulbare şi a facilitării activităţii motorii" (1944).

psihiatrul vienez nu poate fi acuzat nici de poziţie iniţial speculativă nici de antifiziologism *.

F. V. Bassin îi reproşează însă, şi pe drept cuvînt, atomismul psihologic, simplificarea dinamicii psihice şi a conceptului de sublimare, înţeles mecanicist, ca simplu transfer de „energie psihică" de la un obiect la altul. Aici vede autorul sovietic „cauza sterilităţii ştiinţifice a greoaiei construcţii teoretice, la care freudismul a lucrat cu tenacitate de-a lungul unei jumătăţi de secol" (19, p. 143).

În ceea ce priveşte neofreudismul, Bassin examinează, îndeosebi, încercarea acestei orientări de a găsi un fundament ştiinţific-fiziologic tezei despre rolul dominant al inconştientului. Rezultatele noilor cercetări în domeniul formaţiunii reticulate sînt interpretate de neofreudism în

---

* Freud îşi dăduse seama, cel puţin parţial şi în anumite momente, de caracterul provizoriu al conceptelor doctrinei sale. „Am auzit adesea opinia, exprimată cu dispreţ, că nu se poate avea nici o consideraţie pentru o ştiinţă ale cărei concepte dominante sînt atît de imprecise cum ar fi în psihanaliză acelea de libido şi de instinct... Concepte fundamentale clare şi definiţii cu contururi precise, nu sînt posibile în ştiinţele spiritului ... Reprezentările fundamentale sau conceptele dominante ale disciplinelor proprii ştiinţelor naturii sînt lăsate, mai întîi, într-o stare de imprecizie ; provizoriu nu sînt ilustrate decît prin indicarea domeniului fenomenal de unde emană şi nu pot deveni clare, pline şi fără posibilitate de contrazicere decît prin analiza progresivă a materialului studiat" (61, pp. 90—91). O altă problemă este maniera în care Freud şi-a înfăptuit programul acesta de „analiză progresivă a materialului studiat". Nouă ni se pare că, o dată avansate tezele de bază — evident inspirate de un material clinic real, — Freud a fost mai preocupat să-şi construiască sistemul său „metapsihologic", decît să-şi verifice tezele şi conceptele şi, ceea ce a fost prilejul unor erori grave, să extindă sfera acestor concepte în domenii eterogene — psihologie socială, sociologie, etnografie, filosofia culturii etc. — cu care nu avusese un contact empiric direct sau o formaţie corespunzătoare, şi pentru care nici măcar nu şi-a pus problema dacă conceptele sale fundamentale convin sau nu. În această măsură este justă caracterizarea făcută de Wells, de care am amintit în unul din paragrafele precedente.

acest sens şi Bassin demonstrează în mod limpede eroarea unei asemena concepţii (cf. 19, pp. 146—147).

În ultimul său studiu, F. V. Bassin sintetizează obiecţiile formulate pînă acum în ştiinţa medicală şi psihologică la adresa teoriei lui S. Freud, reţinînd, totodată, ideea de inconştient şi încercînd să interpreteze conduita inconştientă prin prisma datelor actuale ale psihologiei şi fiziologiei.

Regimul nazist a determinat, în timpul ultimului război mondial, expatrierea numeroşilor psihologi „nonarieni" din ţările de sub ocupaţia germană şi, în felul acesta şi transplantarea concepţiilor lor pe alte meleaguri naţionale. El a contribuit şi la iradierea doctrinei psihanalitice ca şi la răspîndirea şcoalei gestaltiste.

În Statele Unite, terenul era pregătit prin conferinţele ţinute de Freud, ca invitat de Stanley Hall, la Clark University (1909), care îşi serba a douăzecea aniversare a ei de la înfiinţare. Prestigiul acestei universităţi se datoreşte unor nume ilustre de psihologi, ca James, Titchener, Stern, Cattell şi Hall sau biologi, ca Jennings, psihiatri, ca Adolph Meyer.

Procesul de asimilare a concepţiei freudiene se produce concomitent şi corelat cu acomodarea, modificarea sistemelor de interpretare existente atunci. Fiecare reprezentant al unei şcoli psihologice ia atitudine faţă de psihanaliză. Pînă şi reprezentanţii concepţiilor contemporane filosofice, ca structuralismul, se pronunţă asupra psihanalizei şi iau poziţie faţă de această doctrină, printre alţii, Jacques Lacan, Jean-Paul Sartre, Marcel Foucault, Moustafa Safouan (vezi 271). Nu este, deci, o exagerare a considera acest eveniment ca fiind revoluţionar, dacă prin revoluţie — după cum o spune astăzi Fougeyrollas — înţelegem „un ansamblu de schimbări radicale, afectînd, într-un mod ireversibil existenţa umană". În acest caz „Freud a fost autor al unei revoluţii profunde şi întinse, ale cărei efecte n-au încetat încă a se manifesta şi a se desfăşura" (212, p. 9).

Nu este uşor de sistematizat şi clarificat la ora actuală modurile de interpretare şi formele contemporane ale psihanalizei. S-au diferenţiat tendinţele „ortodoxe" de cele heterodoxe, eretice, iconoclaste. După „schizma"

petrecută prin separaţia lui Adler (1911) cu elaborarea unei „psihologii individuale" şi a lui Jung (1913) cu „psihologia analitică", experienţa lui Freud se îmbogăţeşte, interpretarea lui se adînceşte şi se amplifică. Moştenirea lui este fructificată de „şcoala britanică" prin Melanie Klein, iar în Statele Unite prin alţi adepţi ai lui Freud. „Linia freudiană" este respectată în mare măsură de Anne Freud, fiica maestrului, de K. Abraham, Karen Horney, Heinz Hartmann şi mulţi alţii. În genere, se poate spune că freudismul îşi lărgeşte aria de interpretare. Nevrozele nu mai sînt înţelese ca fiind generate numai de conflicte de natură sexuală, ci de orice conflict nelichidat; eul nu mai reprezintă o simplă instanţă pasivă între sine şi Supraeu. Ego devine o funcţie activă, nu numai de apărare, respingere, ci şi de regresiune, introiecţie, precum şi de asigurare a armoniei între eu, superego şi forţele externe (Anne Freud). K. Abraham subliniază influenţa experienţei infantile, în faza orală şi cea anală, asupra formării unei atitudini ulterioare (pesimism-optimism) sau a constituirii unor trăsături caracterologice (economie, spirit de ordine, încăpăţînare, răzvrătire, supunere). H. Hartmann atrage atenţia asupra procesului de diferenţiere şi centrare, de la Sine spre Eu. Din toate se poate desprinde orientarea spre o concepţie integrală a *personalităţii*, care nu este prezentată ca efect al simplei opoziţii între forţele instinctive şi ambianţă şi nu numai ca „cenzor", ci mai ales ca instanţă normativă, cu o funcţie cognitivă şi alta volitivă. Astfel, din *freudiană* doctrina îşi lărgeşte semnificaţia în *psihanaliză*, integrîndu-se treptat în conceptul contemporan de *psihologie*.

Ca poziţie intermediară, de legătură între freudism şi revizionism, între ortodoxi şi eretici, se poate cita un F. Alexander, şeful şcolii psihanalitice, şi D. Rapaport; primul, prin aplicaţia principiilor psihanalitice la tratamentul bolilor interne şi „principiul energiei excedentare", care explică atît jocul cît şi creaţia, o dată cu creşterea şi reproducerea; al doilea, prin modelul entropiei, unde apare Eul în reglarea conduitei de ocol, atunci cînd individul se află în faţa unui obstacol.

Freudismul, născut mai mult ca metodă medicală psihoterapeutică, devine treptat mod de interpretare a perso-

nalității ca întreg, ca psihanaliză a omului, integrîndu-se apoi în psihologie. Înțelegerea personalității ca structură bio-psiho-socială ne ajută la explicarea pătrunderii psihanalizei în *științele sociale*. „Psihanaliza — spune Roback — a revoluționat nu numai toată concepția noastră psihologică, ci și întreaga noastră privire asupra civilizației" (277, p. 319). „Revoluția freudiană este o revoluție intelectuală" și „o revoluție a existenței", care „a creat o nouă imagine a omului " (212, p. 9). Atît teoria lui Freud, cît și a lui Adler conțin implicit și o critică a societății „individual agrare" ca produs al „implantelor" sociale, al dezvoltării care modifică într-un mod sau altul ordinea originară" (295, p. 134).

Este greu să se separe partea de adevăr de partea de eroare într-o doctrină atît de complexă și atît de discutată cum este psihanaliza. Cu atît mai mult, cu cît, chiar și greșind, un asemenea curent de gîndire — în măsura în care la bază se află seriozitate și intenții științifice, cum este, indiscutabil, cazul lui Freud — stimulează dezbateri, contrademonstrații și cercetări care contribuie, uneori într-o mare măsură, la depistarea problemelor și lărgirea orizontului. Din acest punct de vedere, freudismul a avut meritul de a fi propus spre cercetare noi domenii, ignorate pînă atunci, cum este motivația inconștientă, ce se manifestă atît în comportarea normală (uitare, lapsusuri, vise) cît și în cea morbidă, mai ales în nevroze.

Determinismul preconizat de Freud, abordat de el numai sub aspectul intrapsihic, s-a extins asupra unor fenomene, ale căror condiții de producere și semnificații nu preocupaseră pînă atunci pe psihologi. Și tot aici se cuvine să menționăm că explorarea, pe care a întreprins-o Freud, în domeniul obscur al afectivității și motivației inconștiente, a pregătit într-o măsură înțelegerea și valorificarea psihologică a unor descoperiri ulterioare în domeniul fiziologiei.

De asemenea, cu tot caracterul biologizant și reductivist al concepției freudiene, aceasta a dat un impuls interpretării dinamice a fenomenelor psihice, prin contrast cu caracterul static al modelului psihic care domina pînă la el.

Sub raport empiric şi metodologic, „cura de conversaţie" — cu condiţia de a se evita subiectivismul interpretărilor particulare — îndreaptă atenţia asupra unei anamneze minuţioase, contribuind astfel la dezvoltarea unei „psihologii longitudinale", biografice, a persoanei concrete. Tot astfel, în domeniul educaţiei, psihanaliza atrage atenţia asupra condiţiilor familiale de dezvoltare psihică a copilului de la cea mai fragedă vîrstă („pedanaliză").

Desigur, nu este echitabil ca toate erorile comise de psihanaliză să fie atribuite fondatorului ei, după cum este exagerat să i se atribuie originalitatea tuturor ideilor valoroase pe care le conţine. Credem că judecata noastră este mai aproape de adevărul ştiinţific, decît judecata enunţată acum cîteva zeci de ani: „tot ce este nou în freudism nu este just, iar ceea ce este just nu este nou". Totuşi, concluzia de atunci era mai puţin categorică: „În mîinile abile, ea [psihanaliza *n.n.*] este un instrument preţios de investigaţie şi tratament, în mîinile nepregătiţilor ea poate deveni o armă ucigătoare" (115, p. 31). Dar psihanaliza de azi diferă de cea de acum 33 de ani; experienţa a făcut-o mai suplă; riscurile au diminuat; empirismul s-a redus; încrederea a sporit.

III. 2.6.9. *Procesul Pavlov-Snarski*

Actul de constituire a psihologiei ştiinţifice şi al delimitării din ce în ce mai hotărîte a factorului psihic individual, desprins din alte domenii ştiinţifice, nu poate fi considerat ca încheiat cu crearea laboratorului de „psihologie fiziologică" sau „psihologie experimentală"; el continuă încă în zilele noastre. Dezbaterile cu privire la frontierele între fiziologie şi psihologie apar din nou pe arena disputelor academice.

Un moment istoric important, în această privinţă, îl constituie sensul orientării studiilor fiziologice ale lui Pavlov, de la problemele de digestie, spre procesele psihice şi principiile de elaborare a reflexului condiţionat.

Încă în cursul experienţelor sale asupra digestiei, atenţia lui Pavlov şi a colaboratorilor săi a fost reţinută de

faptul că secreţia sucurilor digestive nu se efectua numai la contactul alimentelor cu mucoasele, ci şi în condiţii cu totul noi şi variabile de la un animal la altul, cum ar fi, de exemplu, auzul paşilor laborantului care aducea animalului hrana, sau la vederea acesteia din urmă. „Această *secreţie psihică reprezenta la început o interferenţă* care nu lăsa să se desfăşoare în voie mersul experimentelor asupra digestiei propriu-zise, plictisindu-i deseori pe cercetători" (121, p. 122).

Intervenţia acestui nou factor, *perturbator*, în cursul experienţelor *fiziologice*, a pus o problemă nouă şi dificilă în faţa marelui fiziolog : înţelesul de „reflex psihic", noţiune care fusese deja creată (Ch. Richet). Unii fiziologi îşi dădeau deja seama că răspunsurile unui animal nu pot fi aşezate toate pe acelaşi plan : reflexul la nivelul măduvei spinării, sau cel reglat de centrii subcorticali, se deosebeşte de reacţiile variabile şi complexe, care implică selecţia, memoria, anticiparea prin participarea emisferelor cerebrale.

Este cunoscut „războiul spiritual" (cf. A. Jugov) al lui Pavlov cu tînărul său colaborator şi discipol Snarski şi lupta lui Pavlov împotriva vocabularului psihologic şi a interpretărilor „subiective". Cuvîntarea sa la Congresul internaţional de medicină de la Madrid, în 1903, pune cu toată acuitatea ei, problema realităţii „interne", „subiective", „psihice" şi a abordării ştiinţifice a acestui domeniu.

Naşterea doctrinei reflexelor condiţionate introduce un nou act în drama psihologiei, act care nu s-a încheiat nici după şase decenii, la data consfătuirii filosofilor, fiziologilor şi psihologilor sovietici de la Moscova din 1962.

Prologul acestui act dramatic îl constituie comunicarea ţinută la Societatea medicilor ruşi, în octombrie 1897, de d-rul Wulfsohn *Despre participarea momentului psihic în activitatea glandelor salivare*. În această comunicare, completată mai tîrziu, în martie 1898, cu o a doua şi cu o disertaţie (1898), dr. Wulfsohn, făcînd constatarea că salivaţia animalului variază în natura ei, în funcţie de natura alimentului, ajunge la concluzia că „o parte esenţială din efectuarea acestei adaptări revine psihicului"

(cf. 77, p. 18). Psihicul, deci, ar fi factorul care determină alegerea între substanţele acceptabile şi acelea de respins.

Contradicţia devine mai ascuţită în 1901, cu ocazia disertaţiei d-rului A. T. Snarski, care se ocupă de mecanismele „psihice" ale secreţiei salivare la cîini, continuînd astfel linia de interpretare iniţiată de Wulfsohn. Snarski constată existenţa psihică atît în formarea asociaţiilor, cu ocazia actului de alimentaţie, cît şi — datorită asociaţiilor — în actul de „recunoaştere" a substanţelor alimentare respective. Acum izbucneşte disputa istorică între Pavlov şi Snarski, denumită, cu drept cuvînt, de Maiorov, ca dispută între *fiziolog* şi *psiholog* (cf. 99, p. 19), încheiată prin părăsirea de către tînărul doctor a „capitalei reflexelor condiţionate" (1902).

„Doctorul Snarski — după părerea dr. Vlad Voiculescu şi dr. Mircea Steriade — a dobîndit o tristă celebritate în istoria fiziologiei prin gestul său de a trînti uşa maestrului, în momentul cînd acesta, părăsind domeniul digestiei, s-a îndreptat cu „grosolănia" metodelor fiziologice spre „finețea" lumii spirituale" (170, p. 130). După părerea noastră, procesul Pavlov-Snarski se cere revizuit, iar memoria tînărului doctor — reabilitată. Este adevărat că poziţia fiziologică, „obiectivă" a marelui om de ştiinţă s-a dovedit excepţional de fecundă şi atitudinea sa faţă de colaboratorul său a fost justificată şi utilă prin consecinţele ei apropiate. Dar aceasta nu înseamnă că reacţia lui Snarski este de condamnat, chiar dacă argumentele invocate de el nu pot fi azi admise.

Prin metoda fiziologică, Pavlov a smuls de la natură tot ce s-a putut, în condiţiile date, dar nici el, nici elevii săi, n-au putut elimina acel factor intrus, nou şi greu de sesizat, care l-a făcut pe Pavlov să vorbească la început despre „reflexe psihice". Cu intuiţia sa excepţională, Pavlov şi-a dat seama că este vorba despre ceva cu totul nou, că reacţia de salivaţie a cîinelui, la vederea hranei, sau la paşii laborantului, care aducea hrana „subiecţilor" de experiment din laborator, reprezintă ceva cu totul nou şi deosebit, în comparaţie cu secreţia gastrică sau salivară la contactul cu alimentul. Ce legătură nervoasă, organică şi materială, poate exista între zgomotul paşilor

laborantului şi reacţia glandulară a cîinelui? Pavlov-psihologul a întrevăzut ceea ce Pavlov-fiziologul a refuzat să recunoască. „Princeps physiologorum mundi" se afla în faţa unui nou fenomen, nedespărţit de legile şi mecanismele fiziologice, dar nu mai puţin nou, prin acel supliment de complexitate şi variabilitate, ireductibil la schemele fiziologice cunoscute atunci.

Lupta dusă de Pavlov împotriva „animismului" din jurul lui avea şi o faţă internă. După cum observă Jugov, Pavlov ducea „războiul spiritual" şi cu un „duşman intern", cu sine însuşi (cf. 77, p. 51).

Cum a rezolvat Pavlov problema „reflexului psihic"? Întîi prin eliminarea cuvîntului „psihic" şi menţinerea noţiunii şi termenului de reflex. Totuşi caracterul nou al acestui reflex trebuia explicat. Era clar că aceste reflexe noi introduc o nouă variabilă, deosebită, care înseamnă *experienţă individuală*. Ce semnificaţie are asemenea experienţă? Ea înseamnă, întîi, folosirea unui *trecut* individual şi pregătirea, prin anticipare, a unei acţiuni viitoare. Este vorba de o nouă *relaţie*, din care rezultă o nouă *semnificaţie* a stimulului. Cum explică Pavlov această nouă complicaţie?

„Secreţia psihică — spune Pavlov, după relatarea lui Jugov — este, şi ea, incontestabil, un reflex, care este desigur condus de anumite legi. Şi nu înţeleg de ce să nu concepem această secreţie ca fiind un reflex, care se produce în urma unei excitaţii vizuale sau auditive? Şi o dată stabilit acest fapt, am redus un fenomen nou la cunoştinţe pe care le avem de mult" (cf. 77, p. 55).

Schematizînd — fără a simplifica — lucrurile, am putea spune că explicaţia reprezintă în fond o *reducere* a fenomenului complex, psihic, la unul mai simplu, fiziologic, şi anume: reflexul devine „dobîndit", relaţia se transformă în „legătură temporară" („conexiune nervoasă" sau „asociaţie"), folosirea trecutului are sensul de reflex „vestigial" (identic cu „engrama" mecaniştilor), semnul se reduce la „excitant condiţional", iar anticiparea nu este altceva decît angajarea, pe un drum deja bătătorit; totul integrat în noţiunea de adaptare (mai suplă) la condiţiile schimbătoare ale mediului.

Trebuie să recunoaştem că, în adevăr, *sensul psihologic* — cel puţin în aparenţă — este expulzat din această explicaţie ; fantomele subiectivităţii nu-l mai supără pe corifeul fiziologiei ruse ; Snarski-„flecarul" (cf. Jugov) „a plecat trîntind uşa maestrului". Totuşi, psihicul revine mereu, realitatea subiectivă nu cedează, nu părăseşte scena problematicii, fiindcă este o realitate.

Recunoaşterea de către Pavlov a „lumii interne" reprezintă, desigur, o concesie importantă, dar ea rămîne formală ; pentru această lume nu s-a creat loc în laboratorul lui Pavlov, nici vocabular adecvat, nici metode speciale. Iată de ce procesul Pavlov-Snarski nu s-a terminat ; episodul dramatic al conflictului dintre fiziologie şi psihologie a continuat cu aceeaşi vehemenţă, cu personaje noi. Conferinţa consacrată problemelor filosofice ale fiziologiei activităţii nervoase superioare şi psihologie, din mai 1962, de la Moscova, a avut ca scop încheierea dramei, rezolvarea contradicţiei. Aceste dezbateri au servit pentru a pune şi mai mult în lumină ceea ce *nu este* psihologie, pregătind şi curăţind astfel terenul pentru înţelegerea mai justă a ceea ce *este* psihologie.

Astăzi ne putem da seama că noţiunile de excitaţie şi inhibiţie — cu toată valoarea lor ştiinţifică — nu sînt noţiuni psihologice, că înţelesul de reflex condiţionat nu poate cuprinde toată complexitatea unui fenomen psihic, iar legile dinamicii corticale nu sînt decît legi fiziologice, avînd, deci, un caracter încă prea general şi de nivel inferior faţă de legile specific psihologice. „Legătura temporară", „conexiunea nervoasă", „asociaţia" ne ajută la înţelegerea fenomenului psihic, dar nici una din nuanţele folosite nu ne poate oferi întreaga explicaţie a fenomenului. Toate noţiunile fiziologice elaborate pînă în prezent în domeniul activităţii nervoase superioare sînt necesare psihologiei, fără a fi, însă, suficiente. Fără ele ştiinţa psihologiei nu-şi poate dobîndi soliditatea necesară, dar numai cu ele psihologia nu poate exista.

Acumularea de noi fapte naşte contradicţii interne în structura înţelesurilor noţiunilor născînde şi a schemelor explicative, contradicţii din care se nasc înţelesuri noi cu privire la natura faptelor şi fenomenelor respective.

Aşa s-a făcut că psihologia trebuia să se despartă, la un moment dat, de fizică şi fiziologie din care s-a născut, constituindu-se într-o disciplină aparte. Rezistînd schemelor explicative fizicaliste şi fiziologiste, faptele psihice se constituie în categorii aparte, cu legi specifice.

Fechner, Wundt şi toată pleiada de fiziologi din Germania, cu Cabanis, Ribot şi şcoala franceză de psihiatri şi clinicieni, James, Münsterberg, Cattell şi alţii din S.U.A., Galton, Myers, Spearman, din psihologia engleză, n-au fost decît reprezentanţi ai acestui proces nou şi deosebit, de transformare calitativă a psihologiei existente într-o psihologie conştientă de obiectul său, ca ştiinţă nouă şi independentă. Psihologia devine o realitate socială obiectivă, conştientă de sine, pe un plan ştiinţific, reflexiv.

Unei existenţe fără nume, în serviciul unor interese practice, îi succede alta, cu caracter teoretic speculativ, însoţită de încercări de a face ordine prin descrieri şi clasificări ; desprinsă de dogmele speculaţiei metafizice, ea se angajează pe calea trasată în mare măsură de graniţele ştiinţelor deja constituite şi de rezistenţele opuse încercărilor acestor discipline de a explica fenomenele psihice în mod integral prin aplicarea schemelor naturaliste, mecaniciste sau fiziologiste, deja constituite. Psihologia s-a născut ca ştiinţă în momentul cînd i s-au cerut actele de identitate, scrisorile de acreditare, cînd s-a pus problema psihologiei ca ştiinţă. Psihologia se naşte în momentul cînd s-a făurit teoria psihologiei, care se transformă necontenit, prin analiza riguroasă a obiectului, metodelor şi legilor ei.

Această nouă conştiinţă, superioară şi explicită, psihologia o dobîndeşte atît prin integrarea obiectului său într-o concepţie filosofică superioară şi consecvent materialistă, cît şi prin act de disciplină ştiinţifică, riguroasă. Ridicată pe această nouă treaptă de conştiinţă ştiinţifică, psihologia va rezolva, într-un chip deosebit şi dialectic, contradicţiile existente, dobîndind astfel calităţi noi şi superioare de cunoaştere şi cucerind metode mai eficace de acţiune.

Dar, ridicarea psihologiei pe această treaptă nouă, reflexivă şi *experimentală*, posibilă prin prisma unei *metapsihologii*, adică a *teoriei despre ştiinţa psihologiei*, nu exclude existenţa simultană a etajelor şi formelor inferioare: populară, literară, mitologică, metafizică etc. Acestea sînt menite să satisfacă nu numai trebuinţele omului de ştiinţă-psiholog, ci şi interesele psihologice ale acelor oameni, care nu cunosc încă rigorile şi bucuriile unei discipline ştiinţifice, care nu s-au ridicat încă — folosind clasificaţia lui Pierre Janet — la stadiul superior al „conduitelor experimentale".

Existenţa diferitelor trepte de conştiinţă psihologică, de înţelegere şi exprimare a fenomenelor psihice, ne obligă să facem cîteva precizări. Nu ne este îngăduit să comitem eroarea de a confunda planul artistic cu cel ştiinţific. O literatură psihologică este în primul rînd artă. În faţa operei literare nu putem avea atitudinea acelui matematician care, după audiţia unei piese muzicale a pus întrebarea: „dar ce demonstrează aceasta?" În faţa operei lui Shakespeare, Stendhal, Balzac, Flaubert, Dostoievski, Tolstoi, Proust sau a unui alt mare scriitor, putem avea, ca psihologi satisfacţii deosebite, care să nu împiedice însă pe cele estetice; totul depinde de atitudine, de cadrul de referinţe în care situăm opera respectivă. Creaţia populară sau literatura „cultă" nu au ca singură funcţie explorarea şi conştientizarea psihicului; componenta psihologică, însă, a complexelor spirituale, analizate aici, ajută la făurirea conştiinţei de sine şi de alţii şi, în felul acesta, la înţelegerea specific psihologică, la formarea psihologiei ca ştiinţă, fenomen la care de altfel îşi aduc contribuţia şi alte ştiinţe aşa cum am văzut mai sus.

III. 2.7. UNDE SE SITUEAZĂ FENOMENELE PSIHICE?

Istoria cunoaşterii creierului reprezintă un şir lung de etape, de contradicţii variate, care s-au succedat prin reluarea, în cea mai mare parte, a aceloraşi teme, dar în contexte deosebite, ridicînd înţelegerea structurii şi mecanismelor cerebrale pe o treaptă mereu superioară. Suc-

cesiunea acestor crize și contradicții, din neurologie, nu numai că nu este străină de destinul psihologiei, dar mai mult decît atît : este strîns legată de dezvoltarea cunoașterii psihologice, dată fiind interdependența lor organică ; aprofundarea cunoașterii creierului favorizează precizarea funcției psihice a acestui organ și invers : înțelegerea naturii psihicului cîștigă din observații clinice, anatomopatologice și din experimente asupra creierului. De aceea, se poate afirma fără exagerare că, cel puțin începutul istoriei, al „biografiei" creierului, reprezenta o reflectare a istoriei psihologiei, a dezvoltării noțiunilor psihologice.

Ne oprim asupra celei mai importante probleme din istoria acestui organ, creierul, care a creat și dirijat atîtea alte „organe" în istoria dezvoltării omului, printre care și instrumentul de explorare a propriei sale activități ; este problema funcției acestui organ și anume a legăturilor dintre funcțiile psihice și cele cerebrale, a *localizărilor* cerebrale și, totodată, a deosebirilor și legăturilor dintre morfologia și fiziologia creierului, pe de o parte, și fenomenele psihice, pe de altă parte.

Este greu de redat schematic și, în același timp, adecvat istoria luptei dintre cele două tendințe psihoneurologice antagoniste : localizaționism și antilocalizaționism ; opoziția nu se prezintă ca o succesiune, adesea reluată, a acestor extreme, ca o alternare a lor dialectică, ci și ca proces de geneză și dezvoltare aproape concomitentă și interdependentă a tezei cu antiteza ei. Ceea ce ne interesează, aici, este îndeosebi faptul că aprofundarea cunoașterii funcțiunilor creierului, necesitatea precizării termenului fiziologic determină, în mod necesar, activarea procesului de analiză a corelatului său psihologic. Privită din acest punct de vedere, îndelungata și dramatica desfășurare a luptei, în sînul fiziologiei, dintre localizaționism și antilocalizaționism, a avut efect și asupra constituirii psihologiei, asupra delimitării obiectului acesteia, asupra formării sale.

Cît timp psihologia era dominată de clasificația aristotelică (suflet vegetativ, sensibil și rațional), sau se limita la un număr redus de funcții sau facultăți, ca fantezia, gîndirea și memoria, era natural ca, la un moment dat, să li se caute acestor facultăți substratul material

corespunzător din creier. Primele reprezentări din gîndirea medicală greacă veche situează aceste facultăţi psihice în trei ventriculi cerebrali. Această concepţie a localizării funcţiilor psihice a dominat ştiinţa medicală timp de aproape un mileniu şi jumătate. Teoria „ventriculară" a localizărilor coexista cu „doctrina cardiacă", pe care Larguier des Bancels o numeşte „populară", în timp ce „doctrina cerebrală este o doctrină savantă" (91, p. 43).

Ca prim gînditor grec, care recunoaşte adevărata semnificaţie a creierului, formulînd mai precis problema localizărilor, este citat Alcmeon din Crotona (secolul VI î.e.n.). I se atribuie „cinstea primelor direcţii" (*ibidem*). Se poate totuşi afirma că, încă pînă în secolul al XIX-lea, domina ideea unui „suflet" puţin diferenţiat, ceea ce se reflecta şi în căutarea unui singur „organ cerebral" pentru procesele psihice, a unui „sensorium comun" (Haller, 1769). În acelaşi timp, „psihologia facultăţilor", care substanţializa şi ipostazia funcţiile psihice, deosebea în creier centrul cortical corespunzător memoriei de altele, aflate — unul — în substanţa albă, sediul imaginaţiei şi judecăţii, altul — în regiunile bazale ale creierului, sediul apercepţiei şi voinţei (Maier 1779).

Psihologia facultăţilor s-a reflectat în modul cel mai pregnant în concepţia lui Gall (1757—1828), care priveşte creierul ca „organ al spiritului" şi deschide era localizărilor cerebrale. Pe harta creierului, alcătuit din 27 de organe (8 — specific umane), hartă publicată de Gall, figurează localizate, alături de funcţii simple (memorie auditivă, orientare în timp şi spaţiu), trăsături, ca „sociabilitatea", „curajul", „ambiţia", sentimente, ca „iubirea faţă de părinţi" sau impulsuri „spre furt şi crimă". Această hartă „de care ne desparte — spune Luria (în 1962) — un secol şi jumătate, poate fi socotită cu drept cuvînt ca prima formulare a localizaţionismului îngust" (98, p. 8). Aproape în acelaşi timp apar dovezi şi interpretări contrare, care scot în evidenţă plasticitatea şi substituirea reciprocă a scoarţei cerebrale (Flourens, 1824), care converg spre principiul omogeneităţii creierului, ca întreg.

Este de remarcat că asociaţionismul, dominant în psihologia secolului al XIX-lea, are ca efect resuscitarea

localizaţionismului. Nu trebuie să uităm că psihologia secolului trecut nu era numai asociaţionistă, ci, în acelaşi timp, analitică, „atomistă". Pulverizarea psihicului în elemente şi unificarea acestora, pe baza legilor mecanice ale asociaţiei, constituie trăsătura dominantă a psihologiei secolului al XIX-lea. Acest elementarism s-a reflectat din plin pe harta creierului.

Celulele cerebrale s-au transformat în depozitare ale impresiilor senzoriale ; cuvîntul, descompus în element motor, sonor şi vizual, se reflectă în tot atîţia centri cerebrali. În curs de două decenii, ce au urmat după descoperirile lui Broca şi Wernicke, au fost descrişi : centrul „memoriei vizuale", al „scrisului", al „noţiunilor" sau „ideaţiei" şi legăturile lor (98, p. 11). Localizaţionismul a primit un sprijin serios şi din partea fiziologiei celulare a lui Virchow.

Este de subliniat faptul că adepţii localizaţionismului nu se limitau numai la aflarea centrilor unor funcţii simple, senzoriale sau motorii, ci ei apărau şi existenţa localizării precise a unor funcţii psihice complexe, ca „cititul", „calculul", „acţiunea voluntară", indicînd chiar şi un „centru al Eului". Asemenea exagerări au întărit poziţiile antilocalizaţionismului. Cu cît psihologii demonstrau mai convingător complexitatea unor acte, cum sînt cele de gîndire sau voinţă, sau deosebirile dintre ele şi cele elementare (senzaţia, reflexul), cu atît mai greu le venea fiziologilor să găsească „centri" cerebrali pentru asemenea funcţii. Se conturează astfel o altă formulă, opusă, antilocalizaţionistă. Este prea cunoscută poziţia lui K. S. Lashley, reprezentant al acestei concepţii, spre a insista asupra ei. El susţinea că tulburările psihice se află în dependenţă directă de *masa* creierului lezat sau extirpat şi nu de locul leziunii. Ideea *echipotenţialităţii* zonelor cerebrale se impune cu vigoare. Este necesar de semnalat că afirmarea acestei idei este alimentată — şi poate chiar generată — de reacţia şcolii psihologice gestaltiste împotriva elementarismului şi asociaţionismului psihologic.

Un merit deosebit, în procesul de rezolvare a contradicţiilor, în problema localizărilor, îl are neurologul englez Hughlings Jackson, care introduce, în înţe-

legerea funcţiei cerebrale, ideea dimensiunii *verticale*. Analizînd tulburările mişcărilor şi ale limbajului ca efecte ale leziunilor cerebrale, Jackson constată „fenomenul, paradoxal la prima vedere, că leziunea unei anumite zone limitate a creierului nu duce niciodată la eliminarea totală a funcţiei" (98, p. 16). Bolnavul nu poate executa voluntar o acţiune, dar o poate efectua involuntar. Ceea ce devine imposibil la un anumit nivel, se poate săvîrşi la un alt nivel. Răspunsul unui bolnav, relatat de un neurolog, este elocvent: „Nu, domnule doctor, îmi este cu neputinţă să spun „nu"!"

Ceea ce nu poate efectua, la un moment dat, un sistem cu funcţie superioară este trecut în sarcina unui etaj inferior, cu o funcţie mai simplă. Este interesant de observat că cercetările recente au scos în evidenţă unele dovezi în sprijinul „echivalenţei" nervoase. Astfel, formarea reacţiilor condiţionate, vegetative şi somatice, se efectuează la nivelul scoarţei. Atunci, însă, cînd scoarţa este narcotizată, funcţia de închidere a circuitelor nervoase în reflexele condiţionate trece asupra subscoarţei. „Scoarţa şi subscoarţa se pot înlocui astfel una pe cealaltă: ele sînt echivalente, dar nu în acelaşi timp. Cînd lucrează o regiune, alta nu este activă" (106, p. 326).

Trebuie să recunoaştem că atît localizaţionismul, cît şi concepţia opusă lui, se bazau pe un anumit înţeles de funcţie, ca activitate strict legată de un anumit organ, aşa cum secreţia bilei este funcţia celulelor ficatului, sau insulina — a pancreasului. Pornind de la acest înţeles, contradicţia se desfăşoară numai pe plan spaţial şi cantitativ; complexitatea se situează pe planul unei gradaţii *cantitative*. Dimensiunea verticalităţii introduce înţelesul *calitativ, de ierarhie*: complexitatea fenomenului ne obligă să recunoaştem, totodată, şi o nouă calitate a lui, inexplicabilă, pe plan fiziologic, numai prin participarea unui număr mai mare de celule, sau zone nervoase. Or, ideea fundamentală a noii şcoli a fost tocmai aceasta: un fenomen psihic nu se explică numai prin natura şi numărul elementelor pe care-l conţine, ci mai ales prin relaţiile dintre acestea, prin constelaţia sau configuraţia lor. Accentuarea *aspectului calitativ şi relaţional* în explicaţia fenomenelor psihice superioare reprezintă şi

calea de rezolvare a contradicției dintre localizaționism și antilocalizaționism, calea care a impus un nou înțeles al noțiunii de funcție. Se știe că Pavlov, deja, se opunea ambelor poziții, venind cu soluția unei sinteze, menite să rezolve contradicția prin ideea *localizării dinamice* a funcțiilor psihice.

Astăzi, funcția, în înțeles „topologic" și nu „metric", după cum observă Luria, este definită ca „un sistem funcțional, dirijat spre îndeplinirea unor sarcini biologice cunoscute și asigurat de întregul complex de acte legate reciproc, care, în final, duce la obținerea efectului biologic corespunzător" (98, p. 22). Acest nou înțeles de funcție explică proprietatea fundamentală a organismului, *autoreglarea,* precum și proprietatea esențială a sistemului nervos — *plasticitatea* : același efect poate fi obținut prin mijloace diferite și explicat în mod diferit. „Acest punct de vedere — dinamic — spun V. Voiculescu și M. Steriade — explică de ce una și aceeași tulburare poate să apară datorită unor leziuni în zone diferite, dar care afectează bunul mers al aceluiași circuit complex" (170, p. 165).

Pe primul plan apare importanța *relațiilor spațiale,* între verigile sistemului, și a *relațiilor temporale,* în succesiunea acțiunilor acestora. Doi factori trebuie luați în considerație în interpretarea semnificației unui element nervos : situarea lui *spațială* — orizontală și verticală — în configurația întregului, în ansamblul actului sau în *sistemul* respectiv, precum și situarea lui *temporală* în ciclul actului dat ; semnificația actului depinde, în aceeași măsură, de *locul* ocupat al elementului dat, cît și de *momentul* acțiunii, față de cel anterior și cel următor. Acești noi parametri ai explicației ridică fiziologia și psihologia pe o treaptă superioară a spiralei dialectice, a unei psihofiziologii dinamice, în care accentul cade pe relația individ-mediu și — pe plan intraindividual — pe aceea a elementelor între ele.

Nu ne ocupăm aici de importanța — teoretică și practică — a acestei noi orientări dialectice a neurologiei ; ne interesează aici numai paralelismul sau coincidența perfectă între noua orientare fiziologică și cea psihologică : trecerea de la poziția morfologistă, substanțialistă,

spre una funcţională, dinamică şi relaţională. Această „coincidenţă" nu se explică decît prin stimularea reciprocă, mutuală, a cercetărilor fiziologice cu cele psihologice, în efortul lor comun de a rezolva contradicţiile ridicate de acumularea şi confruntarea faptelor clinice şi experimentale, fiziologice şi psihologice, în cadrul unei viziuni noi a raporturilor dintre simplu şi complex. Constatăm apariţia, pe scena fiziologiei, dar într-o formă implicită, a categoriilor : *calitate* şi *relaţie*. Astfel se pot explica şi însuşirile funcţiilor psihice *superioare : sociale* prin originea lor, *mijlocite* prin structură şi *conştiente, voluntare,* prin modul lor de funcţionare.

Este, însă, deosebit de nou şi interesant faptul că această noţiune de sistem dinamic funcţional dobîndeşte, la om, o nouă amprentă, socială şi istorică ; ea ne pune în faţa unui paradox : organ nervos, de natură socială ! Sistem fiziologic cu funcţie psihică ! „Deşi ele reprezintă — spune Leontiev — sisteme care constau din elemente fiziologice, intrînd în legături unele cu altele, şi apar ca produse ale creierului, cu toate acestea, particularităţile lor funcţionale nu pot fi exprimate prin noţiuni fiziologice" (94, p. 41). Iată cum acelaşi sistem este, în acelaşi timp, fiziologic şi psihologic : fiziologic prin elementele sale şi psihologic prin configuraţia şi funcţia sa ! Atîta timp cît mişcările aparatului bucal, de exemplu (maxilarele, buzele, limba) participă la actul alimentar, ele fac parte din sistemul alimentar simplu ; integrate fiind, însă, în sistemul superior al expresiei verbale, ele îndeplinesc o funcţie mult mai plastică şi mai diferenţiată. De la simpla masticaţie reflexă şi automată pînă la pronunţarea conştientă a cuvintelor avem un lung şir de trepte.

III. 2.8. NATURA FENOMENULUI PSIHIC

Cum poate fi caracterizat fenomenul psihic astăzi, în lumina materialismului dialectic ?

În definirea fenomenului psihic se subliniază poziţia materialistă prin caracterizarea psihicului ca funcţie a creierului. Această formulare, însă, singură, riscă să

antreneze după ea desființarea psihologiei, prin reducerea acesteia la fiziologia creierului.

„În stadiul actual de dezvoltare a fiziologiei — spune P. S. Kupalov — este prea puțin să se spună despre conștiință că este *o funcție a creierului*; de altfel cu acest lucru este de acord și Sherrington, care se situează pe poziții dualiste. Trebuie să se stabilească care este această funcție. Or, întîlnim unele afirmații din care reiese că, deși este o funcție a creierului, conștiința poate avea o existență oarecum independentă, ba chiar poate influența procesele fiziologice. Cea mai grea este întrebarea: ce reprezintă stările subiective ca esență, ca mecanism?" (85, p. 81).

Iată o întrebare pusă în zilele noastre de un fiziolog materialist, elev al lui Pavlov, om de știință, care consideră că faptul indubitabil al legăturii indisolubile a conștiinței cu creierul nu lămurește încă problema naturii psihicului.

Se impune completarea definiției printr-o caracterizare care să diferențieze psihicul de fiziologic, creierul de conștiință, și anume, prin determinarea naturii funcției cerebrale *ca reflectare a realității obiective.*

Este ușor de constatat, în această definiție completată, prezența celor două principii filosofice: al *monismului materialist* și al *principiului leninist al reflectării.* Se pune, însă, o a doua întrebare: dacă acest adaos rezolvă problema. Ce înțeles are noțiunea de reflectare?

Dificultatea apare din încercarea de a contopi într-o singură noțiune înțelesul ontologic, monist (psihic=funcție a creierului) cu cel gnoseologic, dualist (subiectul psihic și obiectul reflectat). Privit din primul punct de vedere, psihicul *se integrează* în noțiunea de materie ca formă superioară a acesteia; din al doilea punct de vedere, el *se separă,* ca formă ideală, de obiectul său material. Lenin ne atrage în mod clar atenția asupra riscului de a greși prin interpretarea imaginii unui obiect ca fiind de natură *materială.* Fenomenul psihic nu posedă asemenea natură: senzația de amar nu este amară și nici senzația de roșu nu este roșie; cu imaginea unei sute de taleri, care, după justa observație a lui Kant sînt altceva decît talerii reali, nu putem cumpăra nimic.

Conferința din 1962 de la Moscova recunoaște, în mod deschis, că în lumea fiziologilor și psihologilor s-au produs divergențe în rezolvarea problemei relațiilor dintre fiziologic și psihologic, dintre activitatea cerebrală și cea psihică. În revistele sovietice din anii trecuți, la rubrica „discuții" sînt publicate numeroase studii cu caracter polemic, cu privire la problema naturii psihicului. Numeroși fiziologi au afirmat că fenomenul psihic nu este decît fenomen nervos și a studia psihicul înseamnă a face fiziologie. Cum să interpretăm atunci afirmația lui Lenin că „și gîndirea și materia sînt „reale", adică există. A afirma însă că gîndirea e materială înseamnă să faci un pas greșit și să confunzi materialismul cu idealismul" (6, p. 237).

A fost nevoie de dezbateri spre a se ajunge la concluzia că teza reducerii psihicului la fenomenul nervos nu este justă. „Interpretarea conștiinței — spune B. M. Mitin — ca formă de mișcare a materiei este tot atît de eronată ca și identificarea idealului cu materialul" (57, p. 18). Ca și Rubinstein, în lucrarea *Existență și conștiință*, B. M. Mitin rezolvă problema prin distincția planului gnoseologic de cel naturalist-științific. În spiritul filosofiei lui Lenin, opoziția dintre materie și gîndire apare, în mod net și absolut, numai pe plan gnoseologic, în raportul subiect-obiect ; ea nu apare la fel, însă, pe planul naturalist-științific, adică ontologic, unde nu se pune problema raportului subiect-obiect. Relația dintre psihic și fiziologic, creier și conștiință, nu poate fi identificată cu relația subiect-obiect. Dar, aceasta înseamnă că, a privi psihicul ca formă de mișcare a materiei, implică a te așeza pe un punct de vedere similar cu acela prin care se identifică idealul cu materialul. Totuși, numeroși filosofi, psihologi și fiziologi definesc psihicul ca formă superioară de mișcare a materiei.

Ca să citățm numai un exemplu din publicațiile sovietice, ne vom referi la lucrarea lui G. G. Gabrielean (1963) în care se tratează pe larg cele trei forme fundamentale ale mișcării materiei : anorganică, organică și socială. Forma de conștiință este un gen de raporturi din clasa mișcării sociale.

Din publicaţiile noastre citãm studiul lui Mircea Steriade (1961), unde autorul afirmă: „Ceea ce este sigur este că nu trebuie să ne ferim de a considera psihicul ca o formă de mişcare a materiei, cu toate acuzaţiile aduse de unii filosofi care apreciază o asemenea poziţie drept eronată, mecanicistă, materialist-vulgară" (159, p. 928). Autorul se sprijină pe un citat din *Dialectica naturii* a lui Engels (cf. p. 51) prin care gîndirea este considerată ca o formă de mişcare a materiei. Este interesant de notat, totuşi, că Mircea Steriade nu reduce activitatea conştiinţei la cea fiziologică, a creierului. El accentuează importanţa factorului social-istoric în dezvoltarea conştiinţei (*ibidem*, p. 924).

Confuzia apare în mod vădit în modul de a privi raportul dintre ontologie şi gnoseologie. Problema se pune *dacă deosebirea dintre material şi ideal rezultă din deosebirile dintre două realităţi sau dintre două puncte de vedere asupra aceleiaşi realităţi?* Unii filosofi aleg prima soluţie, alţii pe a doua.

Personal, am susţinut teza că deosebirile dintre fiziologic şi psihic, material şi ideal, reprezintă două înţelesuri rezultate din integrarea aceluiaşi obiect în două sisteme de referinţă deosebite. Discutînd raporturile dintre temperament şi activitatea nervoasă superioară (1957) scriam: „Există o tendinţă de a considera aceste două noţiuni ca identice. Este vădit că problema ivită pune în discuţie relaţiile dintre fiziologie şi psihologie, ca ştiinţe. Sînt oare aceste ştiinţe de sine stătătoare, cu obiecte diferite de studiu? Se deosebesc, oare, ele numai în mod provizoriu, urmînd ca în viitor psihologia să dispară, asimilată de fiziologie, singura ştiinţă obiectivă a omului? Ciocnirile de idei capătă o formă deosebit de dramatică" (117, p. 16). Afirm acolo că „fiziologicul şi psihicul nu pot fi gîndite decît ca o *singură* realitate; ele sînt însă *două*, privite din punct de vedere *epistemologic* sau *gnoseologic*" (*ibidem*, p. 18).

Aceeaşi idee fusese exprimată, mai de mult, sub forma planurilor de înţeles, a sistemelor de referinţe, în studiul *Ce este psihologia?* (1946), sprijinindu-mă pe analiza făcută de Lenin (cf. 6 bis, pp. 53—93), unde se arată că acelaşi obiect poate dobîndi semnificaţii dife-

rite, în funcţie de punctele de vedere, de sistemele diferite de referinţe. Se cunoaşte exemplul ce i-a servit de model lui Lenin. Unul spune că paharul e un cilindru de sticlă, altul că este instrument de băut. Paharul are „un număr infinit de ... proprietăţi, calităţi, laturi, relaţii şi «mijlociri» cu tot restul lumii". El „este un obiect greu, care poate fi un instrument pentru aruncat", ... „poate servi ca presse-papiers, ca adăpost pentru un fluture prins", obiect artistic etc. Care este teza lui Lenin? „... paharul nu rămîne neschimbat, şi îndeosebi se schimbă destinaţia paharului, întrebuinţarea lui, *legătura* lui cu lumea înconjurătoare" (cf. *ibidem* pp. 78—79).

Să-mi fie permisă ilustrarea ideii cu încă un exemplu, dat de un psiholog. „Acelaşi obiect — spune Pierre Janet — poate fi termenul unei mulţimi de operaţii psihologice, diferite unele de altele. Luaţi de exemplu, o parte a unei fiinţe vii, un muşchi. Acest muşchi poate fi considerat ca biftec cînd îl mîncăm ; aceasta este o consideraţie particulară : o determină tendinţe speciale, tendinţa pentru alimentaţie, preparare, tendinţa pentru comerţ ; sau poate fi privit din punct de vedere anatomic sau fiziologic şi atunci este un obiect ştiinţific. El poate fi considerat din punct de vedere al ştiinţei fizice şi al ştiinţei chimice, poate fi privit din punct de vedere metafizic al cauzelor finale şi al rolului său în mişcare şi în viaţă" (75, pp. 26—27).

Dacă privim, însă, materia şi conştiinţa ca *două realităţi* distincte, şi nu ca două înţelesuri ale aceleiaşi realităţi, ne situăm pe planul ontologic al dualismului. Cum se rezolvă contradicţia? Acceptarea identităţii ontologice ne creează dificultatea înţelegerii distincţiei dintre psihic şi fiziologic, sprijinind reducerea psihicului la fiziologic ; deosebirea acestor realităţi ne pune în faţa cunoscutului impas al dualismului, al insolubilei probleme a raportului dintre creier şi conştiinţă.

Soluţia, cred, devine mai clară, prin introducerea categoriei de *relaţie*. Vom încerca să lămurim această idee printr-un exemplu. După cum nu există raporturi fără conţinut, tot aşa nu există psihic fără materie, conştiinţă fără creier, fără celule nervoase. Aceleaşi celule nervoase, însă, fiind puse în raporturi diferite — spaţiale şi

temporale — cu alte celule ne dau structuri cu funcţii diferite. Problema raportului dintre material şi ideal se angajează, după părerea noastră, în aceeaşi contradicţie în care s-a precipitat, pe plan neurologic, problema localizărilor cerebrale, sau, în fizică, teoria luminii, prin cele două soluţii : corpusculară şi ondulatorie. Natura unui obiect sau fenomen nu trebuie căutată exclusiv în substanţa acestuia, ruptă de relaţiile acelui obiect cu alte obiecte sau fenomene. Nu trebuie să uităm că noile calităţi ale obiectelor nu constau numai în noi proprietăţi substanţiale, ci rezultă din noi relaţii ale obiectelor, din noi constelaţii sau configuraţii ale lor cu alte obiecte. O nouă calitate nu implică în mod necesar o transformare substanţială şi ontică a obiectului, ci ea rezultă dintr-o nouă relaţie a acestuia. Se înţelege, însă, că prin aceste noi relaţii natura obiectului se dezvăluie şi în acelaşi timp se modifică. Numărul, ca şi felul de relaţii, de cadre de referinţe pe care le poate avea un obiect, este *limitat de natura obiectului.* Acelaşi pahar poate fi valoare de schimb, valoare artistică, instrument de prins fluturi şi chiar obiect comestibil, dar nu poate deveni idee de pahar, după cum şi invers, imaginea unui pahar poate da naştere la interpretări şi înţelesuri variate, dar chiar dacă este luată, într-o halucinaţie, drept pahar real, ea nu poate servi la prins fluturi.

Revin la un exemplu relatat într-un studiu, cu mulţi ani în urmă (cf. 119, p. 205). Am mers cîndva, în împrejurimile unui oraş, pe un drum care prezenta o pantă destul de întortocheată şi relativ îngustă. Puţină vreme după aceea, am fost întrebat de cineva dacă acest drum ar putea fi străbătut de o camionetă. Spre marea mea surprindere, am constatat că nu pot răspunde imediat, cu toate că am fost conştient în timpul urcuşului şi nici n-am putut uita, la un interval atît de scurt, drumul parcurs. Care este explicaţia ezitării, a întîrzierii răspunsului ? Pentru *mine, atunci,* drumul pe care am mers era un *drum de pieton* şi nu mi-a rămas decît amintirea *acestui* drum. Cînd am fost întrebat dacă „acelaşi" drum era practicabil pentru o maşină, n-am putut furniza dintr-o dată sensul unui drum *carosabil.* Trebuia să fac un efort de evocare a imaginii *neutre* (sau a celei cu

semnificaţia deja constituită) pentru *a o structura în semnificaţia cerută.* Pentru aceasta, aveam nevoie să evoc cu mai multă fidelitate o mulţime de detalii, pînă atunci mai puţin semnificative : unghiurile cotiturilor, înclinaţia pantei, lăţimea drumului etc., toate raportate la mărimea maşinii, la puterea motorului şi altele. Se înţelege de la sine că toate aceste noi relaţii reflectau, în mare măsură, realităţi de natură *socială,* relaţii care implicau existenţa unei maşini, a unui confort, a unor deprinderi, riscuri etc. Asemenea *înţeles* de drum nu exista pe vremea diligenţelor, dar el nu poate exista nici fără un drum *material,* ca realitate fizică, geografică. Numai din relaţiile dintre proprietăţile obiective ale acestei realităţi materiale cu realităţile de ordin tehnico-social şi psihologic, cu un anumit sistem de referinţe, s-a creat înţelesul cerut, particular, concret, de drum carosabil, înţeles care diferă de la o conştiinţă la alta, în funcţie de experienţa individului.

Este foarte probabil că procesul de formare a înţelesurilor străbate mai multe trepte sau „modele" interioare, care reflectă „originalul" exterior. Este posibil ca datele reprezentative, pe care noi le interpretăm ca date ale memoriei „mecanice", să constituie modele de grad inferior, ca „materie primă" care serveşte de material de prelucrare pentru modele variate şi mai subtile, de ordin superior. Tot atît de legitimă este ipoteza că aşa-numitul „reflex de orientare" reprezintă actul de înregistrare, încă „cvasimecanică" a unui stimul, un preambul al identificării lui, adică al transformării lui într-un înţeles mai precis, al integrării lui într-un sistem de referinţe al individului.

Fr. Brentano face o distincţie subtilă cînd afirmă că un obiect poate fi dat în conştiinţă „dublu" : reprezentat, apoi afirmat ori negat, acceptat ori respins (cf. 30, p. 35). Trebuie, însă, să facem distincţie între atitudinea sau judecata asupra obiectului imaginii, şi judecata asupra imaginii, ca atare. Este clar că nici natura fenomenului „ideal" nu este uniformă, ci diferă de la o treaptă la alta ; treptele psihicului sînt şi trepte ale fenomenului ideal. Dar rezolvarea acestei probleme se află încă în faza embrionară, în curs de elucidare.

A privi paharul ca sistem funcţional şi calitatea de psihic ca rezultat al unui anumit cadru de referinţe, ca o relaţie sau un sistem de relaţii, nu înseamnă a renunţa la calitatea lui materială, fiindcă nu există relaţii fără termeni.

Raporturile, însă, sînt acelea care creează noi calităţi şi noi însuşiri psihice. Ideea aceasta apare în mod evident din rezolvarea contradicţiei în problema localizărilor. Aceeaşi idee se impune şi din analiza pur psihologică şi genetică a naturii psihicului.

Ideea de relaţie, legată de noţiunea de „act" şi „intenţionalitate", ca notă specifică a fenomenului psihic, a apărut în psihologie sub formă pregnantă pentru prima oară în opera lui Franz Brentano, *Psihologia din punct de veder empiric* (1874). Acest psiholog, de formaţie mai ales filosofică, a vrut să pună bazele unei psihologii „empirice", opuse celei experimentale şi fiziologiste. „Ceea ce caracterizează orice fenomen psihic — spune Brentano — este ceea ce scolasticii din evul mediu au numit prezenţa intenţională (sau încă mintală) şi ceea ce noi am putea numi, folosind expresiile care nu exclud orice echivoc verbal — *raport la un conţinut, direcţie spre un obiect* (fără ca prin aceasta să trebuiască a se înţelege o realitate) sau *obiectivitate imanentă* (s. n.). Orice fenomen psihic conţine, în sine, ceva cu titlu de obiect, dar fiecare îl conţine în felul său. În reprezentare, este reprezentat ceva, în judecată ceva este admis sau respins, în iubire ceva este iubit, în ură ceva este urît, în dorinţă ceva este dorit şi aşa mai departe. Această prezenţă intenţională aparţine exclusiv fenomenelor psihice. Nici un fenomen fizic nu prezintă ceva asemănător. Noi putem, deci, defini fenomenele psihice spunînd că ele sînt fenomene care conţin în sine intenţional un obiect" (apud, 90, p. 58). Fenomenele psihice, deci, reprezintă (în sensul că reflectă) o realitate străină, şi specificul lor constă în *relaţia cu această realitate.* Aceeaşi idee stă şi la baza clasificaţiei fenomenelor psihice, tratată într-o altă lucrare, apărută cu 37 de ani (1911) după prima lui operă.

Am redat acest amplu citat nu numai din motivul că poziţia lui Brentano marchează o importantă orientare

spre specificul fenomenului psihic, ci şi pentru faptul că această poziţie reprezintă un punct de plecare spre *fenomenologie* care, exagerînd rolul relaţiei, neglijează importanţa conţinutului. Doctrina lui Brentano este reacţia psihologiei *actului*, faţă de aceea a *conţinutului*.

Am văzut, totuşi, că fiziologia modernă îşi restructurează şi ea înţelesurile, prin acordarea unei atenţii sporite noţiunilor de relaţie şi sistem dinamic.

Dacă ne oprim puţin asupra înţelesului de reflex condiţionat, reţinem ideea centrală că un stimul indiferent devine *semnal* în momentul cînd se formează o *legătură* temporară între acest stimul şi o activitate a organismului. Este clar că o realitate fizică capătă un înţeles îndată ce se stabileşte o legătură directă între ea şi o trebuinţă a organismului. Rubinstein subliniază aceeaşi idee cînd spune că „contiguitatea obiectivă în timp sau spaţiu a fenomenului este numai o condiţie externă a memorării; formarea însăşi a legăturilor şi memorarea materialului de către subiect presupune — în calitate de condiţie internă — importanţa acestei legături pentru subiect. Cercetările lui Pavlov, dezvăluind rolul „întăririi" în formarea legăturilor, au arătat bine aceasta" (146, p. 11). Un stimul devine fapt psihic în momentul cînd se transformă în *semnal* de altceva, cînd excitantul *mediază* legătura organismului cu obiectul sau situaţia respectivă.

Apariţia simbolului, a semnului şi a semnalului premerge limbajului. Janet situează folosirea semnului în stadiul conduitelor sociale, intelectuale, stadiu superior celui al reflexelor şi percepţiei. „Semnul — spune el — chiar cel mai uzual, rămîne totdeauna un obiect intelectual. El este expresia unei acţiuni psihologice, diferită de acţiunile reflexe sau perceptive, el este o acţiune dublă care conţine obiectul, gestul care serveşte de semn şi obiectul semnificat, şi care oscilează între amîndouă" (74, p. 97).

Merită semnalat studiul lui Ponomarev consacrat problemei idealităţii. Atitudinea autorului, în această problemă, prezintă multă asemănare cu a lui Janet. Analizînd raportul dintre copie şi original, apoi copie şi model, autorul găseşte, cu drept cuvînt, că atît copia cît şi originalul, privite separat, sînt materiale; imaginea

obiectului, însă, devine ideală numai în conştiinţa omului, în momentul cînd, în calitate de obiect de conştiinţă, ea devine o abstracţie care *semnifică* obiectul, cînd este considerată, ca şi portretul, *în raport* cu originalul, ca „model subiectiv de gradul al doilea" (132, p. 66). Asemenea legături nu apar decît în conştiinţa *omului* şi numai ele pot fi numite *ideale*. Deci, este la fel de absurd, conchide autorul, ca, atunci cînd facem abstracţie de relaţia gnoseologică, adică de raportul dintre copie şi original, să *opunem* originalului portretul său (amîndouă fiind realităţi materiale) ca şi, situîndu-ne pe plan gnoseologic, să identificăm portretul cu originalul (*ibidem*, p. 67).

Dacă transpunem limbajul lui Ponomarev în limbajul lui Janet, sau al nostru, am spune că faptul de conştiinţă a unei legături (de exemplu, de asemănare) între semn, simbol, pe de o parte şi obiectul respectiv, pe de altă parte, este un fapt *ideal*, o abstracţie, act intelectual, dar termenii care fac parte din această legătură, priviţi separat, rămîn realităţi *materiale*.

Rămîn, însă, numeroase probleme deschise. Este important, de exemplu, de stabilit note *comune* tuturor stadiilor de dezvoltare psihică, adică de precizat ceea ce este comun oricărui fenomen psihic şi ceea ce este diferenţial între psihicul animal şi conştiinţa umană. Funcţia de semnalizare precede, desigur, pe cea a limbajului ; „semnul", la rîndul lui, se află pe o treaptă superioară percepţiei. Nu ne putem permite aici decît ipoteze, sugestii sumare.

Aşa după cum introducerea dimensiunii verticale rezolvă contradicţiile localizărilor cerebrale, aceeaşi dimensiune trebuie să intervină în înţelegerea naturii psihicului ; imaginea de *spirală* devine indispensabilă. Psihicul nu este omogen ; el străbate — filogenetic şi ontogenetic — mai multe stadii şi se prezintă la niveluri diferite. Ca să luăm extremele : reflexul este un mod simplu de reacţie psihică (cînd nu este intern, fiziologic), împovărat de materialitate ; un raţionament este o structură prin excelenţă relaţională, unde legile cauzale cedează locul altor forme de determinism, superior, unde idealitatea se impune pe prim plan. Nu trebuie să uităm că

viaţa psihică a omului, pe planul ei superior, este un sistem de semne şi simboluri de ordin lingvistic, un sistem de sisteme cu funcţia de a *reprezenta* şi *semnifica* lumea reală ; aceste sisteme au totuşi proprietăţi specifice existenţei lor simbolice. Se înţelege de ce efectul a 100 de taleri reali nu poate fi identic cu efectul *imaginii* acestei sute. De la acţiune la gîndire sînt etape de parcurs, şi natura acţiunii nu este identică cu natura schemei mintale respective, nici cu natura cuvîntului care simbolizează acţiunea, chiar dacă schema mintală nu este decît un *model* al acţiunii fizice, iar cuvîntul o *traducere* a actului.

Pe traiectoria discuţiei iniţiale se ridică problema dacă o reacţie necondiţionată, imediată, poate fi considerată ca *psihică*. Această primă fază, cînd organismul reacţionează la anumite proprietăţi esenţiale (*prin ele însele*) ale obiectului, este specifică — după Leontiev — *iritabilităţii*. Apariţia semnalului care, *prin el însuşi*, este *neutru*, adică nu are importanţă pentru organism, avînd ca funcţie numai *medierea*, *orientarea* organismului, în raport cu proprietăţile mediului (ce au o semnificaţie biologică directă), este specifică *sensibilităţii* şi poate fi considerată ca originea *senzaţiei*. „Senzaţiile — spune Leontiev — fenomene *subiective* prin natura lor, care reflectă cu necesitate însuşirile obiective, pot fi înţelese numai dacă admitem că senzaţia apare ca produs al dezvoltării legăturilor mediate ale organismului cu mediul" (93, p. 135). Iată cum raportului imediat dintre individ şi mediu i se suprapun raporturi mediate şi mai obiective dintre stimuli, obiecte sau situaţii, raporturi care traduc legăturile obiective dintre proprietăţile mediului înconjurător. Acesta este stadiul psihicului senzorial elementar ; proprietăţi izolate ale mediului se reflectă sub forma unor senzaţii elementare separate. Acestui stadiu — după Leontiev — îi urmează altul, *perceptiv*, de reflectare a *obiectelor* în întregimea lor şi al treilea stadiu, al *intelectului*, de reflectare a „corelaţiilor obiective ale lucrurilor sub forma de situaţii obiectuale" (93, p. 188). Acestor trei stadii, supuse legilor dezvoltării *biologice*, le urmează etapele de dezvoltare psihică umană subordonate legilor *social-istorice*, apariţia şi dezvoltarea *con-*

științei, cînd se diferențiază net imaginea obiectului de trăirea subiectivă ; *semnificația*, care constă în sistemul relațiilor și al interacțiunilor obiective, se desprinde de înțelesul subiectiv *vital*, de atitudinea subiectului față de obiectul reflectat, conștientizat.

Reținem, ca deosebit de importante, ipotezele lui Leontiev privind atît originea psihicului, cît și stadiile lui de dezvoltare, precum și distincția dintre semn și semnificație. Această concepție prezintă multă asemănare cu a lui Pierre Janet, după care primul stadiu psihic, inferior, este acela al reflexelor, căruia îi urmează stadiul perceptiv, apoi al conduitelor sociale și intelectuale. Stadiilor specifice lumii animale li se suprapun, astfel, stadiile propriu-zis umane, legate de limbaj, și pe care le generează munca în comun a oamenilor.

Personal, am accentuat rolul cuvîntului în procesul de *obiectivare* a formelor de reflectare, a cunoștințelor individului în procesul de diferențiere progresivă a conștiinței de subiect-obiect (117 bis). Am arătat caracterul mediator al uneltei care „produce efecte incomensurabile prin dezvoltarea relațiilor dintre ea și obiectul asupra căruia se exercită acțiunea omului. Raporturile dintre *subiect* și *obiect* devin dominate de raporturile dintre obiecte și proprietăți noi, existente în afară și independent de noi. Astfel, relația directă subiect-obiect devine tot mai subiectivă și mai afectivă, subordonîndu-se progresiv modului obiectiv de relații dintre obiecte" *(ibidem)*.

În ceea ce privește distincția importantă dintre înțeles și semnificație, introdusă de Leontiev și Zaporojeț, ea nu este cu totul nouă. Max Scheler vorbește de înțelesul de valoare, *timetic*, al sentimentului : „Legătura funcțională dintre organism și mediu — spuneam în 1937 — o constituie interesele biologice ale organismului ; obiectul există pentru organism întrucît el prezintă pentru acesta o valoare biologică de conservare sau perpetuare ; el nu poate fi degajat de această legătură trăită și funcțională, chiar dacă situațiile perceptive se realizează suficient de distinct pe fondul obscur al afectivității. *Obiectul* apare numai o dată cu schema mintală, o dată cu structura intelectuală în care se poate încadra. Sub

influenţa societăţii, a noilor conduite, ca acelea intelectual-verbale, solidaritatea funcţională şi trăită, între organism şi mediu, începe să se scindeze şi obiectul poate fi privit de către subiect la o distanţă şi ca ceva străin ; lumea externă este interpretată şi înţeleasă prin intermediul lumii mintale. Situaţia trăită şi indiviză „organism-mediu" se polarizează în semnificaţia mintală a două realităţi distincte şi străine, subiect-obiect, eu-noneu. Situaţiei indivize şi schimbătoare „organism-mediu" începe să i se suprapună structuri stabile ; înţelesul subiectiv şi timetic se subordonează cu încetul, înţelesului relaţional, schematic, simbolic, intelectual" (118, p. 112). În acest studiu indic originile noţiunii de înţeles timetic, referindu-mă la Leibniz, iar printre psihologii contemporani citînd pe Grossart (1931), Sander (1937), Drever (1921), Wreschner (1931) şi Claparède (1930).

Deosebirile de nivel semnalate le putem constata şi în dezvoltarea ontogenetică a limbajului. A. Ombredane deosebeşte cinci funcţii (sau moduri de folosire) ale limbajului : afectivă, ludică, practică, reprezentativă şi dialectică. Aceste funcţii sau moduri reprezintă şi stadii sau niveluri de dezvoltare a omului. Ne limităm aici să menţionăm cîteva caracterizări sumare desprinse din analiza lui Ombredane, analiză ce coincide, aproape, cu clasificarea făcută de unii psihologi sovietici (cf. 134).

Limbajul afectiv este reacţia fiinţei întregi la o situaţie prezentă. Acest limbaj, ca şi cel ludic, sau cel practic, are un caracter *situativ*. Limbajul reprezentativ începe să traducă, după expresia lui Gelb şi Goldstein, atitudinea categorială, adică să exprime, din ce în ce mai flexibil, *relaţiile* dintre *obiecte*, subordonîndu-şi relaţia cu caracter afectiv dintre subiect şi situaţie. Limbajul reprezentativ permite vehicularea în timp a experienţei umane, detaşează subiectul de obiect, îl eliberează de constrîngerea prezentului, diferenţiază imaginea de obiectul ei, şi „reprezintă mai puţin un obiect nud, decît un obiect integrat într-un sistem de categorii" (112, p. 194). Nivelul dialectic al limbajului reprezintă combinări abstracte, simbolice, desubiectivate şi intelectualizate, după cum algebra constituie un sistem de simboluri ce se suprapun numerelor, acestea din urmă semnificînd

obiectele. Operaţiile algebrice, ca şi cele logice, se pot efectua făcînd abstracţie de conţinutul — devenit indiferent — al simbolurilor.

Se înţelege că, aici, după cum observă şi Ombredane, trebuie evitat riscul de a pierde contactul cu realitatea, precum şi acela de a substanţializa simbolul. A uita că simbolul semnifică o realitate, precum a atribui semnului proprietăţile obiectului semnificat, sînt Scylla şi Charibda conştiinţei umane. Acesta este înţelesul frazei lui Ombredane : „limbajul este leagănul şi mormîntul metafizicii" (*ibidem*, p. 196).

Este adevărat că — după cum spune Janet — „noi gîndim cu mîinile la fel ca şi cu creierul nostru, gîndim cu stomacul nostru, gîndim cu întregul corp" dar, într-un fel gîndim, cînd reflectăm bunăoară asupra valorii cristalului din care este fabricat paharul din faţa noastră şi altfel cînd, însetaţi, cerem să ni să aducă apă în acest pahar şi iarăşi, altfel, cînd ne gîndim că apa ar putea fi infectată. Fiecare din aceste idei are rezonanţe şi adîncimi diferite, unele abia ne ating şi pot da naştere chiar la „jocuri intelectuale", iar altele ne pot cutremura şi zgudui pînă în străfunduri.

În concluzie, psihicul se dezvăluie din relaţii. *Sensul*, fiind primitiv, rezultă din relaţia directă a organismului cu mediul ; el se îmbogăţeşte progresiv, lărgindu-se şi obiectivîndu-se în *semnificaţie*, prin folosirea de către individ a verigilor intermediare între el şi realitatea externă. Astfel, relaţiile dintre scop şi mijloace se structurează în complexe din ce în ce mai vaste, în cicluri din ce în ce mai ample şi mai obiective, în sisteme funcţionale tot mai plastice, de nivel mai înalt. Să nu uităm că dezvoltarea psihică se desfăşoară nu numai pe plan orizontal, ci, mai ales, pe cel vertical, pe linia modelării, schematizării, simbolizării şi a simplificării crescînde care, în acelaşi timp, este şi a eficienţei sporite.

Cineva ne-ar putea obiecta, cu drept cuvînt, că înţelegerea psihicului ca relaţie nu reprezintă nota diferenţială faţă de obiectele lumii materiale ale căror proprietăţi se manifestă şi se obiectivează prin relaţii. În genere, fiecare obiect reacţionează conform particularităţii naturii sale şi a situaţiei respective. În această privinţă *nu*

există nici o deosebire între fenomenele naturii; omul de știință tinde să reducă la minimum atitudinea sa față de obiectul investigației sale. Depsihologizarea, obiectivarea naturii fizice se efectuează totuși mult mai lesne decît a lumii psihice. Modul specific de reacție a unui obiect fizic este mult mai redus decît al omului; particularitatea obiectului fizic (reacția lui conform naturii sale *proprii*) este minimă în comparație cu aria reactivității umane față de lumea din afară și față de sine. Obiectele umane ale psihologiei sînt *subiecte*. Este vorba de transformarea sensurilor subiective în semnificații obiective. Înțelegem facilitatea transpunerii, a proiecției stărilor și a structurii cercetătorului (sursă de erori și iluzii) în motivația conduitei unei persoane. Relația psihică conține mai multe variabile; ea este mult mai complexă în comparație cu relația fizică, chimică sau biologică. Afară de particularitățile *comune* lumii fizice, chimice și biologice, conduita psihică mai posedă ceva: *conștiința*, raporturile incluse în *conduita față de sine și față de alții*. Am putea spune că în științele omului se efectuează *o dublă obiectivare, desubiectivare: a cercetătorului însuși și a obiectului cercetării, obiect care, și el, este* **subiect**. *Intenționalitatea nu mai este univocă, ci dublă, reciprocă și reversibilă.*

Psihologia își conturează astfel domeniul de cercetare, domeniu vast ca întindere și variat sub raportul nivelului. De aceea și metodele sale se caracterizează printr-o varietate deosebită, varietate, însă, care nu prejudiciază unității obiectului și celei metodologice a psihologiei.

III. 2.9. CUM ESTE POSIBILĂ CUNOAȘTEREA OBIECTIVĂ A FENOMENULUI SUBIECTIV?

Atît timp cît faptul psihic este considerat ca fiind dat numai pentru unul singur, iar un fapt științific prin definiție este dat pentru oricine, urmează concluzia că psihologia nu este posibilă ca știință. Nu poate exista o știință a unui singur individ. Psihologia introspectivă caută dezlegarea problemei în raționamentul prin analogie.

Trebuie să recunoaştem, însă, că o ştiinţă nu se poate constitui numai prin metoda analogiei şi nici pe baza empatiei, a intuiţiei afective, intropatiei etc., fiindcă ceea ce am cunoaşte n-ar fi decît o proiecţie a propriilor noastre trăiri. Trebuie să admitem, însă, că identitatea structurilor şi a relaţiilor, care defineşte izomorfismul, îndreptăţeşte procesul de extrapolare, prevedere şi, deci, cunoaşterea obiectivă, pe baza metodei analogice. În această privinţă, trebuie deosebit cu grijă actul de proiecţie subiectivă de metoda logică şi obiectivă a analogiei.

Criticile nu rezistă în ultima instanţă unui examen aprofundat, în lumina filosofiei materialist-dialectice.

Care este soluţia contradicţiei dintre subiectiv şi obiectiv? Cum putem concepe o ştiinţă care, fără a neglija esenţa subiectivă a fenomenului psihic, să fie în stare să formuleze adevăruri obiective şi — fără a renunţa la nota esenţială a obiectivităţii — să sesizeze în acelaşi timp caracterul de intimitate subiectivă a individului? Cum să rezolvăm contradicţia, sub formele ei variate: intern-extern, subiectiv-obiectiv, ideal-material, psihic-fizic?

Am văzut cum psihologia a renunţat întîi la „suflet", ca substanţă reală — deşi fantomatică şi diafană, totuşi exteriorizabilă — cum, adoptînd înţelesul de conştiinţă, ca fapt legat numai de o singură persoană, renunţă şi la acesta, îndreptîndu-se spre un alt fenomen, net exterior, dar lipsit, de data aceasta, total de nota subiectivităţii — comportamentul. Iată trei acte din drama psihologică, dramă care nu a ajuns încă la un „happy-end", la deznodămîntul final şi fericit.

Dacă am aplica aici triada hegeliană, am obţine următorul tablou al procesului dialectic: de la noţiunea de suflet, care conţine, în mod sincretic, elemente subiective şi obiective, se trece la desprinderea conştiinţei, ca fenomen pur subiectiv şi intern, apoi la conduită, ca realitate pur obiectivă şi externă. Care este noua sinteză pe care s-o putem realiza de pe poziţiile materialismului dialectic? Ea nu se poate efectua decît prin transformarea calitativă a înţelesurilor iniţiale, de subiectiv şi obiec-

tiv, de conştiinţă şi comportare, de intern şi extern, psihic şi fiziologic.

Soluţia trebuie căutată în teoria leninistă a reflectării, piatra fundamentală a psihologiei materialist-dialectice. Nu există fenomen psihic, subiectiv, izolat de obiect; ceea ce se reflectă este indisolubil legat de faptul sau fenomenul reflectat. Lenin a rezolvat în mod pătrunzător contradicţia, arătînd că forma unei senzaţii este subiectivă, iar conţinutul — obiectiv; aşa cum forma nu se poate izola de conţinut, tot aşa subiectul nu poate exista în afara unităţii lui dialectice cu obiectivul.

Ce este însă forma? Ne permitem s-o interpretăm ca rezultînd din *relaţia* subiectului cu obiectul respectiv. Această interpretare ne este îngăduită, dacă analizăm mai atent definiţia dată de Lenin ideii: „... Ideea — spune el — este *raportul* dintre subiectivitatea existentă pentru ea (=pretins independentă) (= a omului) şi obiectivitatea *de o sebită* (de această idee)" (7, p. 187).

Ajungem şi pe această cale la ideea, formulată deja, a relaţiilor şi sistemelor dinamice desprinse din analiza anterioară a naturii psihicului.

Rezolvarea contradicţiei devine clară, privită fiind de pe un plan superior de înţelegere: nu există nici obiectivul „pur", nici subiectivul „nud"; ambii poli se unesc în noţiunea superioară şi sintetică, a *reflectării*. Subiectul şi obiectul ne apar într-o relaţie activă şi dinamică, relaţie în care, prin acţiunea subiectului, obiectul devine din ce în ce mai inteligibil şi mai transparent, pînă la esenţă, iar subiectul, prin acţiunea asupra lui a obiectului, este îmbogăţit progresiv dezvăluindu-şi progresiv esenţa. Se înţelege de ce Lenin situează psihologia printre „domeniile cunoaşterii din care trebuie să se constituie teoria cunoaşterii şi dialectica" (7, p. 355).

Contradicţia subiectiv-obiectiv se rezolvă şi mai uşor dacă examinăm problema genetic: la început, subiectivul nediferenţiat de obiectiv, apoi predominarea unei cunoaşteri sincretice, fază căreia îi succede cunoaşterea obiectivă a subiectivului.

Este interesant de subliniat faptul că pătrunderea în lumea din afară ne ajută la dezvăluirea celei interne, după cum diferenţierea şi adîncirea aspectului subiectiv

reprezintă un factor dominant în conturarea unei imagini obiective a lumii.

Demonstrația teoretică a posibilității unei științe a vieții psihice nu poate avea valoare decît prin verificarea practică a enunțurilor. O stare conștientă care nu are altă funcție decît de a *însoți* o manifestare sau o expresie materială, obiectivă, și a cărei prezență nu adaugă nimic, nu schimbă nimic din natura sau procesul de desfășurare a fenomenului material, acea stare nu este nimic, nu este decît — în exprimare filosofică — un epifenomen, ea este mai puțin decît o umbră sau o iluzie. O stare emotivă, înțeleasă ca o simplă oglindire pasivă în conștiință a unor stări fiziologice obiective, este nimic ; de aceea, este firesc ca ea să nu poată constitui un fapt de știință, de studiu psihologic. Paradoxul, însă, apare în momentul cînd subiectul afirmă că ceea ce scapă observației externe este *simțit* ca realitate indubitabilă ; din nou refrenul : cum poate exista ceva dat numai pentru unul singur ? Dacă este așa, existența faptului este indemonstrabilă și nu poate fi nici negată, nici afirmată. Se poate oare afirma că animalele trăiesc anumite stări interne a căror prezență, totuși, ne este imposibil de constatat ?

Pierre Janet citează un articol al lui Claparède publicat în „Revue philosophique" din 1902 (p. 481) în care, la întrebarea : „Dacă animalele sînt conștiente ?" autorul răspunde : „Nu știm nimic și nici n-o putem arăta". Ar însemna atunci că psihologia animală nu există. Omul de știință, totuși, continuă s-o facă : „o școală întreagă a pretins — spune Janet — că face psihologie animală fără a vorbi deloc de conștiință. Ciudată idee, care se prezintă de o manieră paradoxală și a provocat nu puțină indignare. Să suprimi din psihologie faptul declarat ca esențial, faptul primitiv, faptul conștiinței și al gîndirii, și să faci, totuși, psihologie ; aceasta părea contradictoriu și absurd, dar, în evoluția lucrurilor, absurdul este acela care reușește și acești autori aveau curajul de a continua cercetările ce păreau absurde" (75, pp. 9—10).

Unul din asemena fapte, absurde și contradictorii, de exemplu, era afirmarea unor stări *pseudoafective*. Există oare expresii fără trăiri emoționale subiective sau stări emoționale fără expresii corespunzătoare ? Situația nu

este atît de paradoxală cum pare la prima vedere. Constatarea unei „expresii" neafective, a unor manifestări „pseudoafective" conţine în ea, în mod implicit, cheia rezolvării. Certitudinea cu privire la existenţa unor expresii neraţionale, „false" (pseudoafective), lipsite de conştiinţa emotivă şi disociate de trăirile respective, este bazată, desigur, pe constatarea unor semne *obiective*, externe, materiale, prin care ele se deosebesc de expresii autentice, adică însoţite de stări psihice interne. Înseamnă, deci, că este *posibilă* stabilirea unor criterii *obiective* ale existenţei sau non-existenţei unei stări subiective, conştiente. Starea subiectivă, deci, poate constitui *obiect* de cercetare ştiinţifică. Nu este nimic subiectiv care să nu fie, sau să nu poată deveni, obiectiv.

„Nichts ist drinnen, nichts ist draussen,
Denn was innen ist, ist aussen" * — spune Goethe.

Afirmaţia poetului se confirmă experimental. Baza pentru ceea ce poate părea paradoxal — o abordare obiectivă a unui fenomen subiectiv — a fost pusă de către Loucks în perioada 1934—1938, cînd a introdus procedeul electrodului implantat şi l-a utilizat la analiza bazei nervoase a reflexelor condiţionate (cf. 149, p. 649). Dacă stimularea electrică provoacă animalului o stare agreabilă, animalul ajungea — prin folosirea tehnicii adecvate — să poată repeta şi prelungi starea afectivă iniţială şi, invers, s-o oprească în cazul stării neplăcute.

Dar — ar putea cineva obiecta — noi presupunem ceea ce voim să demonstrăm: de unde ştim noi că animalul *simte* plăcere sau neplăcere? Fără a avea nevoie de „empatie", am putea afirma în mod neîndoielnic, că menţinerea unui stimul *traduce* acceptarea lui, adeziunea animalului (subiectiv = plăcere), iar îndepărtarea — starea de non-concordanţă, de non-adeziune (subiectiv = neplăcere).

Iată că fiziologia, cu ajutorul psihologiei, izbuteşte să determine existenţa subiectivului şi să descrie procesele

* „Nimic nu este lăuntric, nimic nu este exterior
Căci ceea ce este înlăuntru este şi în afară".

fiziologice care participă la un fapt de conştiinţă. Aici ne aflăm în punctul de încrucişare a două domenii, unde fiziologia începe a fi psihologică, iar psihologia — fiziologică. Problema pusă, însă, se va analiza mai amplu, mai departe, în lumina metodologiei psihologice.

III. 2.10. CUM SE EXPLICĂ MITOLOGIA PSIHOLOGICĂ?

Neglijarea adevărului relevat de Lenin prin teoria reflectării, că un fenomen psihic nu poate fi redus numai la subiect, nici exclusiv la obiect şi că el rezultă dintr-o sinteză şi îmbinare specifică a acţiunii obiectului extern cu activitatea individuală, poate uşor duce la substanţialism, materialism sau spiritualism, spre absolutizarea esenţelor psihice, spre o nouă mitologie.

O dată separate, ca două relaţii distincte : materie şi spirit, ele nu mai pot fi unite decît prin artificiu. Metafizica sugerează numeroase soluţii pe care nu le reproducem aici, întrucît ele nu ne ajută la lămurirea problemei noastre. Esenţial este faptul că izolarea uneia de alta, a materiei de „spirit", a pus problema relaţiilor dintre ele şi a dus la explicaţii opuse şi deopotrivă de găunoase : psihicul explicat prin entităţi şi forţe, fizice sau fiziologice, iar fiziologicul ca efect al acţiunii psihice. Avem variate, şi seculare ca vîrstă, forme de luptă dintre materialism şi idealism.

Substanţialismul — indiferent de forma lui — rezultă din izolarea formei de conţinut, a subiectului de obiect, a structurii de funcţie, a discontinuului de continuu. Teoria reflectării este un punct de vedere *relaţionist* şi, ca atare, superior celui substanţialist. Atomismul sau elementarismul din trecutul apropiat al psihologiei a revenit astăzi sub forma matematizată, „factorială". A explica conduita cuiva prin existenţa unui factor g, w sau x este tot atît de metafizic sau mitologic, ca şi explicaţia unei acţiuni a cuiva prin duhurile „bune" sau „rele". A căuta raţiunea sau motivaţia unor acţiuni în noţiuni ipostaziate ca forţe interne, înseamnă a adopta o mentalitate primară şi infantilă.

Dar tot psihologia matematică ne oferă tabloul opus, al unor „raporturi fără termeni". De ce ar mai fi nevoie să cunoaştem ce este „g", „w" sau alt „factor"? Ei nu conţin şi nu exprimă decît anumite structuri relaţionale, formulate matematic şi surprinse în răspunsurile subiectului la anumite probe. Am putea afirma că, în interpretările legate de analiza factorială, reapare vechea, medievala, dispută între *realism* şi *nominalism*. Unii afirmă că factorul este un „res", alţii că nu este decît „nomen". Exagerările comise au şi făcut pe unii să vorbească despre „arte-facte" (Holzinger), justificînd, în acelaşi timp, poziţia „inamicilor metodei care arată neîncredere faţă de analiza artefactorială" (110, p. 451). Metoda factorială nu poate fi — după observaţia justă a lui Oléron — „o metodă de elaborare formală, insistînd asupra structurii matematice" şi neglijînd elaborarea şi controlul ipotezei, administrarea probelor şi toate celelalte condiţii ale unui experiment ştiinţific. „A aplica simplu analiza factorilor la orice tabel de corelaţii este tot atît de van ca şi o manipulare a uneltelor ştiinţifice fără o idee directoare" (110, p. 304).

Istoria tuturor ştiinţelor ne arată că progresul ştiinţific s-a realizat numai prin părăsirea „principiilor" şi a „substanţelor". De la explicaţia prin „principiul vital" s-a trecut în biologie la explicaţia prin legătura dinamică organism-mediu; în fizică, de la teoria corpusculară sau ondulatorie a luminii s-a ajuns la sinteza dialectică a acestora. Fizica einsteiniană este superioară celei newtoniene prin restructurarea înţelegerii naturii pe baza unei interpretări relaţioniste şi relativiste. Psihologia nu s-a ridicat pe această treaptă decît prin teoria reflectării, prin teoria relaţiilor dintre subiect şi obiect, persoană şi mediu, prin înţelegerea relaţiilor inter- şi intrapersonale.

Psihologia copilului ne ajută şi ea la discriminarea acestor două atitudini, a substanţialismului şi relaţionismului, ca două stadii diferite în dezvoltarea omului. Sîntem de acord în această privinţă cu concluziile lui Piaget, referitoare la fazele mari ale dezvoltării psihice a copilului. Prima fază, a *realismului* (absolut) este faza de insuficientă diferenţiere între subiect şi obiect: copilul atribuie realităţii exterioare însuşiri subiective, consi-

deră punctul său de vedere ca fiind absolut, iar proprietăţile obiectelor ca „existînd în sine". Copilul concepe totul sub specia de „substanţă şi calitate absolută". Este vorba, deci, de o fază, încă nedesăvîrşită, de „sciziune" a conştiinţei protoplasmatice a copilului în cele două universuri complementare, univers obiectiv şi univers subiectiv" (123, pp. 274—275). A doua etapă este a *reciprocităţii*, a capacităţii de a descoperi şi existenţa altor puncte de vedere, de a concepe aceeaşi realitate din puncte de vedere diferite. Copilul îşi dă seama că, dacă el are o soră, înseamnă că şi sora lui are un frate. A treia fază este a *relativităţii*; substanţele au devenit relaţii, iar fenomenele se explică prin raporturile dintre ele. De la substanţialismul percepţiei se ajunge astfel la relativismul inteligenţei. Această fază a *obiectivităţii* maxime este şi faza culminantă a conştiinţei de *subiectivitate* (123, p. 285). „Evoluînd — spune Piaget — noţiunea de realitate tinde în acelaşi timp să se desubstanţializeze şi să se desubiectiveze" (123, p. 288).

În această ordine de idei, Kurt Lewin opune mentalitatea aristotelică celei galileene. Dacă cea dintîi ţine mai mult la definiţia naturii şi esenţei lucrurilor, la clasificaţii şi — în stabilirea legilor — la frecvenţe şi regularitatea cazurilor, cea de-a doua se îndreaptă spre concepte în serie, relaţii şi — în descoperirea legilor — la condiţionări de ordin geografic şi istoric, prin prisma întregului. În linii generale, caracterizarea lui Lewin confirmă interpretarea lui Piaget.

„Cei vechi ne-au dat *substantive* — spune Gino Loria — în timp ce modernii le-au adăugat *verbele*; ceea ce era rigid şi fix a dobîndit, în urmă, o mobilitate nelimitată; din statică, aritmetica a devenit dinamică" (apud 31, p. 74). Pe baza datelor psihologiei contemporane, Léon Brunschvicg situează gîndirea aristotelică la nivelul intelectual al unui copil de 8—9 ani. „Greutatea, căldura, umiditatea nu sînt relaţii; ele sînt calităţi date imediat ca obiective, aşa cum sînt încrustate în pliurile limbajului primitiv" (31, p. 62).

Jean Piaget ne oferă numeroase exemple ale acestei mentalităţi *realiste* a copiilor, mentalitate care se manifestă uneori chiar la nivelul omului contemporan. „Rea-

lismul — spune el cu drept cuvînt — s-a dezvoltat pe terenul percepției, în era preștiințifică" (125, p. 135). Așa cum, în astronomie, substituim „soarelui percepției", „soarele gîndirii", tot așa, și în psihologie, înlocuim „facultățile" științei medievale cu înțelesurile relaționale de astăzi. În felul acesta, se realizează „trecerea — despre care vorbește Brunschvicg — de la judecata de *predicație* la judecata de *relație*, trecere ce reclamă un efort al spiritului și de care copilul nu este dintr-o dată capabil" (31, p. 83).

Să nu exagerăm, însă, trecînd la extrema relațiilor fără conținut. Nu trebuie să uităm că, dacă natura fenomenului psihic se dezvăluie din relațiile sale, acestea, la rîndul lor, exteriorizează esența realității psihice; dacă natura unui obiect este epuizată prin numărul și felul relațiilor sale, probabilitatea acestora din urmă este limitată de natura obiectului. Să nu neglijăm valoarea explicativă a clasei, a tipului. Principalul este să nu-i acordăm o existență substanțială, absolută, cu valoare exclusiv cauzală. Dacă un fenomen nu poate fi explicat numai prin factori din afară, el nu este în același timp nici „causa sui", nici singura și exclusiva cauză a altor fenomene. Realitatea fizică și psihică se prezintă sub formă de sisteme și cicluri, mai deschise sau mai închise, mai vaste și mai înguste, atingînd niveluri mai înalte sau mai joase, aflate în relații între ele, cu elemente în strînsă interdependență.

III. 2.11. MITUL LUI ANTEU

Problema naturii și localizării nervoase a fenomenelor psihice ne face să alunecăm, fără voie, spre mitologie. Întrebarea reflectă un vechi și ireductibil dualism: psihic-fizic. Capitolul localizărilor, al „sediului" fenomenelor și funcțiilor psihice, cît și a relației dintre psihic și somatic, este eliminată astăzi din contextul științific. Psihicul și fizicul reprezintă o unitate indisolubilă, ca și aspectul morfologic cu cel funcțional, fiziologic.

Dar ce înțelegem atunci prin somatic, fiziologic sau neurologic, în comparație cu fenomenul psihic? Corpul

este o „Existență-în-lume", o realitate al cărui înțeles se naște din relația ei cu mediul. Ochiul nu are înțeles decît prin existența luminii și a culorii ; orice organ senzorial, ca și corpul întreg, este un *corelat* al realității ambiante. Creierul este și el un organ, cu funcția *principală* de a realiza și menține unitatea cu mediul. Privit astfel, creierul, ca și corpul în totalitatea lui, exercită, într-o măsură mai mare sau mai mică, o funcție psihică. Dar, pe lîngă această funcție, creierul, ca și orice alt organ, menține relațiile cu alte organe și cu organismul ca întreg, exercitînd o funcție *fiziologică.* Atîta timp cît, de exemplu, stomacul este situat în contextul funcției sale digestive, în raport cu alte organe și cu întregul organism, el este privit ca organ digestiv, de natură *fiziologică.* În măsura, însă, în care stomacul se integrează în reacția noastră emotivă, de bucurie, tristețe sau furie, într-un efort fizic sau intelectual, el face parte, într-o anumită măsură, din conduita noastră *psihică.*

În rezumat, deci, același organ, angajat în contextul relațiilor cu alte organe, este o realitate corporală, anatomo-fiziologică, iar angajat în structura *relației cu lumea,* cu ambianța, participă la o trăire psihică.

Se poate pune, însă, întrebarea : reacția mea vasomotorie la temperatura *din afară* este ea o reacție psihică sau fiziologică ? Cineva ar putea răspunde că înroșirea feței mele la căldură este fenomen fiziologic, în timp ce înroșirea feței, ca reacție de jenă sau rușine, este un fenomen psihic. Nu se poate, totuși, izola, în mod net, reacția intraorganică de relația cu mediul. Un reflex vasomotor sau electrodermal poate fi inconștient, fără a deveni fiziologic. Acțiunile noastre, astăzi automate și inconștiente, fuseseră cîndva conștiente. Numeroase funcții psihice devin, prin comutare, fiziologice, automate și relativ autonome. Izolîndu-se progresiv de contactul cu lumea din afară, prin închidere în sine, reacția devine fiziologică.

Ajungem, în felul acesta, să ne raliem la părerea psihologilor, care, răsturnînd poziția clasică, susțin că psihicul este exteriorul, iar fiziologicul este interiorul. Are, deci, dreptate Pierre Janet cînd spune, că noi gîndim nu numai cu creierul, ci cu corpul întreg, cu stomacul, fica-

tul, rinichii etc., cu adaosul, însă : atîta timp şi în măsura în care aceste organe devin *unelte* în actul de realizare a echilibrului nostru cu lumea din afară.

Considerăm ca falsă izolarea somei de psihic şi opunerea lor ca două realităţi ireductibile. Soma poate deveni, din punct de vedere funcţional, într-o măsură mai mare sau mai mică, psychè, după cum psihicul este mai mult sau mai puţin somatic. Soma de azi a avut cîndva, în stadiile ei primare, un rol psihic mai important, dar treptat, datorită complexităţii crescînde a organismului, ea s-a structurat în sisteme *relativ autonome* faţă de unitatea organism-mediu, prin constituirea unui „mediu intern" şi abandonarea funcţiei sale psihice primare, preluată de aparatul nervos. Menţinîndu-se în cadrul structurii sale interne, soma rămîne, totuşi, la anumit nivel, subordonată sistemului unitar individ-mediu.

Să nu uităm că, o dată cu creşterea complexităţii şi diferenţierii organismului, se constituie „mediul intern", cu relaţii specifice între organe şi aparate, cu legi proprii de coordonare şi *autoreglare*, denumită *homeostazie*. Această nouă lume, fiziologică, este subordonată, totuşi, în bună parte, celei psihice, avînd funcţia de relaţie cu mediu, dar semnificaţia relaţiilor homeostazice este de natură bio-chimică, fiziologică şi, în mică măsură, psihologică. Totuşi, astăzi se ştie că echilibrul anumitor substanţe din corp este tulburat de traume „psihice", că există încă numeroase moduri necunoscute prin care mediul intern vine în apărarea integrităţii „psihice" a individului. Rămîne încă deschisă problema mecanismelor prin care unele persoane ajung, exercitîndu-se, să-şi comande chiar o moarte aparentă.

Medicina contemporană „psihosomatică", „somatopsihică" sau „corticoviscerală", reprezintă un efort de joncţiune a fiziologicului cu psihicul. Numai că, în loc de sudură organică şi originară, ni se prezintă un model mecanic, de unire a două realităţi independente, prealabil izolate şi distincte ; este, cred, mai corect să concepem o diferenţiere progresivă în psihic şi somatic, a unei singure unităţi iniţiale. Rămîn de stabilit numai limitele şi raza de autonomie a fiecărui organ şi a fiecărei funcţii, în cadrul „existenţei-în-lume" a individului, ca reali-

tate bio-psiho-socială. În același timp, se cere o viziune mai flexibilă în ceea ce privește folosirea termenilor de fiziologic și psihic, o precizare a sistemului de referințe în care situăm fenomenul examinat. Nu există psihic pur și încremenit, nici fiziologic sau somatic pur și invariabil; există „mai mult sau mai puțin"; semnificația ne-o dă contextul în care situăm fenomenul. *Cu cît fenomenul este mai „deschis" și mai flexibil față de lume, cu atît este mai psihic și cu cît este mai „închis" și mai rigid, cu atît nivelul său psihic este mai coborît și raza sa de acțiune mai limitată.*

Mîna, ca unealtă naturală de mediație între individ și lume, este un organ psihic; ca mijloc de expresie și relație cu semenii este o componentă a raporturilor psihosociale, interindividuale. Ea este, în același timp, un membru al corpului, integrat într-un sistem de funcții nervoase, endocrine și vegetative, într-un „mediu intern".

Voind să evităm dualismul psihofizic, psihosomatic, ne amăgim adesea folosind vocabularul fiziologic materialist și descrierea relațiilor cortico-viscerale. Sensul dualist rămîne același. Pînă astăzi nu putem explica în mod consecvent și unitar bolile psihogene, fenomenul sugestiei și hipnozei, somnambulismul, paraliziile isterice, fenomenul Yoga și altele asemănătoare. În fond, din punctul nostru de vedere, toate aceste fenomene nu reprezintă altceva decît un grad mai mare sau mai mic de participare a unui organ la răspunsul psihic, o măsură de integrare și angajare a unui sistem relativ autonom și limitat la un sistem relațional mai vast, individ-lume. Printr-un anumit exercițiu, de durată, omul poate comanda aparatului său respirator, circulator, digestiv, endocrin etc., extinzînd astfel dominația sistemului de relație asupra sistemelor organice, „mai închise" și relativ mai autonome, față de lumea externă.

Dacă aprofundăm puțin înțelesul de *„intenționalitate"*, ca însușire esențială și distinctivă a psihicului, ne dăm seama că noțiunea implică relația cu lumea, că ea are o semnificație *relațională*. Conștiința umană ne apare astfel ca fiind „deschisă" față de obiectele și fenomenele lumii în care se află, avînd și însușirea de „reflectare".

Omul, ca persoană, ființă bio-psiho-socială, are și însușirea de *întreg, spațio-temporal și legic* (266, p. 349). Intenționalitatea nu poate fi înțeleasă fără *anticipație* sau *prospectivitate* (Graumann, 1965).

În fond, viața psihică, printr-o serie de mutații de la relația directă, imediată, pe planul de acțiune cu mediul (la animal), spre relații mediate, mai întîi prin imagini sau reprezentări, apoi prin sistemul simbolic specific omului, își creează o lume interioară, relativ autonomă, un mediu intern, de data aceasta, *psihic*. Capacitatea de *suspendare* a acțiunii, corelată cu cea de *anticipare*, pe plan mintal, a viitorului, asigură formarea gîndirii și acțiunii, necesare deciziei și sporirii randamentului omului în relațiile lui cu lumea. La toate acestea se adaugă capacitatea de a folosi, prin mecanismul cooperării, ereditatea socială, experiența trecutului uman, datorită căreia eficiența inițiativei individuale este multiplicată în mod nemăsurat. Astfel, dimensiunile personalității întrec limitele individului, sporind necontenit și perspectiva unei viziuni cosmice. Viitor atrăgător și plin de răspundere!

Schema noastră favorizează, credem, o înțelegere mai unitară și mai științifică a inconștientului. Acesta ne apare ca o „închidere" în sisteme ce fuseseră cîndva „deschise", conștiente. Zăvorîrea față de „obiect" este relativă; ea poate rămîne permanentă, devenind astfel „fiziologică", dar, în anumite condiții, structurile inconștiente pot fi readuse în saloanele însorite ale conștiinței, transformîndu-și, însă, prin aceasta, semnificația.

Avem convingerea că adoptarea unei asemenea atitudini în problema conștiință-inconștient, corp-psihic, morfologic-funcțional, ne va putea deschide căi noi în investigația psiho-fiziologică. Am putea încerca și o predicție: se vor elabora metode practice, psihologice, de dominație *directă* a omului asupra lumii „inconștiente", somatice, fiziologice. Ne vom putea scădea tensiunea arterială, de exemplu, nu numai printr-un regim medicamentos, ci și direct, la nevoie, prin angajarea sistemului nostru cardio-vascular la interesele lumii noastre psihice, conștiente. Poate că asemenea previziune va apărea unora ca vis himeric, utopic. Dar de ce să nu anticipăm, ca plauzibilă, o epocă de cucerire și dominație —

nu numai indirectă, ci și directă — a lumii interne, azi inconștiente ?

Caracterizarea conștiinței de către fenomenologie și existențialism, ca funcție de „deschidere" a ființei umane spre lume, este interesantă, ea contribuind la evitarea impasului spre care ne duce dualismul psihofizic ; sîntem, totuși, de părere că este cazul să punem în lumină și o altă latură a conștiinței, pe care a atins-o psihanaliza, dar fără a-i da destulă importanță funcțională — *deschiderea conștiinței spre inconștient*, spre lumea internă, lume de care persoana s-a înstrăinat progresiv prin îndreptarea intereselor ei mai ales în afară. *Avem, deci, o deschidere a conștiinței în afară și una înlăuntru.*

Explorarea contactului între nivelul superior al personalității și regiunile subiacente ne va deschide, după părerea noastră, perspective nebănuite de dominare a naturii prin autodominare. Medicina psihosomatică și somatopsihică ca și psihanaliza, se află la porțile acestei noi decizii. Cercetările asupra creativității ne pun în fața evidenței cu privire la faptul participării, angajării structurilor inconștiente la elaborarea soluțiilor. „Intuiția" nu mai este „mister" metafizic, izolat de rațiune sau intelect, ca în filosofia bergsoniană ; ambele tind spre joncțiune și colaborare, spre unitate primară, inițială. Fenomenul polarizării în subiect-obiect se prezintă într-o alternanță continuă cu actul de depolarizare, de apropiere a celor doi poli pînă la o trăire unitară, intuitivă. „Rațiunea" își recapătă astfel forțele, își reîmprospătează vigoarea în contact cu „iraționalul" ; teoria își redobîndește energia prin menținerea contactului cu acțiunea, cu practica. Să luăm aminte la legătura cu pămîntul a legendarului Anteu ! Să avem grijă, însă, și să-l împiedecăm pe Hercule de a-l lansa în spații cerești !

Mitul lui Anteu are o semnificație *tridimensională.* Explorarea personalității se face pe toate trei dimensiunile. În afară de cea cunoscută, psihanaliza și fenomenologia ne deschid perspective spre origini și spre niveluri inferioare, inconștiente, ale personalității ; structuralismul, împreună cu cercetările contemporane epistemologice și logico-matematice ne deschid perspectiva

unei lumi supraindividuale, metapsihice. Toate împreună ne vor făuri o viziune a unei personalităţi vaste şi unitare, în devenirea ei continuă prin „sociabilizare a individului şi interiorizare a societăţii".

III. 3. *ÎN CĂUTAREA DRUMULUI*

„Orice domeniu constituie o ştiinţă în măsura în care foloseşte în mod conştient metodele ştiinţifice". Iată o declaraţie a unui om de ştiinţă, Karl Pearson, făcută cu mai bine de jumătate de secol în urmă în lucrarea sa *Gramatica ştiinţei* (1911). Se poate oare susţine şi astăzi că folosirea metodei ştiinţifice este o condiţie *suficientă* pentru a obţine un fapt ştiinţific ? Desigur — nu. Este incontestabil, însă, că metoda este o condiţie *necesară* pentru ca o activitate să poată fi denumită ştiinţifică.

Ne vom opri numai asupra acelor metode care au oferit criticilor punctele cele mai vulnerabile şi totodată vom căuta să dezvăluim eforturile făcute de psihologie spre a găsi căile cele mai potrivite de abordare a lumii interne.

III. 3.1. CUM ESTE POSIBILĂ OBSERVAŢIA INTERNĂ ?

Pendulaţiile în determinarea obiectului psihologiei îşi au corelatul lor în oscilaţii metodologice. Abandonînd „sufletul", cercetarea psihologică părăseşte şi metoda „raţională", metafizică, de abordare a naturii sufletului. Nevoia de a lua contact cu realitatea, cu faptele, cu felul cum se petrec ele, o obligă să imite ştiinţele naturii şi să-şi îndrepte atenţia spre *metoda observaţiei.* Date fiind, totuşi, deosebirile dintre lumea materială şi cea psihică, observaţia psihologică dobîndeşte o formă specială, *internă.* Această metodă se arată cu atît mai ispititoare, cu cît creează impresia unui contact *direct* cu fenomenul psihic, în toată originalitatea şi plenitudinea lui. Un ase-

menea mijloc de investigaţie se impune cu atît mai imperios, cu cît conştiinţa este considerată ca o realitate internă.

Introspecţia îşi găseşte şi azi aprigi apărători, mai ales printre adepţii şcolii fenomenologice a filosofiei existenţialiste. Aflăm, însă, apologeţi ai introspecţiei şi în afara acestor curente. E. Rignano, de exemplu, numeşte introspecţia *„metodă regală* a psihologiei" (140, p. VII). „Metoda veritabilă, metoda princeps a psihologiei este metoda «introspecţiei» — spune el. Prin introspecţie nu descoperim numai, şi într-un mod direct, legile cele mai fundamentale ale activităţii noastre psihice, nu reuşim numai să prevedem conduita semenilor noştri şi să adaptăm existenţa noastră la ambianţa socială"; ... „numai datorită introspecţiei sîntem în stare să interpretăm datele pe care ni le furnizează alte metode, aşa-zise obiective sau exterioare — psihologia experimentală, behavioristă, reflexologia şi aşa mai departe — care metode, fără introspecţie, ar fi lipsite de semnificaţie şi ar fi, pentru noi, absolut inutilizabile" (140, pp. 67—68).

Dificultăţile teoretice şi practice întîmpinate de psihologia introspectivă au provocat mişcarea antagonistă spre o psihologie fără conştiinţă, fără metodă introspectivă, o psihologie „obiectivă", a comportamentului, behaviorismul, reflexologia. Dacă prima este expresia unei concepţii idealiste, prin considerarea conştiinţei ca realitate interioară, ca obiect de descriere pur fenomenologică, ca fapt ascuns şi izolat de lumea externă, sustras observaţiei din afară, dat şi sesizat în mod direct, a doua trădează o concepţie mecanicistă, reducînd fenomenul psihic la mişcări, răspunsuri golite de înţeles, reacţii la stimuli de natură mecanică, fizică, biologică etc. Cea dintîi devine posesoarea unui sens psihologic, în aparenţă inteligibil, dar intransmisibil, indemonstrabil, deci inobiectivabil, adică imposibil de transformat într-un fapt ştiinţific, cea de-a doua — deţinătoarea schemei ştiinţifice a relaţiilor dintre stimul şi răspuns, obiectivă, controlabilă şi demonstrabilă, ne oferă date despuiate de conţinut inteligibil. Pe de o parte, semnificaţii psihologice ce nu pot deveni ştiinţifice, pe de alta — o ştiinţă a fenomenelor psihice lipsite de semnificaţie psihologică.

Accentul pus pe conştiinţă duce la exagerarea rolului factorului intern psihic în determinismul conduitei, în timp ce desfiinţarea sau neglijarea legităţii psihice interne exagerează importanţa factorului extern, reducînd fenomenul psihic la simplul răspuns cvasimecanic şi pasiv, la stimulii lumii din afară. Se înţelege că amîndouă aceste moduri extreme de a aborda realitatea psihică (o lume externă devenită funcţie a celei interne, pe de o parte; pe de altă parte, o lume internă — simplu efect al realităţii din afară) sînt inadmisibile.

S-au încercat compromisuri: s-a susţinut că psihologia poate şi trebuie să folosească *toate* metodele; metoda introspectivă se va completa cu extrospecţia, metoda experimentală, patologică, genetică, comparată şi altele, iar metodele „obiective" se vor sprijini de introspecţie.

Această soluţie, însă, nu este satisfăcătoare. „Unirea exterioară a două metode principial eterogene — observă cu drept cuvînt Rubinstein — rezolvă problema metodei tot atît de nesatisfăcător ca şi aceea a problemei obiectului psihologiei prin unirea mecanică a înţelegerii subiectiv-realiste a conştiinţei cu înţelegerea „obiectivă", mecanicistă a conduitei" (148, p. 25).

S-a mers şi pînă la încercarea de a desfiinţa — printr-o imagine spaţială — orice deosebire de natură între introspecţie şi extrospecţie. Natura introspecţiei nu s-ar deosebi funciarmente de a observaţiei externe. Observaţia internă este şi ea mediată, ca şi cea externă: noi ne cunoaştem prin intermediul acţiunilor şi atitudinilor noastre faţă de anumite situaţii, obiecte şi fenomene.

Relaţiile dintre intern şi extern sînt privite ca fiind similare cu cele dintre interiorul şi exteriorul unei case; deosebirea ar consta numai în faptul că „interiorul" nu poate fi văzut de trecători, în timp ce faţada, împreună cu strada respectivă, sînt accesibile oricui (cf. 86, p. 371).

Soluţia *identităţii* „interiorului" cu „exteriorul" duce, însă, la desfiinţarea psihologiei. Dacă tot ce este intern poate fi surprins, la fel, în reacţiile sau manifestările sale externe, şi am putea citi interiorul, adică psihicul, în expresiile externe ale acestuia, atunci — după justa observaţie a lui Rubinstein — psihologia nu ar mai fi *nece-*

sară şi ar deveni chiar *inutilă*, după cum, dacă n-ar exista nici o corelaţie între extern şi intern, psihologia n-ar mai fi *posibilă* (148, p. 26).

La observaţia lui Rubinstein am mai adăuga reflexia, că lipsa oricărei deosebiri calitative dintre extern şi intern ne face să nu înţelegem care este rostul lumii interne; o simplă dublare, pe plan intern, a acţiunii externe este o reprezentare tot atît de puerilă ca şi concepţia filosofică paralelistă a raporturilor dintre „spirit" şi corp. De ce, oare, a mai fost nevoie să apară pe lume încă o realitate, al cărei rost nu ar consta decît în a dubla pe cea dintîi ?

Din afirmarea introspecţiei şi negarea ei s-a născut un nou înţeles al observaţiei interne. Cea mai substanţială şi clară înţelegere dialectică a problemei o găsim în soluţia dată de Rubinstein. El face distincţia între *introspecţie*, ca metodă bazată pe înţelegerea unui psihic izolat de existenţa lumii materiale, redus la trăirea sufletească, ca dat imediat, ca realitate imanentă, pe de o parte, şi *observaţia internă*, îndreptată spre subiect, în actul de *cunoaştere de sine*. Admiţînd introspecţia, psihologia substituie înţelesului de *conştiinţă* pe acela de *conştiinţă de sine* şi, prin aceasta, neagă posibilitatea cunoaşterii psihicului altuia ; respingînd-o, psihologia admite posibilitatea cunoaşterii altuia, dar neagă, în schimb, posibilitatea autocunoaşterii. „Or autocunoaşterea este posibilă şi necesară" (146, p. 77).

În concluzie, Rubinstein respinge introspecţia ca metodă, dar demonstrează posibilitatea şi necesitatea observaţiei interne, condiţie necesară a cunoaşterii de sine ; „introspecţia este autoreflectarea unui psihic pur [după Descartes : psihicul este prin el însuşi ştiut ; autoobservaţia (efectivă, aşa cum este dată în mod real, în viaţă) este conştiinţa de sine a individului real]" (145, p. 166).

Important, însă, este de elucidat noţiunea de observaţie internă. Orice fapt de observaţie, internă sau externă, nu este un simplu act de înregistrare, ci produsul unei interpretări, al unui act relaţional : subiect-obiect. Trăirea psihică nu reprezintă ceva *dat*, ci un *înţeles*, dezvăluit într-o relaţie, ca rezultat al unui act de integrare a unui fapt într-un cadru de referinţe. Observaţia, deci,

implică un act, oricît de elementar ar fi el, un act, totuşi, de gîndire, de *cunoaştere*. Observaţia internă este un act de conştiinţă de sine, iar conştiinţa este înainte de toate *cunoştinţă*.

Dacă modul de cunoaştere a unui fapt extern este relativ mai uşor de înţeles, existenţa conştiinţei însăşi în calitate de conştiinţă — obiect de cunoaştere, prezintă dificultăţi. Între aceste două feluri de observaţie există deosebiri manifestate pe plan istoric: conştiinţa omului a fost deschisă, întîi, mai mult asupra lumii externe; conştiinţa a existat, în acţiune, *pentru alţii*, înainte de a exista *pentru sine*. Cunoaşterea şi înţelegerea lumii externe, amestecată, desigur, cu datele subiective, are prioritate în diferenţierea progresivă şi explicită a celor două aspecte ale conştiinţei; conţinutul extern eclipsează, la început, conştiinţa faptelor subiective, psihice, ca atare.

În ce constă, însă, specificul autoobservaţiei, al autocunoaşterii? În ce mod o stare subiectivă poate deveni obiect de conştiinţă, o conştiinţă obiectivă? Poate oare subiectivul deveni obiectiv? Cum un subiect se poate cunoaşte pe sine ca obiect? Iată întrebări care timp de secole au chinuit conştiinţa filosofilor.

Plecînd de la principiul reflectării şi al legăturii dintre teorie şi practică, conştiinţă şi acţiune, al unităţii exteriorului cu interiorul, putem sugera o explicaţie.

Dacă a cunoaşte este a face şi a face este a şti, înţelegerea deplină a unui fenomen o avem abia în momentul cînd îl putem crea sau modifica. „Sufletul omului — spune cu multă pătrundere K. D. Uşinski — se cunoaşte pe sine numai în activitatea sa proprie; cunoaşterea de către suflet a stărilor proprii, ca şi cunoaşterea fenomenului lumii externe se formează din observaţii" (168, p. 47).

Viaţa psihică nu numai că nu poate exista, dar nici nu ne poate apărea în conştiinţă, decît prin traducerea „ideii" în acţiune şi reîntoarcerea efectului acţiunii sub formă de „informaţie inversă" în conştiinţă, ceea ce permite *reglarea* actului, în acord cu reflectarea respectivă. Acest mecanism dezvăluie legătura strînsă şi indisolu-

bilă dintre practică şi gîndirea abstractă, dintre tehnică şi cunoştinţa teoretică.

Rubinstein ne oferă o explicaţie pătrunzătoare a legăturii dintre observaţia externă şi cea internă, a unităţii dintre extern şi intern. *„Bază autentică a cunoaşterii psihologice este faptul fundamental că fenomenele psihice, reflectînd realitatea, servesc ca regulatoare ale acţiunii omului, efectuează o funcţie regulatoare. Tocmai în aceasta şi constă legătura care uneşte fenomenele psihice şi manifestările exterioare ale omului. Tocmai pe aceasta se şi bazează metoda cunoaşterii ştiinţifice obiective a fenomenelor psihice.* Cunoaşterea fenomenelor psihice prin acele mişcări, acţiuni, conduite, manifestări externe ale omului în general, care sînt reglate prin aceste fenomene psihice, constituie metoda fundamentală a cunoaşterii psihologice ştiinţifice" (145, p. 178). Autoobservaţia şi autocunoaşterea, deci, nu sînt posibile fără introducerea în cîmpul observaţiei şi a obiectului reflectat în conştiinţă prin intermediul acţiunii. Adevărata observaţie, deci, nu poate fi decît *mijlocită.*

Una dintre metodele cunoscute azi în psihologie este aceea a analizei produselor activităţii. Dacă includem în sfera influenţei omului atît activitatea sa intenţionată asupra naturii, cît şi cea neintenţionată, am putea afirma că orice obiect care poartă amprenta omului, orice *urmă* a omului în natură poate deveni semn sau „document" al unei stări sau trăsături psihice, momentane sau mai durabile. Noi putem reconstitui — şi uneori mult mai obiectiv — psihologia unei persoane în lipsa acesteia. Aceasta este valabil atît cu privire la psihologia individuală, cît şi la cea socială şi se foloseşte cu atît mai mult, bineînţeles, în sociologie, arheologie şi alte ştiinţe sociale. În acest sens, Karl Marx ne atrage atenţia asupra „cărţii deschise a forţelor esenţiale ale omului", asupra „psihologiei umane" obiectivate „care pînă acum n-a fost privită în legătura ei cu esenţa omului" (2, p. 33) şi care este industria. *„În industria obişnuită, materială* . . . avem în faţa noastră sub forma unor *obiecte separate, străine, utile,* sub forma înstrăinării, *forţele esenţiale materializate ale omului. O psihologie* pentru care această carte, adică tocmai cea mai senzorial-reală şi mai accesibilă

parte a istoriei este închisă, nu poate deveni o știință cu adevărat *reală* și plină de conținut" (*ibidem*).

Dacă un locuitor din Marte sau din Lună — străin de civilizația noastră ar apărea, de exemplu, într-o sală a noastră de curs, s-ar afla în situația unui savant în fața hieroglifelor egiptene, înainte ca acestea să fi fost descifrate de Champollion. Băncile, catedra, tabla și toate obiectele aflate în sală n-ar fi decît simple forme fără înțeles ale unei materii cu proprietăți uniforme și mute. Ce reprezintă forma unei bănci, fără a fi raportată la acțiunea de a se așeza a omului ; forma și culoarea unei table, fără actul de a scrie ; distribuția băncilor și a catedrei, fără actul de predare-însușire, fără relația profesor-elev etc. ? Dacă la toate acestea am adăuga tehnica elaborării acestor obiecte, întreaga știință și experiență acumulată și materializată în aceste obiecte, am constata că viziunea adecvată a unei săli de curs este un fragment de istorie, plin de semnificație psihologică, ca *obiectivare a omului*, a acțiunii instructiv-educative a acestuia.

Așa cum, conform cercetărilor moderne de cibernetică tehnică —„... într-un dispozitiv tehnic se realizează, se obiectivează un proces logic" (133 bis, p. 54) la fel, în toate produsele culturii materiale și spirituale ale omului, inclusiv în activitatea productivă, se obiectivează forțele sale psihice esențaile, a căror cunoaștere mediată devine astfel pe deplin posibilă.

Merită subliniată distanța care ne separă de vechea și caduca interpretare metafizică a introspecției ca sesizare directă a unei realități inefabile sau ca o reflectare pasivă a unor trăiri interioare. Este interesant de constatat că o asemenea interpretare a conștiinței duce la negarea ei, la desființarea oricărui rol al acestui fenomen ; ceea ce nu rezultă din nimic și nu folosește la nimic nu este decît neant, nălucă metafizică, mitologică.

Acest adevăr rezultă din insuccesele școlii de la Würzburg în experimentele asupra „gîndirii fără imagini", experimente inaugurate de Binet (1903) și continuate de un grup de la Universitatea din Würzburg, compus din Ach (1905), Watt (1905) Messer (1906) și Bühler (1907), în jurul lui Marbe (1901) și Külpe (1904). S-a dovedit că

subiectul nu-şi poate descrie gîndirea decît prin semnalarea obiectului gîndirii, a imaginii respective ; „în loc de a descrie experienţa asupra gîndirii, el desemnează pur şi simplu obiectele de care îi este ocupată gîndirea" (175, II, p. 1060). Titchener (1909), situat pe poziţia psihologiei introspecţioniste, crezînd că se poate sesiza esenţa sau realitatea „existenţială" a gîndirii, neglijînd conţinutul acesteia, este împotriva menţionării de către subiect a *obiectelor exterioare*. Imposibilitatea de fapt a respectării acestei interdicţii l-a făcut chiar pe Titchener să renunţe la această exigenţă (1912). Iată cum realitatea însăşi s-a împotrivit metafizicii. Negarea introspecţiei n-a fost fără folos ; din ea s-a născut o mai justă înţelegere a observaţiei interne.

III. 3.2. CONŞTIINŢA PSIHOLOGICĂ — PREMISĂ A ŞTIINŢEI DESPRE PSIHIC

Urmărirea procesului de diferenţiere progresivă a faptului psihic de cel fizic, material, încercarea de a fixa etapele formării *conştiinţei psihologice*, adică a conştiinţei de conştiinţă, a distincţiei nete dintre obiectul gîndirii şi gîndirea despre obiect, este o încercare anevoioasă, ale cărei rezultate sînt încă susceptibile de controverse. Ceea ce rezultă din cercetările genetice este faptul neîndoielnic că procesul de conştientizare este concomitent cu trecerea de la etapa neverbală, senzorială şi perceptivă spre cea verbală, a reflexiei abstracte. Ajutată şi sprijinită de cuvînt, activitatea practică şi instrumentală joacă, în cadrul vieţii sociale, un rol determinant.

Dacă gîndirea se naşte din acţiune, gîndirea însăşi fiind după părerea lui Janet — un mod specific şi redus de acţiune, se pune întrebarea : prin ce operaţii se naşte gîndirea psihologică, conştiinţa despre faptul psihic, ca fenomen deosebit de cel fizic şi ca obiect distinct al gîndirii ?

Primul mod de acţiune asupra noastră înşine, din care se naşte conştiinţa de sine, ni-l oferă fenomenele biologice, prin mecanismul ingenios de *autoreglare* sau homeo-

stazie. Cibernetica — prin teoria informației și a comenzii — a pus în lumină principiile care explică menținerea de către organism a echilibrului, a stabilității acestuia, față de variațiile lumii din afară. Legea aferentației sau conexiunii inverse ne arată că orice acțiune efectuată se reflectă în instanțele superioare sub forma de informație, spre a încheia ciclul de adaptare prin reacția organismului la propria sa acțiune, în sensul de a o menține, corecta, reînnoi, suspenda sau amîna. Ce este reacția de acceptare sau modificare a acțiunii inițiale, decît o atitudine și un răspuns la o stare sau modificare a propriului nostru organism? Noțiunea de „acceptor al acțiunii" vine în sprijinul înțelegerii acestor mecanisme de autoreglare.

Cînd concentrarea glucozei în sînge scade sub un anumit nivel, suprarenalele secretă adrenalină și ficatul eliberează rezervele sale de glucoză. Afară de aceste fenomene, se mai petrece, însă, ceva : scăderea nivelului de glucoză în sînge stimulează *apetitul*, făcîndu-l pe individ să caute și să consume anumite alimente. În acest caz, apar cinci funcții care realizează același efect final — limitarea oscilației în concentrarea glucozei. Aceeași schemă de circuit, dar realizată prin intermediul unor organe diferite, ne-o oferă reglarea temperaturii, menținerea constanței sărurilor în sînge, a bioxidului de carbon, a proteinelor, grăsimilor, calciului și altele. „Înțelepciunea corpului" a fost magistral descrisă de fiziologul american W. Cannon (35).

În evoluția organismelor se accentuează progresiv diferențierea între aspectul organic, fiziologic, al autoreglării efectuate cu ajutorul mecanismelor din interiorul organismului (legate de mediu *intern*) și cel „psihic" realizat prin mecanisme legate îndeosebi de modificările mediului *extern*. De altfel, o premisă biologică a diferențierii, pe planul psihic, a lumii externe de cea internă, o constituie deosebirea între „mediul intern" și cel extern al organismului.

Doctrina lui Pavlov a pus în lumină mecanismele prin care se efectuează joncțiunea, unitatea dintre mediul intern și cel extern, dintre cerințele, trebuințele organismului și oferta mediului. Folosind „urmele" trecutului,

individul învaţă progresiv care este valoarea „timetică", tradusă prin mulţumire sau nemulţumire, ce o conţine un stimul, şi care sînt satisfacţiile sau ameninţările anunţate de schimbarea, anodină şi neutră, în aparenţă, a mediului. Astfel „excitantul indiferent" devine „semnal". Funcţia informativă a senzaţiei se complică progresiv, în experienţă, prin accentuarea, mai ales, a caracterului de *anticipaţie*. „Se poate spune — afirmă H. Piéron — că condiţionarea, care permite reacţiile anticipate de protecţie sau de achiziţie, bazate pe experienţa anterioară, este legea fundamentală a psihologiei, atît a celei biologice cît şi a celei sociale" (129, I, p. 77).

Una dintre condiţiile constituirii obiectului, a obiectivării fenomenului, este integrarea lui într-un sistem de relaţii cu alte obiecte sau fenomene. Conştiinţa obiectivă relaţională nu se poate forma decît prin acţiunea cu obiectele, prin folosirea şi confecţionarea uneltelor, a mediatorilor. Din întrebuinţarea uneltei se dezvăluie, simultan, natura atît a instrumentului, cît şi a obiectului asupra căruia s-a exercitat. Folosirea unui băţ de către maimuţă are ca efect formarea unei noi semnificaţii — aceea a proprietăţilor fizice şi spaţiale ale băţului, o dată cu aceea a proprietăţilor noi, fizice şi spaţiale, ale bananei doborîte. Asimilarea semnificaţiei instrumentale a linguriţei de către copil înseamnă formarea simultană a înţelesului proprietăţilor lichidului şi a aceluia al metalelor, în speţă a proprietăţilor fizice ale linguriţei. „Drumul ocolit" în satisfacerea unor trebuinţe, necesitatea de a folosi verigi intermediare, tot mai numeroase, de a construi cicluri tot mai vaste de acţiuni, constituie premisa biologică a reflexiei asupra conduitei, a desprinderii conştiente a scopului din sistemul de mijloace, precum şi a separării acestora de trebuinţă, de motivele acţiunii.

Numai apariţia acţiunii voluntare permite această disjuncţie. Acţiunea voluntară, însă, nu apare decît la om, ca rezultat al vieţii sociale şi al folosirii unui instrument deosebit — *cuvîntul*. Acţiunea *voluntară* se situează la nivelul conduitelor *verbale*. Numai omul devine conştient de scopurile şi motivele acţiunilor sale, numai el învaţă să fixeze scopurile şi să folosească mijloacele

în procesul de satisfacere a trebuinţelor sale. Cu ajutorul cuvîntului, activitatea tehnică, instrumentală, asupra lumii materiale se leagă în mod organic de acţiunea omului asupra semenului său. Acţiunea omului asupra obiectului muncii sale devine o verigă ce se leagă de alta şi anume, acţiunea verbală a omului asupra omului. Astfel, omul îşi dă seama progresiv de scopurile şi mijloacele acţiunilor sale, de natura obiectelor de care are nevoie, precum şi de natura trebuinţei, care îl determină să caute sau să evite anumite obiecte sau situaţii. Totodată omul îşi dă tot mai bine seama care sînt oamenii ce îl pot ajuta, care este natura trebuinţei ce se cere satisfăcută, şi care este acţiunea necesară pentru satisfacerea ei.

Ţipătul şi plînsul copilului mic sînt simple reacţii, aproape *fiziologice*, legate numai de senzaţia neplăcută sau dureroasă, de o stare afectivă de indispoziţie sau nelinişte. Ţipătul nu este, chiar de la început, o *expresie* propriu-zisă, un „semnal" pentru altul. Copilul asociază treptat efectele plînsului de satisfacerea şi îndepărtarea de către alţii a stărilor supărătoare ; el începe să folosească în mod intenţionat, *instrumental*, ţipătul, spre a provoca acţiunile binefăcătoare, îndreptate asupra lui de către cei din jur. Ţipătul, o dată cu „altul", mediază satisfacerea trebuinţei, devine o verigă în ciclul deschis prin trebuinţă şi încheiat prin satisfacţie. Ţipătul devine „semn" „expresie" *psihologică*. Dacă, la început, copilul plînge *fiindcă* îi este foame, sete sau îl doare ceva, mai tîrziu el plînge *ca să nu-i* fie foame, sete, să nu-l doară etc.

O dată cu intervenţia intenţionată, printr-o acţiune instrumentală a copilului, în cursul fenomenului se creează noi înţelesuri şi se diferenţiază treptat înţelesul de trebuinţă de acel al acţiunii ţipătului, precum şi de acţiunile celor din jur, prin care i se satisface trebuinţa.

Acelaşi mecanism stă şi la baza înţelesului instrumental al cuvîntului. Copilul învaţă *în practică* semnificaţia acţiunilor şi a obiectelor, în raport cu trebuinţele sale ; învaţă valoarea de întrebuinţare a obiectelor în raport cu dorinţele sale. Astfel se amplifică conştiinţa de obiect extern, pregătind conştiinţa de sine, a trebuinţe-

lor şi sentimentelor proprii. Pe primul plan al conştiinţei se află, la început, înţelesul lumii externe. Din această *practică psihologică* şi această conştiinţă „spontană" sau „implicită" a copilului va rezulta, mai tîrziu, o conştiinţă reflexivă, explicită şi verbală.

Din acţiunile săvîrşite şi informaţiile primite, puse în raport cu trebuinţele şi năzuinţele respective, se stabileşte circuitul necesar în asigurarea adaptării omului. Astfel, activitatea psihică se polarizează în obiectul conştiinţei şi conştiinţa despre obiect, iar aceasta din urmă în conştiinţa despre obiectul extern, material şi conştiinţa despre obiect ca fapt psihic.

A ne cunoaşte, deci, prin intermediul lumii externe, înseamnă a introduce în circuitul procesului nostru de adaptare o serie de obiecte sau fenomene ale lumii externe. Actul de a mînca şi a bea, de exemplu, ne creează şi semnificaţia alimentului sau a băuturii repsective.

Aceasta, cu privire la conţinutul de *obiect*. Dar conştiinţa *plăcerii* de a mînca sau conştiinţa de *imagine* a mîncării, ca imagine ? Acestea sînt fapte interne, psihice. Şi ele devin obiecte de conştiinţă pe baza aceleiaşi legi. Noi ştim ce este plăcerea de a mînca, de exemplu, atunci *cînd ştim s-o provocăm* prin căutarea şi aflarea alimentului, a cărui imagine este legată de dorinţa şi acţiunea anticipativă. Avem conştiinţa de imagine, ca atare, atunci cînd ştim *să folosim* urmele percepţiilor anterioare, în sensul de a ne călăuzi după acestea în aflarea alimentului respectiv. Înţelesul de fapt *subiectiv*, psihic, ca şi cel de fapt fizic, material, rezultă din acţiunea asupra lui, din atitudinea *specifică* faţă de el, dintr-o anumită funcţie practică legată de el. Premisele acestei diferenţieri le găsim, de altfel, în lumea animală. Într-un experiment de condiţionare alimentară la lumina unui bec electric, cîinele va reacţiona, la un moment dat, la aprinderea becului, nu prin salivare, ci prin actul de *a linge* becul aprins. Acest răspuns dovedeşte că animalul a *confundat* semnalul cu obiectul semnalizat, luînd lampa electrică drept aliment. A fost, desigur, un cîine mai înapoiat în dezvoltarea sa psihică, sau emoţionat (emoţiile, după cum ştim, coboară momentan nivelul psihic al individului). Un cîine „mai deştept" (sau mai calm) reacţio-

nează la becul electric ca la un semnal care *anunţă* hrana ; de aceea, reacţia lui este de *aşteptare* şi de *pregătire* pentru actul alimentar şi nu de consumare a alimentului. Înţelesul de „semn" sau „semnal" (la animal), ca deosebit de obiectul semnificat sau semnalizat, reprezintă o premisă biologică a diferenţierii pe scara umană între obiect şi imaginea acestuia.

Noi nu ne găsim sau nu ne regăsim decît în cadrul lumii materiale şi a celei sociale. Cineva revede după 40 de ani locurile de care îi sînt legate o serie de amintiri plăcute. Povestind impresiile, el nu-şi poate ascunde regretul : „Ceea ce m-a atras spre locurile acelea — mărturiseşte el — n-a fost numai frumuseţea peisajelor sau curiozitatea de a constata transformările suferite de locuri, oameni ; am căutat în primul rînd *plăcerea de a mă regăsi pe mine* ; şi n-am găsit ceea ce am căutat ; nu m-am regăsit ! ... s-au produs prea mari schimbări în acele locuri ! ..."

Noi nu ne cunoaştem numai prin intermediul lumii materiale, al obiectelor asupra cărora acţionăm, prin instrumentele de care ne folosim, ci mai ales prin intermediul *altor persoane*. Nu este fără interes, în această privinţă, părerea lui Schiller :

„Willst du dich selber erkennen, so sieh, wie die andern es treiben, Willst du die andern verstehen, blick in dein eigenes Herz" *

Trebuie să recunoaştem de la început că, într-o măsură din ce în ce mai mare, chiar lumea noastră materială este rezultatul activităţii social-istorice a omenirii. Atitudinile noastre faţă de obiectele şi fenomenele lumii materiale sînt, în mare parte, determinate de conştiinţa socială, materializată în obiectele create, transformate de om şi reflectată în conştiinţa noastră individuală. Iată de ce, înţelesurile create, prin acţiunile omului asupra obiectelor din afară, sînt intim legate de înţelesurile dezvăluite în relaţiile omului cu cei din jur.

---

* „De vrei să te cunoşti pe tine, priveşte cum se poartă alţii, De vrei să-nţelegi pe alţii, aruncă o privire în propria-ţi inimă".

Imaginea noastră, surprinsă în conştiinţa altuia, ne face conştienţi de noi înşine şi de imaginea, ca atare, ca aparţinînd nouă, ca reflectîndu-ne pe noi. Informaţia despre efectul acţiunii noastre asupra altora transformă autoaprecierea făcută asupra acţiunii. Revenim la observaţia lui K. Marx despre felul cum se trezeşte în „omul Pavel" conştiinţa de sine.

Ne cunoaştem, ne obiectivăm deci, prin conştiinţa altora ; devenim conştienţi de acţiunile, stările noastre, prin intermediul aprecierilor altora despre noi. Contradicţiile ivite, confruntările suscitate, iluziile şi deziluziile provocate, conflictele cu alţii şi cu noi înşine — uneori cu caracter dramatic şi acut — ne ajută, toate, la formarea unei conştiinţe, premisă a ştiinţei despre noi înşine, a constituirii psihologiei ca ştiinţă.

Aşa se explică şi puterea de obiectivare a cuvîntului. Cuvîntul duce cu sine starea noastră psihică, comunicînd-o altora, şi tot cuvîntul ne aduce înţelesul psihic al acţiunii altora sau al efectului propriilor noastre acţiuni. Prin cuvînt reacţionăm asupra altora, iar răspunsul acestora (cuvîntul, gestul, mimica, acţiunea) ne face conştienţi, în procesul de aferentaţie inversă, despre înţelesul cuvîntului emis. În felul acesta, noi *creăm* un fapt psihic, controlîndu-l prin răspunsul primit. În ajustarea reciprocă a intenţiei cu răspunsul, se elaborează reprezentările şi noţiunile despre reprezentări, noţiuni, intenţii, promisiuni, bucurii şi tristeţi, într-un cuvînt conştiinţa despre conştiinţă, aprecierea subiectului despre sine, atitudinea eului faţă de sine. A fi conştient de ceva (indiferent de natura lui, fizică sau psihică) înseamnă a acţiona şi reacţiona faţă de acel ceva, a lua atitudine faţă de acel conţinut, creîndu-i în felul acesta o semnificaţie, reflectînd, în acelaşi timp, atît natura obiectului, cît şi atitudinea noastră de subiect.

Cunoaşterea de sine, adică a stărilor noastre proprii, urmează aceeaşi lege dialectică, ca şi cunoaşterea obiectelor materiale : „De la intuire vie, la gîndire abstractă şi de la aceasta, la practică" (Lenin). *Ea este mediată*, ca şi conştiinţa, de lumea externă. Autoobservarea devine cu atît mai obiectivă, cu cît distanţa dintre subiect şi obiectul său psihic este mai mare. Distanţa sporeşte cu

numărul de modele mintale, de verigi intermediare care se interpun între conștiință și ea însăși, ca obiect. Cu cît cadrul de referințe în care este integrat obiectul psihic este mai vast și mai abstract, cu atît și faptul psihic devine mai obiectiv, mai bine înțeles și mai științific.

„Faptul", deci, poate avea trepte diferite de interpretare, de obiectivitate. El nu este ceva absolut. Privind dialectic lucrurile, trebuie să vedem aici distincția între *fenomen* și *esență*. Această distincție se impune în mai mare măsură în psihologie, unde drumul de la fenomen la esență, de la simpla reacție sau conduită la motivația internă sau intenție, la conținutul psihic al conduitei, la adevărata semnificație a acesteia, este lung și anevoios : aceeași conduită — înțelesuri și motive diferite ; conduite diferite — același motiv. „Fenomenul și esența nu coincid în psihologie" — observă cu justețe Rubinstein (145, p. 170). Transformarea unui „dat" într-un fapt științific este o operație delicată și dificilă de elaborare și folosire a unor modele mintale, verigi instrumentale, și constituie una din cauzele apariției tîrzii a psihologiei ca știință.

Constatăm, așadar, cel puțin trei moduri de acțiune, trei mari categorii de circuite, prin care se efectuează adaptarea noastră la mediu : circuitul homeostazic, biologic (organism-mediu), circuitul psihic al interacțiunii cu obiectele și fenomenele lumii materiale (subiec-obiect) și circuitul interindividual, cu semenii noștri (eu-altul ; eu față de mine). Toate aceste trei moduri și modele relaționale se împletesc strîns. O tulburare a echilibrului nostru organic necesită o schimbare a mediului extern, iar această schimbare se face în cadrul și prin intermediul societății, al conștiinței altuia față de mine, a mele față de alții și a propriei mele conștiințe față de persoana mea.

„O acțiune externă — spune Ashby — tinde să scoată variabila esențială din limitele ei normale ; dar însăși modificarea incipientă activează mecanismul care se *opune* tulburărilor provocate de factorul extern" (13, p. 102).

Această schemă este valabilă și pentru formele superioare de echilibrare. Transformînd lumea, ne trans-

formăm pe noi înşine ; aceasta este una din tezele de bază ale marxism-leninismului. „Acţionînd... asupra naturii exterioare şi modificînd-o pe aceasta, el — spune Karl Marx despre om — modifică în acelaşi timp propria sa natură" (6, p. 207).

III. 3.3. TREPTELE CUNOAŞTERII DE SINE

Autocunoaşterea, care se desprinde progresiv din acţiunea asupra obiectului — fie material, fie psihic — are însă *trepte,* care sînt şi ale autoobservaţiei. Copilul, ca şi adultul, îşi dă seama cînd îi este foame şi doreşte să mănînce ; dovadă — acţiunile angajate în procesul de autoreglare. Dar, atît natura obiectului cît şi caracterul trebuinţei sînt departe de a avea gradul de diferenţiere de care este capabil adultul. Diferenţierile rezultă, şi ele, din experienţa individului, din practica acestuia. Semnificaţiile dobîndite, constituirea modelelor mintale (a noţiunilor, a claselor de obiecte şi a relaţiilor dintre acestea etc.), permit îmbogăţirea înţelesurilor, adică elaborarea unor cadre de referinţe, a unor sisteme de „informaţii", tot mai vaste şi mai mobile, sisteme în care situăm obiectele respective ale conştiinţei.

Treptele de conştiinţă sînt trepte ale cunoaşterii, etape prin care conştiinţa se ridică de la forma senzorială la forma abstractă şi generalizată a realităţii.

O detaşare mai netă, de ordin superior, a subiectului de obiect se produce pe mai multe căi ale procesului de analiză şi sinteză.

Una dintre căi este autoanaliza, reflexia îndreptată asupra stărilor, asupra acţiunii efectuate şi produselor obţinute. O altă cale este activitatea *artistică.* Artistul se foloseşte de materia sensibilă spre a da o formă verbală, plastică sau muzicală, sentimentelor, trăirilor lui. Prin intermediul modelului verbal, cromatic, sonor, al formei, mişcării etc., artistul produce anumite stări psihice prin care se obiectivează, în care se regăseşte şi, făcîndu-le accesibile oricui, facilitează şi altora actul de a se regăsi, de a se conştientiza. În fine, mai semnalăm mijlocul de analiză a acţiunii produse pe cale *experimentală.*

Psihologul produce un fenomen psihic, urmărindu-i etapele de transformare şi desprinzîndu-i factorii şi condiţiile de manifestare.

Prin toate aceste mijloace, noi realizăm sisteme deosebite de referinţe, de natură diferită sau de nivel diferit. Ele ne ajută, toate, în procesul de observaţie internă, de cunoaştere de sine. Pe măsură ce ne ridicăm spre abstracţiune, ne îndepărtăm de realitatea concretă, dar prin aceasta ne apropiem mai mult de justa ei înţelegere.

Care este, totuşi, rolul autoanalizei, al reflexiunii asupra propriilor noastre trăiri ? Pare că aici se află o neînţelegere. La prima vedere se impune convingerea că preocuparea de sine ne apropie de cunoaşterea eului. Ce valoare putem atribui „memoriilor", autobiografiilor, jurnalelor unui Amiel, Jules Renard sau Katherine Mansfield ?

Aici se cuvine să semnalăm o contradicţie care are forma unui paradox : cu cît autoobservaţia este mai concentrată asupra stării trăite, cu atît ea este mai subiectivă ; cu cît este mai detaşată de această trăire, fixîndu-se asupra exteriorizării, asupra activităţii subiectului şi a situaţiei în care se manifestă, cu atît semnificaţia datelor obţinute traduce mai exact esenţa faptului subiectiv : ne regăsim în afară de noi, ne cunoaştem prin ceea ce nu sîntem. „Autoanalizele", „autocontemplaţiile" pot servi ca *material* preţios, dar brut, pentru studiul psihologului, iar valoarea lor ştiinţifică este foarte îndoielnică. De aceea, jurnalele de natura celui scris de Amiel sînt mai mult *documente* psihologice, decît psihologie propriu-zisă.

Autoobservaţia *reflexivă* este mediată şi are două orientări bine distincte şi în aparenţă opuse : fixarea asupra subiectivului, interiorului şi detaşarea de sine, de subiectiv. Ţinînd seama că ne cunoaştem *în* şi *prin* activitate, *în* şi *prin* acţiuni, prin intermediul modelului, al obiectului, al situaţiilor şi al societăţii în care ne aflăm, valoarea autoobservaţiei creşte pe măsură ce *ne depărtăm de noi pînă la uitarea de sine.* Prin negarea negaţiei, se obţine efectul necesar şi anume : determinarea stării subiective, obiectivată şi despuiată de subiectivitate, adică a subiectivului fără atitudine subiectivă, subiecti-

vul sesizat în mod obiectiv. *Numai astfel subiectivul devine obiectiv, adică fapt ştiinţific.*

Se înţelege acum de ce, într-o „convorbire experimentală", folosită adesea în cadrul şcolii, cu scopul de a dezvălui motivaţiile elevului sau unele procese psihologice ale acestuia, nu se recomandă orientarea atenţiei elevului asupra trăirilor sale, ci asupra oamenilor, obiectelor sau activităţilor, căci din *atitudinea subiectului faţă de anumite realităţi* vom sesiza adevăratele trăsături psihice constante ale activităţii şi caracterului său. „Judecăţile omului despre alţii — spune cu drept cuvînt Rubinstein — ne spun mult mai multe şi mai adevărate lucruri despre om (îl dezvăluie şi uneori îl trădează) decît indicaţiile despre el însuşi, care exprimă modul cum se reprezintă el pe sine sau, invers, cum îi place să apară faţă de alţii, şi de loc ceea ce, în mod necesar şi direct, este el în realitate" (145, p. 175).

Datele autoobservaţiei prezintă, deci, o valoare proporţională cu capacitatea obiectivă de a observa şi interpreta a celor ce observă. Relatînd o descriere făcută de Helmholtz la a 70-a aniversare a sa despre metodele sale de lucru, Woodworth încheie : „O asemenea măiestrie a a lui Helmholtz are tot atîta valoare cît şi un protocol de laborator" (175, II, p. 1104). Analiza lui Helmholtz este mai mult o *retrospecţie*, sprijinită pe numeroase manifestări exterioare, riguros controlate.

Autoobservarea unui psiholog, de asemenea, poate avea o valoare mai mare decît a unui experiment de laborator. Atunci cînd cunoşti precis condiţiile în care s-a produs trăirea, cînd prin analiza situaţiei îţi dai seama de factorii principali ai stării psihice produse, iar faptul psihic, ca atare, ştii să-l integrezi unui sistem precis de noţiuni, autoobservaţia poate dobîndi o valoare excepţională. Ea nu devine, prin aceasta, fapt ştiinţific şi demonstrabil, dar constituie o sursă inegalabilă de ipoteze, verificări, o sugestie preţioasă pentru provocarea intenţionată a faptului similar, în condiţii experimentale, naturale sau de laborator. Asemenea autoobservaţie reprezintă, deci, o etapă esenţială în procesul de investigaţie psihologică.

Care este contribuția artei în procesul de autocunoaștere? După cum se știe, cuvîntul de artă are la origine înțelesul de meșteșug, măiestrie, înțeles pe care-l păstrează și astăzi, alături de altul, pur estetic, legat de frumos și de alte categorii estetice. Sincretismul inițial al acestui cuvînt nu este întîmplător, fiindcă, atît în sensul estetic cît și cel tehnic, arta este măiestria de a produce anumite obiecte (materiale sau ideale). Deosebirea constă numai în faptul că arta industrială, prin obiectele materiale respective, produce, în primul rînd, satisfacții de ordin utilitar, în timp ce „artele frumoase", prin modelele create, produc stări psihice de natură estetică. Literatura, muzica, pictura, sculptura, dansul, ca să nu amintim decît artele majore, creează imagini, sentimente, atitudini față de modelele artistice, față de o lume în care ne angajăm „ca și cum" ne-am afla în fața realității autentice.

Care este sensul adînc al artei? Prin mijloace artistice adecvate, artistul ajunge la cristalizarea atitudinii sale față de realitate, la obiectivarea unui sentiment, la înțelegerea mai adîncă a realității. Viziunea lui sugerează semenilor săi același mod de a privi, trăi și interpreta datele realității. Poetul liric, oferindu-ne mijloace adecvate de expresie, ne face conștienți de sentimentele noastre; muzicianul ne orînduiește, în arhitectonica sunetelor, acordurilor, a temelor muzicale, trăirile noastre pe care le-am socotit inefabile, inexprimabile, deci inconștiente. Portretul unui maestru pictor ne face să înțelegem nu numai spiritul epocii respective, tipul de caracter, ci, prin toate acestea, pe noi înșine. Peisajele descrise de scriitor ne fac să vedem altfel natura; în tipurile literare ne retrăim pe noi înșine și pe cei de aproape. Toată reconstruirea amănunțită a trecutului, încercată, de exemplu, de un Proust „În căutarea timpului pierdut", demonstrează plăcerea de a reconstitui, prin intermediul imaginilor, lumea interioară, a eului.

Artistul este un creator de stări psihice. Prin opera artistică, atît autorul cît și spectatorul (auditorul, sau cititorul) devin conștienți de stări trăite, fără să-și fi dat seama de ele, deschizînd astfel perspective noi pentru stări similare.

Iată imensul rol al artei și legătura ei intimă cu psihologia. Arta se află între trăirea simplă, inconștientă, a înțelesului implicit, și analiza psihologică, activitatea intelectuală a înțelegerii verbale și explicite. Arta ridică trăirea pe un plan perceptiv, figurativ, intuitiv. Psihologia o transformă într-un sistem discursiv, logic, conceptual. Arta ne situează într-un cadru concret și individual de referințe, știința psihologiei creează sisteme de referință abstracte și generale. Și una și alta, însă, sînt trepte de cunoaștere a lumii externe și a celei lăuntrice.

Autoobservația, repetăm, nu este un simplu act de oglindire, înregistrare și descriere, ci și de *interpretare*. Artistul, ca și psihologul, ne servește de interpret în cunoașterea omului. Interpretarea este condusă de ipoteze, se consolidează prin verificare, prin acțiune proprie sau prin comparație cu rezultatele obținute de alții.

Toate modurile și căile prin care se efectuează actul de observație ne arată și în ce măsură observația internă poate fi izvor de fapte utile psihologiei. Nu este vorba, deci, atît de metodă, cît de o sursă de materie primă care, însă, poate atinge uneori nivelul unui fapt științific.

În concluzie, afirmarea introspecției și negarea ei au contribuit la elaborarea unui nou sens al observației interne, înțelegere care reprezintă o sinteză între subiectiv și obiectiv, intern și extern, cunoaștere și acțiune, teorie și practică, știință și tehnică.

III. 3.4. SPRE PRECIZAREA ÎNȚELESULUI DE PSIHOLOGIE EXPERIMENTALĂ

Argumentele mai importante aduse împotriva psihologiei ca știință au fost următoarele : 1) ea nu poate deveni știință experimentală, 2) pretinsele experimente nu sînt psihologice, 3) experimentul în psihologie nu demonstrează nimic sau ceea ce demonstrează sînt fapte cunoscute, de minimă importanță sau de natură periferică față de problemele centrale și esențiale ale psihologiei. O primă întrebare la care se cere răspuns este aceea, dacă principial o știință nu poate fi decît experimentală ; pro-

blema, deci, este a înţelesului noţiunii de ştiinţă. Răspunsul la criticile aduse nu poate fi dat decît după reexaminarea prealabilă a noţiunii de *experiment.*

Dacă o ştiinţă nu poate fi decît experimentală, atunci matematica ar fi trebuit de multă vreme să fi făcut parte din altă clasă de preocupări intelectuale afară de cele ştiinţifice. Şi nu numai atît : după justa observaţie a lui Rubinstein, „astronomia şi ştiinţele sociale n-ar fi putut atinge perfecţiunea pe care o au şi n-ar fi putut formula atît de deplin legile lor" (148, p. 27). Iată o demonstraţie prin *reductio ad absurdum.*

Afară de aceste argumente, trebuie ţinut seama astăzi şi de împrejurarea că astronomia se transformă, sub ochii noştri, într-o ştiinţă experimentală. Acest nou caracter se explică prin extinderea razei de acţiune a omului peste limitele lui terestre de culegere de informaţii. Nu se poate afirma, totuşi, că astronomia, chiar în etapa ei anterioară, n-ar fi existat ca ştiinţă.

Pentru elucidarea problemei se cere să examinăm înţelesul noţiunii de experiment.

Cercetarea experimentală este caracterizată de psihologul R. S. Woodworth prin existenţa *controlului condiţiilor* în care se petrece evenimentul studiat (cf. 175, I, p. 3). Avantajele unui experimentator, faţă de un observator, sînt — după el — în număr de trei : 1) provocînd evenimentul într-un anumit timp şi loc, experimentatorul este *pregătit* să efectueze o observaţie precisă ; 2) condiţiile controlate find cunoscute, experimentatorul poate reîncepe şi reface observaţia ; astfel, condiţiile experienţei pot fi repetate şi verificate de către un alt experimentator, cercetarea dobîndind un caracter social ; 3) experimentatorul poate varia condiţiile în mod sistematic şi poate nota variaţiile concomitente ale rezultatelor, servindu-se de criteriul „unei singure variabile". Dacă există mai multe variabile, recurge la altă metodă, a comparaţiei sau corelaţiei.

Sîntem de perfect acord cu psihologul american cu privire la condiţiile semnalate, dar respectarea lor încă nu transformă o operaţie în ştiinţifică şi nici pe acel care o efectuează în psiholog. Există experimente şi experimente. Valoarea acestora — ca şi a oricărei *metode* —

depinde de valoarea ipotezei construite, a verificării sau a demonstrării. Folosirea experimentului, ca atare, încă nu poate oferi experimentatorului titlul de om de știință. Despre metodă în general se poate spune ceea ce Bacon a afirmat la adresa filosofiei : metodele „pot scoate mult din puține lucruri sau foarte puțin din multe lucruri" (15, p. 62).

Psihologia experimentală are nevoie nu numai de metode curente ; „Mai este necesară — spune Robert Leeper — și o teorie constructivă corespunzătoare. Numeroase lucrări experimentale, în acest domeniu (al proceselor de cunoaștere), au fost efectuate, așa-zicînd orbește sau numai pentru a se obține concluzii negative". „Ar fi, însă, mai bine să putem crea, cu privire la factorii în acțiune, ipoteze, planificînd, în acord cu ele, experimentele noastre" (92, II, pp. 284—285).

Neglijarea condiției arătate de R. Leeper ar putea fi considerată drept una din cauzele care au motivat critica adresată experimentului psihologic, în general, și a metodei testelor, în special. Afară de cauza principală — interpretarea adesea greșită a probelor — metoda testelor a fost compromisă, după cum am văzut, și de pseudopsihologi, care au îmbrățișat-o avînd convingerea că, posedînd instrucțiunile necesare în aplicarea testelor, se vor putea erija în experimentatori, diagnosticieni, oameni de știință, psihologi. Este de la sine înțeles că cineva nu devine psiholog numai pentru că a învățat să mînuiască un aparat, să înregistreze și să calculeze un rezultat, să ordoneze datele obținute într-o tabelă, prelucrîndu-le statistic și să le exprime printr-o curbă, ci numai atunci cînd, pe baza unei ipoteze elaborate printr-o analiză minuțioasă a experienței anterioare, a știut să întrevadă un nou înțeles al fenomenelor, înțeles dezvăluit prin integrarea fenomenului într-un nou cadru de referințe, și cînd a știut să obiectiveze ideea concepută, demonstrîndu-i înțelesul printr-un experiment, ce poate fi verificat de oricine ; pe scurt, atunci cînd a știut să pună întrebarea și să obțină la ea răspunsul adecvat. Cînd întrebarea este confuză sau banală, răspunsul este și el de aceeași natură. „Laboratoarele — spune Fraisse — sînt pline de dosare cu observații care nu servesc la nimic și

cu care nu se va putea face nimic, pentru că aceste observaţii au fost îngrămădite fără să fi fost puse întrebări precise" (60, I, p. 78). Deosebirea dintre observaţie şi experiment este mai mult de grad, de precizie a rezultatelor. Între ele găsim „toate intermediarele" posibile (*ibidem*). Dacă, în observaţie, „întrebarea este oarecum deschisă", cercetătorul avînd numai o idee vagă despre răspuns, în *experiment* „întrebarea, devenită ipoteză", „presupune existenţa unei relaţii între fapte, relaţie pe care experimentul îşi propune s-o verifice" (*ibidem*).

Succesele metodei experimentale depind, deci, de valoarea ipotezelor de lucru. Întrucît, mai ales în domeniul realităţilor psihice şi sociale, fenomenele trebuie examinate şi interpretate prin prisma întregurilor, a ansamblurilor mari de fenomene, orice ipoteză, oricît de restrînsă ar fi ea, trădează caracterul concepţiei de ansamblu a autorului. În psihologie, deci, caracterul şi valoarea metodei variază, mai mult ca în oricare altă ştiinţă, în funcţie de concepţia generală a psihologiei în care se încadrează cercetătorul, depinde mai ales de mentalitatea psihologului care o foloseşte.

Plecînd de la acest adevăr, înţelegem atît cauzele deficienţelor psihologiei experimentale, cît şi motivele criticilor îndreptate la adresa acestei psihologii abia născute. Examenul acestor critici ne va arăta că pricina lipsurilor nu rezidă în *metodă*, ci în concepţiile aflate la baza metodei.

Ceea ce a constituit un factor negativ, în dezvoltarea psihologiei experimentale şi fiziologice, a fost faptul că ea s-a născut şi, în mare măsură, a rămas, încă, în ţările occidentale, sub egida — adesea nemărturisită — a *metafizicii* idealiste, ducînd mai departe concepţia substanţialistă şi dualistă carteziană. Viaţa psihică şi conştientă mai continuă să fie considerată, fie ca o reflectare pasivă şi inertă a fenomenelor corporale, ca o umbră ce dublează, în mod incomprehensibil, fenomenele naturale şi viabile, fie ca o substanţă independentă, înzestrată cu o capacitate, tot atît de incomprehensibilă, de a interveni în cursul lumii materiale. O asemenea înţelegere a psihicului nu poate să nu frîneze metoda însăşi de cercetare, împiedicînd formularea problemelor şi construirea ipo-

tezelor în vederea verificării. Aici ne apare și motivul principal al neîncrederii cu care era privită știința psihicului de către științele naturii. O nouă metodă de cercetare nu se poate instaura decît concomitent cu o nouă înțelegere a obiectului de studiu. Psihologia fiziologică și experimentală a crezut că se poate schimba *stilul* de lucru prin schimbarea numai a *tehnicii*, a metodelor și procedeelor de investigație. „Noile cunoștințe care se dobîndeau pe cale experimentală erau în contradicție cu interpretarea lor idealistă" — observă cu drept cuvînt A. Roșca (144, p. 12).

Se înțelege de ce, în mod treptat, unii cercetători consecvenți s-au îndreptat spre o pură fiziologie, iar alții spre sociologie sau fenomenologie (Fr. Brentano) ; noua știință risca să rămînă psihologie numai cu firma. Noua psihologie, experimentală, deci, devenea nouă numai în forma ei, prin încercarea de a introduce, în vechea metafizică idealistă, metode (fiziologice sau fizice) dovedite ca valabile în științele naturii, capabile de cantificare și exprimare prin formule matematice.

Caracterul vetust al „noii" psihologii se dezvăluie în aplicarea acelorași scheme vechi mecaniciste, filosofice și speculative : elementarismul, atomismul psihic și asociaționismul. Pe cît era de ispititor modelul experimentului psihologic, prin simplitatea și precizia formei, pe atît s-a dovedit el de artificial și steril prin conținut : senzația — reprezentarea — noțiunea ; tonuri afective senzoriale, reprezentative și conceptuale ; acțiuni simple, complexe etc. ; o arhitectonică simetrică, geometrică, la nivelul de înțelegere al unui copil. În ceea ce privește legitatea, la îndemînă se aflau legile asociației ; dacă nu ajungea, se oferea „legea sintezei creatoare" (Wundt) sau „legea formei" (Wertheimer, Köhler, Koffka). Se înțelege că o asemenea concepție statică, mecanicistă, fizicalistă sau fiziologică nu a putut fecunda „noua" metodă experimentală. Abandonarea acestei scheme statice, substanțialiste și experimentale a dus spre o altă extremă filosofică, a unei psihologii pur descriptive, a fenomenelor sesizate în experiența concretă și „pură" a conștiinței individuale, spre *fenomenologie*, cu toată diversitatea formelor acesteia.

Dacă metoda experimentală nu se rezumă la o simplă *tehnică* de a provoca și înregistra, cu precizie matematică, obiectivă, instrumentală, stimulul și răspunsul obținut, ea are un înțeles mult mai amplu și mai adînc. În primul rînd, ea își lărgește cîmpul de activitate experimentală, depășind limitele înguste ale laboratorului. În al doilea rînd, ea se îmbogățește cu noi mijloace, variate, de investigație. În același timp ea nu-și mai menține atitudinea inițială de superioritate și dispreț față de alte metode, neexperimentale sau mai puțin experimentale, privindu-le ca neștiințifice. Se modifică, deci, însuși înțelesul de metodă *științifică*, care nu se mai identifică cu cel de metodă *experimentală*, de laborator, ci lărgindu-și sfera, cuprinde și alte mijloace de investigație.

Dacă ne-am limita numai la comparația, în cadrul psihologiei occidentale, dintre tratatul de psihologie fiziologică al lui Wundt cu tratatele moderne (al lui Stevens, Woodworth sau Fraisse și Piaget), am constata între ele deosebiri ca între două *psihologii* și nu între două forme de metodă experimentală. În lumina acestor deosebiri înțelegem să privim ca justificate unele critici adresate vechii psihologii experimentale. Din această critică, din negație, s-a născut o *nouă psihologie*.

Se cuvine, mai întîi, să recunoaștem că, în adevăr, capacitatea de a ridica o observație la nivelul unui experiment precis trebuie admisă drept criteriu de apreciere a caracterului științific al unei metode. În adevăr, experimentul reprezintă acțiunea de provocare a unui fenomen și de desfășurare a lui, controlată. Am văzut că nu există altă cale de a cunoaște un fenomen decît acționînd asupra lui, provocîndu-l, generîndu-l. Numai în felul acesta se poate dezvălui natura fenomenului și relațiile acestuia cu cauzele ce l-au produs și condițiile în care a apărut. Dacă, în final, întregul proces poate fi cantificat și exprimat matematic am atins gradul maxim de nivel științific.

Dar, trebuie să mai ținem seama că unele fapte rezistă, total sau parțial, prin natura lor, la exigențele metodei experimentale, așa cum este cazul, în cea mai mare parte, cu fenomenele sociale și cum, cel puțin temporar, este cazul cu numeroase fenomene și procese psihice,

care prin complexitatea lor nu se pretează totdeauna la o izolare, impusă de metoda experimentală, a variabilelor. Această împrejurare constituie un motiv în plus de a considera metoda experimentală ca necesară, dar nu suficientă, în explorarea vieții psihice, și a admite necesitatea folosirii și a altor metode.

Trebuie să subliniem, de la început, că în privința metodelor, ca și în privința obiectului psihologiei trebuie să renunțăm la înțelesuri încremenite, statice și absolute. Așa cum, în general, este greu de găsit o linie de demarcație între știință și non-știință, tot așa este greu de precizat unde începe și unde sfîrșește metoda experimentală.

Este interesant de notat că definiția metodei experimentale se formulează, tot mai des, ca fiind „observație provocată". Este adevărat că pe epitetul de „provocat" cade toată greutatea înțelesului ; totuși, la o analiză mai atentă, vom constata că și acest element este atît de elastic, încît ne vine greu să precizăm însăși data nașterii psihologiei sau a metodei experimentale.

Mai întîi, fenomenul psihic poate să nu fie provocat în laborator, ci în condiții naturale ; al doilea, el poate să nu fie produs de experimentator, ci de factori naturali ; al treilea, faptul poate dobîndi caracterul de obiectivitate, fiind controlat și verificat de altcineva, fără intervenția experimentatorului ; al patrulea, psihologul poate ajunge, în unele cazuri, numai cu ajutorul observației la izolarea (teoretică) a variabilei independente, provocate în mod natural și fără intervenția lui. În fine, cineva poate face psihologie experimentală fără să fi făcut vreun experiment, numai prin interpretarea personală a datelor experimentale obținute de alții ; aceleași date experimentale pot da naștere la interpretări diferite. Principalul nu constă în reunirea ambelor operații într-o singură persoană, ci în legătura organică a interpretării sau ipotezei cu experimentul.

Ajungem, astfel, la posibilitatea constituirii unei științe fără experiment de laborator și uneori chiar fără experimentator, ca și în științele sociale sau în astronomie, numai pe bază de *observație* ; cu o singură condiție : locul laboratorului să-l ia ambianța, cu agenții ei

naturali şi sociali, iar locul experimentatorului — observatorul. Rolul psihologului se reduce atunci la observarea şi interpretarea variaţiilor produse. Ne apropiem, în acest caz, de forma tipică, modernă, a *experimentului* natural.

Din nenumăratele izvoare ale experimentului psihologic vom aminti numai cîteva.

III. 3.4.1. *Clinica — laborator de psihologie*

Experimentul natural, unde intervenţia psihologului, deşi redusă, este prezentă prin alegerea situaţiilor, sau prin modificarea unor factori naturali, poate dobîndi un înţeles şi mai larg, dacă ne gîndim la acele fenomene produse în condiţii naturale, care nu sînt nici măcar pregătite pentru a fi observate de psiholog. Ne gîndim, în special, la metoda numită *patologică* sau *clinică*, înglobată de unii în metoda *comparată*. Pavlov, în repetate ori, a subliniat faptul că fiziologia patologică este, într-o privinţă, o fiziologie experimentală. Th. Ribot, în a doua decadă a secolului nostru, tratînd problema metodei patologice, afirma că această metodă „ţine totodată de observaţia pură şi de experiment". „Boala — spunea el — este un experiment mai subtil, instituit de natura însăşi, în împrejurări bine determinate şi cu procedee de care arta umană nu dispune ; ea atinge inaccesibilul. De altfel, dacă boala nu s-ar însărcina să dezorganizeze, pentru noi, mecanismul spiritului, şi să ne facă să înţelegem, astfel, mai bine, funcţionarea sa normală, cine ar îndrăzni oare să rişte experienţe pe care le dezaprobă cea mai obişnuită morală ?" (139, I, p. 300).

Natura acţionează asupra omului în atîtea chipuri ; omului nu-i rămîne decît să observe acţiunea naturii şi să înregistreze efectele provocate ; o bună observaţie poate duce la stabilirea unor legi importante.

Ne mai gîndim şi la alte metode, similare cu cea de laborator : metodele de *psihoterapie*. Acţiunea psihică asupra unui bolnav de nevroză sau psihoză, urmărită în efectele ei, ne poate deschide perspective variate în determinarea de noi înţelesuri în psihologie. Aşa cum va-

loarea medicamentelor se apreciază după efectele acestora, așa și valoarea metodelor psihoterapeutice se apreciază după rezultatele obținute. Este intersant însă, cum valoarea practică se transformă în una teoretică, cum valoarea terapeutică a unei metode devine izvor de explicație teoretică și de stabilire a unei relații cauzale. Psihoterapia devine, astfel o metodă de diagnostic, iar psihofarmacologia, din terapie se transformă în metodă de investigație. Sîntem în fața interdependenței celor două aspecte ale cunoașterii : teorie și practică. Cunoștința teoretică se transformă în practică, prin transformarea rețelei cauzale în una finală, iar cea practică devine izvor de explicație, prin inversarea raportului final în unul cauzal. Relația : dacă este A, este și B se inversează în relația : dacă-l voim pe B, îl creăm pe A ; la fel, relația practică finală (dacă-l voim pe B, îl creăm pe A) dă naștere la relația cauzală, teoretică (dacă este A, este și B).

Este adevărat că aceleași rezultate pot fi obținute în condiții, sau sub acțiunea unor cauze, diferite ; totuși, metoda psihoterapeutică servește ca sursă importantă de ipoteze în investigația psihologică.

Nu trebuie să uităm, desigur, de valoarea metodelor diagnostice în bolile mintale. O probă diagnostică este, și ea, o acțiune aleasă în vederea provocării unui răspuns anumit, asemenea unei percuții, cînd, după sunetul rezultat din lovirea ușoară a unei regiuni, medicul își dă seama de starea pacientului. Practica diagnosticului psihologic este, și ea, reversul unui experiment psihologic.

III. 3.4.2. *Școala și experimentul psihologic*

Școala este și ea un substitut de laborator pentru psiholog (și pedagog, desigur). Fie că exercităm acțiunea — individuală sau colectivă — cu scopul de a educa, fie cu scopul de a cunoaște, aceste două forme ne pot duce la observații, uneori tot atît de precise, ca și cele de laborator. Totul este să știi să observi ; se înțelege că spiritul de observație este în funcție de bogăția experienței, a „informației" psihologului și de întreaga sa personalitate științifică.

În orice şcoală se poate forma un om de ştiinţă, un psiholog, fiindcă practica educativă este — sau poate deveni — o practică psihologică, iar aceasta, întoarsă cu faţa spre gîndire, reflexie, devine explicaţie, teorie, psihologie.

Am putea lărgi, astfel, cadrul de activitate experimentală a psihologului pînă la cuprinsul întregii vieţi sociale: artă, industrie, economie, justiţie, clinică, armată etc. „Fapte psihologice există pretutindeni — spune Janet — atît în operele unui scriitor cît şi în studiile anatomice asupra unui creier". „S-a putut spune — afirmă, la rîndul său, Th. Ribot — că orice lucru în aer sau pe pămînt, atît cît este cunoscut, este un material psihologic" (139, p. 304).

Desigur, că aceste afirmaţii trebuie acceptate cu oarecare rezervă: altminteri riscăm să cădem în grava eroare a oricărei exagerări; în cazul nostru, în *panpsihologism.*

III. 3.4.3. *Experimentul în literatură*

Orice acţiune umană poate deveni obiect de experiment psihologic. De aceea, putem considera şi arta, luată în sens larg, ca un laborator de psihologie, unde se creează mijloace de acţiune asupra omului. Literatura ne oferă prin excelenţă o lume creată în acest scop, personajele care acţionează şi se mişcă pe orbita fixată de legile gravitaţiei psihologice, ale raporturilor dintre caractere şi situaţii, lume pe care artistul o creează, cu scopul de a se obiectiva, de a se exterioriza, comunicînd semenilor mesajul conştiinţei sale, crezul său moral, spiritual.

Despre Balzac s-a spus cu drept cuvînt că face „concurenţă stării civile", că este „o mărturie şi un muzeu viu al secolului al XIX-lea francez", că — după Taine — „alături de Shakespeare şi Saint-Simon, este cel mai vast depozit de documente asupra naturii umane"; opera lui este un document, dar — cum adaugă A. Thibaudet — „ca şi *Divina comedie*, *Comedia umană* este şi o judecată" (164, p. 237). „Lumea *Comediei* — după caracterizarea acestui istoric al literaturii — este cea mai vastă

dintre cele ce a putut crea arta şi este greu să poţi menţine, într-o singură privire, şi să poţi cuprinde — cu ideile noastre despre zi şi noapte — acest imperiu, în care soarele nu apune niciodată" (*ibidem*, p. 233).

Literatura universală reprezintă, sub acest raport, un vast laborator de psihologie. Ce este, de exemplu, încercarea lui Hamlet de a obţine o dovadă peremptorie a asasinării tatălui său de către Claudius, prin reprezentarea scenei cunoscute în faţa unchiului şi a mamei sale, dacă nu un experiment psihologic, experiment pregătit de Hamlet cu toată fineţea unui mare cunoscător de oameni? Adresîndu-se lui Horaţio, îl roagă pe acesta să fie cu ochii deschişi, aţintiţi asupra regelui, să înregistreze tot ce a citit pe faţa acestuia în timpul reprezentaţiei. Ştim că experienţa n-a dat greş, metoda diagnostică s-a dovedit infailibilă. A descoperit-o Shakespeare? Ea a fost, desigur, folosită timp de milenii în urmă. Ca să rămînem tot la *Hamlet*: dialogul dintre Hamlet şi Polonius din scena a doua a actului III, ne face să ne gîndim la substratul psihologic al testului Rorschach. Ce ne face să vedem în acelaşi nor, cînd o cămilă, cînd o nevăstuică, cînd o balenă?

Dacă deschidem comoara experienţei milenare a popoarelor asiatice, *O mie şi una de nopţi*, vom găsi, printre altele, şi această metodă diagnostică ce a folosit-o Hamlet. Vom afla acolo, de exemplu, cum înţeleptul cadiu descoperă din cei trei fraţi pe acela care a ascuns comoara rămasă moştenire de la tatăl defunct, urmînd a fi împărţită în mod egal între fraţi. Vinovatul este depistat cu ajutorul unei povestiri, în aparenţă anodină, pentru ca, din răspunsurile tuturora, să se constate cu care dintre cei trei eroi din povestire s-a identificat fiecare şi de aici să se dezvăluie pornirile ascunse, camuflate, ale făptuitorului. Povestea conţine esenţa metodelor psihologice cele mai moderne, „en vogue", TAT, MAPS şi altele: „proiecţia", identificarea cu eroul scenei sau al povestirii.

Literatura noastră ne oferă, şi ea, exemple strălucite, asemănătoare. Ne limităm la unul singur, de acelaşi gen. Este vorba de *Baltagul* lui Sadoveanu. Ce reprezintă scena finală a praznicului, scenă pregătită cu atîta mă-

iestrie de Vitoria Lipan, cu scopul de a face pe asasin să se demaşte în mod public? Scena are o valoare artistică, care n-o împiedică să fie şi adînc ştiinţifică. Dacă vom deschide un tratat de metodologie la capitolul „diagnosticul personalităţii", descrierea metodei proiective nu va fi superioară în precizie şi esenţă tehnicii folosite de Vitoria Lipan. Ne întrebăm dacă asistăm la un experiment psihologic sau la o scenă literară? Forma artistică singură ne face să ne menţinem pe planul estetic şi să nu lunecăm spre lumea austeră a laboratorului.

III. 3.4.4. *Moralistul-psiholog*

Un efort remarcabil de observaţii şi prelucrare reflexivă a materialului, a practicii psihologice, ni-l prezintă „moraliştii" în încercarea lor de a portretiza oamenii, de a-i clasifica în tipuri, de a formula „legile" psihologice ale raporturilor dintre oameni etc. Tehnica psihologică şi morală devine, astfel, obiect de reflexie conştientă, conceptualizată, psihologică. Observaţia individuală se obiectivează; din empirică şi tehnică devine pentru acea epocă aproape ştiinţifică. De la Teofrast şi pînă la scriitorii din zilele noastre, avem destule exemple de psihologi, adică de oameni care au meditat asupra vieţii, au analizat scene din drama vieţii sociale. Este, oare, aceasta, literatură sau ştiinţă? Avem a face cu psihologia sau cu observaţii fără valoare ştiinţifică? Aprecierea trebuie să se facă, bineînţeles, prin prisma momentului istoric respectiv.

Orice istorie a literaturii semnalează contribuţia psihologică, a unor gînditori cu renume, la beletristica universală. Astfel, Gustave Lanson, expunînd opera lui La Rochefoucauld în *Istoria literaturii franceze*, vede importanţa acestui autor, ca şi a lui La Bruyère, în faptul că ei au formulat *maxime* şi au zugrăvit *postulate*. În *Maximele* lui La Rochefoucauld găsim mărturia „secolului şi a autorului" (89, p. 475). Ca şi portretele, ele „servesc pentru a descrie şi a defini: conţinutul lor îl constituie tipurile şi legile. Acestea sînt, deci, două genuri eminamente ştiinţifice — spune Lanson —, instrumente

de observaţie şi generalizare ; cu o precizie exactă, eliminînd tot ce este invenţie de artist, roman, efect sensibil sau pitoresc, ele oferă rezultatele acestui studiu al omului" (*ibidem*, p. 478).

Important, însă, nu este numai faptul că un gînditor şi-a putut obiectiva o serie de trăiri psihice făcîndu-le cunoscute şi societăţii. Aceste reflexiuni au contribuit la cunoaşterea de sine a oamenilor zugrăviţi şi descrişi în tipuri, ele au obligat pe contemporanii lui La Rochefoucauld să se privească în ele „ca într-o oglindă" şi astfel să se regăsească, pe sine, în conştiinţa lor proprie, ca obiecte de conştiinţă, în procesul de autoobservaţie. *Maximele* lui La Rochefoucauld au stîrnit discuţii aprinse în toată societatea mondenă a secolului. Bărbaţii şi femeile au luat atitudine, unii mărturisind că analizele autorului sînt juste, că ei se regăsesc în tipurile descrise, alţii refuzînd aceasta, respingînd imaginea reflectată în oglinda autorului. „În jurul acestor maxime — spune Lanson — fiecare dintre noi îşi poate distribui experienţa sa, să devină conştient de ea şi, orînduind-o, s-o pregătească pentru a fi folosită" (*ibidem*).

Lanson apropie aceste genuri literare de ştiinţă. „Maximele şi portretele sînt o manifestare sensibilă a gustului secolului pentru adevărul exact ; acestea sînt două genuri făcute pentru notarea precisă a realităţii din care este exclusă invenţia romanescă, dramatică, poetică şi unde arta literară se apropie, atît cît este posibil, de expresia ştiinţifică" (*ibidem*, p. 604).

III. 3.4.5. *Psihologia vieţii cotidiene*

Dacă coborîm o treaptă, ajungem la limita inferioară a „experimentului", la treapta psihologiei practice, a gîndirii psihologice *în acţiune*. În viaţa de toate zilele, omul îşi dă seama, într-o măsură, de ceea ce doreşte, care sînt obiectele şi oamenii de care are nevoie, fără a recurge la cunoştinţe „ştiinţifice" despre natura obiectelor şi caracterul oamenilor cu care vine în contact, fără a se întreba „de ce ?", fără a ridica experienţa personală la rangul de generalizare şi abstracţie ştiinţifică.

Omul învaţă să se comporte faţă de cei din jur fără a reflecta la cauzele, motivele sau normele comportării sale, la natura şi explicaţia regulilor sale de conduită, la caracterul oamenilor sau natura societăţii în care trăieşte.

Vreau să-i fac unui prieten o „plăcere". Înseamnă, oare, aceasta altceva decît intenţia de a *crea* prietenului o *anumită stare psihică*, cunoscută de mine ca plăcere? Această stare o cunosc din experienţa personală şi o recunosc oricînd la altcineva. Dovedesc că sînt psiholog pe plan empiric, dacă ipoteza, prevederea mea se împlineşte întocmai, dacă mijloacele găsite de mine *au provocat exact efectul urmărit*, dacă am *ştiut cum*, prin ce mijloace, să-i fac plăcere. Realizarea scopului, crearea unei stări psihice presupune, desigur, o cunoaştere practică, implicită, o „intuiţie" a gusturilor, preferinţelor prietenului, a modului său de reacţie faţă de anumite situaţii, obiecte, persoane şi, în special, faţă de obiectul sau mijlocul ales de mine.

Practica vieţii sociale şi politice ne poate oferi exemple elocvente de cunoaştere a oamenilor, de adevărate şi strălucite experimente psihologice la nivelul practic, concret şi individual. Asemenea practică psihologică, premergătoare teoriei, întrece adesea capacitatea teoreticianului, în activitatea practică a acestuia de a inversa situaţia prin *aplicarea* cunoştinţelor sale teoretice în practică.

Înainte de a apărea pe scena gîndirii teoretice şi ştiinţifice, psihologia se exercită pe terenul acţiunii şi al artei.

III. 3.4.6. *De la observaţie le experiment, de la acţiune la gîndire*

Din analiza de pînă acum rezultă adevărul, atît de clar şi lapidar exprimat de Rubinştein: „Nici datele nemijlocite ale conştiinţei, nici datele mijlocite ale conduitei nu constituie prin ele însele obiect de cunoaştere psihologică; şi unele şi altele constituie doar date ini-

ţiale ; plecînd de la ele cunoaşterea psihologică îşi dezvăluie obiectul său autentic" (145, p. 182).

Ne întrebăm, acum, unde se sfîrşeşte metoda observaţiei şi începe experimentul ? Ce este, în acest caz, o metodă experimentală ?

Analiza făcută nu a urmărit lărgirea conceptului dincolo de limitele sale reale. Am urmărit să arătăm în ce măsură metoda experimentală este legată de observaţie şi de toate celelalte metode folosite şi cît de naturală şi necesară este colaborarea între aceste metode.

Se poate afirma oare că psihologia s-a născut o dată cu metoda experimentală ? Această susţinere reprezintă o prejudecată care dovedeşte lipsă de simţ istoric. Dacă metoda experimentală era considerată, pe vremea lui Weber, Fechner, Wundt şi alţii, ca metodă suverană în psihologie şi, prin excelenţă, ca metodă de *laborator*, nu înseamnă că şi astăzi ea poate fi socotită la fel, pentru simplul motiv că înţelesul de metodă experimentală este astăzi altul decît pe vremea lui Fechner. Metoda experimentală ne apare *ca activitate şi proces care începe, atît filogenetic cît şi ontogenetic, cu practica psihologică, ajungînd, pe planul gîndirii şi acţiunii dirijate, prin analiză şi sinteză, la determinarea tot mai precisă a fenomenelor psihice şi a legilor acestora.* Acesta este sensul *larg* al noţiunii de metodă experimentală. Sensul ei *îngust* — în mare măsură artificial — reprezintă numai o noţiune *limită* a acestui proces, numai *vîrful* edificiului ştiinţific, fără baza lui. Nu există o psihologie absolut ştiinţifică, nici metodă absolut şi strict experimentală. Există o psihologie mai mult sau mai puţin ştiinţifică, cu o metodă mai mult sau mai puţin experimentală. Experimentul, luat izolat, nu este o *condiţie suficientă* pentru calitatea ştiinţifică a unei investigaţii.

De la „psihologia fiziologică" iniţială, pînă la psihologia de azi este o distanţă considerabilă ; ea n-ar fi putut fi străbătută fără ca psihologia să-şi fi îmbogăţit arsenalul de metode şi să-şi fi lărgit înţelesul însuşi de ştiinţă. Numai lărgirea orizontului său metodologic i-a permis să progreseze şi să cucerească etajele superioare ale psihicului. Ştiinţa de azi a psihicului diferă mult de psihologia experimentală iniţială. De aceea, se cere revi-

zuită şi „starea ei civilă", data de naştere, în sensul că jumătatea secolului trecut poate fi socotită ca data de naştere a *metodei experimentale* şi nu a *psihologiei.* Se poate susţine că începuturile psihologiei datează de la formarea noţiunilor despre fapte psihice ca atare, de la originile conştiinţei psihologice, adică a conştiinţei de alţii ca persoane şi de sine ca individualitate conştientă, cu motivaţie proprie, cu trecut, prezent şi viitor propriu, personal.

Aceasta înseamnă că prin actul de afirmare a metodei experimentale şi apoi de negare a acesteia, ne-am ridicat la un nivel superior de înţelegere, la un concept cu conţinut dinamic şi relaţionist. Istoria începe cu experimentul, în sens larg, care foloseşte, filtrînd prin analiză şi sinteză, toate formele de acţiune asupra persoanei şi toate modurile de înregistrare a efectelor acestor acţiuni. Deosebirile de la o formă la alta, de la o modalitate ştiinţifică la alta sînt de natură cantitativă şi calitativă.

Asemenea înţelegere a metodei experimentale arată interdependenţa practicii cu teoria, prezentă în toate ştiinţele naturii. Metoda experimentală de astăzi ne apare astfel, la început, ca o activitate implicită şi sincretică, care — prin analiză şi sinteză — se ridică la treapta unei activităţi reflexive, explicite şi analitice. De la experimentul psihologic practic, cotidian, al omului, pînă la experimentul omului de ştiinţă este, desigur, o distanţă, un drum care are forma unei spirale. Deosebirile încetează de a mai fi rigide şi absolute. Caracterul ştiinţific al unei probleme depinde de natura acesteia, de tehnica folosită, de momentul istoric şi astfel, desigur, de capacitatea de informaţie şi de interpretare a psihologului.

Desigur, atîta vreme cît ponderea ştiinţifică a rezultatului depinde încă atît de mult de persoana, de omul care efectuează operaţia, activitatea poartă încă pecetea *artei* şi mai puţin a ştiinţei. Ne întrebăm, totuşi, dacă, în psihologie mai ales, acest factor subiectiv, ponderea personală a experimentatorului, va putea fi eliminat vreodată. Se înţelege că eforturile metodei experimentale merg spre reducerea progresivă a acestui factor sau, mai just, spre creşterea importanţei aspectului metodo-

logic. Atîta vreme, însă, cît succesele şi valoarea experimentului depind de ipoteza iniţială, iar aceasta reprezintă un act de creaţie, psihologia rămîne operă nu numai a metodei şi a tehnicii, ci a inventivităţii omului, a perspicacităţii, „intuiţiei" sau aptitudinii psihologice.

Nu trebuie să uităm că ipoteza ştiinţifică tinde să devină teorie şi poate fi considerată ca anticiparea unei teorii. De aceea vom considera ca principiu teza : „Cercetarea ştiinţifică nu poate să progreseze fără o teorie adecvată" (144, p. 14).

Încă o precizare. Am dat exemple din literatură şi viaţa de toate zilele, exemple care conţin germenii unor metode ştiinţifice. Trebuie să subliniem, însă, că majoritatea lor se referă la aspectul de *diagnostic* al personalităţii, dîndu-ne răspunsul la *„ce este"* fenomenul care ne interesează, *caracterul* persoanei care ne atrage atenţia, mai mult decît răspunsul la întrebarea asupra *modului, cauzelor* şi *condiţiilor* în care se produce conduita respectivă, fenomenul dat. Aici, credem, rezidă întreaga valoare a metodei experimentale, în sensul strict al cuvîntului. *Înţelegerea desăvîrşită a determinismului psihic nu ne-o poate oferi decît metoda experimentală* *.

Întrebarea se pune dacă psihologia de astăzi este în stare să aplice pe scară largă şi în mod riguros metoda experimentală ? Răspunsul, cred, nu poate fi decît limitat : nu poate fi vorba decît de o anumită măsură în aplicarea metodei experimentale. Şi mai ales din cauza complexităţii deosebite a psihicului uman. Este de înţeles rezerva unor psihologi, care găsesc că nu trebuie să cerem de la psihologie mai mult decît poate ea da. „Nu trebuie să căutăm să introducem în psihologie o rigoare ştiinţifică de acelaşi tip cu acela din ştiinţele naturii" şi „trebuie să căutăm să introducem în psihologie tipul de

---

* Experimentul — după cum este definit în *Vocabularul tehnic şi critic al filosofiei* al lui A. Lalande (1960) — este faptul de a provoca, plecînd de la anumite condiţii, bine determinate, o observaţie în aşa fel încît rezultatul acestei observaţii, care nu poate fi fixat dinainte, să fie propriu de a face cunoscută natura sau legea fenomenului studiat" (art. „Expérimentation").

rigoare care convine obiectelor sale şi modului lor de a se prezenta" (136, p. 345).

De la limita inferioară a „datului" fenomenal pînă la cea superioară a esenţelor, de la observaţia concretă pînă la conceptul abstract şi generalizat, de la gîndirea practică pînă la gîndirea despre practică şi pînă la gîndire despre gîndire avem numeroase trepte de tranziţie, o spirală în care se angajează efortul stăruitor al omului, efort îndreptat spre dominarea şi cucerirea nu numai a lumii fizice, ci şi a celei morale, spirituale.

III. 3.5. METODA STATISTICĂ — „POLIŢIA OBSERVAŢIEI ŞI A EXPERIMENTULUI"

Metoda experimentală este indisolubil legată de cea statistică. Am relatat unele atacuri împotriva excesele statistice şi a tendinţei de a matematiza psihologia, atacuri care priveau în fond „fetişismul matematic", părăsirea interpretării psihologice, neglijarea sensului fenomenelor studiate în numele preciziei raporturilor matematice. Care este, în fond, valoarea ajutorului pe care ni-l dă statistica în psihologie? Răspunsul nostru va fi acela pe care ni-l dau înşişi psihologii statisticieni.

Mai întîi, nu trebuie uitat faptul că metodele statistice reprezintă o verigă sau o fază organic legată de toate celelalte metode ale psihologiei. „Măsura nu constituie — spune Maurice Reuchlin — decît o fază a procesului de aproximaţii succesive prin care cunoştinţele se îmbogăţesc şi se organizează. Această fază este solidară cu acelea care o preced şi cu acelea care o urmează şi nu poate fi definită în afară de ele" (136, p. 188). Reuchlin ne atrage în mod deosebit atenţia — după cum am mai văzut — asupra acelei „duble legături" pe care trebuie s-o avem necontenit în vedere: asupra legăturii dintre „proprietăţile *lucrurilor şi proprietăţile numerelor*" (*ibidem*). p. 155).

În prefaţa la lucrarea *Metodele statistice în psihologia aplicată* a lui J. M. Faverge, André Ombredane stabileşte, în mod succint şi deosebit de clar, rolul metodei statistice. El constă: 1) într-un control riguros al meto-

dei experimentale ; 2) în elaborarea procedeelor numerice, pentru a constitui eşantioanele reprezentative, stabilind totodată gradul, valoarea şi limitele de încredere ce se poate acorda acestor reprezentări ; 3) în a face „să varieze mai mulţi factori", „apreciind cantitativ raportul", corelaţia între variabile, randamente şi factori, precum şi „gradul de dependenţă sau independenţă a randamentelor" sau „al factorilor unii faţă de alţii" (56, p. XV). După părerea lui Ombredane, nu avem aici „nimic altceva decît o poliţie bine făcută a observaţiei şi experimentului" (*ibidem*, p. XVI). Psihologul belgian mai subliniază faptul că statistica „nu ne permite să descoperim factori de motivaţie sau de performanţe, la care nu ne-am gîndit, că ipoteza creatoare rămîne necesară la originea studiului psihologic, iar în reziduurile statistice nu se regăsesc decît raporturile dintre lucrurile puse în experiment" (*ibidem*, p. XVI).

Acelaşi autor îl citează pe Faverge, care i-a declarat că „prima datorie a statisticii" este de a „regăsi distincţiile simţului comun". Aceste distincţii, însă, se cer încercate, confirmate sau infirmate cu toată severitatea, filtrate, marcînd gradul lor de validitate. După aceste operaţii, ideea ştiinţifică trebuie supusă aceluiaşi tratament.

Iată, în substanţă, caracterizarea metodei statistice, a locului şi folosirii ei printre metodele psihologiei. Ea este indispensabilă pentru progresul psihologiei, fără a fi suficientă în efortul de constituire a adevărului psihologic. În ceea ce priveşte folosirea matematicii, rolul acesteia a devenit şi mai important prin folosirea cibernetici şi introducerea noilor metode în psihologie, cum este aceea a modelării. Roadele vor spori prin colaborarea mai strînsă şi mai organică între matematicieni şi psihologi.

III. 3.6. METODA CLINICĂ ŞI CONTRADICŢIA DINTRE INDIVIDUAL ŞI GENERAL

Folosirea metodelor statistice a ajutat psihologia să se ridice la rangul de ştiinţă, dar tot statistica a pus psihologia în faţa unei contradicţii grave : ridicarea spre

abstract și general a fenomenului psihic înseamnă părăsirea scopului principal al psihologiei : cunoașterea personalității, a individului, prevederea comportării acestuia și dirijarea acțiunilor sale. Apare astfel o opoziție între metoda statistică a numerelor mari și metoda cazurilor individuale, cunoscută, în patologie, ca metodă clinică. Dar dacă metoda statistică reprezintă instrumentul metodei experimentale și științifice, metoda clinică pare a fi mai mult artă decît știință. Ar însemna, deci, să fim obligați să alegem între știința experimentală, precisă, exactă, riguroasă, care formulează legi, dar care își ratează misiunea ei specială de sesizare a specificului individual, și psihologia adevărată, renunțînd, în cazul acesta, la metodele care au făcut din psihologie știință. Nu există decît știință a generalului și legile științifice nu pot fi decît generale ; în cazul acesta știința psihicului renunță la cunoașterea individului concret. Întrucît nu există știință a individualului, psihologul este obligat să facă artă, să renunțe la concepte abstracte și să recurgă la intuiție.

Lenin a arătat, într-o formă lapidară, relația dialectică dintre general și particular ; „particularul nu există decît în legătură cu ceea ce duce spre general. Generalul nu există decît în particular prin particular. Orice particular este (într-un fel sau altul) general. Orice general este (o părticică sau o latură sau esență) a particularului" (7, p. 365, a).

În adevăr, la un examen mai atent „analiza statistică ne apare ca o cale de a sesiza unitatea în diversitate. Ea ne mai apare și ca o cale prin care particularul și singularul pot fi interpretate în raport cu alt particular și singular și în raport cu generalul" (Săhleanu V., 150, p. 389). Astfel, metoda statistică ne oferă posibilitatea unei determinări precise a individului în raport cu grupul ; fără acest punct de reper, valorile numerice nu mai au aproape nici un sens.

Dacă metoda statistică, prin conturarea cadrului general, ajută la determinarea individualului, se pune întrebarea dacă, în adevăr, metoda cazurilor, metoda clinică se bazează pe intuiție și se opune folosirii proceselor intelectuale implicate în statistică. „Vechii clinicieni

— spune Auguste Tournay — știau, stînd la marginea patului, să ridice fișa pentru a citi vîrsta, profesia și locul de origine a bolnavului, a cărui biotipologie ei o sesizau de la prima vedere. Apoi, ascultîndu-l vorbind, se informau de mediul familial și social, de gusturile, comportamentul caracterial. După aceea, ei avansau în anchetă și examen pentru a ajunge la diagnosticul acestui caz individual" (167, pp. 1290-1291). Această sumară descriere nu ne dezvăluie fazele efortului intelectual al clinicianului. Mulți sînt înclinați să vorbească despre „fler", „simț clinic", „dar", cu care am fi înzestrați de la natură și care nu poate fi înlocuit cu nici un fel de erudiție sau de experiență reflexivă. A. Ombredane arată în mod strălucit că orice prognostic al clinicianului, bazat pe o fină observație a simptomului revelator, provine dintr-un fel de „judecată statistică implicită", rezultată, la rîndul ei, dintr-o comparație a cazului observat cu cazurile similare din experiența trecută a clinicianului.

Ombredane observă că „metoda clinică" este mai dificilă în cazurile la limita normalului, unde o trăsătură sau o aptitudine este departe de a avea pregnanța și relieful ce-l au simptomele unei boli (cf. 56, p. IX). Dar procesul este identic.

Este, totuși, adevărat, că metodele clinice se apropie mai mult de artă, fiindcă ponderea subiectivă a psihologului este mult mai mare. Aprecierea personalității după manifestările acesteia, evaluarea psihologică intuitivă prezintă — după expresia lui Ombredane — „mecanismul ineluctabil al proiecției" (*ibidem*, p. X). Subiectivitatea psihologului se proiectează asupra personalității subiectului studiat. Putem cădea ușor în ceea ce unii psihologi numesc „sofismul psihologului" : structura observatorului atribuită subiectului.

Analizînd însă modul dominant de gîndire în diagnosticul unui caz individual, l-am putea privi, ca și Izydora Dembska, ca un raționament analogic. „Prin analogie — spune Dembska — înțeleg o asemănare structurală a unor ansambluri de sisteme, adică o asemănare a relațiilor între elementele acestor ansambluri sau părțile acestor sisteme și între proprietățile lor determinate prin aceste relații" (47, p. 236). Aceste raționamente se ba-

zează pe premisa existenței izomorfismului sau homeomorfismului celor două ansambluri, sau sisteme, aflate în raport de analogie. Asemănarea structurală a sistemelor este „mai mult o asemănare a relațiilor între elementele ansamblului sau părțile sistemelor" (*ibidem*, p. 238). Izomorfismul sistemelor explică validitatea previderii în cazurile individuale.

Așadar, este necesar să rezistăm și aici ispitei absolutizării. Nu există general și particular sau individual ca realități absolute sau ca două categorii izolate și incompatibile, în realitate. Este adevărat că problema cunoașterii individului se pune cel mai acut în psihologie, fiindcă numai aici deosebirile individuale ajung la pregnanța lor maximă. Dar aceasta nu înseamnă că adevărurile generale își pierd valoarea în acest domeniu. În viața cotidiană, adesea, nici n-avem nevoie de semnificații strict individuale; noi operăm mai ales cu noțiuni generale, aproximative, cu fenomene mai mult sau mai puțin probabile. Pe stradă ne întîlnim cu „cineva"; dacă este nevoie, în acest „cineva" vedem un „bărbat", „tînăr", „blond", „simpatic" etc.; împrejurarea nu ne obligă să mergem la determinări mai precise; ne mulțumim cu acelea care ne sînt utile în situația dată. De aceea, adesea neglijăm cunoașterea numelui propriu al unei persoane sau îl uităm repede. În psihologie avem nevoie, de exemplu, de cunoașterea psihologiei muncitorului din fabrică, a muncitorului agricol, a profesorului, inginerului, medicului etc. Tot așa ne mulțumim cu cunoașterea legilor învățării *în general* și adesea facem abstracție de cunoașterea particularităților elevului X, Y sau Z, în cadrul acestor legi generale.

Conținutul acestor concepte generale se poate constitui științific, fără ca prin aceasta să renunțăm la psihologie. Mai mult decît atît: psihologia operează *mai ales* cu asemenea semnificații și aceasta o face nu pentru că nu poate face altfel, ci *pentru că nu are nevoie s-o facă*. Ele sînt concepte *mai mult sau mai puțin* generale, *mai mult sau mai puțin* particulare. Sferele conceptelor se lărgesc sau se îngustează în conștiință, după împrejurări, așa cum pupila se dilată sau se contractă, în actul de acomodare, după distanță.

Nu trebuie să uităm că legitatea individualului se exercită în cadrul legității generalului, a tipului ; aceasta se explică și prin faptul că ambele aceste categorii nu sînt tipuri rigide ; ele se alimentează mutual, constituind o singură și neîntreruptă linie dinamică, ale cărei limite se află pe planul *ideal* al științei.

În practică, sinteza se realizează într-un mod natural. Nu trebuie să uităm că, așa cum metoda experimentală este eficientă în abordarea individualului, metoda clinică poate domina în cercetările psihologiei generale și genetice. J. Piaget este unul din creatorii psihologiei moderne a *copilului*, ajutîndu-se de „metoda clinică". Făcînd comparația între metoda experimentală a testelor, cea a observației „pure" și cea clinică, el ajunge la caracterizarea acesteia din urmă în acest fel : „Examenul clinic — spune el — participă la experiment, în sensul că clinicianul își pune probleme, face ipoteze, face să varieze condițiile în joc și, în fine, controlează fiecare din ipotezele sale, în contact cu reacțiile provocate prin conversație. Dar examenul clinic are ceva și din observația directă, în sensul că un bun clinician se lasă dirijat dirijînd și ține cont de întregul context mintal, în loc de a fi victima «erorilor sistematice», așa cum adesea este cazul cu experimentatorul pur" (126, p. XIII).

Asemenea metodă clinică se folosește astăzi sub numele de „metoda convorbirilor".

Este importantă, însă, în problema care ne interesează, concluzia că metoda clinică duce spre cunoașterea atît a individualului cît și a generalului ; ea nu este rezervată numai pentru uzul psihologiei „individuale".

Contradicția semnalată, între individual și general, apare — după cum am spus — mai cu seamă în psihologie, fiindcă aici determinismul ia o formă statistică și probabilistică din cele mai complexe. Dacă în lumea materială aceleași fenomene, în aceleași condiții externe, produc aceleași efecte, în psihologie factorul intern, subiectiv, face ca aceleași condiții externe să se răsfrîngă în mod deosebit, în fiecare individ. Afară de formele generale de răsfrîngere a acțiunii externe, ceea ce interesează pe psiholog sînt acele condiții interne, individuale,

care permit un diagnostic individual şi o prevedere a comportamentului individului.

Iată de ce *prevederea*, în psihologie, trebuie să se sprijine, pe de o parte pe o informaţie amplă şi precisă cu privire la factorii *externi*, integraţi ambianţei respective, iar, pe de altă parte, pe cunoaşterea condiţiilor *interne*, momentane, trecătoare, precum şi a celor constante, numite însuşiri sau *trăsături* psihice. Cunoaşterea datelor respective ne permite prevederea necesară. De precizia informaţiei şi perspicacitatea interpretării acestora depind justeţea şi precizia prevederii. Din informaţie face parte, desigur, şi cunoaşterea legilor psihologice *generale*, care ne permit interpretarea necesară a cazului individual. Înţelegem rezerva unor psihologi contemporani cu privire la „metoda tradiţională" a testelor statice şi la metoda analizei factoriale. „Noi nu mai încercăm să dovedim — spun Meili R. şi Rohracher H. — că există o relaţie între personalitate şi prestaţie, ci vrem să determinăm şi să prevedem *cînd* şi *în ce condiţii* are loc o anumită relaţie" (242, p. 374).

Am semnalat, pe de altă parte, faptul că introducerea statisticii permite integrarea individului într-o serie de valori continue, fapt care contribuie la *individualizarea* semnificaţiei. Legarea individualului de general contribuie, deci, simultan la precizarea ambelor extreme ; individualul nu poate fi mai bine sesizat decît cu ajutorul generalului.

Se cuvine de menţionat, în final, şi un alt mod de abordare a individualului : prin *intersecţia, interferenţa claselor*, a noţiunilor generale. În fond, caracterizarea individuală a unei persoane rezultă din configuraţia *particulară* a unui ansamblu de trăsături *tipice*, de aptitudini, interese, temperamente etc., din modelul unei structuri, ale cărei elemente, ca într-o constelaţie, se orînduiesc în jurul unei dominante. Sîntem încă departe de a putea determina în mod obiectiv, ştiinţific, asemenea structuri individuale ; conturarea lor se află încă într-un stadiu quasi-empiric şi, în mare măsură, intuitiv. Ceea ce considerăm important, însă, este faptul că intuirea unui alter ego, ca fiinţă particulară, nu poate fi identificată cu percepţia unui scaun sau a unei mese, după

cum ne sugerează J. P. Sartre, ci este o elaborare intelectuală, sprijinită de intuiţie şi orientată de metode *logice* de la general la particular şi de la particular la general.

Iată cum, în concluzie, studiul cazului individual se poate situa în ansamblul metodologiei ştiinţifice, evitîndu-se atît pericolul, semnalat de Piaget, cît şi exagerarea romantică sau mistică a valorii „simţului" clinic sau psihologic în cunoaşterea personalităţii. Dar studiul factorilor, care se află la baza diagnosticului, sau a aprecierii obiective a unei personalităţi, ca şi al naturii acestei cunoaşteri constituie un capitol special de psihologie.

III. 3.7. SPRE DESĂVÎRŞIREA LIMBAJULUI PSIHOLOGIC

Se ştie în ce măsură progresul ştiinţific este frînat de confuzia ce domină încă în sistemul psiholingvistic al ştiinţelor şi cît de mult divergenţele de opinii, şcoli şi curente reprezintă în realitate divergenţe terminologice, lipsa de unitate în comunicarea informaţiei. Acelaşi fapt, aceeaşi situaţie, acelaşi sens se traduc prin termeni diferiţi, după cum acelaşi termen este ancorat, în conştiinţe diferite, de sensuri diferite.

Printre alte exemple, Klaus Schneewind se referă la termenul de inteligenţă. „În folosirea acestui cuvînt — spune el — persoane diferite îl vor raporta la moduri diferite şi număr variat de însuşiri şi conduite. Şi chiar aceeaşi persoană, fiind în situaţii şi momente diferite, va avea o «noţiune» modificată despre ceea ce trebuie să însemne cuvîntul «inteligenţă»" (286, p. 159). În adevăr, o scurtă incursiune istorică în acest sector al psihologiei, numai de la apariţia „scării metrice a inteligenţei" de Binet-Simon şi pînă azi, ne oferă un evantai vast de semnificaţii. Numai modelul lui Guilford cu 4 clase de conţinuturi ale gîndirii, 5 clase de operaţii cognitive şi 6 produse intelectuale, în combinaţia lor ($4 \times 5 \times 6$) ne oferă 120 de aptitudini intelectuale!

În viaţa cotidiană, divergenţele sînt şi mai frecvente. O persoană este denumită inteligentă dacă dovedeşte o abilitate verbală, dacă răspunde prompt şi adecvat la

întrebări, dacă dezleagă ușor probleme de cuvinte încrucișate sau susține o discuție dificilă; alta, dacă poate ușor găsi și repara o pană de automobil, un ceas defectat etc. (286 p. 172).

În cercetarea vieții psihice ni se impune uneori întocmirea unui vocabular după autori, vocabular care să ne servească în interpretarea, confruntarea concepțiilor respective, în traducerea gîndirii unui autor în gîndirea altuia.

Merită semnalată, însă, tendința din ce în ce mai imperioasă, afirmată aproape la toate congresele internaționale de psihologie, de a se întocmi vocabulare internaționale de psihologie, spre a se înlesni în felul acesta înțelegerea psihologilor între ei. Afară de aceasta, numeroase cercetări actuale se îndreaptă spre explorarea activității umane superioare, spre depistarea și organizarea căilor de cercetare intelectuală prin strategia euristică în rezolvarea problemelor, spre formalizarea și determinarea structurii acțiunii mintale.

Știința, nefiind posibilă fără mijloace de comunicare verbală, se îndreaptă astăzi tot mai perseverent spre precizarea fundamentelor de strategie a gîndirii și elaborarea unor principii logico-verbale, spre a putea servi psihologului drept criterii în activitatea sa empirică (286, p. 217). Ipotezele științifice trebuie supuse unui examen în lumina criteriilor de valoare *explicativă* și *integrativă* a lor; ipoteza trebuie să ajute atît la explicarea unui grup de fapte, cît și la integrarea lor într-un sistem *(ibidem,* pp. 210—214). În concluziile lucrării sale, Schneewind ne oferă 22 de criterii în orientarea științifică a psihologiei, în folosirea termenilor lingvistici și metalingvistici („metasprachliche Termini").

Efortul științific în vederea precizării limbajului psihologic se impune mai ales în vederea îmbunătățirii metodelor de investigație. Se știe că una din cele mai importante obiecții aduse chestionarelor, interviurilor și testelor verbale constă în deosebirile de semnificație acordate acelorași termeni de către psiholog și subiect. S-a constatat că ordinea însăși a întrebării dintr-un chestionar modifică răspunsul subiectului. Ne dăm seama că

între cercetător şi obiectul de investigaţie al acestuia, informaţia trebuie să parcurgă un mediu compus din numeroase variabile intermediare, care produc uneori distorsiuni imprevizibile şi supărătoare ale informaţiei.

III. 4. *URCÎND SPRE LEGI*

Atacurile împotriva psihologiei devin deosebit de virulente atunci cînd se discută problema legilor psihologice şi, mai ales, a legilor generale şi nu a celor speciale, ca ale senzaţiilor, atenţiei, memoriei, uitării etc. Aspectul cel mai delicat al problemei îl constituie acela al *specificităţii* legii psihologice. Dacă natura fenomenului psihic se deosebeşte de aceea a fenomenului fizic, chimic sau biologic, este firesc să tragem concluzia că şi legile vieţii psihice se deosebesc de ale lumii materiale.

Negarea psihologiei se sprijină pe premisa că o ştiinţă trebuie să asigure prevederea în domeniul respectiv, iar această prevedere nu este posibilă decît călăuzită şi sprijinită de cunoaşterea legii. Dacă aceste legi nu sînt descoperite, nu există nici prevedere, nu poate fi vorba nici de ştiinţă.

S-a afirmat, după cum am văzut, că psihologia nu are legi sau că, dacă le are, ele nu sînt psihologice ; din această cauză, ştiinţa psihicului nu este capabilă nici de prevedere. Unii merg şi mai departe : avînd ca obiect, mai ales, cunoaşterea individului, psihologia nici nu poate avea legi ; ştiinţa unei singure persoane nu există.

Ce atitudine putem lua faţă de acest act al dramei psihologiei ?

III. 4.1. NOŢIUNEA DE LEGE

„Ştiinţa — spune R. Harré — trebuie să fie în stare să ne satisfacă trei trebuinţe principale : condensarea cunoştinţelor, prevederea viitorului curs al naturii şi explicaţia fenomenului naturii" (66, p. 107 ; avînd în vedere

scopurile legate de practica socială, adăugăm noi. Toate acestea se realizează prin excelenţă cu ajutorul legilor. Cuvîntul de lege, însă — spune Harré — are un sens „metaforic", implicînd însuşirea de „uniformitate a comportării". Această uniformitate, însă, ne face să ne gîndim la ea, fie ca efect al supunerii la o constrîngere, fie ca rezultînd din însăşi natura lucrurilor. Primul sens ne face să vorbim despre „obiecte care se *supun* legilor naturii". Or, natura — după expresia lui Harré — nu este „o temniţă pentru acei care nu s-ar supune legilor ei"; „legile nu prescriu, ci descriu cursul naturii" (*ibidem*, p. 107). De aceea, pentru a sublinia faptul că legea reflectă natura lucrurilor şi nu o voinţă extramundană, Harré foloseşte numai expresia „legile naturii". Sensul de lege, ca expresie a unei porunci din afară, este o supravieţuire a „Teoriei asupra naturii în care există un legiuitor" (*ibidem*).

În adevăr, cercetarea originii cuvîntului lege ne duce — după cum arată A. Rey — spre două ipoteze : spre verbul „legere" = a citi, şi acel de „ligare" = a uni, a lega. Este mai puţin probabil ca „lex" să vină din „legere". El „pare a proveni din dreptul scris şi trebuie să fie luat — spune Rey — într-o accepţiune socială, într-un sens contractual" (137, p. 1). Rădăcina greacă, însă, a cuvintelor similare, ca *astronomia* sau *autonomia*, vine de la cuvîntul „nomos", care, în „astronomie", indică sensul de *împărţire* a cerului în provincii şi constelaţii, aşa după cum se împărţea şi teritoriul cetăţilor greceşti la întemeierea unui oraş. „Nomos", ca şi „lex", are, deci, un înţeles social, juridic sau moral. Rey enumeră următoarele elemente ale înţelesului de lege : raport, regularitate, esenţă, element magic şi tehnic.

În psihologie, ca şi în ştiinţele naturii, nu poate fi vorba decît de înţelesul „naturalist" (şi nu cel normativ), adică acela de reflectare a regularităţii şi necesităţii succesiunii şi a raporturilor dintre fenomene. Acceptăm acest înţeles ca provizoriu, pentru că el exclude legile structurale, dintre părţi şi întreg. Poate că însuşirile de regularitate şi necesitate convin oricărei forme de lege.

Legea nu este o construcţie convenţională, făurită din comoditatea spiritului, traducere a unei trebuinţe subiec-

tive, născută din deprindere, imprimată, la rîndul ei, de succesiunea uniformă a fenomenelor naturii. Spre deosebire de alte forme de reflectare, ea nu dezvăluie raporturile dintre fenomene, ci reprezintă o treaptă superioară de reflectare a raporturilor dintre *esenţe*. Descoperirea esenţelor ne dezvăluie legitatea lumii, iar aflarea legilor ne introduce în esenţa realităţii, ne ajută să surprindem unitatea şi legătura, interdependenţa în cadrul totalităţii procesului universal.

Desprindem, aşadar, prin relaţii constante, necesitatea inerentă naturii, esenţei fenomenului. Prin relaţie se manifestă tendinţa sistemului spre schimbare, mişcare, dezvoltare, tendinţă rezultată din contradicţii imanente acestui sistem.

Legea (descoperită, cunoscută) este, deci, o etapă deosebit de importantă a cunoaşterii realităţii ; ea explicitează înţelesul noţiunilor, al elementelor.

Idealul ştiinţelor naturii este de a se ridica de la legi calitative spre legi cantitative, sau spre relaţii foarte generale, exprimabile matematic. Aceste legi permit, într-o mai mare măsură, o prevedere precisă, consolidînd, demonstrînd, în acelaşi timp, temenicia unei teorii sau concepţii asupra domeniului respectiv al realităţii. Întrebarea se pune, dacă psihologia are asemenea legi, cantitative, generale şi specifice, susceptibile de o formulare matematică precisă.

Din examinarea noastră anterioară ar rezulta că psihologia nu posedă asemenea legi naturale şi specifice. Acele cîteva legi generale, stabilite de Pavlov, sînt legi *fiziologice*. Altele, după cum s-a mai spus, reprezintă mai mult „o condensare a experienţei curente", decît legi propriu-zise.

Dacă este aşa, ar însemna că psihologia nu poate asigura nici prevederea, deci nu este nici ştiinţă, fiindcă, desigur — formula rămîne valabilă — „a şti este a prevedea şi a prevedea este a putea". Dacă ştiinţă înseamnă prevedere şi prevederea nu este posibilă fără legi, iar psihologia există, totuşi, ca ştiinţă, înseamnă că poate exista prevedere fără legi (adică legea nu ar fi necesară prevederii), ceea ce este greu de acceptat, sau prevederea

nu ar fi o condiţie necesară pentru existenţa unei ştiinţe, ceea ce, de asemenea, pare inadmisibil.

Cum putem ieşi din această contradicţie ? Sau există o a treia alternativă ? Unii psihologi admit că psihologia nu are legi şi, deci, nu este capabilă de explicaţie şi prevedere, dar susţin, totuşi, legitimitatea ştiinţei psihologiei pe temeiul că ea asigură *înţelegerea* unui anumit domeniu specific de fapte psihice.

Această distincţie ne face să ne gîndim la şcoala fenomenologică, înrudită cu aceea a „înţelegerii", care deosebeşte net cele două poziţii ştiinţifice : a explica şi a înţelege ; sarcina principală a psihologiei ar consta, prin excelenţă, în înţelegere.

Lăsînd la o parte faptul că o asemenea soluţie deschide porţile pentru expulzarea determinismului din psihologie, ea nu este admisibilă prin faptul că explicaţia însăşi face parte integrantă din înţelegere şi poate fi considerată ca o formă a acesteia. Înţelegerea superioară a realităţii rezultă din explicaţie, din cunoaşterea legii, din prevedere. Actul anticipării şi al prevederii *confirmă* justeţea înţelegerii.

Dacă înţelegerea rezultă din integrarea (mai ales prin analogie) a unui fapt necunoscut (pe care voim să-l explicăm) într-un cadru cunoscut de referinţe, atunci explicaţia, care nu este decît un proces de analiză şi sinteză, de integrare, poate fi socotită ca etapă superioară a actului de înţelegere, sau, mai just, ca *mijloc* mai complex de a realiza un grad superior de înţelegere. Înţelegerea poate fi satisfăcută şi printr-o simplă *descriere*, aceasta fiind atunci considerată ca *mijloc*, inferior celui dintîi, de a obţine un grad de înţelegere. Trebuie să admitem, însă, că există o treaptă şi mai joasă de înţelegere, înţelegerea *implicită* intuitivă, nearticulată încă prin actul de descriere, rămasă la nivelul simplei reproduceri globale şi nediferenţiate a fenomenului, şi al raportării acestuia la experienţa anterioară a individului, la schemele sale intelectuale şi afective.

Explicaţia — am spus — este un mijloc folosit pentru realizarea unui grad superior de înţelegere şi cunoaştere. Între înţelegere şi cunoaştere s-ar putea vedea o deosebire în sensul că înţelegerea este un act care cuprinde

participarea întregii personalităţi, adică participarea într-o măsură mai largă a etajelor inferioare, ale afectivităţii, în timp ce cunoaşterea se efectuează pe trepte superioare, simbolice, numite intelectuale. Aşa se explică expresia : „înţeleg, dar nu-mi pot *explica*, adică nu *ştiu cum* şi *de ce* s-a petrecut acest fapt" sau epitete ca : „om înţelegător", echivalent cu „om care are inimă".

Noi credem că, *filogenetic*, reacţiile afective reprezintă treapta iniţială de adaptare, adică de reflectare a realităţii şi de reglare a conduitei. Plăcerea şi neplăcerea ar fi primele semne de înţelegere a unei situaţii, înţelegere care stă la baza primei clasificaţii dihotomice a realităţii : în obiecte care convin şi acele care nu convin individului. Aceste elemente de natură afectivă ne justifică să vorbim de înţeles *timetic* şi să deosebim — cum o face Leontiev — *sensul* de *semnificaţie*.

Cu aceste diferenţieri ne apropiem, cred, de rezolvarea contradicţiei. Soluţia trebuie să existe, fiindcă psihologia există. Am putea adăuga : psihologia există fiindcă există şi un grad de prevedere în domeniul vieţii psihice. Înseamnă oare că poate exista prevedere fără existenţa legii ? Sau legea poate exista fără conştiinţa de lege, fără *cunoaşterea explicită* a acesteia ? Cred că echivocul, strecurat în contradicţia ce fusese semnalată, dispare cu această diferenţiere.

Formularea lui Lenin, confirmată de teoria şi istoria ştiinţei, se referă la legea cunoscută, exprimată, formulată explicit, conştient. Nu putem contesta existenţa determinismului în viaţa psihică, fără ca prin aceasta să negăm psihologia însăşi. Fenomenele psihice se produc şi se dezvoltă pe baza unor legi. Putem noi, oare, susţine aceasta, fără ca aserţiunea noastră să aibă caracterul *a priori* ?

Cred că nimeni nu poate contesta faptul că viaţa noastră ar fi imposibilă fără o elementară prevedere. Mergem chiar mai departe : viaţa animală, dacă există, există pe baza unei anticipări elementare, pe care o realizează organismele în procesul lor de adaptare la mediu. Progresul anticipării este progresul organizării vieţii însăşi.

Cîinele din experimentele lui Pavlov aude zgomotul paşilor omului de serviciu şi începe să saliveze. Ce reprezintă această reacţie, dacă nu o *anticipare* a prezenţei alimentului, a actului de alimentaţie : zgomotul paşilor este un semn prevestitor al actului care va urma : hrănirea cîinelui. Asemenea anticipare se datoreşte, desigur, condiţionării. Se poate susţine, oare, că animalul — la nivelul psihicului său — nu-şi dă seama de ceea ce va urma ? Astfel cum s-ar explica *aşteptarea* animalului şi faptul că el *diferenţiază* zgomotul paşilor (ca *semnal*) de *alimentul care nu este încă* ? Relaţia, pentru el, are caracterul de necesitate şi dacă nu şi-ar da seama de ea, n-ar saliva. Totul, însă, depinde de ceea ce înţelegem prin „a-şi da seama". Nu putem afirma deocamdată nimic mai mult decît că asemenea fapt psihic se situează pe treapta superioară a psihicului animalului şi că el reflectă adecvat relaţiile obiective.

Iată o interpretare pe care Pavlov ar respinge-o cu hotărîre ! Noi, însă, sîntem obligaţi s-o facem pentru a înţelege cum se reflectă legitatea naturii în lumea psihică şi cum această legitate se manifestă, pe plan „subiectiv", chiar în psihismul animal, fără ca animalul să poată *cunoaşte* legile, pe care totuşi le sesizează la nivelul său.

Actele noastre cotidiene se bazează pe prevedere. Comunic unui prieten o veste, fiind sigur că-l va bucura. Este oare nevoie pentru aceasta de cunoaşterea unei anumite legi ? Ajungem astfel la concluzia : ne comportăm pe baza unei legi, dîndu-ne seama că aşa *trebuie*, fără a o putea formula explicit, conştient, analitic, discursiv. Aşa ne pregătim de culcare, ştiind că vine noaptea, ne asigurăm de combustibil, fiind siguri că se apropie iarna, fără a avea nevoie pentru aceasta de cunoaşterea legilor astronomice, fizice, chimice, fiziologice etc. Este oare prevederea noastră inconştientă ? — De loc : *noi ştim* că prietenul nostru se va bucura de vestea primită, tot aşa după cum sîntem siguri că vine noaptea, că somnul ne va odihni, că focul ne va încălzi etc. Am putea spune, totuşi, că în acelaşi timp ştim şi nu ştim : ştiinţa noastră se află pe planul implicit, individual şi practic, este situată într-un sistem de referinţe concret

și redus. Din ea se poate, desigur, desprinde — pe baza analizei reflexive sau a unui experiment de laborator — o lege generală, adică o relație situată într-un sistem vast de referințe abstracte și generale, din care să facă parte și faptul nostru singular ; dar aceasta *încă n-o știm.* Trebuie, deci, să admitem *trepte de cunoaștere a legilor :* de la legea intuită și aplicată în practică, redusă la înțelesul unei simple acțiuni învățate și efectuate pe baza unei observații concrete și individuale, pînă la formularea generală și abstractă a unor relații constante și necesare, care va face posibilă înțelegerea și explicarea unui număr, infinit teoretic, de cazuri particulare. Este interesant de menționat că R. Harré deosebește procedeele inductive *mecanice* de cele *intuitive,* acestea din urmă intervenind uneori atunci cînd „acceptarea sau respingerea unei ipoteze ori teorii ipotetice" ține de „criterii care formează o vastă familie de specii diferite" (66, p. 131). Vorbim de intuiție atunci cînd ansamblul de factori și condiții constituie un întreg nediferențiat.

„Maimuța — spune A. Rey — servindu-se de un băț (aceasta este tehnică) îmi pare destul de departe de ideea de lege, deși, la un nivel mult mai complex, această idee de lege a fost pregătită de ideea unui mijloc capabil de a produce un efect ; prin aceasta, tehnica a pregătit istoric — ca și magia — ideea de lege și a precedat formularea acesteia" (137, p. 152).

În fond, primul om care a construit o plută sau o barcă nu cunoștea principiul lui Arhimede ; nu putea spune nici că l-a aplicat. Din numeroasele cazuri de plutire a corpurilor, el a desprins un complex care conținea și relația esențială. El nu era conștient de elementul esențial al acestui complex și putea pune plutirea pe seama duhurilor și a puterii magice a incantațiilor. Numai epurarea progresivă a accidentalului, a „variabilelor" contingente, a putut duce la elaborarea științifică a principiului sau a legii.

„Încercarea primitivului de a explica vizibilul prin invizibil nu este un gen de aberație, care l-ar îndepărta de real și care, în opoziție cu efortul nostru, orientat spre cunoașterea științifică, l-ar face să prefere supranaturalul naturii. Ea este condiția indispensabilă oricărui

efort intelectual, dacă scopul său este de a depăşi datele experienţei trăite şi de a descopri, în spatele efectelor, printre care se desfăşoară activitatea noastră proprie, cauzele din care acestea rezultă şi din care ar putea fi deduse procedee pentru a acţiona asupra lor, altele decît cele oferite de reacţia imediată, prin mijloace senzori-motorii" (172, p. 119).

Iată o reflexie de natură matematică, aparţinînd unui om de litere care, formulînd-o, nu s-a gîndit, desigur, să emită un adevăr „matematic" : „Vedem puţini oameni cu totul greoi şi stupizi ; vedem şi mai puţini care să fie sublimi şi excepţionali. Omul comun pluteşte între aceste două extreme. Intervalul este umplut de marele număr de talente obişnuite" (La Bruyère). N-am putea oare afirma că această formulare conţine, totuşi, sensul legii de distribuţie statistică exprimată prin curba lui Gauss ?

Contradicţia de la care am pornit ne pune astfel în faţa antitezelor : implicit şi explicit, intuiţie şi noţiune, concret şi abstract, absolut şi relativ, discontinuu şi continuu. Ne apropiem de esenţă cu atît mai mult cu cît ne îndepărtăm de fenomen, surprindem „imediatul" cu atît mai bine cu cît ne folosim mai amplu de „mediat", ne îndreptăm spre absolut printr-o serie de abateri spre relativ.

Să nu cădem însă în greşeala de a vedea toată ştiinţa ca preexistentă în practica comună a omului, iar efectul ştiinţei numai în a „descoperi" sau „dezvălui" ceea ce fusese „învăluit" înainte. Asemenea înţelegere este similară cu ideea despre „homunculus", omul în miniatură care posedă toate calităţile adultului, într-un mod învăluit numai, înfăşurat, diminuat, în germene.

Între barca omului primitiv şi principiul lui Arhimede există o distanţă *calitativă*, ca şi între înţelesul exprimat de La Bruyère şi acel al curbei lui Gauss. Este vorba de un proces anevoios de purificare şi decantare continuă a esenţialului. Acest efort implică o analiză continuă şi experienţe ingenioase.

Existenţa determinismului şi a legilor în lume este condiţia prevederii, căci determinismul permite omului să aibă conduita de anticipare, iar reflexia omului asupra

acțiunii de anticipare a efectelor acesteia îi permit *să descopere* legea și astfel *să explice* acțiunea.

În concluzie, trebuie să părăsim atitudinea dualâ și poziția absolută față de înțelesul de lege (ca fapt cunoscut); nu se poate spune despre ea că o cunoaștem sau n-o cunoaștem. Existența ei în conștiința umană se manifestă prin trepte diferite și este susceptibilă de o dezvoltare continuă, infinită.

Datorită complexității fenomenului psihic, psihologia încă nu poate formula legi la nivelul de precizie a celor mecanice, fizice sau chimice, dar aceasta nu înseamnă că principiile pe care se bazează legile mai speciale, așa cum le formulează ea, în momentul de față, nu-i permit o prevedere superioară a fenomenelor și, implicit, o înțelegere a lor mai adîncă.

Analiza negării conceptului de lege în psihologie ne-a adus, deci, la o nouă înțelegere, superioară și relativă, a ei, ceea ce ne permite să privim în același fel și procesul de prevedere care, și el, ne oferă trepte variate între hazard și necesitate, între probabil sau aleatoriu și certitudine. Chiar dacă psihologia nu posedă legi, la nivelul științelor exacte, ea nu este mai puțin știință, fiind aptă să ofere un grad superior de prevedere și de eficiență în reglarea acțiunii umane.

III. 4.2. MODURI ȘI TREPTE DE ÎNȚELEGERE

Înțelegerea la nivelul de lege cantitativă și matematică reprezintă o înțelegere de nivel superior. Există, însă, trepte inferioare de înțelegere care sînt, totuși, științifice.

Înțelegerea începe prin a fi „realistă", substanțialistă, structuralistă, căutînd răspunsul la întrebarea: „Ce este?" Descrierea și clasificarea, formarea conceptelor de clasă, specie și gen, a lucrurilor reprezintă primul travaliu științific mai important. De aceea, științele încep prin acest stadiu descriptiv, sistematic. Stadiul relațional este superior celui dintîi și răspunde la întrebarea: „Cum?" Această întrebare ne îndreaptă atenția asupra *procesului* însuși al desfășurării fenomenului, sub aspec-

tul mai ales al relaţiilor spaţiale şi temporale ale succesiunii acestora. Înţelegerea este îndrumată spre explicitarea ordinii, spre descrierea mecanismelor desfăşurării fenomenului. Legea exprimă atunci numai *regularitatea* fenomenului ; ea rămîne la nivelul *descrierii*. Numai în măsura în care regularitatea succesiunii ne face să presupunem şi *necesitatea* ei, descrierea atinge nivelul de explicaţie.

Cercetarea ştiinţifică tinde să urce treapta *explicativă* a fenomenelor, a dinamicii şi interacţiunii acestora, căutînd răspunsul la întrebarea : „De ce ?" Ea trece astfel la formularea legilor *cauzale* şi a *ipotezelor explicative* ale faptelor. Explicaţia răsare din integrarea faptelor într-un sistem complex de relaţii necesare, constante şi generale. Noi spunem că am explicat un fenomen atunci cînd ne dăm seama de toate cauzele sale, de condiţiile în care apare, de toţi factorii de care se leagă ; de aici rezultă şi *prevederea* : ori de cîte ori acelaşi fenomen va fi pus în acelaşi sistem de relaţii, el se va manifesta totdeauna în acelaşi fel. Experimentul ne va demonstra că, variind într-un anumit fel sistemul de relaţii ale fenomenului, condiţiile în care se produce fenomenul, acesta va varia totdeauna într-un anumit mod.

Trebuie să observăm, însă, că limbajul ne prezintă, ca fiind cauzale, o serie de relaţii care nu au această natură. Nikitin (cf. 109, p. 34) ne dă o serie de exemple : astăzi este luni, fiindcă ieri a fost duminică ; pătratul ipotenuzei este egal cu suma pătratelor catetelor, *fiindcă* ... ; plămînii se prezintă astfel *pentru că* funcţia lor constă în furnizarea oxigenului necesar ... etc.

Modurile arătate de înţelegere reprezintă, desigur, etape mari de dezvoltare a ştiinţelor. Dar ridicarea pe o nouă treaptă nu aduce cu sine abandonarea celei anterioare. Aproape fiecare ştiinţă are „un serviciu" de compartimentare, ordonare şi clasificare a faptelor şi alte servicii, cu funcţia de a urmări procesele dinamice, lucrurile în mişcare şi continua lor interdependenţă.

Astfel, şi psihologia a străbătut o perioadă descriptivă, a clasificaţiilor — psihologia elementaristă, „atomistă" — spre a urca pe treapta unei psihologii dinamice, funcţionale, experimentale şi *explicative*. Aceasta

nu înseamnă că psihologia mai veche nu era capabilă de oarecare precizie şi posibilitate de prevedere, mai redusă, desigur, dar superioară, în anumite privinţe şi în anumite domenii, prevederii simţului comun. Aceasta nu exclude, totuşi, faptul că există „psihologi-practicieni" care întrec cu mult capacitatea de înţelegere şi prevedere a specialistului, a omului de ştiinţă. Şi aici, însă, trebuie să ne ferim de absolutizări: capacitatea superioară de prevedere a practicianului, dobîndită pe baza unei bogate experienţe practice, este adesea mult mai limitată, mai rigidă, decît a unui psiholog — om de ştiinţă.

III. 4.3. „PIATRA DE ÎNCERCARE" ÎN FILOSOFIA PSIHOLOGIEI: EXPLICAŢIA ÎN PSIHOLOGIE

Ştiinţele şi filosofia materialistă a ştiinţei se confruntă astăzi, îndeosebi, cu diferitele tendinţe neopozitiviste. Se pune întrebarea dacă omul de ştiinţă are posibilitatea şi dreptul să *explice* fenomenele prin *cauze* sau trebuie să se limiteze numai la simpla constatare şi *descriere* a succesiunii fenomenelor? Psihologia, după cum ştim, are şi ea reprezentanţi ai poziţiei în favoarea celei de a doua alternative, pe fenomenologi, care susţin că domeniul specific al existenţei *omului* nu permite cercetarea cauzelor; omul de ştiinţă trebuie să se mulţumească cu o simplă *descriere* a esenţelor, actelor, „intenţionalităţii", a activităţii particulare a „subiectului transcendental", a „noezelor" cu corelatul lor de „noeme", a corelaţiilor noetico-noematice (Husserl). Este adevărat că această orientare nu vizează în mod deosebit „psihologia empirică" şi „naturalistă"; ea are, totuşi, importante repercusiuni asupra psihologiei experimentale.

J. Piaget vorbeşte despre trei moduri deosebite ale orientării ştiinţifice: „primul rămîne la nivelul legităţii, în timp ce altele două, combinate, caracterizează explicaţia cauzală" (60, p. 127). Forma „legităţii" are un caracter, mai ales, descriptiv şi se limitează la „constatarea generalităţii unei relaţii de fapt", a doua formă, explica-

tivă, presupune un *sistem de legi*, în aşa fel că una din legi poate fi „constituită sau reconstituită deductiv din altele" şi, în fine, ultima, care completează pe celelalte două, nu rămîne numai „ideală" (ca primele două) şi „logică" (ca a doua), ci „se aplică la un substrat «real» sau «model», care se pretează la asemenea deducţie şi este considerat ca putînd să «reprezinte» diversele legături ale acestuia" (60, pp. 127—128).

Sîntem de perfect acord cu precizarea lui Piaget. Se pune, însă, întrebarea dacă realitatea psihică, nefiind materială, poate fi „reprezentată" prin asemenea „substrate reale" şi, deci, dacă poate fi *explicată* prin legi *cauzale*.

Dacă menţinem, drept criterii ale realităţii materiale, existenţa în afară şi independentă de noi şi acţiunea realităţii asupra organelor noastre de simţ, este clar că un fenomen psihic nu prezintă însuşirile unei asemenea realităţi şi nu poate constitui un „substrat" real, servind de *cauză* în producerea unui alt fenomen şi nici de *explicaţie* în apariţia unui eveniment. O imagine, o idee, un sentiment nu *acţionează* în mod *direct* asupra nici unui fenomen din afară, sau dinăuntru, aşa după cum premisele unui raţionament nu sînt *cauze* ale unei concluzii. *În domeniul idealităţii pure, deci, nu putem vorbi de cauzalitate*. „Adevărul 2+2=4 nu este «cauza» adevărului 4—2=2, aşa după cum un stimul este cauza unei reacţii" (*ibidem*, I, p. 150). Primul adevăr îl implică pe al doilea, „ceea ce este altceva". „Legătura între semnificaţii ca şi relaţia de la semnificant la semnificat nu ţin de cauzalitate" (*ibidem*).

Dacă apariţia „semnalului" este şi originea psihicului, dacă viaţa conştientă se desfăşoară mai ales pe planul verbal, simbolic, înseamnă oare că în acest domeniu nu putem vorbi de cauzalitate? Este adevărat că legile gramaticale nu sînt legi cauzale; nu este greşit, totuşi, să afirmăm că cineva cere de mîncare *din cauză* că îi este foame. Din punct de vedere ştiinţific nu este o eroare să se explice în mod cauzal comportamentul unei persoane înfometate printr-un complex de condiţii cu substrat fiziologic, material şi, pe lîngă altele, de ordin psihic şi social. Măcar parţial, cauzalitatea nu poate fi eliminată

din explicația omului. Dacă morfologia și sintaxa reacției verbale se explică prin legi care nu sînt cauzale, semnificația cuvintelor, avînd un substrat material, fiziologic, este susceptibilă *și* de o explicație cauzală. Nu putem admite că formele gramaticale nu au nici un substrat material. Important este de reținut că ele nu se explică *integral* și *cauzal* prin acest substrat. Raportul dintre ele și substratul nervos este un raport dintre *formă* și *conținut. Formele psihice se sprijină pe un substrat material și nervos, dar acest substrat reprezintă numai o condiție necesară și nu suficientă a fenomenului psihic.* Forma psihică este determinată de alte forme, de aceeași natură, psihică și socială (comunicarea interindividuală).

Același substrat nervos, material, aceleași elemente nervoase se structurează în mod deosebit, iau *forme* variate în funcție de condițiile social-istorice ale activității individului. După cum nu se poate rupe forma de conținut, nu se poate izola nici semnificația psihică de substratul material, nervos. Nu se poate însă afirma că structura morfologică cerebrală este *cauza* unei ideații, a unei intenții, a unei aprecieri etc., așa după cum nu se poate spune că un conținut ar fi cauza formei sale, chiar dacă, în determinismul acestor fenomene psihice, activitatea nervoasă joacă un rol de primă importanță. În acest sens putem vorbi numai despre condiționare și nu de determinare *cauzală* a fenomenelor psihice prin cele fiziologice, chimice, fizice, mecanice.

Căutînd, de exemplu, să *explicăm* expresia unei emoții, vom recurge, desigur, la o serie de legi de natură fiziologică, așa cum a încercat-o un W. Cannon, un G. Dumas. Explicațiile mecanice, însă, nu reușesc să ne lămurească veritabila expresie *psihologică* a emoției. „Spectatorul, colectivitatea — spune G. Dumas — sînt aceia care creează termenul de expresie și-i dau un înțeles, atunci cînd este vorba de emoție, făcînd din reacția spontană un semn ; reacția spontană era, în mod natural, legată de un obiect afectiv, dar n-avea ca obiectiv să-l și semnifice" (49, p. 276). Deci, *explicația* expresiei *nu poate fi găsită exclusiv în individ, ci în relația acestuia cu societatea.* Expresia *nu are sens fără conștiința despre existența altuia.*

Conduita mea poate fi determinată în mod deosebit numai în funcţie de raporturile conştiente dintre mine şi alţii ; ea poate fi explicată prin ceea ce gîndesc eu despre ceea ce gîndeşte altul despre mine („Conştiinţa mea despre conştiinţa altuia despre conştiinţa mea" 160, p. 7), prin ceea ce gîndesc eu că ar gîndi altul despre sine, sau despre un al treilea etc. Toate aceste semnificaţii se traduc în conduita mea şi *explică* într-o mare măsură ceea ce numim noi, cu un termen atît de nebulos, „tact psihologic".

Se înţelege acum de ce sîntem de acord cu Piaget care găseşte că pe planul de conştiinţă nu poate fi vorba de un determinism cauzal, ci de unul de „implicaţie", însuşire proprie fenomenului de conştiinţă. Noţiunile de „masă sau substanţă", de „forţă" sau „energie psihică", „nu au nici un sens pe terenul conştiinţei" (60, p. 149). Piaget conchide că „noţiunea de cauzalitate nu se aplică conştiinţei", fiindcă „o stare de conştiinţă nu este «cauza» unei alte stări de conştiinţă, dar ea o antrenează după alte categorii" (*ibidem*). Fiecare tip de „semnificaţii" din lumea adevărului şi a valorii (logice, matematice, artistice, morale, juridice) va reprezenta un anumit mod de implicaţie conştientă, fără a fi neglijat rolul cauzal al sistemului nervos, care face posibilă lumea respectivă a semnificatului" (*ibidem*, p. 150).

Lumea internă, ideală, nu există fără cea materială, organică (nu şi invers), amîndouă aflîndu-se în interacţiune. Aceste aserţiuni nu necesită astăzi demonstraţii. Ele se integrează organic filosofiei materialist-dialectice, teoriei interdependenţei fenomenelor şi a formelor de mişcare a materiei : fiecare formă de mişcare a materiei este supusă legilor ei specifice, dar în acelaşi timp se află în relaţii de interdependenţă atît cu formele inferioare cît şi cu cele superioare ei.

Mai dificil este răspunsul la întrebarea : cum *acţionează* fenomenul psihic asupra celui fiziologic ? Mai întîi, nu credem că se poate identifica „acţiunea" psihică cu cea fiziologică şi materială. Dacă gîndul de a ridica o greutate este o acţiune, ea diferă, în orice caz, de acţiunea de a ridica greutatea respectivă. De aceea, existenţa acţiunii mintale, chiar dacă nu se traduce în miş-

cări vizibile, materiale (gîndul de a ridica o greutate nu poate mişca greutatea vizată), această existenţă se poate depista prin modificări — tot materiale — cum sînt cele electrice, în electroencefalograme. Totuşi, nici electroencefalograma nu *traduce* (şi nici nu cred că va traduce vreodată) semnificaţia mintală, psihică a acţiunii. Este foarte probabil că ea este numai expresia simplei activităţi fiziologice şi materiale, a „substratului" sistemului *dinamic funcţional*, a legilor biochimice ale organismului.

Dacă reprezentarea sau noţiunea nu pot exercita o acţiune materială, nu înseamnă, oare, că ele, ca şi orice act de conştiinţă, nu sînt decît *epifenomene*, adică simple efecte, fără a putea fi, la rîndul lor, vreodată cauze? Sînt ele oare simple umbre care însoţesc fenomenele materiale, a căror apariţie sau dispariţie n-ar schimba nimic pe suprafaţa pămîntului? Aceasta ar însemna că semnul, semnalul, senzaţia, un fapt de conştiinţă, în general, să nu aibă nici o funcţie.

Este adevărat că semnalul *prin el însuşi* (ca şi imaginea sau ideea) nu reprezintă o forţă materială. Cuvîntul, ca materie, este „flatus vocis"; prin el însuşi, cuvîntul nu poate mişca un fir de nisip, dar tot cuvîntul, ştim, poate trezi şi pune în mişcare forţa uriaşă a milioane de oameni, în carne şi oase.

Măiestria poetică a găsit variate forme de exprimare a ideii de forţă a cuvîntului:

„Ca-n basme a cuvîntului putere:
El lumi aievea-ţi face din păreri,
Şi chip etern din umbra care piere"

(A. Vlahuţă, „Cuvîntul").

Goethe ne sugerează şi izvoarele puterii cuvîntului, prin răscolirea sentimentelor:

„Cuvintele, de nu-s simţite, rămîn seci,
Din suflet vorbele să crească
Să-nduplece pe ascultători
Îndestulîndu-i cu putere..."

(„Faust").

Nu se poate contesta influența de sus în jos. Semnalul n-ar fi semnal, dacă n-ar avea funcția de „informație" și, prin aceasta, de declanșare, de reglare a acțiunii. Aceasta înseamnă că un semnal sau un simbol, reflectînd realitatea, reglează și acțiunea noastră în raport cu realitatea. Numai că modul de influențare a semnalului este deosebit de cel al acțiunii materiale ; semnalul este material, substratul lui este real, semnificația lui, însă, („formă subiectivă") rămîne ideală și influența ei nu mai intră în cadrul înțelesului obișnuit de cauză, decît cel mult de cauză indirectă. Noi vorbim uneori de „cauze" care „declanșează" un mecanism ; cred că asemenea rol de „declanșare" îl are fenomenul psihic, ideal.

Să ilustrăm ideea printr-un exemplu concret. Cineva are o durere fizică, provocată de un anumit proces fiziopatologic. Această durere este „interpretată" de omul suferind ca semn al unei eventuale boli grave, interpretare care condiționează o stare afectivă de depresiune, declanșînd, desigur, și o serie de tulburări funcționale. Medicul, însă, găsește că durerea reprezintă un simptom de refacere salutară a organismului, de revenire a acestuia la normal. Această interpretare face ca pacientul să aibă o atitudine de satisfacție față de durerea sa fizică. Se înțelege că ambele *interpretări* ale pacientului, ca și aceea a medicului, sînt acte *psihice*, de natură deosebită de a durerii provocate (cauzate) de procesul organic. Cauza durerii rămîne aceeași ; durerea, însă, se schimbă datorită schimbării atitudinii față de ea, datorită schimbării semnificației durerii. Procesul fiziologic este cauza durerii, însă durerea nu este cauza interpretării bolnavului și nici interpretarea medicului — cauza optimismului pacientului.

Constatăm că tocmai semnificația, care determină schimbarea de atitudine nu se explică nici prin personalitatea bolnavului, nici prin acea a medicului, luate izolat de relațiile lor cu mediul. Interpretarea pacientului este condiționată nu numai de starea sa fiziologică, de temperamentul său, ci și de întreaga sa experiență anterioară, de cunoștințele și educația primită. Semnificația durerii găsită de medic își are, de asemenea, explicația în toată pregătirea profesională a medicului, precum și

în structura sa psiho-fiziologică. La aceasta se mai adaugă şi raportul special dintre medic şi pacient, raport care explică influenţa interpretării celui dintîi asupra celui de-al doilea. Creierul medicului, ca şi al pacientului, poartă o vădită amprentă socială. Toate se petrec *în* individ, în creierul şi organismul acestora, dar nu pot fi înţelese fără factorii din afară, factori de natură socială. Or, influenţa acestor factori este de altă natură decît, de exemplu, aceea a unei pietre aruncate în geam, *cauza* spargerii acestuia. Dar, şi aici, spargerea nu este efectul numai al forţei exercitate de piatră, ci şi al rezistenţei sticlei respective, care nu-şi are explicaţia numai în natura materială a sticlei luate izolat de întreaga tehnică a preparaţiei acesteia, de un complex de condiţii social-istorice, precum şi de eventualele condiţii — tot psihologice — ale lansării acestui proiectil. Se înţelege de ce, de exemplu, explicaţia totală a lansării unei rachete cosmice nu rezultă numai din integrarea fenomenului material unui înţeles de legi fizice, ci şi din existenţa unui anumit nivel de cunoştinţe, de *conştiinţă*, nivel pregătit de generaţii formate în anumite condiţii speciale. Pot fi oare puse acestea pe aceeaşi treaptă de explicaţie cu a forţelor fizice declanşate în lansarea rachetei ?

Dacă fenomenele psihice, ca atare, nu pot fi considerate ca fiind cauze, dacă o semnificaţie nu poate fi cauză sau efect al fenomenului semnificat şi amîndouă nu pot constitui relaţii cauzale, înseamnă că ele nu sînt *determinate* şi nu se încadrează într-o legitate, în originea, dezvoltarea şi succesiunea lor ?

Poate că ar fi mai înţelept să interpretăm, ca şi Janet, aceste fenomene mintale superioare, ca acţiuni diminuate, reduse, care „reprezintă", numai, forţe reale şi materiale, aşa după cum — spune Janet — parlamentul „reprezintă" forţe sociale anumite. Iată de ce în acţiunea acestor etaje superioare asupra celor inferioare nu poate fi vorba de un „transfer" al acţiunii de la o verigă la alta, aşa cum se întîmplă cu reflexele catenare situate *pe acelaşi plan* (şi în orice succesiune *cauzală*), ci de fenomene deosebite de acţiune, situate pe plan *vertical*, cînd o neînsemnată schimbare sub raport material şi

energetic la etajul superior poate declanşa forţe mari în etajele inferioare.

Cum este posibil, totuşi, ca o forţă redusă, minimă, să pună în acţiune forţe mult superioare ei cantitativ? Într-un studiu anterior (cf. 120, pp. 17—18) am pus aceeaşi întrebare cu privire la puterea cuvîntului, întrebare ce se poate extinde asupra acţiunii oricărui simbol. Forţa materială a semnului, simbolului, sau a „modelului", este cu totul redusă, luată separat de obiect. Forţa lor rezidă în obiectul („originalul") pe care-l „reprezintă". Rezultînd din relaţie şi fiind o „reprezentantă", semnificaţia psihică îşi dobîndeşte eficienţa materială numai prin funcţia sa de „reprezentantă". Trebuie să subliniem faptul că aici nu este vorba de o simplă asociaţie, legătură mecanică prin care mişcarea unei piese *declanşează* în mod automat pe alta.

Se cuvine de reţinut faptul că „declanşarea" mintală poate fi *suspendată, amînată,* ceea ce nu există pe plan material. Ceea ce explică, însă, operaţia verbală este *conştiinţa că cuvîntul, adică schema mintală, se poate traduce oricînd în acţiune materială; simbolul, cuvîntul este legat de conştiinţa eficienţei sale materiale, de înţelesul funcţiei sale, de conştiinţa posibilităţii de a constitui la un moment dat un fapt material.* Această conştiinţă, legată de înţelesul şi funcţia cuvîntului, este inseparabilă de *conştiinţa de existenţă a unor alte conştiinţe.* Dacă ar fi să aplicăm aici una din schemele deterministe formulate de Bunge, am alege-o pe aceea a determinismului teleologic.

Ponderea cuvîntului are un caracter cu totul special: ea rezultă dintr-un complex de relaţii, din care face parte individul şi care îl depăşesc pe individ ca realitate materială; operaţia verbală, *pe planul psihic* are ca bază *conştiinţa de eficienţa materială a actului mintal.* Aşa se explică cum un „semnal al semnalelor", un simplu „reprezenant" al semnalului (sau al obiectului) poate fi la un moment dat mai tare decît semnalul (sau obiectul) însuşi. *„Ponderea socială a cuvîntului* — am spus — *este mult superioară ponderii biologice a senzaţiilor"* (120, p. 18). Semnificaţia cuvîntului rezultă dintr-un complex variat de relaţii. „Cuvîntul folosit ca stimul într-o

experiență este adresat *cuiva* de *cineva*, într-un anumit *mod* și într-o anumită *împrejurare*" (*ibidem*).

Dacă viața psihică a omului se desfășoară mai ales pe plan verbal și social, se înțelege de ce determinismul fenomenelor psihice nu poate fi identic cu cel al lumii materiale. Acțiunile omului nu se pot *explica* decît ținînd seama de cadrele sociale de referințe, în lumina semnificațiilor și motivațiilor care depășesc (fără a-l abandona) cadrul de referințe materiale (fiziologice, chimice, fizice) ale individului.

Trebuie să recunoaștem că ideea de cauzalitate, chiar dacă se menține în explicația omului, ea se completează cu alte forme, deosebite de acea a cauzalității. Dar, cu aceasta, intrăm într-o altă problemă, aceea a ierarhiei și specificității legilor.

III. 4.4. SPRE O TIPOLOGIE ȘI O TEORIE A „IERARHIZĂRII" LEGILOR

În filosofia contemporană se afirmă din ce în ce mai mult tendința de diferențiere a diferitelor forme de determinism și a tipurilor de legi. Ne limităm la trei eșantioane.

Nikitin, într-un studiu recent (1963), deosebește 5 tipuri de legi : cauzale, funcționale, structurale, substanțiale și genetice. Mario Bunge, filosoful argentinian, distinge 8 tipuri de determinare : autodeterminarea cantitativă, determinarea cauzală, interacțiunea, determinarea mecanică, statistică, structurală, teleologică și dialectică. Ambii autori subliniază interdependența acestor forme și faptul că în explicația unui fenomen recurgem aproape totdeauna la mai multe legi, adesea de tipuri diferite și la numeroase condiții concrete. Trăsătura specifică, „componenta esențială a determinismului" — după Bunge — este „condiționarea regulată, adică legitatea" (32, p. 38).

Nu intrăm în analiza acestor tipuri de legi, care se referă la întreaga realitate. Ne limităm numai la semnalarea diferențierii înăuntrul noțiunii generale de lege și

determinism. Se poate vorbi despre un determinism logic şi matematic, ca şi despre unul fizic şi mecanic. Totuşi, cu toate că se conturează ideea *ierarhiei şi stratificării* (ca în geologie) a acestor tipuri, nu cunoaştem nici o încercare de a preciza această ierarhie şi de a determina specificitatea treptelor respective.

„Sarcina adevărată a fiecărei ştiinţe, inclusiv a psihologiei — spune, de exemplu, Rubinstein —, constă în a găsi, pentru principiile filosofice de bază, comune unei serii de discipline, forma lor de manifestare, specifică fiecăreia din aceste discipline" (146, p. 218). Reducerea continuă a specificului la general, explicaţia variatelor fenomene particulare prin aceleaşi legi şi principii duce — după justa observaţie a lui Rubinstein — spre verbalism şi formalism.

În psihologie, în ultima vreme mai ales, apar mereu îndemnuri de a se căuta legi psihologice specifice. Trebuie să recunoaştem că soluţia se află încă în faza embrionară. Un exemplu mai reuşit al tentativei în această privinţă ni-l oferă Pradines, care deosebeşte : 1) legile de funcţionare a fenomenelor psihice ; 2) de compoziţie, organizare sau structură ; 3) de dezvoltare (cf. 133, p. VIII). Se înţelege că aceste legi se aplică şi lumii biologice. Cu titlu psihologic, el enunţă *legea genezei reciproce*, prin care se pune în evidenţă acţiunea reciprocă între anterior şi ulterior. „Ceea ce este ulterior — spune Pradines — modifică constituţia a ceea ce este anterior . . ." (*ibidem*, p. VIII—IX). În fond, în oricare ciclu vital, dinamic, momentul care urmează se repercutează asupra celui anterior, fapt care şi stă la baza conexiunii inverse („feedback"), a autoreglării, precum şi a genezei sau dezvoltării oricărei funcţii.

În actuala etapă a psihologiei, nu se poate vorbi, credem, decît despre principiile generale de explicaţie în acest domeniu, făcînd abstracţie, bineînţeles, de legi mai speciale, referitoare la anumite funcţii sau procese psihice. Dacă înţelegem personalitatea umană ca un întreg dinamic, morfologic şi funcţional, ca o unitate psihofiziologică, care grupează într-un ansamblu structurat şi ierarhizat toate formele de mişcare ale materiei, atunci şi explicaţia persoanei, a conduitei acesteia, trebuie să

ţină seama de legitatea tuturor etajelor, a tuturor treptelor acestei organizări.

„Materia vie — spune R. E. Peierls — pare să se conformeze legilor generale ale fizicii ori de cîte ori este posibilă o verificare. Mişcarea membrelor noastre pare să asculte de legile mecanicii întocmai ca mişcarea diferitelor piese ale unei maşini. Munca pe care o efectuăm şi căldura pe care o producem par să fie echilibrate de valoarea calorică a materiilor prime din hrana noastră. Reacţiile chimice care pot fi identificate în organismul viu se desfăşoară întocmai cum s-ar desfăşura într-o eprubetă" (122, p. 315).

Dar aceasta nu înseamnă că legile fizicii ar fi capabile să explice în întregime organismul viu. „Eu cred, dimpotrivă — spune Peierls — că este foarte probabil ca în fiinţa vie să se manifeste ceva de care nu s-a ţinut seama în descrierea naturii neînsufleţite pe care am prezentat-o" (*ibidem*, p. 316).

Dificultatea discriminării legilor specifice are, după părerea noastră, o sursă dublă : în primul rînd, ea rezultă din interdependenţa etajelor şi conexiunea lor organică. Persoana umană este, în acelaşi timp, obiect fizic, biologic şi psiho-social. O acţiune umană desfăşoară, ca într-un eventai, întregul spectru al legilor naturii. Analiza spectrală a legilor, pe care trebuie s-o efectueze psihologia, este mai dificilă, faţă de operaţia fizicianului. Pînă ce se vor diferenţia mai precis etajele sau straturile psihice ale persoanei, nu se va putea vorbi nici de specificitatea psihologică în domeniul explicaţiei şi al legităţii psihologice. „Ierarhia" legilor depinde de cunoaşterea ierarhiei straturilor şi relaţiilor respective, de cunoaşterea arhitectonicii psihice. Încercarea este dificilă, dacă nu imposibilă, fiindcă — după cum se exprimă Pradines — „noi nu sîntem un suflet adăugat unui corp", „nici corp adăugat unui suflet" (133, p. XXVIII).

A doua dificultate depinde de complexitatea condiţiilor în care se desfăşoară un proces psihic, comparativ cu unul mecanic, fizic sau chimic. Probabilitatea modificării unui fenomen, fiind mai greu de determinat, ne face să înţelegem de ce şi prevederea devine conjecturală, sto-

castică, mai anevoioasă. Probabilitatea joacă un rol mai mare în psihologie decît în biologie, chimie sau fizică.

De aceea, dacă ne propunem să ne ocupăm numai de treptele superioare, psihice, ale persoanei, ne vom referi atunci numai la lumea internă, ideală, a reflectării, căutînd legile specifice ale acesteia. După cum am văzut, faptele de conştiinţă nu pot fi rupte de obiectul lor, iar aceste obiecte nu sînt numai de natură materială, ci şi de natură ideală. Dacă masa se deosebeşte de modelul ei perceptiv, se înţelege că nici legile de care ne folosim în explicaţia mesei nu pot fi aceleaşi cu ale percepţiei de masă. Legile semnelor sau ale semnificaţiilor nu pot fi identice cu ale obiectelor semnificate. Modelele psihice încep prin a reflecta originalele materiale ; complicaţia însă creşte pe măsură ce se creează modele care reflectă alte modele de natură tot psihică (de exemplu — trecerea de la imagine la noţiunea de imagine) ; fiecare categorie de aceste modele, fiecare treaptă a lor are, desigur, legile ei structurale, funcţionale şi de dezvoltare. Este important faptul că modelul cel mai abstract, de gradul cel mai înalt, trebuie totuşi să reflecte esenţialul „originalului" primar, material. Aşa se explică, probabil, izomorfismul sau homeomorfismul, identitatea formelor esenţiale, generale, comune diferitelor trepte de dezvoltare. Fără o asemenea identitate n-ar putea exista cunoaştere. De aceea, sub acest raport, creierul îşi poate găsi un analog într-o maşină electronică şi, în cadrul aceloraşi legi generale şi comune, o maşină ne poate aduce servicii similare cu ale creierului.

Dar, pe lîngă acest sens general, de informaţie, care se păstrează de la un „cod" la altul, există specificul codului, maniera proprie fiecărui sistem de semne şi de translaţie, legile particulare fiecărui sistem de relaţii.

Există, desigur, deosebiri între creier şi maşină şi tocmai aceste deosebiri ne interesează mai mult. Piaget scoate în relief faptul că, în timp ce matematicianul judecă *valoarea* răspunsului şi-l apreciază, maşina rămîne indiferentă la rezultatele obţinute, chiar dacă ele sînt exacte din punctul de vedere al constructorului său ; „maşina fabrică cauzal, cu aceeaşi indiferenţă cu care

orice piatră ia forma unui cristal dacă o constrîng condiţiile date" (60, p. 151).

Sîntem convinşi că perioadei de generalizare, de asimilare realizată de cibernetică îi va urma una de particularizare şi specificare, potrivit fiecărei forme de mişcare a materiei, fiecărei trepte de reflectare, de modelare a realităţii. Încercarea de a reduce totul la legi fizicale se va ciocni de dificultăţi ivite inevitabil în faţa rezistenţei „ireductibilului". Cu cît vom merge mai departe cu procesul reductibilităţii, cu atît mai aproape vom fi de natura ireductibilului. De aceea, făurirea şi cristalizarea legilor psihologice se vor efectua concomitent cu precizarea naturii, esenţei psihicului. Fiind, astăzi, abia în pragul cunoaşterii naturii fenomenului psihic, încercarea de a enunţa legile specifice ale psihologiei ar constitui un gest temerar.

Întreaga istorie a psihologiei nu este decît un şir de încercări a ceea ce Piaget numeşte „reducţionism", încercări de a găsi modele explicative, capabile să aducă înţelegere maximă în labirintul complicat al vieţii psihice. Din cele mai cunoscute şi răspîndite forme de reducere explicativă la modele „extrapsihologice", indicate de Piaget, semnalăm pe cea *sociologică*, tendinţa „de a interpreta reacţiile individuale în funcţie de interacţiunile indivizilor sau ale structurilor de grupuri sociale pe scări diferite", apoi una *fizicalistă*, bazată pe izomorfismul existent între structurile mintale şi cele organice şi fizice, şi, în fine, *organicistă*, reducerea psihicului la fiziologic sau biologic (60, p. 130). Oricît de laborioase ar fi cercetările îndreptate spre determinarea condiţiilor fizice, biologice sau sociale, fiecare din aceste categorii, singură, nu poate elucida fenomenul psihic.

J. Meyerson relevă un alt aspect al reducţiei : *explicaţia prin trecut*, cînd căutăm în trecut „imaginea redusă a prezentului". Atunci, „la limită, sfîrşim prin a admite că întregul viitor este, într-un mod oarecare, conţinut sau implicat în trecut : omul în Meduză, toată ştiinţa numerelor în mînuirea pietrelor, topologia în măsurarea terenului, ultima maşină în primul topor. Schimbarea, într-o asemenea explicaţie, este un proces prin adunare : acelaşi lucru cu ceva în plus ; epistemologia ei este o

aritmetică de contabil. Ea eşuează cu desăvîrşire în explicarea a ceea ce ne interesează mai mult : ceea ce noul conţine ca diferit faţă de vechi, precum şi de ce acest nou a apărut" (102, pp. 9—10).

În fond, aşa cum formele superioare ale realităţii se desfăşoară în cadrul celor inferioare, aşa cum un desen se încadrează într-o canava, tot aşa explicaţia acestor forme nu poate face abstracţie de legile structurilor de bază ; numai în acest sens se poate afirma că formele inferioare „conţin" în germene pe cele superioare, aşa după cum premisele logice conţin în ele, în mod implicit, concluzia. Aici ne aflăm din plin în *modelul spiralei dialectice*.

De exemplu, pe treapta vieţii, legea echilibrului ia forma de asimilare — dezasimilare ; pe plan psihic, ea ia forma relaţiilor afective de acceptare sau respingere, simpatie — antipatie ; în logică — de reversibilitate ; iar pe plan moral şi juridic — de drept şi datorie. A explica, însă, forma juridică sau morală a conştiinţei sociale prin legea echilibrului, deşi nu este greşit, înseamnă a spune prea puţin, pentru că se neglijează specificul fenomenului dat. Tot aşa, nu este greşit să vorbim despre o memorie „mecanică", prezentă în pliurile unei foi de hîrtie, apoi de una biologică şi, în fine, de memoria logică, intelectuală, legată de „cadrele sociale". Desigur, adaptarea pe scara umană se află implicit în forma de adaptare animală, dar, dacă specificul celei umane este transformarea condiţiilor externe, în lumea animală, adaptarea se realizează, prin excelenţă, prin modificarea morfo-funcţională a individului. Exemple de acestea se pot cita multe, numai că rămîn încă în faza de scheme vagi şi incomplete. Psihologia încă n-a atins culmile explicaţiei prin legi specifice.

Ceea ce, însă, astăzi a devenit un bun definitiv cîştigat al psihologiei este următoarea idee : orientarea materialist-dialectică în dezvăluirea (la nivelul specific al psihicului uman) unităţii dintre intern şi extern, fenomen şi esenţă, intrinsec şi extrinsec, gîndire şi acţiune, teoretic şi practic, concret şi abstract, individual şi general, hazard şi necesitate, face ca „cunoaşterea psihologică să fie nu numai posibilă, ci şi necesară" (145, p. 184).

Să ţinem seama de noua orientare a gîndirii ştiinţifice de azi. Fără a subestima valoarea legilor generale şi a certitudinii pe care ne-o oferă ele, interesul omului de ştiinţă contemporan se îndreaptă spre cunoaşterea singularului, a *condiţiilor* — extrem de complexe — în care se aplică şi se manifestă legea, spre prevederea cazurilor concrete, particulare. O ştim cu toţii cu certitudine că sîntem supuşi legii mortalităţii. Răspunsul, privind o anumită persoană, la întrebările „cînd?" şi „cum?" nu poate avea decît un caracter *probabilist*. Limitele certitudinii în prevederea cîştigului unui „loz în plic" sînt dictate de regulile stocastice ale „teoriei jocurilor".

Păşim astfel în lumea aleatorie, a zarurilor; încercare nouă şi temerară de a domina hazardul, de a cuceri imprevizibilul.

ÎN LOC DE EPILOG

Iată-ne la sfîrșitul dramei ; fără „happy-end", dar și fără victime și vărsări de sînge. Se poate oare vorbi de „sfîrșit" ? — Într-o măsură, da. Și iată de ce. Cu cît, datorită în bună parte psihologiei însăși, pasiunile angajate într-un conflict, într-o polemică, se epurează de elementele extraștiințifice, întîmplătoare și subiective, cu atît și discuțiile devin mai „academice", mai „raționale" ; cu cît metoda de a înțelege și rezolva contradicțiile devine mai științifică, cu atît ciocnirile între tezele contradictorii sînt mai puțin violente, mai puțin „dramatice". Or, psihologia, după părerea noastră, se află în această etapă sau, în orice caz, în pragul unei asemenea etape.

Ceea ce, credem, se desprinde din modestul nostru studiu este linia dialectică a spiralei de dezvoltare a vieții psihologiei, dinamismul procesului de căutare și afirmare a adevărului psihologic, complexitatea „idealității" psihice și esența ei totodată individuală și socială, rolul activ al conștiinței (al funcției ei de reglare) și interacțiunea dialectică a teoriei cu practica, principiu care se verifică din plin în psihologie.

Pulverizarea psihologiei în atîtea școli și curente psihologice este, în același timp, un semn de slăbiciune, dar și de căutare și efervescență științifică. Contradicția este inerentă oricărui proces de dezvoltare și proprie tuturor științelor.

Legile dialecticii ne explică de ce, în mod periodic, știința ridică probleme identice, la prima vedere, cu acelea care ocupaseră atenția oamenilor de știință, probleme ce fuseseră cîndva dezbătute și, în mod satisfăcător, soluționate. Dezantropomorfizarea, obiectivarea neîncetată a rezultatelor științifice, adîncirea continuă a înțelegerii și explicației naturii, o dată cu extensiunea progresivă, tot mai rapidă, a cunoștințelor, creează mereu noi contradicții în sînul aceleiași științe sau între științe învecinate. Aceste contradicții impun revizuirea tezelor ce fuseseră cîndva acceptate, cer reexaminarea și restructurarea lor într-o lumină nouă, la un nivel superior celui precedent. Astfel, noțiunea însăși de lege, a străbătut mai multe stadii : antic, galileean, newtonian, laplaceian și einșteinian. La fel, și noțiunea de timp : biologic, sideral, mecanic, electromagnetic.

Punerea în discuție, deci, a problemelor — vechi în aparență, reînnoite în realitate — asupra obiectului și naturii acestuia, asupra metodelor sau legilor unei științe nu este un semn de carență a științei respective, ci un indice de vitalitate și trecere spre o nouă etapă de dezvoltare. Acest fenomen nu este particular numai psihologiei, ci tuturor științelor.

Cred că merită subliniat încă un aspect al dialecticii în istoria științelor. Fazei primitive de antropomorfism și panpsihism, cînd întreaga realitate era interpretată prin prisma conștiinței umane, cînd categoriile psihologice (voința, intenția, iubirea, ura etc.) erau proiectate asupra realității anorganice, îi urmează o fază de dezantropomorfizare, pînă la panmecanicism, de obiectivare „științifică", o tendință de eliminare a tot ce are semnificație psihologică. Astfel, este bine cunoscut, de exemplu, efortul lui Pavlov de a izgoni din descrierea datelor și enunțarea interpretărilor orice rămășiță de terminologie psihologică, strecurată în vocabularul colaboratorilor săi. Așa cerea dezvoltarea a relativ tinerei științe fiziologice. Ceea ce Pavlov a demonstrat în dinamica corticală ca lege a iradiației și concentrării, se manifestă și pe planul valorilor sociale. Este un fenomen de alternanță sau pendulație analog imersiunii și emersiunii ritmice.

Progresele mecanicii, de exemplu, au generat tendința de a explica toate fenomenele naturii prin legi mecanice. Nu este de loc întîmplător faptul că, în secolele al XVII—XIX-lea, mai ales, această tendință s-a manifestat și în psihologie prin importanța atribuită legilor asociației. Nu este numai o simplă analogie între aceste legi și legea newtoniană a atracției universale. Mai tîrziu, succesele fizico-chimice au provocat invazia legilor și metodelor fizico-chimice în lumea biologiei și a psihologiei. Explicația formelor simple de reacție a animalelor — ca în tropisme — propusă de Loeb și alții, apoi încercarea de a reduce tipurile temperamentale și caracterologice la formule individuale de natură endocrină, nu sînt nici ele simple analogii.

Forma contemporană de dezantropomorfizare a psihologiei o constituie, fără îndoială, tendința ciberneticii de a deveni panaceu în explicația științifică. Pregătită de Claude Bernard, precizată și introdusă în fiziologie ca homeostazie de către fiziologul american W. Cannon, îmbogățită prin ideea despre conexiunea inversă de Anohin, ideea de autoreglare a devenit modelul descrierilor noi ale funcționării mașinilor și organismelor vii, creînd astfel cibernetica, teoria comenzii și a informației. Astfel, după ce a fost coborîtă la nivelul funcțiunilor organice, ca „înțelepciune a corpului" (W. Cannon, 1932), rațiunea a mai coborît o treaptă, spre mașina electronică, devenind proprietatea unui creier electronic (Ashby).

Se cunoaște repercusiunea teoriilor biologice — în special a darwinismului — asupra științelor sociale și a psihologiei. Biologismul, ca orientare în interpretările psihologiei, încă mai reprezintă o atracție pentru unii psihologi.

Aceste curente reducționiste, oricît de eronate și exagerate ar fi ele, au jucat și un rol pozitiv. Este o calitate a erorii de a ne învăța, cel puțin, cum să ne ferim de ea. După fiecare reflux se constată că apele științei au dus cu ele un stoc de concepte greșite, lăsînd, însă, ceva pe terenul ce fusese inundat, fructificînd solul prin noi ipoteze și noi metode de lucru. De exemplu, curentul fizico-chimic, cu metoda lui experimentală introdusă în biologie, a schimbat starea de spirit veche de a vedea

pretutindeni intervenţia voinţei sau a principiilor vitale, a „entelechiilor" aristotelice.

Discuţiile vii de astăzi, suscitate de progresele cibernetici, au şi început să dea roade. Concepţia unităţii materiale a lumii iese în evidenţă cu şi mai mare claritate. Se precizează legi de generalitate diferită, înglobînd în aceeaşi clasă obiecte şi fenomene calitativ diferite. Ies în evidenţă, totodată, particularităţile specifice fiecărei trepte de dezvoltare a materiei şi ireductibilitatea explicaţiei fenomenelor de ordin superior, prin legi specifice treptelor inferioare. Construirea modelelor de funcţii psihice permite verificarea experimentală a *limitelor* în care se pot concepe analogiile între om şi maşină, precum şi deosebirile fundamentale între maşină şi creierul uman. Dacă procesele de rezolvare a problemei prin aplicarea programei „strategice" elaborate, precum şi a căutării sau aflării verigilor necesare sînt realizabile (sau posibile) în funcţionarea unei maşini automate, scopul acestei activităţi, precum şi criteriile alegerii căilor adecvate sînt create de om şi nu sînt posibile decît la nivelul conştiinţei umane. Se ridică, oare, cortina în faţa unui nou act al dramei, al confruntării psihologiei cu un nou mecanicism (desigur, de natură superioară)? Apare primejdia înlocuirii psihologiei prin cibernetică?

„În secolul ciberneticii v-aţi putea gîndi — spun Miller, Galanter şi Pribram — că este uşor de tradus o limbă în alta, dar nu este aşa. Raporturile dintre partizanii maşinilor de calcul şi neurofiziologia contemporană s-au transformat în adevărată bătălie între autori, bătălie care a continuat pînă cînd a devenit insuportabilă" (104, p. 218).

Dezlegarea problemei relaţiilor dintre cibernetică şi psihologie, în sensul unei colaborări, reciproc utile, o poate oferi metodologia materialist-dialectică, îndeosebi realizarea concretă în acest domeniu a principiilor ei despre unitatea şi interdependenţa diferitelor forme de mişcare, precum şi a celor despre ierarhia formelor de mişcare în succesiunea de la inferior la superior.

Progresele spectaculoase ale ştiinţei şi tehnicii ridică astăzi noi probleme în faţa omului. Se vorbeşte de invazia matematicii în ştiinţe. Este oare vorba numai de un

nou limbaj, mai comod, mai eficient, care tinde să înlocuiască limbajul atît de neprecis, mai ales în ştiinţele umaniste? Desigur că această „a doua limbă maternă", cum o numeşte M. Maliţa (239 bis), este şi expresia unei cantificări a rezultatelor ştiinţifice. Ca ştiinţă generală a structurilor, matematica va deveni, incontestabil, un mijloc indispensabil al cercetării. Unificarea limbajului va contribui la apropierea ştiinţelor între ele, la procesul fecund de dezvoltare a relaţiilor interdisciplinare. În felul acesta şi informatica, ştiinţa generală a prelucrării informaţiei, va juca un rol hotărîtor în progresul ştiinţific. S-ar putea ca „viitorul să desfiinţeze pluralul ştiinţei (particulare)" ... „şi să impună singularul „ştiinţă" (189 bis). Considerăm ca probabilă, de asemenea, făurirea unui nou dialog: om-calculator electronic. Numai că, în fond, acest dialog rămîne în esenţă tot un dialog între om şi om prin intermediul maşinii, similar cu dialogul prin intermediul unei benzi de magnetofon.

Apariţia acestui nou personaj, a ordinatorului, pe scena ştiinţifică reprezintă, în realitate, o *mediaţie*, pe de o parte, între oamenii de ştiinţă şi, pe de altă parte, între aceştia şi obiectul lor de cercetare.

De asemenea, sînt de acord că noul personaj al „dramei" ştiinţifice va determina mutarea „sediului cunoaşterii ştiinţifice" din conştiinţa individuală sau socială în „imensele «bănci de date» (teoretic nelimitate) în care se vor sedimenta fişate informaţiile sintetice ce cuprind ştiinţa (în sens de „sumă a rezultatelor cunoaşterii umane")" (*ibidem*). Experienţa mentală, realizată în procesul de anticipare, verificare simbolică şi decizie al conştiinţei, se va sprijini, în mod substanţial, pe acel depozit imens şi bine sistematizat al „băncii de date" din creierul electronic. Această linie de dezvoltare ştiinţifică ne apare ca foarte probabilă. Viitorul ştiinţei ni se arată proiectîndu-se pe direcţia cunoscută şi specifică omului, de făurire a uneltelor. Numai că inovaţia contemporană lărgeşte sfera, capacitatea de eficienţă a efortului uman, de la multiplicarea forţelor *fizice*, manuale ale omului spre folosirea şi reproducerea de către maşină a operaţiilor *mintale*, interne, considerate multă vreme ca inabordabile unui examen din afară. Noul „ro-

bot" va prelua o serie de operaţii, mai simple, cantificabile, economisind timpul şi energia omului. O nouă ştiinţă a operaţiilor, a construcţiei şi folosirii uneltelor mintale. Pînă acum, nimic extraordinar.

Este, totuşi, cazul de a semnala primejdia tendinţei de a înzestra aparatul electronic cu calităţi supraumane, de a-l glorifica în calitate de creier suprauman, ca maşină gînditoare, capabilă nu numai de a reţine şi a învăţa, ci şi de a rezolva probleme, de a inventa şi crea soluţionări; o formă modernă de antropomorfism! Termenul însuşi de „computer" — după observaţia lui A. A. Roback (277, p. 505) ne duce etimologic (lat. puto) spre „gîndire", „examen", „cugetare". Inaugurarea unei noi ere electronice, cu noua ramură a ciberneticii, trezeşte la viaţă visuri, legende, mituri. Este cazul — şi aici sînt de acord cu A. A. Roback — să nu depăşim planul de metaforă.

Creaţia va rămîne apanajul personalităţii inimitabile, originale şi înzestrate cu un coeficient ireductibil de individualitate şi noutate. „Creatorul de geniu", — după părerea şi a lui M. Botez — singurul care-şi va merita titlul de „om de ştiinţă", nu va dispărea înlocuit de calculatorul electronic. De ce? Fiindcă „robotul", deşi va prelua numeroase operaţii umane, devenite automate, va rămîne neputincios şi pentru totdeauna străin în faţa „conştiinţei" (de sine şi de altul, de ieri, de azi şi de mîine). Psihologia nu riscă de a fi preluată de un creier electronic, chiar dacă „banca de date" va capta şi va păstra în „safeurile" ei şi o parte din conceptele fluide, mobile şi relativ inexacte, ale psihologiei.

Să nu ne închipuim, însă, că numai psihologia a suferit influenţa masivă a altor discipline, fiind inundată de concepte, metode, legi şi modele, care simplificau înţelesurile pur psihologice. Ea însăşi, la rîndul ei, a încercat să psihologizeze toate ştiinţele prin transformarea perspectivei ştiinţifice într-un fel de „psihocentrism", ceea ce în fond nu este decît idealism filosofic. Primejdia unei asemenea interpretări a sesizat-o, în mod strălucit, Lenin în lucrarea sa *Materialism şi empiriocriticism*. Necunoscînd, în 1941, opera lui Lenin şi analizînd „eroarea lui Mach" prin reducerea înţelesurilor fizicale la cele psi-

hologice, am semnalat primejdia unei asemenea interpretări (cf. 117, pp. 12—16); discuția am reluat-o în 1946 (cf. 119, pp. 192—199).

Este intersant de remarcat că valul de psihologizare apare aproape simultan cu acela de fiziologizare și fizicalizare a psihologiei, ca o reacție, probabil, față de acesta din urmă. Cartea lui Franz Brentano: *Psihologia din punct de vedere empiric*, sursa psihologismului și a fenomenalismului, apare în același an (1874), cu tratatul de psihologie fiziologică a lui W. Wundt. Nici nu se poate o ilustrare mai elocventă a dialecticii!

Psihologia încearcă să interpreteze și fenomenele sociale prin legi ale psihologiei generale. Inițiatorul acestei școli psihologiste în sociologie a fost Gabriel Tarde (1843—1903), care definește sociologia ca psihologie *intermintală*, interpsihologie. În raportul său inaugural la Congresul Internațional de Sociologie de la Paris, din 1903, Tarde afirmă că „progresul sociologiei constă în a se psihologiza tot mai mult" (cf. 55, p. 76).

Din erorile noilor școli și curente s-au făurit noi ipoteze și s-au deschis noi căi de cercetare. Astfel, psihologismul sociologic nu numai că a atras atenția psihologilor asupra îngustării interpretărilor fiziologice ale psihicului și asupra naturii sociale a omului, dar a dat naștere și unei noi științe, *psihologiei sociale*.

Tendința de a elimina vechiul dintr-o știință duce la descoperirea germenilor noului în conținuturile vechi, iar ceea ce se înfățișează ca fiind cu desăvîrșire nou se dovedește purtînd în sine germenele propriei sale negații, pregătind o nouă afirmație.

Este interesant de urmărit cum acest proces dialectic se manifestă și pe planul dezvoltării individuale. Copilul încearcă să aplice un mod de reacție, izbutit într-o *anumită* situație, la orice situație similară („legea reproducerii asemănătorului"). Încercarea de generalizare (proces de „asimilare", după J. Piaget) se izbește, desigur, de anumite rezistențe și obstacole din partea mediului, a noilor situații. Aceste rezistențe și obstacole impun restrîngerea expansiunii inițiale și revenirea spre zone de echilibru între schema mintală inițială și solicitarea mediului.

Acest proces de generalizare, de iradiație, are uneori un caracter violent și poate provoca naufragii, daune și dezorientare. Cunoașterea legilor dialectice ne oferă o orientare sigură, precisă, în acest domeniu al contradicțiilor, reducînd riscurile unor oscilații inutile, reducînd zigzagurile sterile și scurtînd timpul pendulațiilor. Prin deosebirea mai netă dintre formele de mișcare a materiei se precizează natura fenomenelor și totodată caracterul specific al legilor respective. S-a văzut solidaritatea, coeziunea problemelor dezbătute : aprofundarea naturii fenomenului psihic atrage după sine elaborarea legilor și precizarea metodelor și, invers, descoperirea legilor și metodelor ne dezvăluie esența fenomenului studiat.

Numai neînțelegerea legilor dialectice și ignorarea psihologiei poate face pe cineva să susțină că psihologia nu există, numai fiindcă fenomenele psihice „se pot explica" prin legi fiziologice, chimice sau fizice.

Pendulația dialectică în istoria științelor este manifestarea legii negării negației : acest fenomen înțeles bine este o armă împotriva scepticismului și o sursă de optimism robust și fecund, științific. Ridicarea pe spirala dialectică a dezvoltării se face prin eliminarea progresivă a erorilor.

Merită menționată opinia lui A. A. Roback în problema viitorului psihologiei. Psihologul american încearcă să arunce o sondă în terenul zilei de mîine. În 1964, el întrevede apariția, în apropiata decadă, a unei noi ramuri a psihologiei, a științei greșelilor, amăgirilor, erorilor („science of mistakes"), propunînd, conform tradiției, denumirea de „ptaismologie" (gr. *ptaisma* — greșeală ; *logos* — știință). Nu este vorba de erori logice și nici numai de greșeli științifice, ci de orice eroare, lapsus, răspuns — conștient sau inconștient, intenționat sau neintenționat — inadecvat, neadaptat, greșit, la o situație sau împrejurare, de natură profesională, politică, economică etc. (277, p. 533). Asemenea știință a analizei cauzelor care duc la rătăciri și a prevenirii acestora s-ar încadra, cred, ca o latură complementară, în euristica contemporană, în știința strategiei și tacticii folosite de om în diversele lui domenii de activitate.

Văd aici reluarea inițiativei lui Bacon de a lupta împotriva „idolilor", căutare pasionată de noi metode în descoperirea adevărului, în vînătoarea neobosită a lui Pan.

*

Numeroși romancieri din trecut se simțeau obligați să termine opera lor cu o „informare" asupra destinului personajelor descrise, pînă la deznodămîntul final. Astăzi asemenea necesitate nu se simte, fiindcă un mare scriitor își dă seama că stări „finale" nu există și că echilibrul la care se ajunge la un moment dat nu este niciodată perfect stabil pentru o ființă plină de vigoare. Există totuși cicluri dinamice care au un început și un sfîrșit, mai mult sau mai puțin bine delimitat.

Am putea socoti dramaticele frămîntări prin care a trecut psihologia, din momentul constituirii sale și pînă în perioada actuală, ca reprezentînd „... elaborarea unei psihologii, golite — în măsura în care a vrut să fie «științifică» — de substanța însăși pe care o desemnează etimologic termenul" (107, p. 427). Dar, desigur, o asemenea caracterizare negativă, nu poate înfățișa cît de cît complet situația actuală a psihologiei. Aceasta ni se prezintă, în momentul de față, ca avînd cîteva caracteristici generale, sau pe cale de a se generaliza.

În adevăr, cu toată diversitatea, încă existentă, a concepțiilor și curentelor psihologice contemporane, observăm pătrunderea progresivă a spiritului științific, atît sub presiunea practicii social-istorice, cît și a revoluției tehnico-științifice din secolul nostru. Asemenea schimbare permite psihologiei de azi să elaboreze un mod unitar de interpretare a fenomenului psihic și să făurească o metodă experimentală, riguroasă, de investigație. Aceasta confirmă și duce mai departe tezele marxiste despre raporturile dintre materie și conștiință. Devenind mai unitară, psihologia își afirmă mai mult fecunditatea și eficiența în toate aplicațiile sale. Dintr-un ansamblu de școli psihologia tinde să devină un sistem de discipline, apropiindu-se de idealul „monolitic" al unor psihologi.

Această tendință de unificare și integrare a psihologiei se dezvoltă, în mod dialectic, simultan, cu procesul de diferențiere și apariție a unor discipline noi și limitrofe : ne gîndim, pe de o parte, la tendința de adîncire a aspectului social al personalității prin psihologia socială, și, pe de altă parte, la cercetările orientate spre explorarea bazelor biochimice ale organismului uman prin psihofarmacologie și neurocibernetică. Prin opoziție cu cercetările din trecut, desfășurate pe linia orizontală, se afirmă linia verticală. Legăturile cu sociologia, pe de o parte, cu fiziologia, chimia și fizica, pe de altă parte, devin tot mai strînse. Psihologia se orientează tot mai mult spre „personologie", spre determinarea cît mai concretă și mai precisă a personalității, a persoanei ca întreg. Dacă tendințele „reducționiste" se situează în circuitul *centrifugal* al psihologiei, al unei psihologii „deschise" în afară, se cere să ținem seama și de direcția opusă, *centripetală*, a psihologiei, de convergență a cunoștințelor din diferite domenii spre elucidarea cît mai amplă și mai profundă a obiectului psihologiei, spre *cunoașterea omului ca întreg* („Totus homo"). Este o tendință de „psihosinteză" sau „psihosinergie", simptom al orientării științifice contemporane *interdisciplinare*. Profilul psihologic devine mai unitar și mai constant ; capacitatea energetică a psihologului sporește ; fluența și flexibilitatea interpretărilor sale sînt considerabil stimulate. Din atomistă, psihologia devine integralistă, din analitică — sintetică, din moleculară — molară, din micropsihologie — macropsihologie, din abstractă — concretă, din statică — dinamică.

Dar nici această trăsătură nu trebuie să ne facă să uităm că, prin aceeași lege dialectică, psihologia se îndreaptă și în sens opus, spre analiză și adîncire moleculară, necesară pentru dezvăluirea relațiilor adînci și subtile, spre formulare de legi. Legile de certitudine se unesc cu legi probabiliste. În era microfizicii, o dată cu microfiziologia proceselor celulare și intracelulare, sau microsociologia, se naște și o nouă *micropsihologie*, nouă, fiindcă acum prin relație cu întregul, unitatea, elementul nu-și mai pierde semnificația. Psihologul nu se mai mulțumește cu determinarea stimulului și a reacției, ci caută

să sesizeze întregul proces ce se desfăşoară între momentul iniţial şi cel final.

Se cuvine să semnalăm şi faptul că după ce de la psihologia introspecţionistă de altădată s-a trecut la extrema unei psihologii behavioriste, neobehavioriste, operaţioniste, fără conştiinţă, astăzi psihologia s-a consolidat într-o psihologie obiectivă, care cuprinde şi fenomenele de conştiinţă, înţelese ca reacţii specifice, conduite superioare, susceptibile de a fi determinate, examinate prin metode ştiinţifice. Astfel, în mod dialectic, s-a ajuns la o psihologie obiectivă care, plecînd de la relaţia fundamentală, subiect-obiect, individ-situaţie, include conştiinţa, fără a deveni subiectivă, şi menţine reacţia, acţiunea, fără a-i pierde înţelesul ei psihologic.

În noua fizionomie a psihologiei mai descoperim o expresie, o nouă „deschidere" spre lume. Negurile metafizicii care favorizaseră substanţializarea şi absolutizarea realităţilor psihice s-au împrăştiat. Entităţile spirituale, ipostazele psihice, ca „raţiunea", „voinţa", „facultatea sufletească" etc., după ce s-au pulverizat în elemente şi „atomi psihici": senzaţii, imagini, reflexe etc., au cedat, pe scena ştiinţei, rolul de protagonişti funcţiilor, proceselor şi actelor. Poziţiile respective s-au conturat şi mai precis astăzi prin neglijarea — după cum o spune A. A. Roback — a *substantivelor* în favoarea *relaţiilor* (277, p. 533); se trece de la element spre întreg, „formă" sau configuraţie, de la aceasta spre „structură", „context", „cadru (sau sistem) de referinţe". Psihicul însuşi este caracterizat prin intenţionalitate, *relaţie* dinamică, vectorială, topologică.

În sfîrşit, nu putem termina această sumară şi fugară privire asupra psihologiei de azi fără a sublinia contactul ei cu practica şi participarea ei tot mai amplă în diferite domenii de activitate a omului. Progresele extraordinare ale erei noastre atomice, realizările uriaşe în domeniul industrial, nu ne pot face să uităm de autorul acestor progrese — de om. Îmbunătăţirea condiţiilor materiale, sporirea productivităţii, mînuirea tot mai perfectă a maşinii, nu se pot efectua, toate, fără cunoaşterea omului,

fără asigurarea sănătății acestuia, fără crearea condițiilor optime pentru instruirea și educarea lui, ceea ce este cu atît mai valabil pentru societatea socialistă, care are ca obiectiv principal dezvoltarea multilaterală a persoanei. Transformarea unei societăți nu se poate face fără schimbarea individului. Omul se transformă prin transformarea naturii și a societății; pe lîngă aceasta, prin educație și autoeducație. Cucerirea naturii fizice nu ne poate face să uităm de misiunea de a cuceri și stăpîni lumea lăuntrică a omului, misiune mai complicată chiar decît cucerirea naturii fizice.

Psihologii fac eforturi de a elabora modele ale personalității umane. „Este propriu omului să modeleze înainte de a acționa" — spune cu drept cuvînt M. Maliță. „Modelarea este o funcție specific umană. Ea cruță seria penibilă de încercări și erori. Matematica este o plastilină din care fabricăm machete pentru fenomene și acțiuni" (239, a, p. 277). Cu o condiție numai: să nu creăm din modele un nou mit.

Cantificarea și matematizarea psihologiei ne ajută considerabil în această operație de reducere a realității complexe la schemele unor modele: uman, etnic, național, temperamental, caracteriologic, genetic, normal sau patologic. „Concretul" și „individualul" rămîne, prin definiție, mai bogat în determinări decît modelul.

Folosind ideea lui J. Piaget, urmează să „acomodăm" conceptele noastre mintale, sistemele noastre de referințe, la natura realității, să elaborăm modele abstracte cît mai adecvate obiectului de investigație. Să nu uităm, totuși, că acest criteriu de „adecvat" are caracteristicile unei „scheme".

„Știința viitorului", însă, a elaborat noțiunea unei tehnici de „modelare inversă", de „recreare" a unei „realități" dintr-un model abstract „respectînd traiectoria următoare: de la model, prin modelare inversă, la realități compatibile cu modelul descris; deci, într-un anumit sens, echivalent cu realitatea inițială" (189). De la schema generală spre concretul individual.

În acest act de „asimilare" ni se dezvăluie și rolul primordial al experimentului în psihologie. Cînd vom ajunge să producem, să creăm, în mod deliberat, fenomenul psihic dorit, conform „modelului" adecvat și elaborat pe planul abstracției și preciziei matematice, atunci vom fi în stăpînirea conștientă a legilor psihologice, dominînd propria noastră natură; vom „asimila" astfel realitatea psihică a modelului ideal uman. Abia atunci „știința conducerii" și „știința educației" vor deveni științe autentice.

Pînă la împlinirea unui asemenea vis să ne aplecăm urechea la vorbele lui Hamlet, adresate interlocutorului: „Cum îți închipui că sînt mai ușor de mînuit decît un flaut?"

Se înțelege de ce pe psihologul de azi nu-l găsim numai în laborator sau bibliotecă, ci tot mai des în uzină, alături de muncitori și ingineri, în școală alături de educatori, în spital — alături de medici. Din asemenea colaborare psihologia se îmbogățește considerabil, prinzînd rădăcini tot mai adînci în solul fertil al realității sociale.

Aceste cîteva domenii de aplicație, amintite, sînt departe de a epuiza variata participare a psihologului de azi și a celui de mîine la desăvîrșirea lumii noi, a lumii socialiste.

În concluzie, „drama" psihologiei poate fi redusă la două contradicții mai importante: între subestimarea de către unii a valorii științifice sau sociale a psihologiei și posibilitățile acesteia, iar a doua constă în conflictul între natura cerințelor și caracterul particular al psihologiei. În primul caz nu i se cere ceea ce poate da; în cazul al doilea i se pretinde altceva decît ceea ce poate oferi. La un pol se află subestimarea contribuției psihologiei, atitudine ce se datorește în mare măsură impresionantului avînt tehnic, interesului îndreptat cu prioritate spre dominarea naturii fizice, iar la polul opus sîntem în fața convingerii că „secretele" vieții psihice se dezleagă cu ușurință prin imitarea și adoptarea modelelor din științele naturii; sărăcire a concretului; simplificare a

complexității, a dificultăților și a specificului cercetării psihologice.

Interesul crescînd pentru cunoașterea omului va spori conștiința ponderii reale a psihologiei în configurația științelor. Noua sinteză a pozițiilor contradictorii va reduce tensiunea dramatică existentă.

Omul se va afirma de pe o nouă și superioară treaptă a conștiinței de sine, ca ființă capabilă să domine nu numai lumea exterioară, ci și propria sa natură, căci „esența lucrurilor nu ți-o poți însuși decît dacă le faci singur". * Psihologia este o lumină indispensabilă înțelegerii, apropierii și ascensiunii umane.

---

* „Man begreift nur, was man selber machen kann." (Goethe).

RÉSUMÉ

Le sous-titre du livre précise en quelque sorte l'intention de l'auteur. Il ne s'agit pas d'une oeuvre littéraire, a résonance émotionnelle, élaborée dans le but de susciter des états affectifs ou une émotion esthétique. Tenter d'analyser certaines étapes de la constitution de la psychologie en tant que science ne constitue pas non plus une étude historique.

L'auteur a limité le sens politzerien du drame humain au statut de la psychologie et du psychologue. Il aborde quelques idées centrales, des contradictions et des conflits dans le développement de la psychologie. Une telle vision, intégrée dans le contexte de la philosophie matérialiste-dialectique, tend à contribuer à la compréhension et à l'explication des „crises", des transformations et des mutations de la psychologie, en forgeant en même temps une image *prospective* du destin de cette discipline. Des préoccupations et des contradictions d'une science il reste en dernière instance ce qui est viable et il en disparaît ce qui s'est avéré érroné et illusoire.

L'époque des „crises" et des „explosions" dans tous les domaines de l'existence humaine actuelle justifie aussi le cri d'alarme des hommes de science. La psychologie, plus que toute autre science, se trouve au centre des contradictions essentielles concernant l'objet, les méthodes d'investigation et les lois de la vie psychique.

Le „drame" de la psychologie peut se réduire à deux contradictions principales : 1) entre la sous-estimation par certains auteurs des valeurs de la psychologie et de ses possibilités et 2) entre

la nature des exigences de certains hommes de science et le caractère particulier de la psychologie. Dans le premier cas, on ne lui demande pas autant qu'elle peut donner ; dans le second cas, on prétend *autre chose* que ce qu'elle peut offrir. A l'un des pôles il y a la sous-estimation de la contribution de la psychologie, attitude qui provient en grande partie de l'impressionnant essor technique, de l'intérêt accordé à la prédomination de la nature physique, et au pôle opposé nous nous trouvons en face de la conviction que les „secrets" de la vie psychique pourraient être facilement pénétrés en imitant et en adoptant les modèles des sciences naturelles, en appauvrissant le concret, en simplifiant la complexité, les difficultés et le spécifique des recherches psychologiques. La première contradiction se situe surtout sur le plan *quantitatif*, la seconde — sur le plan *qualitatif*. Dans les deux cas on se heurte à l'ignorance de la nature du psychique.

Essayer de résoudre par une synthèse adéquate les contradictions arrivées au plus haut degré d'acuité nécessite un acte de mutation de la conscience et la naissance d'une nouvelle discipline : *une science de la science*. La psychologie prend conscience d'elle-même par l'explication des erreurs commises, par la découverte de nouvelles voies, stratégiques et tactiques, d'investigation de la réalité psychique, par l'élaboration d'un nouveau statut de la psychologie et la création d'un modèle satisfaisant d'explication du psychique.

Si la science se définit par une unité organisée de connaissances se référant à un *objet*, connaissances acquises par certaines *méthodes objectives* et, suivant une explication déterministe, par des *lois* spécifiques, adéquates, les attaques contre la psychologie visent justement les critères qui en justifieraient l'existence en tant que science.

L'auteur examine les objections faites au mode selon lequel on comprend l'objet de la psychologie. L'analyse des méthodes d'examen du phénomène psychique révèle une opposition, surtout entre la méthode statistique et la méthode clinique. Quant aux lois, la nécessité et la certitude du concept classique fait place à la probabilité, à l'interprétation stochastique de la réalité.

La pluralité des conceptions, la diversité panoramique de la psychologie s'expliquent, non seulement par des facteurs subjectifs des chercheurs, mais aussi par la complexité des aspects et des buts des recherches, des niveaux de développement psychique et,

de la logique *intérieure* du développement scientifique. Mais tout cela n'exclut pas la possibilité d'une interprétation moniste de la conduite.

Pour définir la science, il est nécessaire d'abandonner la mentalité statique et de la considérer dans *son devenir*. Cela nous oblige à élargir le sens de la science et à renoncer à la tentative de fixer le moment où la psychologie est devenue une science. Les connaissances scientifiques se mêlent aux connaissances non-scientifiques. L'objet d'une science se précise progressivement ; le progrès de la connaissance est aussi celui de la conscience. Le développement du psychique est une transition continue d'une connaissance intuitive, implicite, à une connaissance relationnelle, médiate et explicite. L'objet d'une science est enveloppé d'inconnu. Nier l'existence de la psychologie pour le motif que le psychique reste encore „un grand inconnu" est une grave erreur ; on peut nier pour la même raison toute autre science, même la plus „exacte".

Le psychique est envisagé comme l'unité originelle entre le sujet et l'objet, comme un dialogue : le moi — le monde. L'unité entre ce sujet et l'objet du psychique est caractérisée par Fr. Brentano comme l'*intentionnalité*, et par les existentialistes et les phénoménologues par la qualité du sujet d'être „ouvert" vers le monde.

Dans le contexte de ces idées générales, la nature du phénomène psychique se précise par rapport à la réalité somatique et l'ancien dualisme métaphysique, âme-corps disparaît. Le même organe du corps engagé en contact avec d'autres organes est une réalité *corporelle*, anatomo-physiologique, et son engagement en relation avec le monde, avec l'ambiance lui confère la signification de fonction et de vécu psychique. En s'isolant progressivement du contact avec le monde extérieur, par son repliement sur soi, la réaction devient physiologique. Le *soma* peut devenir, du point de vue fonctionnel, dans une mesure plus ou moins grande, *psyché*, tout comme le psychique est plus ou moins somatique. L'automatisation du soma se produit corrélativement à sa subordination par rapport à l'unité psychique sujet-monde. L'observation interne, la conscience psychologique, a son origine dans le phénoméne de l'autorégulation individuelle de la „connexion inverse" devenue par l'automatisation équilibre intérieur, *homéostasie*. La conscience de soi apparaît en même temps que la découverte des moyens et des modèles mentaux anticipatifs qui règlent la satisfaction des besoins de l'individu.

Parmi ces médiateurs instrumentaux, la parole joue un rôle fondamental.

La spécificité du psychique par rapport à la nature du phénomène physique consiste dans le fait que, outre les caractères communs du monde physique en général, la conduite humaine contient quelque chose de plus : *la conscience de soi et de l'autre*. L'apparition de ces variables complique le processus d'objectivation du psychologue. Elle exige de lui une *double* objectivation, la désubjectivation du psychologue, du chercheur lui-même et de l'objet de sa recherche, objet qui est aussi *sujet*. La relation psychique n'est pas seulement le rapport entre le sujet et l'objet mais aussi le rapport entre le sujet et le sujet conscient de soi, et de l'autre. Cette particularité de la science de l'homme explique aussi dans une grande mesure, l'aspect dramatique de la psychologie.

L'intérêt croissant pour la connaissance de l'homme augmentera la conscience de l'importance réelle de la psychologie dans la configuration des sciences. La nouvelle synthèse des positions contradictoires diminuera la tension dramatique de l'existence. La mission de la nouvelle psychologie consiste à elaborer un modèle adéquat d'investigation et d'explication.

L'homme va se situer sur un niveau supérieur de la conscience de soi, comme être capable de dominer, non seulement le monde extérieur, mais aussi sa propre nature. La psychologie est une lumière indispensable pour éclairer la voie de la compréhension, de la coopération et de l'ascension de l'homme.

BIBLIOGRAFIE

1. Marx, K., *Capitalul*, vol. I, București, Editura politică, 1960.
2. Marx, K., Engels, Fr., *Despre artă și literatură*, București, E.S.P.L.P., 1953.
3. Engels, Fr., *Dialectica naturii*, București, Editura politică, 1959.
4. Engels, Fr., *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*, în: K. Marx și Fr. Engels, *Opere alese*, ed. II, vol. II, București, E.S.P.L.P., 1955.
5. Lenin, V. I., *Opere*, vol. 1, București, Editura politică, 1960.
6. Lenin, V. I., *Opere*, vol. XIV, București, E.S.P.L.P. 1954.
6. bis. Lenin, V. I., *Opere*, vol. 32, București, E.S.P.L.P., 1956.
7. Lenin, V. I., *Opere*, vol. 38, București, Editura politică, 1959.
8. Ach, N. K., *Die Analyse des Willens*, Berlin, 1935.
9. Ackoff, Russell, L. & coll., *Scientific Method: Optimizing applied research decisions*, New York, John Wiley, 1962.
10. Allport, Gordon, W., *Pattern and growth in personality*, London—New York, Holt, Rinehart and Winston, 1963.
11. Andrews, T. G., *Méthodes de la psychologie*, Paris, P.U.F., 1952.
12. Ashby, William, Ross, *Ce este mașina rațională?* În: *Dialectica marxistă și științele moderne*, vol. IV, București, Editura politică, 1963, pp. 273—287.
13. Ashby, William, Ross, *Ce ne poate învăța creierul?* În: *Dialectica marxistă și științele moderne*, vol. IV, București, Editura politică, 1963, pp. 287—296.

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR" BIBLIOTECA BUCUREȘTI

14. Ashby, William, Ross, *Konstrukţia mozga*, Moskva, Izd. inostrannoi literaturî, 1962 (Traducere din limba engleză).
15. Bacon, Francis, *Noul organon*, Bucureşti, Editura Academiei, 1957.
16. Bacon, Francis, *Essays, moral, economical and political*, London, Scott, Webster a. Geary, 1838.
17. Balanov, L. I., Kaufman, D. A., Liciko, A. E., Traugott, N. N., *Po povodu statii prof. I. F. Slucevskogo „O nekotorîh aktualnîh voprosah psihiatrii"*, în: „Jurnal nevropatologhii, psihiatrii im. Korsakova", nr. 12, 1952.
18. Baumgarten, Franzska, *Das Nachfühlen, das Verstehen, die Einfühlung*, în: „Archiv für die gesamte Psychologie", Nr. 77, 1930.
19. Bassin, F. V., *Freidism v svete sovremennîh naucinîh diskussii*, în: „Voprosî psihologhii", Nr. 5—6, 1958.
20. Bassin, F. V., *K probleme bezsonznatelnogo*, în: „Voprosî filosofii", Nr. 2, 1962.
21. Bergson, H., *L'évolution créatrice*, Paris, Alcan, 1923.
22. Bernal, J. D., *Ştiinţa în istoria societăţii*, Bucureşti, Editura politică, 1964.
23. Bernard, Claude, *Morceaux choisis*, Paris, Gallimard, 1938.
24. Binet, A., *Les idées modernes sur les enfants*, Paris, Flammarion, 1924.
25. Blondel, Charles Dr., *Introduction à la psychologie collective*, Paris, A. Colin, 1928.
26. Boll, Marcel, *L'éducation du jugement*, Paris, P.U.F., 1954.
27. Boring, Edwin, *A History of experimental psychology*, New York, Appleton, 1929.
28. Boring, Edwin, *History, Psychology and Science*, New York and London, John Wiley and Sons, Inc., 1963.
29. Bréhier, E., *Histoire de la philosophie*, vol. III. Paris, Alcan, 1932.
30. Brentano, Franz, *Von der Klassifikation der psychischen Phänomene*, Leipzig, 1911.
31. Brunschvicg, Léon, *Les âges de l'intelligence*, Paris, Alcan, 1934.
32. Bunge, Mario, *Pricinnosti*, Moskva, Izd. inostrannoi literaturî, 1962, (Traducere din limba engleză).

33. Buytendijk, F. J. J., *Feminity and existential Psychology*, „Perspectives in personality theory", New York, 1957.
34. Calder, Ritchie, *La science devant le profane*, în: „Le Courrier de l'Unesco", Febr., 1965.
35. Cannon, Walter, *The wisdom of the body*, London, Kegan Paul, 1932.
36. Claparède, Ed. *Comment diagnostiquer les aptitudes chez les écoliers*, Paris, Flammarion, 1924.
37. Claparède, Ed., *L'éducation fonctionnelle*, Neuchâtel-Paris, Delachaux et Niestlé, 1931.
38. Claparède, Ed., *Psychologie fonctionnelle*, în: „Revue philosophique", Nr. 1, 1933.
39. Claparède, Ed., *De l'intelligence animale à l'intelligence humaine*, în: *Le mystère animal*. Paris, Plon, 1939, pp. 141—191.
40. Couffignal, L., *Rolul metodologic al ciberneticii*, în: *Dialectica marxistă și științele moderne*, vol. IV., București, 1963.
41. Daumas, Lucien, *La psychologie de la iin du Moyen âge au dèbut du XX-e siècle*, în: *Histoire de la Science*, „Encyclopédie de la Pléiade", Paris, N.R.F., Gallimard, 1957. pp. 1627—1668.
42. Daumas, Maurice, *Esquisse d'une histoire de la vie scientifique*, în: *Histoire de la Science*, „Encyclopédie de la Pléiade", Paris N.R.F., Gallimard, 1957, pp. 3—195.
43. Davitz, Joel R., *The communication of emotional meaning*, New York, McGraw-Hill Book Co., 1964.
44. Decharme, P., *Mythologie de la Grèce antique*, Paris, Garnier frères, f.a.
45. Decroly, O. Dr. et Buyse, R., *Introduction à la pédagogie quantitative*, Bruxelles, 1929.
46. Dembo, T., *Der Ärger als dynamisches Problem*, în: „Psychologische Forschung", Nr. 15, 1931.
47. Dembska, Izydora, *Sur certains modes de fonder nos jugements concernant les événements futurs*, în: *Logique et analyse. La théorie de l'argumentation*, Louvain Ed. Nauwelaerts, 1963, pp. 232—240.
48. Dilthey, W., *Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie* (1894). *Gesammelte Schriften*, Band V, Leipzig, Teubner, 1924.

49. Dumas, G., *Traité de psychologie*, vol. I., Paris, Alcan, 1923.
50. Dumas, G., *La vie affective*, Paris, P.U.F., 1948.
51. Ebbinghaus H., *Grundzüge der Psychologie*, Leipzig, Verl. von Veit a. Co., 1905.
52. English, Horace H. and English, Ava C., *A comprehensive dictionary of psychological and psychoanalytical terms*. New York, Longmans, 1961.
53. Erismann, Th., *Die Eigenart des Geistigen*, Leipzig, 1924.
54. Erismann, Th., *Verstehen und Erklären in der Psychologie*, în: „Archiv für die gesamte Psychologie", Bd. 55, 1926, pp. 111—136.
55. Essertier, Daniel, *Psychologie et sociologie*, Paris, Alcan, 1927.
56. Faverge, J. M., *Méthodes statistiques en psychologie appliquée*. Paris, P.U.F., 2 vol., 1963.
57. * * * *Filosofskie voprosî fiziologhii vîşei nervnoi deiatelnosti i psihologhii*, Moskva, 1963.
58. Floru, R., Giurgea, C., Saragea, M., *Probleme fundamentale ale activităţii nervoase superioare*, Bucureşti, Editura Academiei, 1956.
59. Foulquié, Paul, Delledale, J., *L'histoire de la psychologie contemporaine*, Paris, P.U.F., 1954.
60. Fraisse, Paul, Piaget, J., *Traité de psychologie expérimentale*, vol. I, Paris, P.U.F., 1963.
61. Freud, S., *Ma vie et la psychanalyse*, Paris, 1928.
62. Gabrielean, G. G., *Marksistskaia loghika kak dialektika i teoria poznania*, Erevan, Armeanskoe gosudarstvennoe izdatelstvo, 1963.
63. Guilford, J. P., *Psychometric methods*, London, 1936.
64. Guillaume, Paul, *Introduction à la psychologie*, Paris, Vrin, 1942.
65. Guillaume, Paul, *Manuel de psychologie*, Paris, P.U.F., 1943.
66. Harré, R., *An Introduction to the logic of the sciences*, London, Macmillan a. Co., 1963.
67. Heizs, R. Dr., *Psychologische Diagnostik: Einführung und Überblick*, în: *Handbuch der Psychologie*, Bd. 6, Göttingen, Verlag Dr. C. J. Hogrefe, 1964.
68. Herseni Tr., *Psihologie populară*, în: „Revista de psihologie" nr. 3, 1960.

69. Herseni, Tr. şi Radu N., *Aportul cronicarilor la dezvoltarea psihologiei româneşti*, în: „Revista de psihologie", nr. 1, 1962.
70. * * * *Histoire de la science*, Encyclopédie de la Pléiade, Paris, N.R.F., Gallimard, 1957.
71. Hörmann, Hans, *Theoretische Grundlagen der projektiven Tests*, în: *Handbuch der Psychologie*, Bd. 6, Göttingen, Verlag Dr. C. J. Hogrefe, 1964.
72. James, W., *The Principles of Psychology*, 2 vol. London, Macmillan a. Co., 1890.
73. James, W., *Précis de psychologie*, Paris, Rivière, 1912.
74. Janet, Pierre, *L'intelligence avant le langage*, Paris, Flammarion, 1936.
75. Janet, Pierre, *Les stades de l'évolution psychologique*, Paris, Chahine, 1926.
76. Janet, Pierre, *Les débuts de l'intelligence*, Paris, Flammarion, 1935.
77. Jugov, A., *Pavlov şi enigmele creierului*, (trad. din limba rusă), Bucureşti, Cartea rusă, 1946.
78. Kafka, Gustav, *„Verstehende Psychologie" und Psychologie des Verstehens*, în: „Archiv für gesamte Psychologie", Bd. 65, 1928, pp. 7—41.
79. Kant, Im., *Critique de la raison pure*, vol. II. Paris, Flammarion.
80. Karsten, A., *Psychische Sättigung*, în: „Psychologische Forschung", nr. 10, 1928.
81. Kedrov, B. M., *Klassifikaţia nauk*, vol. I, Moskva, Mîsli, 1961.
82. Koffka, K., *Die Grundlagen der psychischen Entwicklung*, 2. Auflage. Verlag Zickfeldt, Osterwieck am Harz, 1925.
83. Koffka, K., *Principles of Gestalt Psychology*, New York, Harcourt, Brace a. Co., 1935.
84. Kotarbinski, Tadeusz, *Izbrannie proizvedenia*. Moskva, Izdatelstvo inostrannoi literaturî (traducere din limba poloneză), 1963.
85. Kupalov, P. S., *Teoria reflexelor şi a activităţii reflexe*, în: „Analele româno-sovietice", Pedagogie-Psihologie, 1, 1963.
86. Lalande, André, *La psychologie, ses divers objets et ses méthodes*, în: *Nouveau traité de psychologie*, vol. I. Paris, Alcan, 1930.

87. Lalande, André, *Vocabulaire de la philosophie*, Paris, P.U.F., 1960.
88. Lalo, Ch., *Les sentiments esthétiques*, Paris, Alcan, 1910.
89. Lanson, Gustave, *Histoire de la littérature française*. Paris, Hachette, f.a.
90. Lanteri-Laura, Georges, *Fondements philosophiques de la psychiatrie phénoménologique*, Paris, P.U.F., 1963.
91. Larguier des Bancels, J., *Introduction à la psychologie*. Paris, Payot, 1921.
92. Leeper, R., *Poznovatelnie proțessî. Experimentalnaia psihologhia*. S. S. Stevens, vol. II, (trad. din limba engl.) Moskva. Izdatelstvo inostrannoi literaturî, 1963.
93. Leontiev, A. N., *Probleme ale dezvoltării psihicului*. (trad. din limba rusă), București, Editura științifică, 1964.
94. Leontiev, A. N., *Ob istoriceskom podhode v izucenii psihiki celoveka*, în: *Psihologhiceskaia nauka v SSSR*, vol. I, Izd. Akademii pedagoghiceskih nauk RSFSR, 1959.
95. Le Terrier, François; Gilbert, Simondon, *La psychologie moderne*, în: *Histoire des sciences*, Encyclopédie de la Pléiade, Paris, N.R.F., Gallimard, 1957.
96. Lewin, Kurt, *A dynamic theory of personality*, New York a. London, Mc Graw-Hill Book Co., 1935.
97. Lipps, Th., *Leitfaden der Psychologie*, 3. Aufl., Leipzig, Engelmann, 1935.
98. Luria, A. R., *Vîsșie kirkovîe funkții celoveka*, Izdatelstvo moskovskogo universiteta, 1962.
99. Maiorov, R. P., *Istoria ucenia ob uslovnîah reflexah*, Moskva, Izd. Akademii mediținskih nauk, 1948.
100. Mansurov, N. S., *Sovremennaia burjuaznaia psihologhia*, Moskva, Soțekghiz, 1962.
101. Meili, Richard, *Psychologische Diagnostik*. München, Reinhardt, 1937.
102. Meyerson, I., *Thèmes nouveaux de la psychologie objective: l'histoire, la construction, la structure*, în: *La psychologie du XX-e siècle*. Paris, P.U.F., 1954.
103. Michotte, Albert, *La psychologie expérimentale et le problème des aptitudes*, în: *Mélanges offerts à Mr. Pierre Janet*, Paris, Ed. D'Artray, 1939.
104. Miller, G. A., Galanter, E., Pribram, R. N., *Planî i strukturî povedenia*, Moskva, 1964 (Trad. din limba engleză).

105. Mineur, Henri, *La loi en mécanique et en astronomie*, în: *Science et loi*. Paris, Alcan, 1934.
106. Morgan, Cl., *Psihofiziologhia proţessa naucenia*, în: *Experimentalnaia psihologhia*, S. S. Stevens, tom. II, Moskva, Izd. inostrannoi literaturî, pp. 308—348. (Trad. din limba engleză).
107. Mueller, Fernand-Lucien, *Histoire de la psychologie*. Paris, Payot, 1968.
108. Müller-Freienfels, R., *Psychologie der Wissenschaft*, Leipzig, Barth, 1936.
109. Nikitin, E. P., *Tipî naucinogo obiasnenia*, în: *„Voprosî filosofii"*, Nr. 10, 1963.
110. Oléron, Pierre, *Les composantes de l'intelligence d'après les recherches factorielles*, Paris, P.U.F., 1957.
111. Ombredane, André, *L'aphasie et l'élaboration de la pensée explicite*, Paris, P.U.F., 1951.
112. Ombredane, André, *Les usages du langage*, în: *Mélanges offerts à Mr. Pierre Janet*. Paris, D'Artrey, 1939.
113. Pavelcu V. *Psihologie şi fiziologie*, în: „Revista de psihologie", nr. 3, 1956.
113. bis. Pavelcu V. *Probleme de tipologie*, în: „Revista de psihologie" 42, 1957.
114. Pavelcu, V., *Cunoaşterea psihologică şi sentimentul*, în: „Revista de Filosofie", nr. 3, 1937.
115. Pavelcu, V., *Adevăr şi eroare*, Iaşi, Tip. Ath. Gheorghiu, 1943.
116. Pavelcu, V., *Problema măsurării în psihologie*, Iaşi, Tip. A. Ţerek, 1943.
117. Pevelcu, V., *Psihologie şi literatură*, în: „Iaşul literar", 1958.
117. bis. Pavelcu, V., *Conştiinţă şi inconştient*, în: „Analele de psihologie", VIII, 1941.
118. Pavelcu, V., *Caracterele afectivităţii*, în: „Analele de psihologie", IV, 1937.
119. Pavelcu, V., *Ce este psihologia?* în: „Ethos", 3—4, 1946 şi 1—2, 1947.
120. Pavelcu, V., *Psihologie pedagogică*, „Studii", Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1962.
121. Pavlov, I. V., *Polnoe sobranie trudov*, tom. IV, Moskva-Leningrad, Izd. Akademii nauk SSSR, 1947.
122. Peierls, R. E., *Legile naturii*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1963, (trad. din limba engleză).

123. Piaget, J., *Le jugement et le raisonnement chez l'enfant*, Neuchâtel-Paris, Delachaux et Niestlé, 1924.
124. Piaget, J., *La psychologie de l'intelligence*, Paris, A. Colin, 1947.
125. Piaget, J., *Études d'épistémologie génétique*, Vol. IV, Paris, P.U.F., 1960.
126. Piaget, J., *La représentation du monde chez l'enfant*, Paris, Alcan, 1926.
127. Piéron, H., *Vocabulaire de la psychologie*, Paris, P.U.F., 1963.
128. Piéron, H., *Les méthodes de mesure*, în: „Bull. de l'Institut National d'Orientation Professionnelle", No. 9, 1938.
129. Piéron, H., *De l'actinie à l'homme*, 2 vol. Paris, P.U.F., 1959.
130. Piéron, H., *De la loi en psychologie : conception de la psychologie*, în: *Science et loi*. Paris, Alcan, 1934.
131. Platon, *Ménon*, în: *Oeuvres complètes*, Bibliothèque de la Pléiade, vol. I, Paris, N.R.F., Gallimard, 1950.
132. Ponomarev, I. A., *Problema idealnogo*, în: „Voprosî filosofii", No. 8, 1950.
133. Pradines, Maurice, *Traité de psychologie générale*, Paris, P.U.F., vol. I, 1947.
133. bis. * * * *Problemele teoretice ale ciberneticii*. București, Editura științifică, 1963.
134. Raevski, A. N., *Psihologia reci v sovremennoi psihologhiceskoi nauke za 40 let*, Moskva. Izd. Kievskogo gosud. univ., 1958.
135. Ralea, M., Herseni Tr., *Psihologie socială*, în: „Viața românească", nr. 12, 1963.
136. Reuchlin, Maurice, *La mesure en psychologie*, în: Fraisse, P., Piaget, J., *Traité de psychologie expérimentale*, vol. I, Paris, P.U.F., 1963.
137. Rey, A., *Histoire de la notion de loi*, în: *Science et loi*. Paris, Alcan, 1934.
138. Rey, A., *L'examen clinique en psychologie*, Paris, P.U.F., 1958.
139. Ribot, Th., *Psychologie*, în: *De la méthode dans les sciences*, vol. I. Paris, Alcan, 1928, pp. 277—306.
140. Rignano, Eugenio, *Psychologie du raisonnement*, Paris, Alcan, 1920.
141. Rignano, Eugenio, *Problèmes de psychologie et de morale*, Paris, Alcan, 1920.
142. Roger, G. H., *Traité de physiologie normale et pathologique*, vol. I, 1933.

143. Rossi, G. F., Zanchetti, A., *Retikulearnaia formația stvola mozga*, Moskva, Izd. inostrannoi literaturî, 1960, (Traducere din limba engleză).
144. Roșca, A. și colectiv, *Tratat de psihologie experimentală*, București, Editura Academiei, 1963.
145. Rubinștein, S. L., *Prințipî i puti razvitia psihologhii*, Moskva, Izd. Akademii nauk SSSR, 1959.
146. Rubinștein, S. L., *Existență și conștiință*, (Trad. din limba rusă), București, Editura științifică, 1962.
147. Rubinștein, S. L., *O mîșlenii i putiah ego issledovania*, Moskva, Izd. Akademii nauk SSSR, 1958.
148. Rubinștein, S. L., *Osnovî obșcei psihologhii*, Moskva, 1940.
149. Ruch C. Theodore, *Neurofiziologia emoției și a „motivației"*, în: Ruch, Th., C., Fulton, John, *Fiziologie medicală și biofizică*, București, Editura medicală, 1963, pp. 636—659.
150. Săhleanu, V., *Metoda statistică*, în: *Dialectica materialistă*, București, Editura politică, 1963.
151. Scheler, Max, *Nature et formes de la sympathie*, Paris, Payot, 1928.
152. Schiff, Paul, *Psychologie et criminologie*, în: *Mélanges offerts à Mr. Pierre Janet*, Paris, D'Artrey, 1939.
153. Shannon, Claude E., *Mașinile de calcul și automatica*, în: *Dialectica marxistă și științele moderne*, vol. IV. București, Editura științifică, 1963, pp. 373—394.
154. Sommerville, John, *Izbrannoe*, Moskva, Izd. inostrannoi literaturî, 1960. (Traducere din limba engleză).
155. Spearman, C., *Les aptitudes de l'homme*, Paris, Conserv. national des arts et métiers, 1936.
156. Spearman, C., *Psychology down the ages*, 2 volume. London, MacMillan, 1937.
157. Spearman, C., *Școala psihologică din Londra*, în: „Revista de psihologie", nr. 2, Cluj, 1939.
158. Spranger, E., *Lebensformen*, 7. Auflage. Halle, Max Niemeyer, 1930.
159. Steriade, Mircea, *Creier și conștiință*, în: „Cercetări filozofice", nr. 4, 1961.
160. Stoltenberg, Hans L., *Grundformen bewußten Zusammenseins*, Halle, 1939.

161. Sullivan, J. W. N., *Limitation of science*, Penguin books. Harmondsworth Middlessex England, 1938.
162. Sutherland, John D., ed., *Psychoanalysis and contemporary thought*, New York, Grover Press Inc., 1959.
163. Şemiakin, F. N., *Nekotorîe problemî sovremennoi psiho loghii mîşlenia i reci*, în: *Mîşlenia i reci*, Moskva, 1963.
164. Thibaudet, Albert, *Histoire de la littérature française*, Paris, Stock, 1936.
165. Thomae, Hans, *Problems of Character change*, în: *Perspectives in Personality Theory*, de Henry David a. H. von Brocken. New York, 1957.
166. Thomae, Hans, *Das Problem der Konstanz und Variabilität der Eigenschaften*, în: *Handbuch der Psychologie*, Bd. 4, Göttingen, Verlag Dr. C. J. Hogrefe, 1960.
167. Tournay, Auguste, *Règles de vie pour la santé*, în: *Traité de psychologie appliquée*, vol. VI, Paris, P.U.F., 1958.
168. Uşinski, K. D., *Sobranie socinenii*, tom. 8. Moskva-Leningrad, Izd. Akademii pedagoghiceskih nauk RSFRS, 1950.
169. Vîgotski, L. S., *Razvitie vîşşih psihiceskih funkţii*, Moskva, Izd. Akademii pedagoghiceskih nauk, 1960.
170. Voiculescu, V., Steriade, M., *Din istoria cunoaşterii creierului*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1963.
171. Wallon, Henri, *La loi en psychologie*, în: *Science et loi*, Paris, Alcan, 1934.
172. Wallon, Henri, *De la act la gîndire*, (trad. din limba franceză) Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1964.
173. Wells, H., *Pavlov i Freud*, Moskva, Izd. inostrannoi literaturi, 1959, (Traducere din limba engleză).
174. Werner, Charles, *La philosophie grecque*, Paris, Payot, 1938.
175. Woodworth, R. S., *Psychologie expérimentale*, 2 vol., Paris, P.U.F., 1949.
175. bis. Zapan, G., *Metoda aprecierii obiective a personalităţii*, în: „Analele Româno-Sovietice", Pedagogie-Psihologie, nr. 3, 1957.
176. Zarifopol, Paul, *Pentru arta literară*, Bucureşti, Editura fundaţiei pentru literatură şi artă, 1934.
177. Zazzo, René, *Psychologues et psychologies d'Amérique*, Paris, Alcan, 1942.

178. Zeigarnik, B., *Über das Behalten von erledigten und unerledigten Handlungen*, în: „Psychologische Forschung", 1927.

*
* *

179. Ceauşescu, Nicolae, *Cuvîntare la întîlnirea cu oamenii de artă şi cultură, 10.II.1971*, Bucureşti, Editura politică, 1971.

179. bis. * * * *Actes du XIII-e Congrès de l'Association Internationale de psychologie appliquée*, Rome, 9—14 avril 1958.

180. * * * *Akten des XIV. Internationalen Kongresses für Philosophie, Wien, 2—9 Sept. 1968*, vol. II. Wien, Verlag Herder, 1968.

181. Alexander, Franz, *Medicina psicosomatica*, Firenze, Ed. Universitaria, 1956.

182. Anastasi, Anna, *La psychologie, les psychologues et les tests psychologiques*, Binop. Janvier-Février, 1969.

183. Arnold, Magda B., *Emotion and Personality*, vol. I. London, Cassell a. Co., limited, 1961.

184. Ayer, Alfred Jules, *Language, Truth and Logic*, London, Victor Gollancz Ltd., 1967.

185. Beveridge, W. I., *Arta cercetării ştiinţifice*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1968.

186. Bierkens, P. B., *Die Urteilsbildung in der Psychodiagnostik*, München, Ambrosius Barth, 1968.

187. Bogdan, Tiberiu; Cernea, Mihai; Constantinescu, Miron; Cristea, Petru; *Procesul de urbanizare în România, zona Braşov*. Bucureşti, Editura politică, 1970.

188. Boll, Marcel, *L'occultisme devant la science*, Paris, P.U.F., 1947.

189. Botez, M. C., *Ştiinţa viitorului despre viitorul ştiinţei*, în: „Cronica", nr. 12, 1971.

190. Botezatu, P., *Valoarea deducţiei*, Manuscris dactilografiat. Iaşi, 1970.

191. Brânzei, P., Scripcaru, Gh., Pirozynski, T., *Comportamentul aberant în relaţiile cu mediul*, Iaşi, Editura „Junimea", 1970.

192. Bruner, Jerome S., *Pentru o teorie a instruirii*, Bucureşti. Editura didactică şi pedagogică, 1970.

193. * * * „Bulletin de psychologie", 276, XXII, 9—13, 1969.
194. Cattell, Raymond B., *The scientific Analysis of Personality*, Middlessex England, Penguin Books, 1967.
195. Constantinescu, Miron (red.), *Integrarea socială a tineretului*, București, Editura științifică, 1969.
196. Constantinescu, Miron, *Fapte, fenomene și relații sociale*, în: *Sociologie generală*, București, Editura științifică, 1968, pp. 7—43.
197. Daniel,, Robert S., *Contemporary Readings in General Psychology*, Boston, Houghton Mifflin Co., 1965.
198. Debesse, M., *L'adolescence est-elle une crise ?* în: „Enfance", Nr. 4—5, 1958.
199. Debesse, M., *Psihologia copilului*, București, Editura didactică și pedagogică, 1970, (Traducere din limba franceză).
200. Demetrescu, Mihai C., *Marketing-prospectarea pieței*, București, Editura politică, 1969.
201. Ducrot, Oswald; Todorov, Tzvetan; Sperber Dan; Safouan, Moustafa; Wahl, François, *Qu'est-ce que le structuralisme ?* Paris, Éditions du Seuil, 1968.
202. Duvignaud, Jean, *Anthologie des sociologues français contemporains*, Paris, P.U.F., 1970.
203. Ehrlich, S., *Le concept de variable intermédiaire*, în: „Bulletin de Psychologie", 276, XXII, 9—13, 1969, p. 555—565.
204. Einstein, A., *Mein Weltbild*, Berlin, 1955.
205. Eysenck, H. J., *Uses and Abuses of Psychology*, Harmondsworth, Penguin Books, 1967.
206. Eysenck, H. J., *Sense and Nonsense in Psychology*, Harmondsworth, Penguin Books, 1968.
207. Eysenck, H. J., *Fact and Fiction in Psychology*, Harmondsworth, Penguin Books, 1965.
208. Eysenck, H. J., *Crime and Personality*, Paladin, 1970.
209. Fondation, Ciba, *L'homme et son avenir*, Genève, Ed. Laffont-Gonthier, 168.
210. Foss, M. Brian (éd.), *New Horizons in Psychology*, Harmondsworth, Penguin Books, 1967.
211. Foucault, Michel, *Introducere în structuralism; o polemică răsunătoare*, în: „Secolul XX", 5, 1967, pp. 73—75.
212. Fougeyrollas, Pierre, *La révolution freudienne*, Paris, Denoël-Gonthier, 1960.

213. Fraisse, Paul, *La méthode expérimentale en psychologie*, în: „Bulletin de psychologie", 276, XXII, 9—13, 1969.
214. Francès, R., *L'étude expérimentale des faits de conscience*, în: „Bulletin de Psychologie", 276, XXII, 9—13, 1969, pp. 555—571.
215. Gierer, A. Dr. Prof., *Fundamentele fizice ale biologiei și cunoașterii omului*, în: „Forum", nr. 10, 1970, pp. 55—66.
216. Greco, Pierre, *Epistémologie de la psychologie*. în: *Logique de la connaissance scientifique*, Paris, Encyclopédie de la Pléiade, N.R.F., Gallimard, 1967.
217. Guilford, J. P., *Personality*, New York, Mc Graw-Hill, 1959.
218. Hartmann, H., *Ichpsychologie und Anpassungsproblem*, 2. Auflage. Stuttgart, Ernst Klett, 1960.
219. Herseni, Tr. (coordonator), *Laboratorul uzinal de psihologie, sociologie și pedagogie*, București, Editura științifică, 1969.
220. Hoagland, Hudson, *Potentialité dans le contrôle du comportement*, în: *L'homme et son avenir*, Genève, Ed. Gonthier, 1968, pp. 175—192.
221. Holban, Ion, *Probleme de psihologia muncii*, București, Editura științifică, 1970.
222. Jaroșevski, M. G., *Istoria psihologhii*, Moskva, Mîsli, 1966.
223. Jones, M. R. (Hrsg.), *Nebraska Symposion on Motivation*, Nebraska, Univ. of Nebraska Press, Lincoln, 1953—1966.
224. Kedrov, B. M., *Cu privire la clasificarea științelor sociale. Cercetarea sociologică*, București, Editura politică, 1966, pp. 9—29.
225. Kedrov, B. M., *Klasifikația nauk*. II. Moskva, Mîsli, 1965.
226. Kelle, V. J., Kovalzon, M. I., *O klassifikații obșcestvennîh nauk*, în: „Voprosî filosofii", 11, 1964, pp. 15—27.
227. Kendler, Howard H., *Basic Psychology*, London, Methuen a. Co., 1963.
228. Koch, S. (Hrsg.), *Psychology. A study of a science*, New-York, Mc Graw-Hill Book Co., 1957.
229. Körner, D., *Experiență și teorie*, (Trad. din limba engleză). București, Editura științifică, 1969.
230. Kunz, Hans, *Über den Sinn und die Grenzen des psychologischen Erkennens*. Stuttgart, Klett, 1957.
231. Laborit, Henri, *Biologie et structure*, Paris, Gallimard, 1968.

232. Lacan, Jacques, *Introducere în structuralism; o polemică răsunătoare*, în: „Secolul XX", 5, 1967, p. 81—82.

233. Lebedinski, M. S., Miasișceev, V. N., *V vedenie v mediținskuiu psihologhiu*, Leningrad, Izd. „Mediția", 1966.

234. Leclercq, R., *Traité de la mèthode scientifique*, Paris, Dunod, 1964.

235. Le Ny, J.-F., *La psychologie expérimentale et les activités centrales*, în: „Bulletin de Psychologie", 276, XXII, 9—13, 1969, p. 546—555.

236. Levi-Strauss, Claude, *Introducere în structuralism; o polemică răsunătoare*, în: „Secolul XX", 5, 1967, pp. 75—81.

237. Linton, Ralph, *Fundamentul cultural al personalității*, (trad. din limba engleză) București, Editura științifică, 1968.

238. * * * *Logique et connaissance scientifique*, Paris, Encyclopédie de Pléiade, N.R.F., Gallimard, 1967.

239. Maiorescu, Titu, *Critice*, București, Editura pentru literatură, 1969.

239. bis. Malița, Mircea, *Cronica anului 2000*, București, Editura politică, 1969.

240. Manolescu, Nicolae, *Contradicția lui Maiorescu*. București, Editura Cartea românească, 1970.

241. * * * *Marxisme et psychanalyse*, în: „La nouvelle critique", nr. 37, oct. 1970.

242. Meili, R., Rohracher, H., (Hrsg.), *Lehrbuch der experimentellen Psychologie*, 2. Aufl., Bern und Stuttgart, Hans Huber, 1968.

243. Merleau-Ponty, M., *Phénoménologie de la perception*, Paris, Ed. Gallimard, 1945.

243. bis. Milton, Smith G., *Ghid simplificat de statistică*, București, Editura didactică și pedagogică, 1971.

244. Minkovski, Eugène, *Traité de psychopathologie*, Paris, P.U.F., 1966.

245. Moisil, Grigore, *Structuralismul și dialectica*, în: „Secolul XX", 5, 1967, pp. 97—103.

246. Monod, Jacques, *Le hasard et la nécessité*, Paris, Éditions du Seuil, 1970.

247. Mueller, Fernand-Lucien, *Histoire de la psychologie de l'antiquité à nos jours*, Paris, Payot, 1968.

248. Muller, Philippe, *La psychologie dans le monde moderne*, Bruxelles, Éd. Dessart, 1966.

249. Müller - Freienfels, Richard, *Die Hauptrichtungen der gegenwärtigen Psychologie*, Leipzig, Verlag Quelle u. Meyer, 1933.

250. * * * *New directions in psychology*, New York, Holt, Rinehart and Winston, vol. I, 1962, vol. II, 1965.

251. Nyman, Alf, *Die Schulen der neueren Psychologie* (übersetzt), Bern und Stuttgart, Huber, 1966.

252. * * * *Panorama des idées contemporaines.* (Sous la direction de Gaëtan Picon), Paris, Éd. Gallimard, 1968.

253. Parodi, Dominique, *Psychologie et philosophie*, în: *Mélanges offerts à Mr. Pierre Janet*, Paris, Éd. d'Artrey, 1939, pp. 199—204.

254. Pavelcu, Vasile, *Psihologia în industrie*, Iași, „Cronica", VI, nr. 7, 1971.

255. Pavelcu, Vasile, *Din viața sentimentelor*, București, Editura encliclopedică română, 1969.

256. Pavelcu, Vasile, *Invitație la cunoașterea de sine.* București, Editura științifică, 1970.

257. Pavelcu, Vasile, *Principii de docimologie.* București, Editura didactică și pedagogică, 1968.

258. Piaget, Jean, *Problema mecanismelor comune în științele despre om*, în: *Sociologia contemporană.* București, Editura politică, 1967, pp. 26—57.

259. Piaget, Jean, *Le structuralisme*, Paris, P.U.F., 1968.

260. Piaget, Jean, *L'épistèmologie et ses variétés: Logique et connaissance scientifique*, Paris, Encyclopédie de la Pléiade, N.R.F., Gallimard, 1967, pp. 3—133.

261. Piaget, Jean, *La psychologie, les relations interdisciplinaires et le système des sciences*, în: *XVIII e Congrès International de psychologie*, Moscou, 1966.

262. Piaget, Jean, *Înțelepciunea și iluziile filozofiei*, București, Editura științifică, 1970 (Traducere din limba franceză).

263. Pingaud, Bernard, *Este Sartre depășit?* În: „Secolul XX", 5, 1967, pp. 90—96.

264. Politzer, Georges, *La crise de la psychologie contemporaine*, Paris, Éditions Sociales, 1947.

265. Politzer, Georges, *Critique des fondements de la psychologie*, Paris, P.U.F., 1968.

266. Pongratz, L., *Problemgeschichte der Psychologie*, Bern und Stuttgart, Franke A. G., 1957.

267. Popescu-Neveanu, Paul, *Introducere în psihologia militară*, Editura militară, 1970.

268. Popescu-Neveanu, Paul și Golu, I. Mihai, *Sensibilitatea*, București, Editura științifică, 1970.

269. Popper, Karl, R., *The Logic of scientific Discovery*, London, Hutchinson, 1968.

270. * * * *Processus heuristiques dans la pensée*, în: *XVIII-e Congrès International de Psychologie*, Moscou, 1966.

271. * * * *Qu'est-ce que le structuralisme?* Paris, Éditions du Seuil, 1968.

272. Racamier, P. C., *Le psychanalyste sans divan*, Paris, Payot, 1970.

273. Ralea, M. și Botez, C., *Istoria psihologiei*, București, Editura Academiei, 1958.

273. bis. Ramon y Cajal, S., *Drumul spre știință*, (Trad. din limba spaniolă), București, Editura politică, 1967.

274. Rapaport, D., *Die Struktur der psychoanalytischen Theorie*, Stuttgart, Ernst Klett, 1960.

275. Remplein, Heinz, *Psychologie der Persönlichkeit*, 6. Auflage. München-Basel, E. Reinhardt Verlag, 1967.

276. Richard, J.-F., *La validation des hypothèses*, în: „Bulletin de psychologie", 276, XXII, 9—13, pp. 571—577.

277. Roback, A. A., *A History of American Psychology*, New York, Collier Books, 1964.

278. Robin Gilbert, *Vocation spirituelle de psychiêtre*, Paris, Éd. France-Empire, 1966.

279. Salber, Wilhelm, *Der psychische Gegenstand*, Bonn, Verlag H. Bouvier und Co., 1968.

280. Salvat, Henri, *Intelligence : mythes et réalités*, Paris, Ed. Sociales, 1969.

281. Sartre, Jean-Paul, *La transcendence de l'Ego*, Paris, Vrin, 1966.

282. Sartre, Jean-Paul, *Introducere în structuralism : o polemică răsunătoare*, în : „Secolul XX", 5, 1967, pp. 82—90.

283. Schachter, M., *Étude clinico-psychologique et psychothérapique d'un délire paranoïde d'influence chez un jeune garçon*, în : „Pédiatrie", XV, 3, 1960, pp. 299—309.

284. Schachter, M., *La jeunesse et les comportements suicidaires*. Lisabona, 1962.

285. Schachter, M., *Schizophrénie et débilité mentale*, Milano-Napoli, în : „Annali di neuropsichiatria e psicoanalisi", Gennaio-Marzo, Ed. Villa Russo, 1963, pp. 123—137.

286. Schneewind, Klaus A., *Methodisches Denken in der Psychologie*, Bern, Stuttgart, Wien, Verlag Hans Huber, 1969.

287. * * * *Science et synthèse*, Paris, N.R.F., Gallimard, 1967.

288. Selye, Hans, *De la vis la descoperire*, (Trad. din limba engleză), București, Editura medicală, 1968.

289. Simon, Herbert A., *Models of Man, social and rational*, New York, John Wiley a. Sons, 1957.

290. * * * *Sociologia contemporană*. Al VI-lea Congres mondial de sociologie — Evian, București, Editura politică, 1967.

291. Sorokin, Pitirim, *Diversitate și unitate în sociologie*, București, Editura politică, 1967, pp. 58—78.

292. Stepanic-Allmayer, Karl, *33 de principii de conducere a întreprinderii*, (Trad. din limba germană), București, Editura politică, 1970.

293. Stern, Erich, *Tiefenpsychologie und Erziehung*, München-Basel, E. Reinhardt-Verlag, 1959.

294. * * * *Știința despre știință*, București, Editura politică, 1968.

295. Thomae, Hans, Feger, H., *Einführung in die Psychologie*, Bd. 7. *Hauptströmungen der neueren Psychologie*. Bern, Verlag Hans Huber, 1970.

296. Thorpe, Louis P.; Schmuller, Allen, M., *Les théories contemporaines de l'apprentissage*, Paris, P.U.F., 1956.

297. „Totus homo", Rev. scient. interdisciplinaire. Milano, Italia, v. 2, 1970.

298. Volkov, G. N., *Sociologia științei*, (Traducere din limba rusă). București, Editura politică, 1969.

299. Wukmir, V. I., *La théorie orectique de l'émotion*, în: „Ann. Méd. Psych.", 1963, Nr. 1, pp. 29—40.

Nr. colilor de tipar: 21.

Intreprinderea Poligrafică „Banat"
Timişoara, Calea Aradului nr. 1/A
Republica Socialistă România.

Comanda nr. 14/6688.